

Horalka

Alberto Moravia

SNKLU, Praha 1965

* * *

PRVNÍ KAPITOLA

Přeložili Jaroslav Pokorný a Alena Wildová

Ed. Valentino Bompiani & C.t 1957

Ach, ten krásný čas, když jsem se vdala, opustila naši vesnici a odešla do Říma! Znáte tu písničku:

"Když se vdává holka z Opánkova,

na někoho vyjde šňůrka, na někoho opánek..."

Ale já jsem dala manželovi všechno, šňůrku i opánek, protože to byl můj manžel a taky protože mě přivedl do Říma a já jsem byla šťastná, že tam jdu, a nevěděla jsem, že na mne právě v Římě čeká neštěstí. Mívala jsem kulatou tvář, černé, veliké, pevné oči, černé vlasy, které mi rostly skoro až do očí, spletené do dvou copů, pěkně hustých jak provazy. Pusu jsem měla červenou jako korálky, a když jsem se smála, ukazovala jsem dvě řady bílých rovných, hustých zubů. Bývala jsem tenkrát silná a na polštářku, složeném na hlavě, jsem unesla závaží až do půl metráku. Otec a matka byli rolníci, to se rozumí, ale výbavu mi dali jako slečně, ode všeho třicet kousků: třicet prostěradel, třicet povlaků, třicet kapesníků, třicet košil, třicet kalhot. Samé pěkné věci, z ručně snovaného a tkaného plátna, maminka to dělala sama na svém stavu a na některých prostěradlech byly dokonce na vrchní straně moc hezké výšivky. Měla jsem taky korále, ty, co mají větší cenu, temně červené — korálový náhrdelník, zlaté náušnice s koraly, zlatý prsten s korálem a dokonce pěknou brož, taky zlatou s korálem. Mimo korále jsem měla pár zlatých věcí, rodinné šperky, a měla jsem medailónek, co se nosí na prsou, s takovou hezkou kamejí, na které byl pasáček s ovečkami.

Můj muž měl hokynářství v Zatiběří, v uličce Pěti, a pronajal byteček zrovna nad krámkem: když jsem se vyklonila v ložnici z okna, dosáhla jsem prsty na vývěsní štít, na kterém stálo rudými písmeny "Chléb a těstoviny". Byteček měl dvě okna do dvora a dvě do ulice, dohromady to byly čtyři pokojíky, maličké a nízké.

ké, ale já jsem je pěkně zařídila, nějaký nábytek jsme koupili na Květinovém plácku a nějaký jsme měli z domova. Ložnice byla celá nová, s kovovou manželskou postelí, lakovanou, aby vypadala jako dřevo, a s čely ozdobenými kytičkami a věnci. Do obývacího pokoje jsem dala pěknou pohovku s dřevěnými točenicemi a kytičkovanou látkou, dvě křesla se stejnými točeničkami a stejnou látkou, kulatý jídelní stůl a polici na talíře (ty byly všechny z lepšího porcelánu) se zlatým okrajem a malovaným ovocem a květy na dně. Muž chodil brzy ráno dolů do krámu a já jsem uklízela. Utírala, smeččila, leštila, oprašovala, čistila každý kout, každý předmět: po úklidu byl byt jako zrcadlo, z oken, na kterých jsme měli bílé záclonky, přicházelo klidné, měkké světlo, já jsem si prohlížela pokoje, a když jsem viděla, jak svítí pořádkem a čistotou, každá věc na svém místě, cítila jsem v srdci takovou nějakou radost. Ach, je to krásné mít vlastní byt, kam člověku nikdo neleze a nikdo ho nezná — člověk by ho celý život jen uklízel a rovnal. Když jsem skončila úklid, oblékla jsem se, pečlivě jsem se načesala, vzala jsem tašku a šla do trhu nakoupit. Do trhu jsme šli pár kroků a já jsem obcházela kolem stánků víc jak hodinu, bavilo mě ani ne tak nakupovat, protože většinu zboží jsme měli v krámu, jako se koukat. Obcházela jsem kolem stánků a prohlížela jsem si všechno, ovoce, zeleninu, maso, ryby, vajíčka. Vyznala jsem se v tom a bavilo mě přepočítávat ceny a výdělky, oceňovat kvalitu, odhalovat podvody a triky prodavačů. Líbilo se mi taky smlouvat, potěžkávat zboží, nechat ho ležet a pak se zas vrátit a nanovo smlouvat a nakonec nevzít nic. Sem tam mi některý prodavač taky nadbíhal a dával mi znát, že by mi dal zboží zadarmo, kdyby se mnou byla řeč. Ale já jsem mu odpověděla tak, aby mu bylo hned jasné, že nemá co dělat s žádnou takovou. Bývala jsem vždycky divoká, moc nepotřebuji a stoupne mi krev do hlavy, hned vidím všechno rudě, a štěstí, že ženské nenosí v kapse nůž jako mužští, sice bych byla taky schopná zabít. Jeden prodavač mě obtěžoval víc než ostatní, dotíral věčně návrhy a chtěl mi své zboží vnutit; jeden den jsem se za ním rozehnala jehlicí a štěstí, že zasáhli strážníci, jinak bych mu ji byla vrazila do zad. Zkrátka vracívala jsem se domů spokojená, a když jsem dala vařit vodu na polívku a do ní koření, nějakou tu kost a kousek

8

masa, sešla jsem hned dolů do krámků. Tam jsem taky byla šťastná. Prodáváli jsme ode všeho něco, těstoviny, chleba, rýži, luštěniny, víno, olej, konzervy, a já jsem stávala za pultem jako královna, ruce nahé až k loktům a medailónek s kamejí připíchnutý na prsou: brala jsem, vážila, počítala účet tužkou na útržek žlutého papíru, jen to lítalo, balila a podávala zboží. Můj muž, ten byl pomalejší. Když mluvím o muži — zapomněla jsem říci, že už byl skoro starý, když jsem si ho vzala, říkalo se dokonce, že jsem si ho vzala z vypočítavosti, a zamilovaná jsem do něho určitě nikdy nebyla, ale jako že je Bůh nade mnou, vždycky jsem mu byla věrná, i když on mně naopak ne. Měl svoje nápady, chudák, hlavně si myslel, že se líbí ženským, a to vůbec nebyla pravda. Byl tlustý, ale nebyla to zdravá tloušťka, měl černé, krvavě tečkované oči a tvář celou žlutou a jakoby flekatou drobkou tabáku. Byl žlučovitý, uzavřený, nevlídný, a běda, když mu člověk odporoval. Ustavičně chodil z krámu pryč a já jsem věděla, že jde za nějakou ženskou, ale přísahala bych, že mu ženy nebyly po vůli, leda když jim dával peníze. Za peníze, to se ví, dostane člověk všechno, i nevěstinka zvedne sukni. Hned jsem pochopila, kdy se mu láska vedla, protože to býval skoro veselý a dokonce i milý. Kdežto když neměl ženské, býval zamračený, odsekával mi a několikrát mě dokonce uhodil. Ale jednou jsem mu to řekla: "Chod si za děvčkama, jak chceš, ale na mne nesahej, sic tě tu nechám a vrátím se domů." Zato já jsem nechtěla milence, i když mi jich nadbíhalo moc, jak jsem říkala: celá moje vášeň byla domácnost, krám, a když se mi narodila dcera, tak dítě. Na lásce mi nezáleželo a dokonce, protože jsem

nepoznala než svého starého ošklivého muže, jsem se jí skoro štítla. Chtěla jsem jen mít pokoj a chtěla jsem, aby mi nic nescházelo. Ostatně žena má být manželovi věrná, ať se stane co chce, i když manžel, jako v mém případě, jí věrný není.

Jak šla léta, muž už nenacházel ženské, které by mu byly po vůli, ani za peníze ne, a stal se opravdu nesnesitelný. Už dávno jsme spolu nic neměli, a pak najednou, snad protože neměl ženské, zakoukal se nanovo do mne a chtěl mě nanovo přinutit, abych se s ním milovala, ale ne jako žena s mužem, tak, obvykle, ale tak, jako to dělají holky se svými amanty, na příklad že mě chyt za vlasy a snažil se mě přinutit k různým kouskům — a to se

mi nelíbilo nikdy a nikdy jsem to nechtěla dělat, ani když jsem přišla do Říma poprvé, jako nevěsta, a byla jsem tak šťastná, že jsem si skoro, skoro namlouvala, že jsem do něho zamilovaná. Řekla jsem mu, že už se s ním nechci milovat, ani jako to dělají vdané, ani jako holky: a on mě napoprvé ušáhl, až se mi spustila krev z nosu. Potom když viděl, že jsem pevně rozhodnutá, přestal za mnou dolézat, ale začal mě nenávidět a všemožně mě pronásledoval. Snášela jsem to trpělivě, ale v duši jsem ho taky nenáviděla a nemohla jsem ho už vystát. Řekla jsem to taky knězi při zpovědi, že to jednou špatně skončí. A kněz, jak to už kněží dělají, mi poradil, abych měla trpělivost a poručila své trápení Panence Marii. Mezitím jsem si vzala do domu děvče na výpomoc, nějakou Biči, které bylo patnáct let a rodiče mi ji svěřili, protože byla ještě skoro dítě. A on si ji začal namlouvat, a jak viděl, že mám co dělat se zákazníky, odcházel z krámu, bral schody nahoru po čtyřech, lezl do kuchyně a vrhal se na ni jako vlk. Tenkrát jsem se do toho vložila, řekla jsem mu, aby nechal Biči být, a pak, když ji trápil pořád dál, jsem ji propustila* Chytla ho za to ještě větší nenávisť proti mně než kdy předtím a tenkrát mi začal říkat Křupanka: "Vrátila už se Křupanka?... Kde je Křupanka ?" Zkrátka byl to veliký kříž, a když se vážně roznemohl, musím přiznat, skoro jsem cítila ulehčení. Ale ošetřovala jsem ho s láskou, jako má žena ošetřovat manžela, když stůně. A všichni vědí, že už jsem se nestarala o krám, byla jsem pořád u něho a dokonce jsem ani nemohla spát. Nakonec umřel: a to jsem se znova cítila skoro šťastná. Měla jsem krám, měla jsem být, měla jsem dcerku jako obrázek a opravdu už jsem nechtěla od života nic víc.

To byla nejšťastnější léta mého života: 1940, 1941, 1942, 1943. Je pravda, že byla válka, ale já jsem o válce nevěděla nic, a protože jsem neměla nic než tu dceru, nic mi na tom nezáleželo. Mohli se zabíjet jak chtěli — eroplány, tanky, bombami — mně stačil můj krámeček a být, abych byla šťastná, a to jsem opravdu byla. Ostatně jsem taky věděla o válce málo, protože sice dovedu spočítat účet a dokonce se podepsat na pohlednici, ale abych řekla pravdu, moc dobře číst neumím, noviny jsem četla jenom kvůli zločinům v denní kronice, a to jsem si je ještě dávala číst od Rosetty. Němci, Angličani, Ameri-

čané, Rusové, jak říká přísloví: ať to klepne koho jak chce, pro mne je Petr jako Pavel. Když chodili do krámu vojáci a říkali: "Vyhrájeme tam, půjdeme sem, změníme to, uděláme to," odpovídala jsem jim: "Pro mne jde všechno dobře, dokud jde dobře obchod." A obchod šel opravdu dobře, i když byla ta potíž s prodáváním na lístky a Rosetta a já jsme stály celý den s nůžkami v ruce, jako bychom byly

švadleny, a ne prodavačky. Obchod šel dobře, protože jsem se uměla ohánět a na váze se vždycky povedlo něco trhnout a potom taky protože jsme při tom hospodaření na lístky dělaly obě tak trochu do černého trhu. Čas od času jsme s Rosettou zavřely obchod a jely do našeho kraje nebo někam jinam, blíž. Tam jsme jezdily s dvěma prázdnými vulkánfibrovými kufry a zpátky jsme je nosívaly plné, ode všeho něco: mouku, šunky, vajíčka, brambory. S akci-záky jsem se dohodla, protože ti měli taky hlad: a tak jsem toho prodala víc pod pultem než veřejně. Ale jeden akcizák si jednou vzal do hlavy, že na mně bude vydírat. Přišel a řekl, že mě udá, jestli se s ním nepomiluju. Řekla jsem mu úplně klidně: "Tak dobře... přijď později ke mně do bytu." Zrudnul, jako by ho trefil šlak, a beze slova odešel. V stanovenou hodinu přišel, nechala jsem ho projít do kuchyně, otevřela jsem zásuvku, vzala nůž, nasadila jsem mu ho znenadání na krk a řekla jsem: "Tak si mě udej, ale napřed tě podřežu!" Vyděsil se a honem řekl, že jsem se zbláznila a že to říkal do legrace. Dodal: "A ty nejsi taková jako ostatní ženské? Nelíbí se ti mužští?"

Odpověděla jsem mu: "Tohle si běž vykládat jiným... Já jsem vdova, mám tady krám a myslím jenom na krám... pro mne láska neexistuje, pamatuj si to a řid se podle toho." Nevěřil tomu hned a nějaký čas se o mne dál ucházel, ale ve vši úctě. A já jsem mu za to řekla čistou pravdu. Po tom, co se narodila Rosetta, už jsem neměla o lásku zájem, a možná ani předtím ne. Jsem už taková, že jsem nikdy nemohla vystát, aby po mně někdo sahal. A kdyby mi byli rodiče tenkrát nesjednali sňatek, byla bych, myslím, ještě dnes taková, jak mě maminka přivedla na svět.

Ale na pohled se ve mně může splést, protože se mužům líbím: i když jsem pomešší, a jak jsem přišla do let, trochu jsem zhranatěla, tvář mám hladkou, bez vrásky, oči černé a zuby bílé.

11

Tenkrát — jak jsem říkala, byla to nejšťastnější doba mého života — mně nepočítané mužských žádalo, abych si je vzala. Ale já jsem věděla, že je táhne krám a byt, i ty, co tvrdili, že mě opravdu milují. Možná že ani sami nevěděli, že jim leží na srdci víc obchod a byt než já, a že se sami klamali. Ale já jsem je soudila podle sebe a myslila jsem si: "Já bych dala za byt a za obchod jakéhokoliv mužského... pročpak by oni měli být jiní než já?... Jsme všichni z jednoho těsta." Aspoň kdyby to byli nechci říci boháči, ale lidi s nějakým postavením: a to ne, byli to takoví ztroskotanci, na kterých bylo vidět na sto honů, že se potřebují uchytit. Jeden Napoletán, co sloužil u veřejné bezpečnosti, vyváděl zamilovaně víc než ostatní, snažil se mě dostat lichocením, zahrnoval mě poklonami a dokotice mi po napoletánsku říkal, "paní Cesiro"; tomu jsem řekla otevřeně: "Koukněme se, a kdybych neměla obchod a byt, to bys mi taky chodil povídat tyhle řeči?" Ten byl aspoň upřímný. Odpověděl se smíchem: "Ale ty máš byt a obchod." Jenže je pravda, že byl upřímný, protože jsem mu už vzala všechnu naději.

Válka zatím pokračovala, já jsem se o ni nestarala, a když v rádiu po písničkách četli zprávy, říkala jsem Rosettě: "Vypni to, vypni to rádio... ať chcípnu, čubčí syni, ať se mezi sebou podřezávají, jak dlouho je to těší, ale já o nich nechci slyšet — co nám záleží na té jejich válce?... Udělají si ji a nezeptají se, co si o tom myslí obyčejní chudáci, co do ní musí jít, a tak my obyčejní chudáci máme docela právo, abychom si tím nelámali hlavu." Ale z druhé strany musím říci, že mi válka přála: čím dál tím víc jsem prodávala na černo za předražené ceny a pořád míň jsem prodávala v krámě za ceny stanovené vládou. Když začali bombardovat Neapol a ostatní města, chodili lidi a říkali mi: "Pojďte

odsud, nebo nás tu potlučou všechny." A já jsem odpovídala: "Do Říma nepřijdou, protože v Římě je papež... a potom, jestli odtud odejdu, co bude s obchodem?" Rodiče mi z venku taky psali a zvali mě, abych šla k nim, ale odmítla jsem. Jezdily jsme s Rosettou s kufry pořád častěji na venkov a nosily jsme zpátky do Říma všecko, nač jsme přišly: po venkově bylo věcí plno, ale sedláci je nechtěli prodávat vládě, protože vláda jim platila málo: a tak čekali na nás z černého trhu, kteří jsme jim platili obchodní ceny. Hodně zboží jsme nosily v kufrech, ale

12

taky na těle: vzpomínám, že jsem se jednou vrátila do Říma s věncem vuřtů omotaným kolem života, pod sukní, takže jsem vypadala, jako bych se čekala... Rosetta si strkala vajíčka na prsa, takže pak, když je vytáhla, byly teploučké, jako kdyby je zrovna slepice snesla. Jenomže tyhle cesty byly dlouhé a nebezpečné: a jednou, na tu stranu k Frosinone, ostřeloval eroplán z kulometů vlak, vlak zastavil v otevřené krajině, a já jsem řekla Rosettě, aby vystoupila a schovala se do příkopu, ale sama jsem nevystoupila, protože jsem měla v kufrech plno zboží, v kupé seděly takové existence, kterým nebylo co věřit, a kufr se ukradne jedna dvě. Tak jsem se natáhla na podlahu, mezi lavice, na těle a na hlavě polštáře ze sedadel, a Rosetta vystoupila s ostatními a schovala se do příkopu. Eroplán po prvním ostřelování udělal na nebi kruh a dal se do toho ještě jednou. Letěl nízko nad stojícím vlakem, s hrozným rámusem motorů a prudkým ťukáním kulometů, které připomínalo krupobití. Minul nás, vzdálil se, pak bylo ticho a nakonec se všichni vrátili do kupé a vlak se rozejel. Tenkrát mi ukázali taky kulky, byly na prst dlouhé, a někdo říkal, že to byli Američani, a někdo říkal, že to byli Němci. Ale já jsem řekla Rosettě: "Ty si musíš nadělat výbavu a věno. Vojáci se vrátí z války, ne? A přece po nich ve válce celý čas střílí a koukají je všemožně zabít... a tak my se z těchto výletů taky vrátíme domů." Rosetta neříkala nic anebo řekla, že ona půjde tam, kam jdu já. Měla měkkou povahu, jinou než já, a ví Bůh, jestli byl na zemi nějaký anděl, tak to byla ona.

Říkala jsem Rosettě vždycky: "Pro pánaboha, aby válka vydržela ještě pár let... a ty si nejen nadělaš výbavu a věno, ale ještě zbohatneš." Ale ona neodpovídala nic, jenom vzdychala, a nakonec jsem se dověděla, že má ve válce chlapce, to je to, a že se celý čas bojí, aby jí ho nezabili. Psali si, on byl zrovna v Jugoslávii: přeptala jsem se na něj a dověděla jsem se, že je to hodný chlapec z Pontecorva, jeho rodiče měli nějaké to políčko, on studoval na diplomovaného účetního, pak kvůli válce studium přerušil, ale počítal, že to dodělá, jak válka skončí. Tak jsem řekla Rosettě: "Záleží na tom, aby se vrátil z války... o ostatní už se postarám já." Rosetta se mi vrhla kolem krku, celá šťastná. A já jsem opravdu mohla říci "o to se postarám já": měla jsem byt, měla jsem obchod, měla jsem

13

nějaké peníze stranou a válka, to se ví, jeden den přece jen musí skončit a všecko se vrátí na své místo. Rosetta mi taky dala číst dopis od svého snoubence a pamatuju si především jednu větu: "Tady se žije opravdu těžko. Tihle Slovani pod námi nechtějí vydržet a máme tu ustavičně poplach.*" Nevěděla jsem o Jugo-slavii nic: ale stejně jsem Rosettě řekla: "A co jsme v té zemi vlastně chtěli dělat? Nemohli jsme zůstat tady doma? Tamti pod námi nechtějí vydržet a mají pravdu, to ti říkám já."

Roku 1943 jsem udělala velký obchod: šlo o to dopravit nějaké šunky, asi deset, ze Sermonety do Říma. Našla jsem si cestu, jak se domluvit s jedním šoférem od nákladáku, co vozil do Říma cement: strčil šunky pod pytle cementu, a tak šunky dojely ve zdraví a v pořádku a já jsem si, pane, vydělala, protože je chtěl kdekdo. Asi tahle prácička mi zabránila, abych si dala dohromady, co se to děje. Po návratu ze Sermonety mi řekli, že Mussolini utekl a že válka opravdu co nevidět skončí. Odpověděla jsem: "Mně záleží moc málo na Mussolinim, na Badogliovi a na všech ostatních, jen když jdou obchody!" Na Mussolinim mi ostatně jaktěživo nezáleželo nic, byl mi protivný s těmi bulvami a neoma-lenou hubou, co nebyla nikdy ticho, a vždycky jsem si myslela, že to s ním začalo jít z kopce od té doby, co se spustil s tou Petac-ciovou — protože, to se ví, láska připravuje staré chlapy o rozum a Mussolini už byl dědek, když se seznámil s tou holkou. Jediný užitek z té noci pětadvacátého července byl, že obrátili vzhůru nohama skladiště intendantury v Garibaldiho ulici: běžela jsem tam se všemi ostatními a odnesla jsem si domů, naložené na hlavě, kolo parmazánu. Ale bylo tam, nač si člověk vzpomene, a lidi si všechno roznegli. Jeden můj soused si odvezl domů na vozíku kachlová kamna, co měl správce v kanceláři.

Přes to léto jsem nadělala moc obchodů, lidi měli strach, hromadili zboží doma a nikdy se jim toho nezdálo dost. Po sklepech a po spížích bylo zboží víc než po krámech. Vzpomínám si, jak jsem jeden den nesla šunku jedné paní v okolí ulice Vittoria Veneta. Bydlela v pěkném paláci, přišel mi otevřít livrejovaný komorník, já měla šunku jako obvykle ve vulkánfibrovém kufru a milostpaní, celá pěkná, navoněná, spoustu šperků na sobě, že vypadala jako madonka, mi přišla naproti do předsíně a za ní manžel, maličký tlouštík. Paní mě vděčností skoro objímá a po-

14

vidá* Má drahá... má drahá... pojďte tadyhle... udělejte si pohodlí .. pojďte, pojďte!" Šla jsem za ní chodbou, paní otevřela spíž atom jsem viděla opravdu všechno boží požehnání. Bylo tam opravdu víc zboží než v nějakém hokynářství. Byla to komůrka bez oken, kolem dokola spousta regálů a na regálech byly vyrovnané v řadě veliké škatule sardinek v oleji, kilovky, a tam zase jemné konzervy, americké a anglické, a potom spousta balíků se špagety, pytlů mouky ajazolí a pikly cukru a nejmíň takových deset šunek a salámů. Řekla jsem jí: "Milostpaní, vy tady máte jídla na deset let!" Ale ona na to: "Člověk nikdy neví/1 Dala jsem šunku k těm ostatním, manžel mi na místě zaplatil, a jak vyndával peníze z portmonky, třásl se mu ruce radostí a pořád jen opakoval: "Jak jen zas budete mít něco dobrého, vzpomeňte si na nás... klidně vám dáme o dvacet, o třicet procent víc než ostatní/'

Zkrátka všichni chtěli jídlo, zaplatili jakoukoli cenu, ani nevzdechli, a tak se stalo, že jsem nepomyslela na to udělat si zásobu, protože jsem si zvykla pokládat za to nejcennější peníze: a zatím peníze se jíst nedají, a když přišla nouze, neměla jsem dočista nic. Police v krámě byly prázdné, zbylo tam už jen pár rolí špaget a pár krabiček špatných sardinek. Ovšem, peníze jsem měla a nenechávala jsem je už v bance, ale doma, z opatrnosti, protože se říkalo, že chce vláda banky zavřít a sebrat úspory chudým lidem. Ale teď už peníze nikdo nechtěl. A na druhé straně: nadělala jsem si peníze tím, že jsem načerno prodávala, a teď to bylo hořké sousto načerno kupovat, a k tomu za ceny, které letěly až do nebes. Mezitím se vrátili Němci a fa-šisti a jednou, když jsem šla přes náměstí U sloupu, viděla jsem černý fašistický prapor, jak visí z Mussoliniho paláce, a celé náměstí bylo plné chlapů v černých košilích, ozbrojených až po zuby, a všichni ti, co nadělali ten kravál pětadvacátého července, teď práskli do bot, jako myši, když přijde kočka. Řekla jsem Rosettě: "Doufejme, že teď rychle vyhrajou

válku a že bude zase jídla dost." Bylo září a jednou ráno mi řekli, že se rozdělují vajíčka v Révové ulici. Šla jsem tam, opravdu tam byly dva nákladáky plné vajíček. Ale nerozdělovali nic, stál tam Němec v krátkých kalhotách a košili, se samopalem na řemenu, a hlídal vykládání vajec. Lidi se seběhli kolem, koukali, jak vykládají

15

vajíčka, a neříkali nic, ale oči měli navrch hlavy, opravdu jako hladovci — a to taky byli. Na Němci bylo vidět, že má strach, aby ho nepřepadli, protože se pořád jen otáčel kolem, ruku na samopalu, a uskakoval přitom tak nějak stranou, jako žába na břehu tůně. Byl mladý, tlustý, bílý, celý červený od slunce, stehna a paže měl spálené, jako kdyby strávil celý den u moře. Když lidi viděli, že se vejce nerozdělují, začali reptat, napřed potichu a pak pořád silněji. Němec, na kterém bylo zdaleka vidět, že má strach, zvedl samopal, namířil do davu a řekl: "Pryč, pryč, pryč!" V tu chvíli jsem ztratila hlavu, taky protože jsem ráno nic nejedla a měla jsem hlad, a křikla jsem na něho: "Dej nám vejce a my půjdeme!" On opakoval: "Pryč, pryč!"¹ a namířil samopal proti mně; a tak jsem udělala rukama, jako že mám hlad, dala jsem ruku k ústům. Ale on jako by nerozuměl a najednou mi nasadil hlaveň samopalu rovnou na žaludek, zaryl mi ji dovnitř, až mě to zabořilo, a v tu ránu mě popadla zlost a křikla jsem: "To jste udělali moc špatně, že jste poslali Mussoliniho pryč... za něj nám bylo líp... a co tady jste vy, není už co jíst."² Nevím proč, ale jak jsem to řekla, lidi se rozesmáli a moc jich po mně křičelo: "Křupanka," docela jako můj manžel. A jeden mi řekl: "Vy u vás v Zapadákově nečtete noviny?" Odsekla jsem naje-dovaně: "Já jsem z Vallecorsy, a ne ze Zapadákova... a tebe neznám a s tebou nemluví." Ale oni se smáli pořád dál a Němec se taky už skoro smál. A mezitím vyndávali vajíčka v otevřených krabicích, všechna pěkná bílá, a odnášeli je dovnitř do skladiště. A já nato křikla: "Ty buzerante, vajíčka chceme, rozumíš... chceme vajíčka!" Z davu vystoupil strážník a poručil mi: "Sup, seber se, uděláš líp!" Já jsem mu odpověděla: "Ty jsi jed?... Já ne." Nato mi dal facku a rýpnutím mě zahnal doprostřed davu. Byla bych ho zabila, čestné slovo, vzpírala jsem se a řekla jsem mu všechno, co jsem si myslela. Ale kolem do mne strkali, aby mě dostali odtamtud, nakonec jsem musela jít pryč a v té motanici jsem ke všemu ještě ztratila šátek.

Šla jsem domů a řekla jsem Rosettě: "Jestli odtud včas neodej-deme, umřeme tu nakonec hladu." Nato se dala do pláče a řekla: "Maminko, já mám takový strach!" Zarazilo mě to, protože do té doby Rosetta nikdy nic neříkala, nikdy si nestěžovala a naopak mi tím svým klidným chováním kolikrát dodávala odvahu. 16

Řekla jsem jí: "Blázínku, z čeho máš strach?" A ona odpověděla: "Říká se, že přiletí eroplány a všechny nás zabijou..., říká se, že mají takový plán a že napřed rozbijou všechny železnice a pak, až bude Řím úplně odříznutý od světa a nebude tu co jíst a nikdo už nebude moci utéci na venkov, prý nás všechny pobijí bomba-ma... maminko, já mám takový strach... A Gino už mi přes měsíc nepíše a nic o něm nevím." Hleděla jsem ji utěšit a říkala jsem jí jako obvykle věci, o kterých jsem už sama věděla, že to není pravda: Že je v Římě papež, že Němci brzy válku vyhraju, že není proč mít strach. Ale ona hrozně vzlykala a nakonec jsem ji musela vzít do náručí a kolíbat ji, jako když jí byly dva roky. Co jsem ji hladila, pořád vzlykala a opakovala: "Maminko, já mám strach;" a já jsem si říkala, že mi opravdu není podobná, protože já jsem neměla strach nikdy z ničeho. Taky na vzhled mi ostatně Rosetta

nebyla podobná: měla obličej jako ovečka, s velkýma očima, sladkým, skoro úzkostlivým výrazem, jemný nosík, trošičku jí šel na pusu, a pusu měla pěknou, masitou, jako vykloněnou k bradě, kterou měla zatočenou zrovna jako ovce. A její vlasy připomínaly beránčí srst, tmavě plavé, husté a kudrnaté, a pleť měla bílou, jemnou, a po ní tu a tam mateřské znaménko — kdežto já mám černé vlasy a pleť mám snědou, jako sluncem osmahlou. Nakonec jsem jí řekla, abych ji uklidnila: "Všichni říkají, že Angličani přijdou už za pár dní, a pak budou tady a bude po drahotě... A víš, co uděláme do té doby? Půjdeme k dědečkovi na venkov a tam počkáme, až válka skončí. Co jíst tam mají, mají fazole, vajíčka, vepřovou. A potom, na venku se vždycky něco najde." Nato se zeptala: "A byt?" Odpověděla jsem: "Dceruško, na to jsem taky myslela... pronajmeme ho Giovannimu, ale jen naoko... a až se vrátíme, dá nám ho zase takový, jaký je, zpátky... kdežto krám zavřu, stejně v něm není nic a nějaký čas nebude co prodávat."

Abyste věděli, ten Giovanni byl obchodník uhlím a dřívím na topení — bývával přítel mého muže. Byl to veliký, tlustý obr, plešatý, červený v tváři, měl štětinaté kníry a mírné oči. Když býval manžel ještě živ, vysedával s ním večer ve výčepu, spolu s ostatními obchodníky z čtvrti. Nosil vždycky takové široké, plandavé šaty, mezi zuby, pod kníry, tiskl vyhaslou půlku doutníku, a vždycky jsem ho vídala s notýskem a tužkou v ruce,

17

pořád jen dělal účty a bral záznamy a vzkazy. Měl srdečné, důvěrné způsoby, zrovna jako oči, a když byla Rosetta ještě malá, ptal se mně pokaždé, když mě potkal: "Jak se má holčička?.. Co dělá holčička?" Řeknu jedno — ale nejsem si tím tak jistá, protože když se stanou jisté věci, člověk pak pochybuje, že se staly, zvláště když ta osoba, co je udělala, jako v mém případě, o nich pak nemluví a chová se, jako kdyby se nikdy nebyly staly. Tak tedy Giovanni, ještě když byl můj muž živ, přišel jednou nahoru do bytu, když jsem zrovna vařila, nevzpomínám už, pod jakou záminkou. Sedl si v kuchyni, já jsem stála u kamen a on spustil, mluvil o všem možném a nakonec přišel na mého muže. Byla jsem přesvědčená, že jsou přátelé, a tak si představte moje překvapení, když jsem ho najednou slyšela, jak říká: "Ale řekni, Cesiro, co ti na té potvoře záleží?" Zrovna tak to řekl: "Potvoře," a já jsem skoro nevěřila vlastním uším, obrátila jsem se a podívala jsem se na něho: seděl mile, klidně, vyhaslý doutník v koutku úst. Dodal pak: "Už se sotva drží na nohou a některý den ted umře... a potom, z toho, jak se tahá s děvkama, tě jednou nakazí nějakou ošklivou nemocí." A já: "A starám já se snad o svého muže? Když se večer vrátí domů, vlez do postele, já se obrátím na druhou stranu a dobrou noc!" Nato on řekl, nebo se mi zdá, že řekl: "Ale jsi ještě mladá, copak chceš dělat jeptišku? Jsi mladá a potřebuješ mužského, který by tě měl rád." Zeptala jsem se ho: "A co na tom tobě záleží? Já nemám žádné mužské zapotřebí, a i kdybych měla, co se ty do toho pleteš?" V tu chvíli vstal, tak aspoň myslím, že si to pamatuji, šel ke mně, ke mně, stiskl mi rukou bradu a řekl: "S vámi ženskými musí člověk mluvit vždycky po lopatě... jsem tady já, ne? Na mne sis nikdy nemyslela?" Od toho okamžiku — uplynulo už od toho dne tolik let — se mi vzpomínky matou. Ale jsem skoro jistá, že mi navrhl, abych se s ním milovala; a taky jsem skoro jistá, že jsem mu řekla: "Nestydíš se? Vincenzo je tvůj přítel," a že on odpověděl: "Jakýpak přítel. Já nejsem ničí přítel, já." A potom, na to bych mohla přísahat, mi řekl, jestli ho vezmu do ložnice a roztáhnu mu nohy, že mi dá peníze. A otevřel peněženku a tam, na kuchyňský stůl, začal sázet spoustu bankovek jednu za druhou, díval se upřeně na mne a opakoval: "Mám přidat? Nebo stačí?" Nakonec, mám dojem, 18

že jsem mu bez rozčilování řekla, aby šel. A on sebral peníze a šel. To všechno se určitě stalo, protože bych si to nemohla vymyslet, ale den nato se o tom ani nezmínil, ani následující dny, už nikdy. A choval se pak zase jako vždycky, prostě, srdečně, mile, takže jsem se začala ptát sama sebe, jestli se mi to náhodou nezdálo, že říkal o mém muži, že je potvora, že mi navrhoval, abych s ním šla do postele a že sázel peníze v kuchyni na stůl. Během let ten pocit, že se to nestalo, zesílil a mockrát jsem myslila, že se mi to doopravdy zdálo. Ale celou dobu, nevím proč, jsem věděla, že Giovanni je jediný muž, který mě má opravdu rád pro mne a ne pro můj majetek, a že je jediný, na koho bych se v tísní mohla obrátit.

Tak jsem odešla k Giovannimu: našla jsem ho v jeho černém podzemí, plném otepí a pytlů s dřevěným uhlím — jediného zboží, které bylo to léto v Římě k dostání. Řekla jsem mu, co chci, on mě poslouchal mlčky a mrkal očima po polovyhaslém doutníku. Nakonec řekl: "Dobře... dohlídnu ti na krám a na byt celou tu dobu, co budeš venku... to bude trápení, zvláště v takové době jako teď... vážně nevím, proč to dělám... dejme tomu, že to dělám pro nebožtíka." Mne ta řeč zarazila, protože mi bylo, jako kdybych ho zas slyšela, jak říká: "Co ti na té potvoře záleží?" A zase jsem znova skoro nevěřila vlastním uším. Najednou mi uklouzlo: "Doufám, že to uděláš taky pro mne." Nevím, proč jsem to řekla, asi protože jsem byla přesvědčena, že mě má rád, a bývalo by mi v tu těžkou chvíli udělalo radost, kdyby byl řekl, že to udělá pro mne. Chvilku se na mne díval, nato vyndal doutník z úst a položil ho na okraj stolu. Pak šel k dveřím do podzemí, vystoupil na schůdky, zamkl a zastrčil přes ně napříč železnou závoru, takže jsme najednou zůstali v úplné tmě. Teď jsem pochopila, ani jsem nedýchala, srdce mi silně tlouklo a sama nemohu říci, že by se mi to bylo nelíbilo: byla jsem celá vzrušená. Myslím, že to dělaly ty okolnosti, celý Řím vzhůru nohama, drahota, hlad, zoufalství, že musím opustit krám a byt, a pocit, že nemám v životě muže, jako mají všechny ostatní ženy, aby mi pomohl a dodal mi odvalu. Fakt je, že v té tmě, když šel proti mně, poprvé v životě jako bych se uvolnila, jako by mi ochablo tělo a stalo se povolné. Když přišel těsně ke mně, pořád potmě, a vzal mě do náručí, první můj popud byl

19

přitisknout se k němu a hledat jeho ústa svými ústy, která horečně oddychovala. Tak mě strčil na nějaké pytle dřevěného uhlí a já jsem se mu dala, a když jsem se mu dávala, cítila jsem poprvé, že se dávám opravdu muži. A přestože pytle byly tvrdé a on těžký, zakoušela jsem pocit jakoby lehkosti a úlevy. A když bylo po tom a on se ode mne vzdálil, zůstala jsem hezkou chvíli ležet na pytích, omámená a šťastná, a skoro, skoro se mi zdálo, že se mi vrátilo mládí, ta doba, kdy jsem přišla do Říma se svým mužem, a zdálo se mi, že zakouším stejný pocit jako tenkrát, a zatím jsem tenkrát nic takového nepocítovala a znechutili se mi mužští a láska. Zkrátka, nakonec se mě ve tmě zeptal, jestli si mužem promluvit o naší záležitosti, já jsem vstala, řekla jsem, že mužem, tak zapálil žlutavou lampičku a já jsem ho viděla, jak sedí u stolu, jako předtím, jako by se nic nebylo stalo, s doutníkem pod kníry a okem mile přivřeným. Popošla jsem k němu a řekla jsem: "Odpřísáhni mi, že nikdy nikomu neřekneš, co se dnes stalo... odpřísáhni mi to!" Usmál se a odpověděl: "Já nic nevím... o čem mluvíš? Vážně ti nerozumím... přišla jsi kvůli tomu bytu a obchodu, ne?" Znova jsem měla ten pocit, jak jsem už říkala: že se mi to zdálo. A kdybych byla ještě neměla šaty v nepořádku a všude nějakou stopu uhlí, jak jsem se točila a kroutila na těch pytích, byla bych si opravdu mohla myslet, že se nic

nestalo. Zakoktala jsem zmateně: "To se ví, máš pravdu; přišla jsem kvůli bytu a obchodu." Tak vzal arch papíru, napsal prohlášení, ve kterém jsem říkala, že mu nechávám byt a krám na dobu jednoho roku, a dal mi to podepsat. Strčil arch do zásuvky, šel otevřít dveře a řekl: "Jsme dohodnutí... dneska to přijdu převzít, zítra ráno vás přijdu obě vyzvednout a doprovodím vás na nádraží." Stál těsně u dveří, musila jsem projít kolem něho, abych se dostala ven, a on v tu chvíli, když jsem šla kolem něho, mě plácl otevřenou dlaní přes zadek a usmál se, jako kdyby chtěl říci: "A v té druhé záležitosti jsme taky dohodnutí." Pomyslíla jsem si uvnitř, že už teď nemám právo ohradit se, protože už nejsem pořádná ženská, a jen jsem si pomyslíla, že tohle je taky důsledek války a drahoty, že pořádná ženská v určitý okamžik cítí plácnutí rukou přes zadek a nemůže už se ohradit, protože, to je to, už teď není pořádná.

Vrátila jsem se domů a honem jsem se začala připravovat

20

k odjezdu. Mrzelo mě to a srdce mi krvácelo, že musím opustit ten byt, ve kterém jsem strávila posledních dvacet let a nikdy jsem se z něho nevzdálila, vyjma ty cesty za šmelinou. Pravda, byla jsem přesvědčená, že Angličani přijdou co nejdříve, za nějaký týden, čtrnáct dní, a skutečně jsem počítala, že nebudeme pryč víc než měsíc. Ale zároveň jsem sama měla takovou nějakou předtuchu, nejenže budeme pryč mnohem déle, ale taky že na mne v budoucnu čeká něco smutného. Jakživa jsem se nestarala o politiku a nevěděla jsem nic o fašistech, o Angličanech, o Rusech a o Američanech. Ale přesto jsem slyšela, jak se o nich kolem mne mluví, a tak ne že bych byla něco pochopila — abych řekla pravdu, nepochopila jsem vůbec nic — ale bylo mi jasné, že ve vzduchu není nic dobrého pro chudáky, jako jsme my. Bylo to jako na venku, když se nebe zatáhne černě na bouřku, listy na stromech se obrátí všechny na jednu stranu, ovce se tisknou jedna na druhou, a jak je léto, kdovíodkud přiletí studený vítr a fučí těsně při zemi. Měla jsem strach a nevěděla jsem z čeho. A srdce se mi svíralo při pomýšlení, že opustím svůj dům a obchod, jako bych byla určitě věděla, že je už nikdy neuvidím. Ale řekla jsem Rosettě: "Koukej, aby sis s sebou nebrala moc věcí, nebudeme venku víc jak čtrnáct dní a ještě je teplo." Bylo opravdu kolem poloviny září a bylo hodně teplo, víc než ostatní léta.

Tak jsme si sbalily dva malé vulkánfibrové kufry, většinou jsme tam daly lehké šaty a jen pár svetrů pro případ, že by se udělalo chladno. Abych se utěšila z toho, že odjíždím, pořád jsem Rosettě jen líčila, jak mě rodiče na venku přivítají: "Uvidíš, že nám dají najíst až k prasknutí... ztloustneme a odpočineme si... na venkově nejsou všechny ty věci, které ztěžují život v Římě... budeme se mít dobře, budeme dobře spát a především budeme dobře jíst... uvidíš. Mají tam vepřové, mají mouku, ovoce, víno, budeme se mít jak papež." Ale Rosettu tyhle vyhlídky nestačily rozveselit, myslela na svého snoubence v Jugoslávii, který už o sobě měsíc nedával vědět, a já jsem věděla, že děvče každé ráno časně vstává a chodí se do kostela za něho modlit, aby jí ho nezabili, aby se jí vrátil a mohli se vzít. Aby viděla, že jí rozumím, objala jsem ji, políbila jsem ji a řekla jsem jí na to: "Dceruško zlatá, bud klidná, Panenka Maria tě vidí a slyší a nedopustí, aby se ti přihodilo něco zlého." Mezitím jsem pokračo-

21

vála v přípravách a teď, když pominula chvilka tísně, jsem se už nemohla odjezdu dočkat. Taký protože poslední dobou, uprostřed leteckých poplachů, nedostatku jídla, myšlení na odjezd a všeho možného k tomu, už ten můj život nebyl vůbec žádný život, dokonce jsem už ani neměla chuť uklízet byt — já, která jsem se obvykle vrhala na podlahu na kolena leštit dlaždičky a leštila jsem je, sotva jsem dech popadala, dokud se neblýskaly jako zrcadlo. Zkrátka zdálo se mi, že se mi život rozlámá jako bedna, když spadne z vozíku, rozsype se a všechno zboží se rozhází po ulici. A když jsem myslela na tu věc s Giovannim a na to, jak mě plácl rukou přes zadek, připadala jsem si taký rozlámaná jako ten život a schopná už všeho, i krást, i vraždit, protože jsem ztratila úctu sama před sebou a nebyla už jsem ta, co dřív. Utěšovalo mě pomyšlení na Rosettu, že aspoň ona má mámu, aby ji ochraňovala. Že aspoň ona bude tím, čím jsem už nebyla já. Ach, opravdu, život dělají zvyky a počestnost je taký zvyk. A když se jeden den zvyky změní, změní se život v peklo a z nás všech se stanou čerti utržení ze řetězu a nemáme už úctu ani k sobě, ani k ostatním.

A Rosetta měla taký starost o svého kocoura, pěkného mourka, kterého našla na ulici ještě jako kotě, vyplála ho drobečky, až vyrostl, v noci spal s ní a ve dne chodil za ní z pokoje do pokoje jako pejsek. Řekla jsem jí, aby ho svěřila domovnici v činžáku vedle, a ona řekla, že to udělá. Teď seděla ve svém pokoji v nohou postele, u které už stál zavřený kufr, držela kocoura na kolenou, pomaloučku ho hladila, a kocour, který, chudák, nevěděl, že ho paní chce opustit, měl oči zavřené a předl. Popadl mě soucit, protože jsem chápala, že se trápí, a řekla jsem jí: "Dceruško zlatá... přechkej tuhle ošklivou chvilku a potom uvidíš, že půjde všechno dobře... skončí válka, vrátí se blahobyť, vdáš se, budeš mít manžela a budeš šťastná." Zrovna v tu chvíli, jako mně na odpověď, se ozvalo ječení poplašné sirény, ten zatracený rámus, který mi připadal, jako když nese uřknutí, a pokaždé mi při něm pokleslo srdce. Vtom mě chytla sama nevím jaká zuřivost, otevřela jsem okno do dvorka, zahrozila jsem pěstí proti nebi a vykřikla: "Kdyby ses tak chtěl zabít, a ten, co tě sem poslal, taký, a ten, cos kvůli němu přišel, taký!" Rosetta se ani nehнула a řekla: "Maminko, proč se tak zlobíš?"

22

Vždyť jsi sama říkala, že zase bude všechno v pořádku." Nato, kvůli tomu andílkovi, jsem se uklidnila, třeba přemoc, a odpověděla jsem: "Bude, ale do té doby musíme pryč odtud, z domova, a kdo ví, co se ještě stane."

Ten den jsem vytrpěla pekelná muka. Zdálo se mi, že to už ani nejsem já. Hned jsem probírala, co se to stalo s Giovannim, a při pomyšlení, že jsem mu povolila dočista jako pouliční trajda, celá oblečená, na pytlích uhlí, bych si byla kousala ruce vztekem. Hned jsem se rozhlížela kolem po bytě, kde jsem měla dvacet let domov, a teď jsem ho měla opustit — a bylo mi zoufale. V kuchyni byla kamna vyhaslá, v ložnici, kde jsem spala na manželské posteli spolu s Rosettou, byla prostěradla nepořádně zmuchlaná, a já už neměla sílu ustlat postel, když jsem věděla, že v ní nebudu hned tak spát, nebo zatopit v kamínkách, když to od zítřka už nebudou moje kamínka a já v nich už nebudu vařit. Najedly jsme se bez ubrusu, na holém stole, sardinky a chleba. Podívala jsem se občas po Rosettě, byla taková smutná, a to mi sousto zadrhlo v krku, protože mi jí bylo líto, měla jsem o ni strach a říkala jsem si, že neměla štěstí, že se narodila v takovéhle době. Asi ve dvě jsme sebou hodily na postel, přes roztažené pokrývky, a na chvíli jsme usnuly. Nebo spíš usnula Rosetta, celá stočená prese mne, a já jsem zůstala s otevřenýma očima a myslila jsem celý čas na Giovanniho, na pytle uhlí, na to jeho plácnutí přes zadek a na byt a na krám, které jsem teď pomalounku opouštěla. Nakonec někdo

zazvonil u dveří, já jsem se měkce vytáhla zpod spící Rosetty a šla jsem otevřít. Byl to Giovanni, usměvavý, s doutníkem v ústech. Nenechala jsem ho ani vydechnout: "Poslechni," řekla jsem mu zuřivě, "co se stalo, to se stalo, nejsem už taková, jako jsem byla dřív, to připouštím, máš důvod jednat se mnou jako s děvkou... ale jestli mě ještě jednou plácneš jako dnes ráno, já tě zabiju, jako že je bůh nade mnou... pak půjdu do kriminálu, ale v téhle době dost možná, že je v kriminále dobře, a já tam půjdu ráda." On tak tak, že zvedl obočí překvapením, ale neříkal nic. Prošel do předsíně a utrousil mezi zuby: "Tak to tedy převezmu."

Zašla jsem do ložnice a vzala jsem list, na který jsem si dala od Rosetty sepsat všechny věci, co jsem měla v bytě a v krámě. Nechala jsem sepsat i ty nejdrobnější maličkosti, ani ne tak

23

protože bych nebyla věřila Giovannimu, ale protože je dobře nevěřit nikomu. Tak jsem řekla Giovannimu náramně vážné, než jsme začali probírat inventář: "Podívej, na všech těchhle věcech je náš pot, vydělali jsme je s mužem za dvacet let práce... dej na ně pozor, ať je tu zas všechny najdu, a pamatuj si: až se vrátím, ať tady neschází ani hřebík !" Usmál se a řekl: "Bud klidná, najdeš zas všechny svoje hřebíky!"

Začala jsem ložnicí. Udělala jsem dva opisy seznamu, jeden si vzal on a jeden Rosetta a já jsem mu předváděla jedno po druhém. Ukázala jsem mu postel pro dva, železnou, lakovanou, jako by to bylo dřevo, takovou hezkou se všemi těmi dřevěnými léty a suky, že by si ji člověk opravdu spletl s ořechem. Zvedla jsem pokrývku a ukázala jsem mu, že tam jsou dvě matrace, jedna žíněná a jedna vlněná. Otevřela jsem skříň a spočítala jsem mu pokrývky, prostěradla a všecko prádlo. Otevřela jsem mu noční stolky a ukázala mu porcelánové nočníky, červeně a modře kytičkované. Pak jsem udělala seznam nábytku: Prádelník s horní deskou z bílého mramoru, oválné, zlatě rámované zrcadlo, čtyři židle, jedna postel, dva noční stolky, jedna skříň se zrcadlem, dvoukřídlová. Spočítala jsem všechny ozdoby a doplňky: skleněný zvon a pod ním kytice umělých voskových květů, co jsem dostala jako svatební dar od kmotry, vypadaly docela jako pravé, porcelánová bonboniéra na cukroví, dvě sošky, jedna představovala pastýřku a jedna pastýře, jehelníček z modrého sametu, jedna krabice ze Sorrenta, která při otevření hrála písničku a na vykládaném víčku měla Vesuv, dvě karafy na vodu a k tomu příslušné sklenice z řezaného silného skla, jednu porcelánovou vázu, měla tvar jako tulipán, s třemi pávými péry, která byla do ní zastrčená místo květů, dva barvo tiskové obrazy, na jednom byla Panenka Maria s Ježíškem a na druhém scéna jakoby z divadla, byl tam černocho s plavovlasou paní, prý to bylo z opery, která se jmenuje Othello, a ten černocho byl zrovna Othello. Z ložnice jsem ho odvedla do vedlejšího pokoje, co byl jídelna a salón dohromady, měla jsem tam šicí stroj. Tam jsem ho nechala sáhnout na kulatý stůl z tmavého ořechu, s kulatou vyšívanou dečkou, vázou na kytky, co byla protějšek k té v ložnici, a na čtyři zelené sametové židle kolem, a pak jsem otevřela kredenc a spočítala jsem mu kousek po kousku celý porce-

24

lánový příbor s kytičkami a věnečky, takový hezký, kompletní pro šest, jedla jsem na něm asi tak dvakrát za celý život. V té věci jsem ho upozornila: "Podívej, tenhle příbor je mi drahý jako oči v

hlavě... jestli mi ho rozbiješ, tak uvidíš!" Smál se a odpověděl: "Bud klidná." Pokračovala jsem podle seznamu a ukázala jsem mu všechny ostatní předměty: dvě ry-tinky s kytičkami, šicí stroj, rádio, rypsové kanapátko s dvěma křesílky, láhev na likéry z růžového a modrého skla a k ní šest sklínek, nějakou tu další bonboniéru a krabici, pěkný vějíř, co jsem měla přitlučený na zdi, celý barevně malovaný, s pohledem na Benátky. Pak jsme přešli do kuchyně a tam jsem mu spočítala kus po kuse všechny talíře a hrnce, co jsem jich tam měla hliníkových i měděných, a příbory z nerez oceli, a ukázala jsem mu, že tam neschází nic, ani kamna, ani mačkátko na brambory, ani skříňka na smeták, ani zinková plechovka na odpadky. Zkrátka, ukázala jsem mu všechno a pak jsme sešli dolů a šli do krámu. Soupis inventáře z krámu byl kratší, protože mimo regály, pult a nějakou tu židli tam nezůstalo nic, všechno bylo vyprodáno, vysmečeno, vymeteno za ty poslední měsíce drahoty. Nakonec jsme se vrátili nahoru, do bytu, a já jsem řekla, jak mě pustila odvaha: "A k čemu vlastně ten seznam... já to cítím, že už se sem víckrát nevrátím." Gio-vanni, který si zatím sedl a kouřil, zavrtěl hlavou a odpověděl: "Do čtrnácti dnů jsou Angličani tady, dokonce i fašisti to připouštějí... odjedeš si na čtrnáct dní na letní byt, vrátíš se a pak pěkně oslavíme tvůj návrat... co ti to leze do hlavy?" Giovanni potom řekl ještě moc dalších věcí, aby nás s Rosettou utěšil, a skoro se mu to povedlo. Když odcházel, bylo už nám mnohem lehčeji, a tentokrát, i když jsme byli v předsíni sami, už to s tím plácnutím neopakoval, ale spokojil se s tím, že mě pěkně pohladil po obličeji, jak to dělával často, i když byl ještě můj muž živ. A já jsem mu za to byla vděčná a skoro, skoro se mi zdálo, že se mezi námi opravdu nic nepříhodilo a že jsem zůstala taková, jaká jsem bývala vždycky.

^Zbytek dne jsem strávila tím, že jsem dokončovala přípravy. Především jsem udělala pěkný balík jídla na cestu: dala jsem do

eho salám, nějakou tu krabičku sardinek, jednu konzervu tuňáka a trochu chleba. Pro otce a pro matku jsem udělala zvláštní

25

balík: pro otce jsem tam dala šaty po manželovi, skoro nové, dal si je šít krátko před smrtí a žádal mě, abych mu je dala do hrobu, ale já jsem si v poslední chvíli řekla, že by to byl hřích, takové pěkné modré vlněné šaty a tak jsem ho zavinula do starého prostěradla a šaty jsem zachránila. Otec měl skoro stejnou postavu jako manžel, tak jsem k šatům přibalila taky střevíce, staré, ale ještě dobré. Matce, řekla jsem si, přinesu šálu a sukni. Přidala jsem do balíčku všechno, co mi zbylo z koloniálu — pár kilo cukru a kávy, několik konzerv a pár salámů. Všecky ty věci jsem dala do třetího kufru, takže jsme teď měly tři kufry a navíc pytel, do kterého jsem dala polštář a pokrývku pro případ, že bychom musily přespat ve vlaku. Všichni mi říkali, že vlakem to trvá do Neapole třeba i dva dny; my jsme jely zrovna na polovičku cesty z Říma do Neapole a myslila jsem si, že obezřelosti není nikdy dost.

Večer jsme se usadily ke stolu a tentokrát jsem trochu uvařila, abychom se moc nerozlítostnily. Ale sotva jsme začaly, ozval se poplach, viděla jsem, jak Rosetta zbledla strachy a skoro se třásla, a pochopila jsem, že se sice dlouho bránila, ale teď už to nevydrží a je s nervy na hromadě. A tak jsem se rozhodla nechat večeři a slézt do sklepa; opatrnost ve skutečnosti nebyla k ničemu — kdyby tam byla spadla bomba, ten náš prastarý dům by se byl rozsypal na prášek a my bychom zůstaly pod ním. Tak jsme sešly do krytu, byli tam všichni nájemníci z našeho domu, a tam jsme proseděly potmě na lavici tři čtvrti hodiny. Všichni mluvili tak, jako by příchod Angličanů byla už věc několika dní: Vylodili

se u Salerno, to je kousek od Neapole, a z Neapole prý jim to bude do Říma trvat asi týden, i když půjdou pomalu, protože Němci i fašisti už teď utíkají jako zajíci a zarazí je leda Alpy. Ale někteří říkali, že Němci svedou o Řím bitvu, protože Mussolini si na Římu zakládá a nezáleží mu na tom, jestli z něho nadělá trosky, jen aby sem Angličani nevstoupili. Poslouchala jsem ty řeči a říkala jsem si, že děláme dobře, když jdeme pryč; Rosetta se tiskla ke mně a já jsem cítila, že má pořád ještě strach a že se neuklidní, leda až odjedeme z Říma. V jednu chvíli někdo řekl: "Víš, co se povídá? Přej shazujou parašutisty a ty přicházejí do domů a dělají pěknou rotyku/" "Co to má znamenat?" "E, drancování a potom ženské/" Nato jsem řekla: "Ráda bych

26

viděla, kdo by si trouf na mě sáhnout." Za tmy řekl ve smíchu hlas nějakého Proiettiho, pekaře, hlupáka, že se to nedá vypovědět, co mluvil odjakživa sprostě, a já jsem ho nikdy nemohla snést: "Na tebe určitě nesáhnou, protože jsi už moc stará... ale na tvou dceru jo." Odpověděla jsem: "Koukej na to, co povídáš... mně je pětatřicet, protože jsem se vdávala v šestnácti, a moc a moc mužských by si mě rádo vzalo... nevdala jsem se znova jen proto, že jsem nechtěla." "Jo," odpověděl, "kyselé hrozny." Nato jsem řekla, opravdu rozzlobená: "Ty si hled ty děvky svojí ženy... ta ti nasazuje parohy už teď, ani tu nejsou parašutisti... co teprv, až tu budou!" Myslila jsem, že má ženu na venkově, byli ze Sutri, pár dní předtím jsem ji viděla odjíždět; a zatím, podívejme tu náhodu, ona byla taky v krytu a já jsem ji v té tmě neviděla. Ale hned jsem ji slyšela ječet: "Děvka ses ty, ty fuchtle škaredá, mrcho zatracená!" a pak jsem slyšela, jak chňapla za vlasy Rosettu, protože myslila, že jsem to já, a jak Rosetta ječí a tamta ženská ji řeže. V tu ránu, pořád potmě, vrhla jsem se na ni, a tak jsme se válely po zemi, tloukly jsme se, rvaly jsme si vlasy, ostatní do toho křičeli a Rosetta plakala, zapřísahala nás a volala mě. Zkrátka, musili nás roztrhnout, pořád v té tmě, a myslím, že i ti, co nás uklidňovali, nějakou dostali. Když se nás snažili roztrhnout, ozvala se siréna na ukončení poplachu, teď někdo rozsvítil a octly jsme se tváří v tvář jedna druhé, rozcuchané a udýchané, ostatní nás drželi za ruce, a ti, co nás drželi, měli jeden poškrabanou tvář, druhý vlasy v nepořádku. Rosetta vzlykala v koutě.

Tu noc, po té scéně, jsme šly spát hodně brzy, ani jsme nedo-večeřely, jídlo zůstalo na stole a ráno tam ještě bylo. V posteli se Rosetta stulila ke mně, jak to dělávala, když byla malá, a jak už to hodně dlouho nedělala. Zeptala jsem se jí: "Copak, ještě máš strach?" Odpověděla: "Ne, nemám strach, ale je to pravda, maminko, že to parašutisti dělají ženským?" A já: "Na toho pitomce nemůžeš dát... sám neví, co říká." "Ale je to pravda?" naléhala. A já: "Ne, není... a pak, zítra odjíždíme, půjdeme na venkov a tam se nestane vůbec nic, bud klidná." Zůstala chvíli zticha a potom řekla: "Ale kdo musí vyhrát, abychom se mohly vrátit domů, Němci nebo Angličani?" Tohle byla pro mne zlá otázka, protože, jak jsem povídala, noviny jsem nikdy nečetla

27

a nadto jsem se nikdy nezajímala o to dovědět se, jak probíhá válka. Řekla jsem: "Já nevím, jak to všechno dohromady nadrobili. ! ! já jen vím, že to jsou všechno čubčí syni, Angličani jako Němci ... a že si dělají války a tady nás chudáků se nezeptají... ale víš, co ti řeknu? My potřebujem, aby to někdo

vyhrál doopravdy, a válka skončí... Angličani jako Němci, to je jedno, jen aby někdo byl ten nejsilnější."

Ale Rosetta naléhala: "Všichni říkají, že jsou Němci špatní... a co udělali, maminko?" Ted jsem odpověděla: "Udělali to, že přišli sem, místo aby zůstali u nich doma, a že nás tu otravují... proto jich mají lidi plné zuby." "Ale tam, co teď půjdem," zeptala se, "jsou Němci nebo Angličani?" Už jsem nevěděla, co jí mám odpovědět, a řekla jsem: "Tam nejsou ani Němci, ani Angličani... tam jsou pole, krávy, sedláci a žije se tam dobře... a teď spí!" Neříkala už nic, stulila se celá ke mně a zdálo se, že nakonec usnula.

Ošklivá noc! Probouzela jsem se každou chvíli a mám dojem, že Rosetta taky celou noc oko nezamhouřila, i když se tvářila, jako když spí, aby mě nezneklidňovala. Chvilími jsem měla dojem, že se vzbouzím, a zatím jsem spala a jen se mi zdálo, že jsem se probudila; a chvilími jsem zas myslila, že spím, a zatím jsem byla vzhůru a únava a nervosita mi namlouvaly, že spím. Kristus Pán v zahradě tu noc, než ho přišel Jidáš dát odvést, nevytrpěl tolik jako já tenkrát tu noc. Srdce se mi svíralo při pomyšlení, že opouštím dům, kde jsem prožila tolik let, a myslila jsem na to, že by během cesty mohli ostřelovat vlak z kulometů anebo že už žádný vlak nejede, protože se říkalo, že Řím už může každý den zůstat odříznutý. Myslila jsem taky na Rosettu a myslila jsem si, že je to opravdu smůla, že byl můj manžel takový, jaký byl, a že umřel, protože dvě ženské, samotné na celém světě, bez muže, který by je vedl a ochraňoval, jsou v jistém smyslu jako dvě slepé, které jdou a nevidí a nechápou, kde to vlastně jsou.

Jednou, nevím, kolik bylo hodin, jsem slyšela na ulici střelbu. Byla jsem už na to zvyklá, stříleli noc co noc, vypadalo to, že jsme na střelnici, ale Rosetta se vzbudila a zeptala se: "Co je to, maminko?" Odpověděla jsem: "Nic, nic... to jsou zase ty čubčí syni, bavějí se střílením... Kdyby se tak chtěli navzájem pomor-dovat!" Jednou jela kolem kolona nákladáků, zrovna pod naším

28

domem, celý dům se třásl, nebralo to konec, a když se zdálo, že už přejeli, vida, další nákladák se valil s rámusem, že se to nedá vypovědět. Držela jsem Rosettu v náručí, její hlavu přitisknutou na prsou, a najednou, snad protože jsem měla její hlavu na prsou, jsem si vzpomněla, jak bývala maličká a já jsem ji kojila a měla jsem prsa nalitá mlékem, jako vždycky my z Ciociarie, protože my jsme známe jako nejlepší kojné v Laziu. Vzpomněla jsem si, jak cucala všechno to mléko a jak mi každým dnem rostla do krásy, jak byla hezoučká, až se lidi po ulici zastavovali, aby se na ni podívali. A řekla jsem si najednou, že by bývalo bylo mnohem líp, kdyby se byla nikdy nenarodila, když na ni čekal život v takovémhle světě, uprostřed trápení, nebezpečí a strachu. Ale pak jsem si řekla, že tohle jsou nápady, jaké přicházejí člověku v noci, a že je to hřích myslet na ty věci, a potmě jsem se pokřižovala a doporučila jsem se do ochrany Krista Pána a Panenky Marie. Slyšela jsem kokrhat kohouta v bytě nablízku, bydlela tam rodina, co měla v záchodě celý kurník, a teď jsem si řekla, že už co nevidět bude ráno, a myslím, že jsem usnula.

Probudil mě zprudka zvonek u dveří, který zvonil a zvonil, jako kdyby už zvonil hodnou chvíli. Vstala jsem ve tmě, šla jsem do předsíně a otevřela — byl to Giovanni. Vešel dovnitř a řekl: "Požehnaný spánek... zvoním už hodinu." Byla jsem v košili — já mám ještě teď poprsí pevné, drží mi bez

podprsanky, a tenkrát jsem ho mívala teprv hezké, plné tvrdé prsy a bradavky, které vystupovaly dopředu, jako by na sebe chtěly schválně upozornit pod plátnem košile. Hned jsem viděla, že se mi kouká na prsa a že se mu oči rozhořely zpod obočí jako dva uhlíčky zespod popela. Pochopila jsem, že mě chce chytit za prsa, stáhla jsem se dozadu a řekla jsem: "Ne, Giovanni, ne... pro mne už neexistuješ a musíš zapomenout, co se stalo... kdybys už nebyl ženatý, vzala bych si tě... Ale ty jsi ženatý a víc už mezi námi nesmí nic být." Neřekl ani ano, ani ne, ale bylo vidět, že mu dá práci, aby se ovládl. Nakonec se mu to podařilo a řekl normálním hlasem: "Máš pravdu... ale doufejme, že ten hnus, moje stará, v téhle válce zajde... tak budu vdovec, než se vrátíš, a vezmeme se... tolik lidí potlučou bomby, proč by nemohly potlouct ji?" A mě to zase znova zarazilo a zůstala jsem ohromená, když jsem no slyšela, jak říká tyhle věci, a nevěřila jsem vlastním uším, jako

29

když řekl, že můj manžel je potvora, ačkoliv až do té doby byli přátelé a byli takříkajíc nerozluční. Opravdu jsem znala Gio-vanniho ženu, vždycky jsem myslela, že ji má rád nebo že je jí aspoň nakloněný, když byli taková léta spolu a měli tři děti, a zatím, vida, on o ní mluvil s nenávistí, doufal, že umře, a podle toho, jak o ní mluvil, bylo jasné, že ji nenávidí už kdovíjak dlouho a že k ní necítí nic jiného než nenávist, i jestli k ní kdy v minulosti cítil něco jiného. Říkám pravdu, skoro mě obešla hrůza při pomýšlení, že někdo mohl být taková léta něčí přítel a manžel a pak říká s takovouhle chladnokrevností a špatností potvora a hnus o příteli a o ženě. Ale neřekla jsem mu o tom všem nic, Giovanni zatím prošel do kuchyně a už jsem ho slyšela, jak žer-tuje s Rosettou, která mezitím taky vstala. "Uvidíš, že se vrátíte obě dvě vypasené, a to bude jediný následek, který bude pro vás válka mít... tam na venku mají sýr, vajíčka, skopové... budete si jíst a budete se mít dobře."

Všecko už bylo připravené, odnesla jsem do předsíně ty tři kufry a pytel s balíky, Giovanni vzal dva kufry, já jsem vzala pytel a Rosetta nejmenší kufr. Oni sestoupili po schodech dolů, já jsem dělala, jako že jsem se zdržela se zamykáním, a sotva zmizeli za rohem schodiště, vrátila jsem se do bytu, šla jsem do ložnice, zvedla jsem dlaždičku v podlaze a sebrala jsem peníze, co jsem tam měla schované. Byla to na tu dobu velká částka, v tisícilirových bankovkách; nechtěla jsem je vyndávat před Rosettou, protože u peněz člověk nikdy neví. Neviňátko může vyvést nějakou nerozvážnost a říci někomu, co nemá — a když jde o peníze, nedá se věřit nikomu. U vchodu jsem zdvihla sukni a strčila jsem peníze dovnitř do plátěné kapsy, kterou jsem si tam schválně přišila. Potom jsem se přidala k Giovannimu a Rosettě na ulici.

Přede dveřmi stála drožka, protože Giovanni nechtěl používat nákladák na uhlí, ze strachu, aby mu ho nezrekvírovali. Giovanni nám pomohl nahoru a pak taky nasedl. Drožka se rozjela a já jsem se neubránila, abych se neohlídla zpátky na křižovatku, na náš dům a krám, protože jsem měla ošklivou předtuchu, že už se s nimi nikdy neshledám. Nebyl ještě den, ale nebyla už noc, bylo šero a v tom šeru jsem viděla náš dům na rohu křižovatky, všechna okna zavřená a v přízemí krám se staženými roletami.

30

Naproti němu byl jiný dům, taky nárožní, a na tom byl v druhém patře výklenek a v něm pod sklem Panenka Marie, kolem ní dokola zlaté meče a před ní zapálené věčné světlo. Pomyslíla jsem si, že to světlo, co hořelo i ve válečné době, i v době nouze, je tak trochu jako moje naděje, že se zas vrátím, a cítila jsem trochu úlevu: ta naděje mě bude hřát, až budu daleko. V tom matném světle bylo vidět celou křižovatku jako prázdnou scénu na divadle, když herci odešli pryč; a bylo vidět, že to jsou domy chudáků, zkrátka baráčky, trochu zborcené, jako kdyby podpíral jeden druhý, trochu otlučené, zvlášť v přízemí, od vozíků a aut, a zrovna vedle mého krámu byl Giovanniho uhlířský krám, kolem dveří bylo všechno černé, jako by to byla dvířka do kamen, to učerněné bylo tou dobou vidět a — nevím proč — připadalo mi to takové smutné. A nemohla jsem se ubránit vzpomínce, že za dne, za krásných dob míru, bývala křižovatka plná lidí, ženy sedávaly na slaměných židlích přede dveřmi, kočky brousily kolem po dlažebních kostkách, kluci si hráli se švihadlem a skákali a mladí chlapci pracovali v dílnách nebo chodili do výčepu, který byl pořád plný. A když jsem na to mysli, bodlo mě najednou u srdce a pocítila jsem, jak mi ty baráčky a ta křižovatka jsou drahé, snad protože jsem tam strávila celý život, a když jsem je viděla poprvé, byla jsem ještě mladé děvče, a teď už jsem byla dospělá ženská a měla jsem už velkou dceru. Řekla jsem Rosettě: "Ani se nepodíváš na náš domov, nepodíváš se na náš krám?" A ona odpověděla: "Uklidni se, maminko, vždyť jsi sama říkala, že se vrátíme za pár týdnů." Vzdychla jsem a neřekla jsem nic. Drožka se dala k Tibeře a já jsem se obrátila a už jsem se nedívala na křižovatku.

Všecky ulice byly prázdné, na konci ulic šedý vzduch vypadal jako pára z prádla, když je moc špinavé. Od vlhka na zemi se blýskaly dlažební kostky, že vypadaly jak ze železa. Na ulici ani pes, totiž vlastně jenom psi: viděla jsem jich pět nebo šest, ošklivých, vyhladovělých a špinavých, očmuchávali zdi a pak chcali po zdech, na kterých visely potrhane barevné plakáty, co povzbuzovaly do války. Přejeli jsme Tiberu po Garibaldiho mostu, pro-7 k if ?břežní ulici> minuli Argentinské a Benátské náměstí. L balkónu Mussoliniho paláce visel stejný ohromný černý prapor, ° jsem viděla pár dní předtím na náměstí U sloupů, a. dva

31

ozbrojení fašisti stáli po dvou stranách brány. Náměstí bylo opuštěné, zdálo se větší než jindy. Nejprve jsem neviděla zlatý svazek na praporu a připadal mi zrovna jako smuteční prapor, tím spíš, že nebyl vítr a že visel zplihle dolů; vypadal zrovna jako závěsy, co se věší nad vrata. Pochopila jsem, že je to Mussoli-niho vlajka. Zeptala jsem se Giovanniho: "Copak, Mussolini se vrátil?" Giovanni kouřil půlku cigára a odpověděl s důrazem: "Vrátil a doufejme, že tu zůstane navždycky." Zůstala jsem s pusou otevřenou, protože jsem věděla, že má na Mussoliniho svrchu. Ale on mě překvapil každou chvíli a nikdy jsem nemohla předvídat, co mu táhne hlavou. Pak jsem cítila, jak mě rýpl loktem do žeber a kývl směrem ke kočmu, jako by chtěl říci, že to povídal ze strachu před kočm. Připadalo mi to přehnané, protože koč byl hodný děda s kšticí bílých vlasů, které mu utíkaly ze všech stran zpod čepice, vypadal, jako by mému dědečkovi z oka vypadl, a určitě nedělal špicla; ale neřekla jsem nic.

Dali jsme se po Národní třídě, nebylo už takové šero a na špičce Neronovy věže už bylo vidět růžový kousek slunce. Ale jak jsme dorazili na nádraží a vešli dovnitř, jako by uvnitř byla ještě noc, bylo tam tma a všechny svítilny rozsvícené. Nádraží bylo plné lidí, většinou chudáků, jako jsme byli my, s ranci, ale bylo tam taky hodně německých vojáků, obtížených zbraněmi a tlumoky, postávali ve skupinách těsně u sebe v těch nejtmavších koutech. Giovanni zašel koupit lístky a nechal nás s kufry tam,

veprostřed nádraží. Co jsme tak čekaly, tu máš, z ničeho nic přijelo s hrozným rámusem rovnou pod stříšku před nádražím asi deset motocyklů, všichni černě oblečení, jako čerti z pekla. Po tom ohromném černém praporu na Benátském náměstí tihle motocyklisti, taky celí v černém, ve mně vyvolali pocit něčeho nesnesitelného, až jsem si pomyslíla: "Ale proč černí, proč je to všechno černé? Zatracení čubčí syni, s tou svou sakramentskou černou nás nakonec ještě opravdu uřknou!" Motocyklisti zastavili, opřeli motorky o sloupy u vchodu a stoupli si ke dveřím, obličej se sevřené v přílbách z černé kůže a ruce na pistolích, které měli u opasků. Najednou mi strachy došel dech a začalo mi silně bít srdce, protože jsem si pomyslíla, že ti černí motocyklisti přišli na nádraží, aby zahradili vchody a všechny zatkli, jak to dělali často: potom odvezli lidi v kamiónech a víc

32

už se o nich nikdo nic nedověděl. Tak jsem se rozhlížela kolem dokola, jako bych hledala východ, kudy utéci. Ale pak jsem viděla, že ke vchodu směrem k vlakům dorazila skupinka lidí, zatímco okolo opakovali: "Rozestupte se!" a pochopila jsem, že ti motocyklisti tu jsou proto, že přijede nějaká důležitá osobnost. Neviděla jsem ji, protože mi bránil zástup, ale za chvíli jsem znovu slyšela rámus těch zatracených motocyklů a pochopila jsem, že odjeli za autem té osobnosti.

Giovanni nás přišel vyzvednout, s lístky v rukou, a říkal, že jsou to lístky až do Fondi. Odtamtud jsme pak přes hory mohly dorazit do vsi. Vyšli jsme z nádražní budovy a šli k vlaku, pod stříšku. Tam svítilo slunce, ohromná záře rozlité do dálky po nástupištích vypadala jako sluneční záře, co bývá po chodbách nemocnic a v dvorcích vězení. Nebyl tam ani pes a dlouhatánský vlak pod stříškou vypadal jako prázdný. Ale jak jsme nastoupili a začali probíhat chodbičkami, viděla jsem, že je nacpaný německými vojáky: všichni ve zbrani, tlumok na zádech, přílbu do čela, pušku u nohy. Sama nevím, kolik jich tam bylo, procházeli jsme z kupé do kupé a všude jsme viděli po osmi německých vojácích s tím vším na sobě, strnulých a tichých, jako by měli rozkaz nehybat se a nemluvit. Konečně jsme v jednom oddělení třetí třídy našli Italy. Byli namačkaní v kupé i v uličkách, jako když vezou dobytek na jatka a nezáleží už na tom, aby jel pohodlně, protože za chvíli musí stejně na porážku. Ti taky, stejně jako Němci, neříkali nic a ani se nepohnuli. Ale bylo jasné, že za tu jejich nehybnost a mlčení může únava a zoufalství, kdežto na Němcích bylo vidět, že jsou pořád připraveni vyskočit z vlaku ven a hned válčit. Řekla jsem Rosettě: "Uvidíš, že tuhle cestu pojedeme vstojе." Opravdu, obcházelí jsme nevím jak dlouho v tom slunci, které pronikalo špinavými okýnkami vlaku a rozpalovalo už vagóny, a nakonec jsme taky postavili kufry do uličky naproti záchodku a tam jsme se usadily, jak nejlíp šlo. Giovanni šel s námi i do vlaku, a teď už řekl: "No, opustím vás, uvidíte, že vlak co nevidět odjede." Ale nějaký člověk v černém, taky seděl na kufru, ho zmařeně usadil, ani nezvedl oči: "Co nevidět, houby... my už tu čekáme tři hodiny."

Zkrátka Giovanni se s námi rozloučil, políbil Rosettu na obě tváře a mne do koutku úst — snad mě chtěl políbit na pus, ale

33

já jsem včas stočila obličej. Když Giovanni odešel, zůstaly jsme sedět na kufrech, já výš a Rosetta níž, hlavu opřenou o moje kolena. Po půlhodině, co jsme tak zůstaly beze slova, skrčené, se Rosetta

zeptala: "Mami, kdy pojedeme?" a já jsem odpověděla: "Dceruško, já toho vím zrovna tolik co ty." Byla jsem tam tak bez hnutí, Rosettu stočenou u svých nohou, nevím jak dlouho. Lidi v uličce pospávali a vzdychali, slunce začínalo prudce pálit z venku, z nástupišť se neozval ani hlásek. I Němci byli zticha, jako kdyby tam ani nebyli. Najednou, z ničeho nic, začali Němci ve vedlejším oddělení zpívat. Nedá se říci, že by byli zpívali špatně, měli takové hluboké, drsné, ale sladěné hlasy, ale já jsem tolikrát slyšela zpívat naše vojáky, vesele, jak zpívávají ve vlaku, když jedou společně, a teď mě přepadla lítost, protože ti Němci zpívali ve své řeči něco, co mi připadalo moc smutné. Zpívali pomalu a opravdu to vypadalo, že nemají moc velkou chuť jít válčit, protože jejich zpěv byl doopravdy smutný. Řekla jsem tomu mužskému v černém vedle nás: "Jim se válka taky nelíbí... konec konců jsou to taky lidi... slyšíš, jak smutně zpívají?" Ale on mi navrčeně odsekl: "Ty tomu nerozumíš... to je jejich hymna... jako u nás Královský pochod." A pak, po chvíli mlčení: "Opravdový smutek tu máme my Italové."

Nakonec se vlak hnul, bez zapískání, bez zaječení trubky, bez hluku, jakoby náhodou. Byla bych se chtěla naposled odporučit Panence Marii, aby ochraňovala mne i Rosettu před všemi nebezpečími, do kterých jsme jely. Ale spánek na mne dolehl tak silně, že jsem na to už ani neměla sílu. Jen jsem si pomyslíla: "Ty čubčí syni..." a sama nevím, jestli jsem to myslela na Němce, na Angličany, na fašisty nebo na Italy. Asi tak trochu na všechny. A nato jsem usnula.

DRUHÁ KAPITOLA

Vzbudila jsem se asi za hodinku, vlak stál a bylo hluboké ticho. Uvnitř vagónu teď horkem skoro nebylo k vydechnutí. Rosetta vstala, stoupla si k okénku a koukala se nevím na co.

34

Moc jiných si tak taky stouplo, řada přes celou délku vagónu. Vstala jsem s námahou, protože jsem byla jako omámená a zpocená, a stoupla jsem si taky k okýnku. Venku bylo slunce, bylo tam modré nebe, byla tam zelená krajina, samé pahorky pokryté vinicemi; a na jednom tom pahorku, zrovna naproti vlaku, stál bílý domeček a hořel. Z oken šlehaly rudé jazyky ohně a valil se černý kouř, a ty plameny a ten kouř bylo jediné, co se hýbalo, protože celá krajina byla bez hnutí a pokojná, den byl opravdu nádherný, a vidět nebylo nikoho. Potom ve vagónu všichni vykřikli: "Tuhle je, tuhle je!" Podívala jsem se na oblohu a viděla jsem v koutku na obzoru černou mušku, která se skoro ihned proměnila v eroplán a zmizela. V tu chvíli, zčistajasna, jsem ho slyšela nad hlavou, jak přelétává vlak s pekelným rámusem zbláznělé železné rachoty, a po tom rámusu bylo slyšet něco jako ťukání šicího stroje. Hluk trval okamžik, pak zeslábl, hned nato se ozval zblízka náramně silný výbuch a všichni se vrhnuli na podlahu, mimo mne — já jsem to neudělala včas a ani jsem na to nepomyslíla. Tak jsem viděla, jak hořící domeček zmizel ve velkém šedivém oblaku, který se hned začal rozlézat po pahorku a vítr ho snášel k vlaku. Teď bylo nanovo ticho, lidé vstali, skoro nedůvěřiví, že zůstali živí, a pak se všichni zas vrátili k okýnkům, podívat se. Ve vzduchu teď bylo plno jemného prachu, který dráždil ke kašli; nato se oblak zvolna roztrhl a mohli jsme všichni vidět, že už tam bílý domeček není. Vlak se za pár minut zase

rozjel.

To byla nejvýznamnější příhoda, která se stala během cesty. Zastávek jsme udělali ještě několik, vždycky v otevřené krajině, i na půl hodiny až na hodinu: na cestu, která by v normální době netrvala víc jak dvě hodiny, teď vlak potřeboval skoro šest hodin. Rosetta, která měla v Římě při bombardování takový strach, řekla tentokrát, potom, co bílý domeček vyletěl do vzduchu a vlak se zas rozjel: "Na venku mám menší strach než v Římě. Tady je slunce a volně okolo. V Římě jsem měla takový strach, e mi spadne dům na hlavu. Tady, kdybych musila umřít, bych aspoň viděla slunce." Nato řekl jeden z těch, co s námi jeli v chodbičce: "V Neapoli jsem viděl ty, co umřeli na slunci. Le-ely jich tam dvě řady po bombardování na chodníku. Vypadali ^ kupky špinavého prádla. Ti viděli slunce moc dobře, než

35

umřeli!" A nějaký jiný poznamenal: "Jak to říkají o Neapoli v té písničce? Ach, slunce moje?" a uchechtl se. Ale nikdo neměl doopravdy náladu mluvit a tím míň žertovat; a tak jsme mlčeli dál po celý zbytek cesty.

My jsme měly vystoupit ve Fondi, a když jsme přejely Ter-racinu, řekla jsem Rosettě, aby se připravila. Moji rodiče bydleli na vysočině, ve vesničce kousek od Vallecorsy, měli tam domek a kus pole, a z Fondi to bylo autem hodinu po hlavní silnici. Ale když jsme božím dopuštěním dojeli až k Monte San Biagio, to je vesnice přilípnutá na kopečku nad údolím Fondi, viděla jsem, že všichni vystupují. Němci vystoupili už v Terracině a ve vlaku zůstali jen Italové. Všichni vystoupili, my jsme zůstaly v prázdném kupé a mně se najednou udělalo lip, protože jsme byly samy, byl krásný den, co nevidět jsme měly dorazit do Fondi a odtamtud jít k mým rodičům. Vlak stál na místě, ale mně to nebylo kupodivu, protože už stál kolikrát. A tak jsem řekla Rosettě: "Uvidíš, že se budeš cítit na venkově jako znovuzrozená: najíš se, prospíš se a všecko bude v pořádku." Mluvila jsem pořád dál o tom, co budeme dělat na venkově, a vlak se zatím nehýbal. Byla už jedna nebo dvě, bylo moc horko, řekla jsem: "Najíme se." Sundala jsem kufr, do kterého jsem dala aprovizaci, otevřela jsem ho a udělala jsem dva chlebíčky obložené salámem. Měla jsem taky lahvičku vína, nalila jsem jednu sklínku Rosettě a jednu jsem vypila já. Jedly jsme, připalovalo silně, bylo hluboké ticho a okýnky bylo vidět jen platany, které obklopovaly nádražní prostranství, bílé od prachu, spálené, a cvrčci zpívali mezi listím, jako kdyby byl nejkrásnější srpen. Byl to venkov, zrovna ten venkov, kde jsem se narodila a kde jsem žila až do svých šestnácti let, venkov v mém kraji, s pachem sluncem rozpáleného prachu, suchého hnoje a sežehnuté trávy. Nezadržela jsem se, abych nenatáhla nohy na sedadlo před sebou a nevykřikla: "Ach, mně je tak dobře — slyšíš, jaké je tu ticho? Jsem opravdu šťastná, že už jsme z Říma." V tu chvíli se otevřela dvířka kupé a někdo nahlédl dovnitř.

Byl to železničář, hubený a snědý, s čepicí na stranu, kabátem rozepnutým a dlouhými vousy. Nahlédl a povídá: "Dobré chutnání," ale řekl to vážně, skoro rozzlobeně. Myslila jsem, že má hlad, jako tenkrát mnoho lidí, tak jsem ukázala na žlutý papír,

36

na kterém ležela kolečka salámu, a řekla jsem: "Poslužte si," Ale on zase, čím dál tím rozzlobenější: "Jdi mi do háje s posloužením! Musíte vystoupit!" Řekla jsem: "My jedem do Fondi," a ukázala jsem

mu lístek. Ani se na něj nepodíval a odpověděl: Copak jste si nevšimly, že všichni vystupovali tady? Dál vlak nejede." "Do Fondi nejede?" "Kdepak do Fondi! Koleje jsou přerušené." Za chvíli dodal trochu přívětivěji: "Pěšky můžete dorazit do Fondi za půl hodinky. Ale musíte vystoupit, protože za chvíli se vlak zas vrací do Říma." A šel pryč a práskl

dveřmi.

Zůstaly jsme, jak jsme tam byly, oči vyvalené jedna na druhou a nakousnuté chlebičky v ruce. Pak jsem řekla Rosettě: "Začíná to špatně." Rosetta odpověděla, jako kdyby mi hádala myšlenky: "Ale ne, maminko, vystoupíme a najdeme nějaký vůz nebo auto." Já jsem ji už neposlouchala. Sundala jsem zavazadla, otevřela jsem dvířka a slezla jsem z vagónu.

Pod stříškou na nástupišti nebyl nikdo. Prošly jsme čekárnou: nikdo. Z náměstí vedla přímá silnice, pravá venkovská, bílá, prašná, rozpálená sluncem, mezi živými ploty pokrytými prachem a pár stromy, taky uprášenými. V koutě náměstí stála kaš-nička. Od vedra a z úzkosti mi vyschlo v ústech, šla jsem se tam napít: byla vyschlá. Rosetta, která zůstala u zavazadel, se na mne dívala s ustrašeným obličejem: "Maminko, co budem dělat?"

Zнала jsem to tam dobře a věděla jsem, že ta silnice vede přímo do Fondi: "Co chceš dělat, děvečko? Musíme se vydat na cestu."

"A kufry?"

"Poneseme je."

Neřekla nic, ale podívala se zaraženě na zavazadla: nechápala, jak to s nimi půjde. Otevřela jsem jeden kufr, vyndala jsem dva ubrousky a udělala jsem z nich dvě podložky na hlavu, jednu pro sebe a jednu pro ni. Byla jsem od dětství zvyklá nosit náklady na hlavě, unesla jsem až půl metráku. Řekla jsem, když jsem dělala podložky: "Tedka ti máma ukáže, jak se to dělá." Rosetta nabrala zas odvalu a usmála se.

>ala jsem si pěkně pevně naskládanou podložku na hlavu

a pobídla jsem Rosettu, aby to udělala taky. Pak jsem si zula

střevíce a punčochy a Rosetta musila taky. Nakonec jsem si

ažila na hlavu na podložku největší a prostřední kufr a balík

37

s jídlem, popořadě podle velikosti. A Rosettě jsem vyrovnala na podložku nejmenší zavazadlo. Vyložila jsem jí, že musí jít se vzpřímeným krkem a rukou držet z jedné strany kufr za roh. Viděla jsem, že to pochopila a že už jde se zavazadlem na hlavě, a pomyslíla jsem si: "Narodila se v Římě, ale taky je to Cio-ciarka, prese všeko: dobrá krev se nezapře !" A tak s kufry na hlavách, bosý, po kraji silnice, který zarůstal trochu trávou, jsme vyrazily odtamtud, směrem k Fondi.

Ušly jsme kus cesty. Silnice byla opuštěná a v polích nebylo taky vidět živou duši. Městskému člověku, který se v tom nevyzná, by možná ta krajina byla připadala normální; ale já jsem byla dřív vesničanka než městka a viděla jsem, že je to opuštěná krajina. Hrozny vína na vinicích už měly být dávno otrhané a místo toho visely mezi zažloutlými listy, příliš zlaté, některé přímo hnědé a shnilé, na půl sežrané od vos a od ještěrek. Kukuřice byla tu a tam polehlá, v nepořádku, samý plevel, a klasy zralé, skoro červené. Kolem fíky, po zemi spousta fíků spadlých z větví, jak byly přesládlé, potlučené a rozpraskané, naklované od ptáků. Nebylo vidět žádného rolníka a řekla jsem si, že všichni utekli. A přece byl krásný, teplý, jasný den, opravdu jako na venku. Taková je válka, řekla jsem si: všechno vypadá normální a zatím vespod pod tím vším se prokousal červ války a lidi dostanou strach a utečou, a zatím krajina pořád dál, netečná, rodí ovoce, zrní, trávu a rostliny, jako kdyby se nic nestalo.

Dorazily jsme k bránám Fondi, lýtka jsme měly od prachu zasedlá až po kolena, v krku vyschlo, byly jsme unavené a zamlklé. Řekla jsem Rosettě: "Půjdem ted do hospody, něčeho se napijeme a najíme a odpočinem si. A potom uvidíme, jestli najdeme auto nebo káru, aby nás dovezla k dědečkovi." Jo, hospodu, auto, káru! Jak jsme přišly do Fondi, hned jsme si všimly, že je město prázdné a opuštěné. Ani pes nepřeběhl, všechny krámy měly rolety stažené a tu a tam připíchnutý kus bílého papíru oznamoval, že majitelé byli evakuováni. Východy a vrata u domů byly zatlučené trámy, okna zabetonovaná, dokonce i díry pro kočky byly zadělané. Vypadalo to, jako když procházíte městem, ve kterém všichni obyvatelé vymřeli na nějakou epidemii. A přitom ve Fondi touhle roční dobou žijí lidi na ulici, muži, ženy, děti a s nimi kočky, psi, osli, koně, dokonce i slepice,

38

a v se

čichni chodí po svých nebo se těší z krásného dne a procházejí se nebo vysedávají v bytě nebo před domy. Některé postranní uličky vzbouzely dojem, jako by v nich byl život, protože po dláždění a po fasádách zářilo ostré sluneční světlo; ale pak, když se člověk podíval blíž, zjistil stejná okna s temnými okenicemi, stejně zabetonované dveře, a to slunce, rozlité po kamenech, skoro nahánělo strach. Tak jako nahánělo strach ticho a uprostřed toho ticha hluk našich kroků. Každou chvíli jsem se zastavila, tloukla jsem na vrata, volala jsem, ale nikdo neotevřel a nikdo nevykloukl, aby mi odpověděl. Konečně, vida, hostinec U kohouta, s dřevěným vývěsním štítem, na kterém byl namalovaný kohout, celý vybledlý a otřelý. Dveře byly zavřené — staré zeleně natřené dveře se starodávným zámekem a velkou dírou. Dala jsem oko k díře, podívala jsem se a uviděla jsem na konci temné síně okno, které vedlo na zahradu, a za ním loubí zalité sluncem, se zelenou révou, ze které visela spousta černých hroznů. Pak bylo ještě vidět stůl ozářený sluncem, ale to bylo všechno. Ani tady neodpověděl nikdo, hostinský utekl se všemi ostatními.

Tak takovýhle byl venkov: horší než Řím. A co jsem tak uvažovala o tom, jak jsem si namlouvala, že najdu na venku to, co mi scházelo v Římě, obrátila jsem se k Rosettě a řekla jsem: "Víš, co ti řeknu? Chvilíčku si tu odpočinem, pak se vrátíme na nádraží a odjedem zase do Říma." Tak bych to byla udělala. Ale viděla jsem, jak se Rosetta tváří ustrašeně — určitě myslela na bombardování; honem jsem dodala: "Ale než se vzdáme, udělám ráda poslední pokus. Tohle je Fondi. Zkusíme, jak je na

venku. Najdeme možná nějakého rolníka, který nás nechá na jednu, na dvě noci přespat u sebe doma. Pak uvidíme." Tak jsme si chvilku odpočinuly na zídce, beze slova, protože v té pustině nám vlastní hlasy skoro naháněly strach, pak jsme si zas nandaly zavazadla na podložky a vyšly jsme z města opačnou stranou, než kterou jsme vešly. Pochodovaly jsme asi hodinu po hlavní silnici, v palčivém slunci, v tom věčném bílém moučném prachu, a potom, sotva začaly po obou stranách silnice rvní pomerančovníky, dala jsem se první cestičkou mezi pomeranči. Řekla jsem si: někam vede, na venku vždycky cestičky kam vedou. Pomerančovníky byly husté, listí měly čisté a bez Prachu a pod nimi byl stín. Po té sluncem rozpálené prašné silnici

39

jsem tu pookřály! Jednu chvíli, co jsme se tak daly vést pěšinkou, která se točila pořád dál mezi pomeranči, se Rosetta zeptala: "Mámo, kdy sbírají pomeranče?" Odpověděla jsem, ani jsem na to moc nemyslela: "Sklizeň začíná v listopadu. Uvidíš, jaké jsou sladké." A pak jsem se hned kousla do jazyka, protože byl sotva konec září a já jsem pořád říkala, že nebudeme mimo Řím víc než deset dní, i když uvnitř jsem věděla, že to není pravda; a teď jsem se prozradila. Ale ona se toho naštěstí nechytla, a tak jsme pokračovaly dál v cestě po pěšince.

Konečně se tam na konci pěšiny objevila mýtina a uprostřed mýtiny domek, který býval kdysi natřený na růžovo a teď byl vlhkem a stářím celý začernalý a oprýskaný. Zvenčí vedly schody do druhého patra. Tam byla terasa s obloukem, ze kterého visela v pletencích spousta paprik, rajských jablíček a cibulí. Před domem na mlátě leželo množství fíků, rozházených, aby se usušily na slunci. Venkovský dům — a obydlený. Majitel skutečně hned vyšel ven, ještě než jsme na něho zavolaly, a pochopila jsem, že někde číhal schovaný, aby viděl, kdo přichází. Byl to děda hubený až hrůza, měl bezmasou hlavičku s dlouhým nosem jako zobák, zapadlýma očima a nízkým lysým čelem jako luňák. Řekl: "Kdo jste, co chcete?" a v ruce držel malý srp jako na obranu. Jenže já jsem se nezalekla, především protože jsem tam byla s Rosettou a nemáte představu, jakou sílu člověku dodá někdo, kdo je slabší než vy a potřebuje, abyste ho ochraňovali. Odpověděla jsem mu, že nechceme nic, že jsem z Lenoly — to bylo konec konců pravda, protože jsem se narodila v jednom místě kousek od Lenoly —, že jsme se ten den nachodily tolik, že už dál nemůžem, a že bych mu dobře zaplatila, kdyby mi nechal na tu noc pokoj — jako v hotelu. Poslouchal mě, nehnutě rozkročený uprostřed mlatu: kalhoty celé rozdrbané, kabát samou záplatu a ten srp — vypadal opravdu jako strašák. Myslím, že pochopil jen to, že mu dobře zaplatím, protože byl napůl slabomyslný, jak jsem zjistila pak, a pokud mu nešlo o zisk, nechápal nic. Ale i když šlo o zisk, chápal zřejmě ztěžka, protože mu trvalo nevím jak dlouho, než pochopil, co říkám, a mezitím opakoval: "Žádné pokoje tu nemáme a potom, zaplatíš, ale čím zaplatíš?" Nechtěla jsem vytahovat peníze, co jsem měla v kapsáři pod sukní, člověk nikdy neví, ve válečných časech se

40

už z každého stát zloděj a vrah a on měl zrovna tak tvář na loděje nebo dokonce na vraha. Tak jsem si jen div plíce ne-^{*}luvila, abych mu vyložila, že může být klidný, že mu zaplatím. Ale on nechápal. Rosetta už mě tahala za rukáv a šeptala, že bude lepší jít odtud pryč, když naštěstí přišla manželka,

malinká hubená ženská, mnohem mladší než on, s udýchanou vzrušenou tváří a jiskřivýma očima. Na rozdíl od manžela pochopila hned, skoro se nám vrhla kolem krku a opakovala: "Ale to se rozumí, pokoj, proč ne? My se vyspíme na terase nebo na seníku a necháme ti náš pokoj. A jídlo tu taky je, najíš se s námi, prostě, to se rozumí, jako na venku, najíš se s námi." Manžel se ted stáhnul stranou a díval se na nás, zachmuřený, vypadal jako nemocný kohoutek, když kroutí očima, je schlíplý a nechce zobat. Žena mě vzala pod paží a opakovala: "Pojd, ukážu ti pokoj, pojd, nechám ti svou postel a já a manžel se vyspíme na terase." A vyvedla nás po těch vnějších schodech nahoru do

patra.

Tím začal náš pobyt u Concetty, tak se jmenovala ta žena. Manželovi říkala Vincenzo, byl o nějakých dvacet let starší a dělal na půl zisku, jinými slovy byl pachtýř u nějakého Festy, obchodníka, který utekl z města jako tolik jiných a žil ted v domečku na vršku jednoho z kopců, které obklopovaly údolí. Byli tu taky dva synové Rosario a Giuseppe, oba osmahlí, s plnými surovými tvářemi, malýma očima a nízkými čely, neříkali nikdy nic a ukázali se jen zřídkakdy. Schovávali se, protože když přišlo příměří, sloužili oba v armádě, utekli a potom se nepřihlásili a ted se báli, že je zavrou taštické hlídky, které obcházely, odváděly lidi a posílaly je na práci do Německa. Schovávali se v pomerančových sadech, docházeli právě tak k jídlu, honem se najedli, skoro nepromluvili, a pak zas nanovo zmizeli, nevím kam. K nám dvěma byli zdvořilí, ale přesto mi byli protivní, nevím proč, a často jsem si říkala, že jsem nespravedlivá. A pak jsem jednoho krásného dne pochopila, že mě naopak instinkt neklamal a že v těch dvou vězí moc málo dobrého, jak jsem měla podezření hned od začátku. Musím vám říci, že kousek od domu, mezi pomeranči, stála veliká na zeleno natřená kolna s plechovou střechou. Concetta mi řekla, že do té kolny postupně ukládají sklizené pomeranče, a to asi byla pravda, ale ted pome-

41

ranče nesklízeli, visely ještě všechny na stromech, a přesto jsem si všimla, že oba synové i Vincenzo a Concetta měli často něco na práci u kolny. Nejsem zvědavá, ale octla jsem se sama s dcerou u lidí, které jsem neznala a kterým, abych řekla pravdu, jsem nedůvěřovala, a tak mě popadla zvědavost, abych tak řekla, z nezbytí. A tak jednou odpoledne, když odešla celá rodina ke kolně, šla jsem tam za chvilku taky a schovala jsem se za pome-ranči. Kolna stála na druhé, menší mýtině, a vypadala jako uči-něná troska: celá vybledlá, střecha nakřivo, trámy jako když drží pohromadě zázrakem. Uprostřed mýtiny stála Vincenzova kára, připřažená k mule, a na káře jsem viděla na hromadě sama už nevím co věcí: drátěnky z postelí, židle, noční stolky, balíky. Vrata kolny, hodně veliká, dvoukřídlová, byla dokořán a oba synové s Concettou právě rozvazovali provazy, které držely všechny ty krámy pohromadě. Vincenzo se držel stranou, připitoměle jako obvykle, seděl na pařezu a kouřil fajfku. Ale Concetta byla uvnitř kolny, neviděla jsem ji, jen jsem slyšela její hlas: "Šup, honem, dělejte, je už pozdě." Viděla jsem vždycky oba syny tiché, ale ted byli jako vyměnění: čilí, pilní, přičinliví, rozhodní. Napadlo mě, že člověk musí lidi vidět, když dělají věci, které je zajímají: sedláky na poli, dělníky v dílně, obchodníky při obchodu a zkrátka, proč bychom to neřekli, zloděje u na-kradeného zboží. Protože ty drátěnky, ty židle, ty matrace, noční stolky, balíky byly všechno kradené věci; na to jsem měla podezření hned, ale potvrdila mi to ještě večer sama Concetta, když jsem si dodala odvalu a tak, z ničeho nic, jsem se jí ze-ptala, čím je to všechno zařízení, co ten den skládali v kůlně. Synové tu jako obyčejně nebyli, odešli, už pryč. Concetta tak na chvilku zůstala jako vyvedená z míry. Ale pak se

hned vzpamatovala a řekla s tou svou nadšenou přehnanou veselostí: "Á, ty jsi nás viděla, to jsi udělala špatně, že jsi nevyšla ven, mohla jsi nám pomoci. É, nemáme s čím se schovávat, vůbec ne. To jsou věci z jednoho domu ve Fondi. Majitel, chudák, utíká přes hory a kdo ví, kdy se vrátí. Než ty věci necháš v domě, aby to zničili při nejbližším bombardování, rozumíme — tak jsme si to radši vzali. Takhle to poslouží aspoň někomu. Máme válku, rozumíme, člověk se musí přičinit, každé opomenutí je ztráta, milá kmotra. A pak, až válka skončí, majitel

42

to dostane zaplacené od vlády, určitě, a koupí si ještě hezčí věci než předtím." Na mou duši, zatřásko to se mnou, padla na mne hrůza a asi jsem zbledla, protože Rosetta ke mně zvedla oči: "Ale copak ti je, mámo?" Padla na mne hrůza, protože jako obchodnice mám náramně silný smysl pro majetek, byla jsem vždycky poctivá a vždycky jsem si myslela: moje je moje, tvoje je tvoje a v tom nemůžou být žádné zmatky, a když jsou, skončí všechno nohama vzhůru. A zatím, vida, upadla jsem mezi zloděje a co horšího, ti zloději se nebáli, protože v tom kraji už nebyly ani zákony, ani četníci; a nejenže neměli strach — div že se tím zlodějstvím nehonosili. Přesto jsem neříkala nic; ale Concetta si určitě všimla, že na něco myslím, protože dodala: "Jenomže, abysme si rozuměly, tyhle věci si bereme, protože, abych tak řekla, už nepatřejí nikomu. Ale jsme poctiví lidé, Cesiro, já ti to hned dokážu. Zaklep tady!" Vstala a zaťukala na zed v kuchyni, nalevo od kamen. Vstala jsem, zaklepala jsem taky a slyšela jsem, že úder zvucí, jako by za zdí byla dutina. Zeptala jsem se: "Co je tam za tou zdí?" A Concetta nadšeně: "Festovy věci tam jsou, poklad tam je, celá výbava jejich dcery, všechno pro domácnost: prostěradla, pokrývky, plátno, stříbro, nádobí, cenné věci." Zůstala jsem s ústy dokořán, protože to jsem nečekala. Nato mi to Concetta vysvětlila, pořád s tím podivným nadšením, které vkládala do všeho, co dělala a říkala: Vincenzo a Filipo Festa byli, jak se říká, svatý Ján, to je Festa držel při křtu Vincenzova syna a Vincenzo Festovu dceru; a tak, ve znamení svatého Jana, byli tak říkajíc příbuzní. A Festa se spolehl na svatého Jana, a než utekl do hor, zazdil všechny svoje věci do Vincenzovy kuchyně a Vincenzo mu musel přísahat, že mu je v pořádku vrátí, až válka skončí, a Vincenzo přísahal. "Tyhle Festovy věci jsou pro nás svaté," skončila Concetta s důrazem, jako kdyby mluvila o svátosti, "radši bych se nechala zabít, než abych na ně sáhla. Jsou tam už měsíc a zůstanou tam, dokud válka neskončí." Zůstala jsem na pochybách; a nepřesvědčilo mě ani, když Vincenzo, který byl až dosud pořád zticha, vyndal fajfku z úst a řekl dutým hlasem: "Právě tak, svaté. Němci ani Italové na ně nesáhnou, leda přes moji mrtvolu." Při těch manželových slovech se na mne Concetta podívala svítícíma vzrušenýma očima, jako by říkala: "Vidíš, co tomu říkáš? Jsme

43

pořádný lidi nebo ne?" Ale já jsem byla jako zaražená, a když jsem si vzpomněla, jak jsem viděla oba syny horlivě skládat věci z káry, pomyslela jsem si: "Od vás radši dál, zloděj jednou, zloděj vždycky!"

Tahle zlodějna byl hlavní důvod, proč jsem začala myslet na to, že opustíme Concettin dům a půjdeme někam jinam. Měla jsem ty peníze schované v kapsáři pod sukní, bylo to pěkných pár krejcarů, byly jsme samotné dvě ženy, neměl nás kdo bránit, nebyl tu už žádný zákon a žádní četníci a přemoci dvě ubohé ženské, jako jsme byly my, a sebrat jim, co mají — na to nebylo moc zapotřebí.

Pravda, nikdy jsem Concettě neukázala kapsář; ale čas od času jsem platila nějakou maličkost za jídlo a za pokoj a řekla jsem, že jim chci za všechno platit, a určitě si museli myslet, že někde mám peníze. Byli to zloději opuštěných věcí; zítra se z nich mohli stát zloději mých peněz a dokonce vrahové, to nemohl nikdo vědět. Oba synové měli obličej jako loupežníci, manžel vypadal jako idiot, Concetta byla pořád jako u vytržení: člověk opravdu nemohl vědět, co se může stát. A dům stál sice kousek cesty od Fondi, ale pohřbený mezi pomerančovnicí, schovaný a o samotě, křesťanské duši tu mohli taky podříznout krk a nikdo si toho nevšiml. Byl to dobrý úkryt, to je pravda. Ale z těch, kde se mohou člověku přihodit horší věci než ve volné krajině, pod eroplány. Ještě ten večer, v pokoji, když jsme si lehly, řekla jsem Rosettě: "Tohle je rodina zločinců. Možná že nám nic neudělají, ale taky možná, že by nás byli docela klidně s to obě dvě zabít a zakopat pod pomerančovnicí jako hnůj." Promluvila jsem, abych si ulevila; ale byla to chyba, protože Rosetta, která se ještě nevzpamatovala ze strachu z bombardování Říma, se hned rozplakala, přitiskla se ke mně a šeptala: "Maminko, já mám takový strach, proč odtud neodejdem hned?" Tak jsem dodala, že to jsou všechno moje fantazie; že všechno záleží na válce; zkrátka, že Vincenzo, Concetta a synové jsou určitě řádní lidé. Nezdálo se, že tomu moc věří. A nakonec řekla: "Ale já bych stejně šla pryč; taky protože se tu máme tak špatně." A já jsem jí slíbila, že odejdeme co nejrychleji, protože, po téhle stránce, opravdu nekřivdila: měly jsme se moc špatně.

Měly jsme se špatně a dnes, když na to zas myslím, musím říci,

44

že za celou tuhle válečnou dobu, co jsme byly pryč z domova, jsem se nikdy neměla tak špatně jako u Concetty. Dala nám svoji ložnici, ve které spávala s manželem od toho dne, co se vzali. Ale třeba jsem z venkova jako ona, musím říci, že jsem ještě jaktěživa neviděla takový svinčík. Okna sice byla pořád dokořán, ale světnice smrděla tak hrozně, že v ní nebylo dost vzduchu, a zdálo se to k udušení. Čím světnice smrděla? Zatuchlinou, starou žluklou špínou, šváby, močí. Hledala jsem, co tak smrdí, a otevřela jsem oba noční stolky: byly v nich dva hodně vysoké a úzké nočníky, bez ucha, jako dvě roury, z bílého porcelánu a s růžovými kytkami. Ty nočníky nebyly nikdy myté, uvnitř hrály všemi barvami a pěkný díl toho smradu šel z nich. Vyndala jsem je za dveře a Concetta div že mi nenabila: řekla vztekle, že má ty nočníky po mamince, že jsou to rodinné nočníky a že nechápe, proč je nechci v pokoji. Slamník v té ohromné manželské posteli byl samá díra a boule, plný kuliček a pichlavých, praskavých stébel, z tenoučké látky, která vypadala, že praskne při každém našem pohybu; první noc, co jsme na něm spaly, jsem celou dobu cítila svědění a zrovna tak Rosetta se nemohla uklidnit, pořád se převalovala a nespala. Nakonec jsem rozžehla svíčku a se svícem v ruce jsem prohlížela postel: ve světle plamínku jsem viděla ne jednu nebo dvě, ale celá hejna štěnic utíkat na všechny strany, temně rudé, veliké, nabobtnalé krví, kterou z nás cucaly celé hodiny. Postel byla od štěnic celá černá a na mou duši, nikdy jsem jich neviděla tolik najednou. V Římě se mi několikrát stalo, že jsem našla jednu nebo dvě, hned jsem dala předělat matrace a víc už se neukázaly. Ale tady jich byly tisíce, bylo vidět, že nejsou zalezlé jen ve slamníku, ale taky ve dřevě v posteli a zkrátka v celém pokoji. Ráno nato jsme s Rosettou vstaly a šly jsme se prohlédnout v zrcadle na almaře: měly jsme po celém těle červené pupence, štěnice nás pokousaly všude, vypadalo to, jako když máme nějakou ohavnou kožní nemoc. Zavolala jsem Concettu, ukázala jsem jí na Rosettu, která seděla nahá na posteli a plakala, a řekla jsem, že je to ostuda nechat nás spát se štěnicemi. Odpověděla, vzrušeně jako vždycky: "Máš pravdu,

je to ostuda, je to neslušnost, já vím, o ohavnost, že jsou tu štěnice. Ale my jsme venkovský chu-áci a ty městská paní: nám štěnice a tobě hedvábný prostěradlo."

45

Dávala mi za pravdu zaníceně, ale tak nějak divně, jako by si ze mne utahovala. A skutečně, napřed mi dala za pravdu a pak skončila nečekaně tím, že štěnice jsou taky tvorečkové boží, a když je pámbu stvořil, že to znamená, že jsou k něčemu dobré. Nakonec jsem řekla, že napříště budeme spát v seníku, kde měli seno pro mulu. Seno píchalo a byl tam možná také nějaký ten hmyz, ale čistý hmyz, takový, co přeleze po těle a třebaš zalechtá, ale necucá krev. Ale uvědomovala jsem si, že nadlouho to takhle nepůjde.

V tom domě bylo všechno odporné: jak spaní, tak jídlo. Con-cetta byla lajdák, špinavá, věčně upospíchaná, věčně nedbalá a její kuchyně byla černá díra, kde na pánvích a na talířích lpěla letitá špína, nikdy tam nepřišla voda, nic se nemýlo a vařilo se nahonem, jen tak, už aby to bylo. Concetta dělala dennodenně totéž jídlo, to, čemu se v Ciociarii říká šlichtička: tenké krajíčky chleba se narovnajít do kameninové mísy až po okraj a pak se na ten chleba nalije hrnec fazolové polévky. Tohle jídlo se jí zastu-dena, až když se fazolová polévka vsákla do chleba a rozmočila ho na kaši. Šlichtička mi jaktěživa nechutnala. Ale u Concetty, trochu pro tu špínu, že v tom vždycky byla nějaká moucha nebo šváb, a trochu proto, že Concetta nesvedla pořádně ani tenhle prostý pokrm, se mi přímo zvedal žaludek. A potom jedli, jak jsou sedláci zvyklí, bez talířů, všichni dohromady v tom lovili lžícemi, strkali si je do úst a pak je zas máchali v kaši. A věřili byste? Jeden den jsem k ní udělala poznámku právě o té spoustě mrtvých much, co jsem našla zamíchané mezi chlebem a fazo-lemi, a ona, jako pravá křupanka, mi odpověděla: "Jez, jez! Konečně, co je moucha? Maso je to, o nic víc a o nic míň než telecí." Nakonec, když jsem viděla, že Rosetta už to svinstvo nedokáže jíst, zvykla jsem si chodit čas od času s Concettou ven ze sadu, na hlavní silnici. Tam byl tenkrát trh — a ne už ve městě, kde pro samé poplachy a rekvizice fašistů nebylo nic jistého. Na hlavní silnici jsme potkávaly selky, které prodávaly čerstvá vejce, ovoce, nějaký ten kousek masa a dokonce i nějaké ryby. Bylo to drahé jak šafrán, a když se někdo dohadoval a chtěl smlouvat, odpovídaly: "Tak dobře, ty si sněz peníze a já si sním vejce." Zkrátka taky věděly, že je drahota a že v době dra-hoty nejsou peníze k ničemu, a přiskříply mě. Ale něco jsem

46

vždycky koupila; a nakonec jsem živila i Concettinu rodinu, peníze utíkaly pryč jako voda a to byl další důvod k starostem. Myslily jsme na to, že půjdeme pryč, ale kam? Jeden den jsem řekla Concettě, že Angličani nejdou, a tak že by se hodilo, abychom nějakým vozem anebo i pěšky dorazily až do vesnice k mým rodičům a tam abychom počkaly na konec války. Hned mi zaníceně přisvědčila: "Pročpak ne, to uděláš dobře. Opravdové pohodlí má člověk jenom doma. Kdo ti může nahradit mámu? Uděláš dobře, tady seti nelíbí nic, jsou tu štěnice, šlichtička je špatná, ale doma u rodičů ti stejný štěnice a stejná šlichtička budou připadat jako učiněný ráj. Pročpak ne? Zjutra vás tam Rosario odveze károu, uděláte si pěknou projížďku." Spokojeně a důvěřivě jsme čekaly na druhý den, kdy se měl Rosario vrátit nevím odkud. Vrátil se, ale místo káry s mulou nám přivezl hromadu špatných zpráv: Němci

odvádějí lidi, fašisti zavřou každého, kdo si troufne na ulici, Angličani házejí bomby, Američani shazují parašutisty. A je hlad, drahota a revoluce. A co nevidět se strhne bitva mezi Angličany a Němci zrovna v tom pásmu, co leží vesnice mých rodičů. A mezitím, to se prý říkalo na německém velitelství, celou vesnici vyklidili a všechny obyvatele nahnali do sběrného tábora u Frosinone. A taky říkal, že silnice tak jak tak nejsou jisté kvůli eroplánům, co se spustí dolů a ostřelují lidi z kulometů a nepřestanou, dokud nevidí, že jsou mrtví; že cesty v horách taky nejsou jisté, protože je tam plno dezertérů a lupičů a ti zabíjejí pro nic a za nic; a že zkrátka bude lepší, když počkáme na Angličany tady ve Fondi, že je to otázka pár dní, protože spojenecké vojsko postupuje a dorazí sem nanejvýš za týden. Nakonec řekl spoustu falešných i pravdivých věcí, všechno dohromady, ale tak, že to, co bylo pravdivé, dodávalo zdání pravdy i tomu, co byla lež. Byla pravda, že bombardovali a ostřelovali z kulometů, ale nebylo pravda, že se schylovalo k bitvě v pásmu, kde leží vesnice mých rodičů, a že vesnici vyklidili. Ale my jsme byly vystrašené, samy, a jiné než ho zprávy jsme neměly. A nedaly jsme si dohromady, že nám přinesl všechny ty špatné zprávy, aby nás u nich zadržel a oni a nás mohli dál vydělávat. Ale na druhé straně byly vážně zlé sy> měla jsem dceru a nemohla jsem si vzít zodpovědnost, že se am na cestu, i kdyby byla jen jedna pravděpodobnost ze

47

sta, že se setkám s nebezpečími, které nám ohlásil. Tak jsem se rozhodla, že odložím cestu do naší vesnice na jindy a že počkám na příchod spojenců ve Fondi.

Ale stejně to na mne naléhalo, abychom opustily co nejrychleji Concettin dům, taky protože na té samotě mezi pomerančovíky, jak už jsem povídala, se mohlo stát cokoliv; a Concettini synové mi naháněli čím dál tím větší strach. Řekla jsem, že byli zamlklí; ale když promluvili, odhalovala se v nich povaha, která se mi náramně málo zamlouvala. Klidně vám řekli, tak, z legrace: "V Albánii v jedné vesnici po nás začali střílet a měli jsme dva raněné. Víš, co jsme udělali na odvetu? Muži utekli, tak jsme sebrali ženský, ty nejhezčí, a všechny jsme přeřízli... Některý to udělaly dobrovolně, svině, čekaly na tu příležitost, aby nasadily svým starým parohy, ostatní to udělaly z donucení... některý z nich nás přeřízlo tolik, že se pak už nepostavily na nohy a vypadaly, že je po nich." Zkameněla jsem, když to vyprávěly; ale Concetta se smála a opakovala: "E, jsou to chlapci. Chlapcům se děvčata líbí, známe to; mají horkou krev, chlapci. " Hůř než na mne to působilo na Rosettu — viděla jsem, jak zbledla a skoro se třese. Až jsem jim to jeden den řekla: "Nechtě si to, je tu moje dcera, takhle se před děvčetem nemluví." Byla bych bývala radši, kdyby byli něco namítali, třeba mi i nadávali; ale oni neřekli nic a jen se na Rosettu podívali svrchu těma svýma očima jako uhly, jiskřivýma až strach, a matka mezitím opakovala: "Chlapci, známe to, chlapci, horká krev. Ale o dceru se, Cesiro, bát nemusíš. Mí synové by na tvoji dceru nesáhli ani za milión. Jste hosti a host je svatý. Tvoje dcera je tady jistá jako v kostele." A ve mně zatím, mezi mlčením synů a matčinou přemrštěností rostl strach. Opatřila jsem si od jednoho sedláka zavírací nůž, a nosila jsem ho v kapsáři s penězi. Člověk nikdy neví: Kdyby si byli něco zkusili, byli by se musili napřed srazit se mnou, a já jsem cítila, že bych je byla schopná třeba podřezat.

Ale s konečnou platností nás přiměla k odchodu událost, která se zběhla pár týdnů po našem příchodu. Jednou ráno jsme s Ro-settou seděly na mlate a vydrolovaly kukuřičné klasy, jen tak abychom něco dělaly, když se na cestičce nejednou vynořili dva muži. Pochopila jsem hned, kdo je to, nejen podle zbraní, co měli zavěšené na řemenu přes prsa, a podle černých košil,

kteřé jim vykukovaly =pod kabátů, ale taky podle toho, že Rosario, jeden Concettin syn, co zrovna stál dál vzadu a jedl chleba s cibulí, jak je viděl, hned zmizel klusem mezi pomerančovníky. Řekla jsem tiše Rosettě: "To jsou fašisti, neříkej nic, nech to na mně." Znala jsem moc dobře ty nové fašisty, ty co se k nim dali po 25. červenci, protože jsem se s nimi setkala v Římě: páskové nejhoršího druhu, pobudové, kterým náramně záleželo na tom navléci si černou košili ted, když už o ni pořádní lidé nestáli; ale vždycky chlapi jak hrom, jakých je v Zatibebí a u Mostu spousta. Jenže tihle dva mi hned připadali, že se přírodě nepovedli, dva ohyzdové, dvě hromady neštěstí, které měly samy ze svých zbraní větší strach než lidi, kterým ho chtěli nahánět právě těmi flintami. Jeden byl na půl zkroucený, měl pleš a obličej svraskalý jako suchý kaštan, ramínka uzoučká, až srdce usedalo, oči zapadlé, nos jak psí čumák a celý zarostlý. Druhý byl skoro trpaslík, s ohromnou hlavou jak profesor, brej-latý, vážný, tlustý. Concetta, která hned sešla dolů, pozdravila prvního přezdívkou, jako když ho vymaluje: "Co hledáš, Opičáku, v téhle končině?" Opičák, ten hubený plešatý, se nafoukl, rozhoupal se na nohou a plácl rukou na pažbu zbraně: "Kmotro Concetto, kmotro Concetto, tak aby bylo mezi námi jasno. Vy to víte, co hledáme. Moc dobře to víte." "Čestné slovo, já ti nerozumím. Chceš víno? Chceš chleba? Chleba máme málo, ale mužem ti dát láhev vína a taky nějaký ten suchý fík. Venkovské zboží, to se ví." "Kmotro Concetto, vy jste prohnaná, ale tentokrát jste padla na prohnanějšího, než jste vy." "Ale Opičáku, co to povídáš? Já a prohnaná?" "Jo, ty jsi prohnaná, tvůj manžel je prohnanej a ještě prohnanější jsou tví dva synové." "Mí dva synové? A kdo je kdy viděl, moje dva syny? Už jsem je neviděla, ani nevím kdy. Mí dva synové jsou v Albánii. Chudáci synové, jsou v Albánii a bojujou za krále a za Mussoliniho, jen aby je tam pámbu zachoval oba ve zdraví." "Ale jakýpak král, jakýpak ^ál, máme republiku, Concetto/" "Tak tedy ať žije republika!" »A tví synové nejsou v Albánii, jsou tady." "Tady? Jen kdyby > byla pravda!" "Jo, jsou tady, a není to tak dlouho, včera je viděly jak prodávají na černém trhu v osadě Coccuzzo." "Ale Opi-caku, co to povídáš? Mí synové tady? Vždyť jsem ti povídala, jen kdyby to byla pravda, obejmula bych je zase, věděla bych, že

jsou z nebezpečí venku, vždyť se tu rozplejvám v pláči noc co noc a zkusím víc než Panenka Sedmibolestná." "Tak dost, řekni nám, kde jsou, a skonči to!" "Co já o tom vím? Můžu ti dát víno, můžu ti dát sušené fíky, můžu ti dát trošku kukuřičné mouky, i když jí mám málo, ale jak ti mám dát svoje syny, když tady nejsou?" "No, tak se zatím podíváme na to víno."

Tak se usadili na mlátě na dvě židle. A Concetta, celá zanícená jako obvykle, došla pro láhev vína a pro dvě skleničky a přinesla taky košíček plný sušených fíků. Opičák si sedl obkročmo na židli, napil se vína a pak řekl: "Tví synové jsou dezertéři. Víš, co stojí ve výnosu o dezertérech? Jestli je chytne, musíme je zastřelit. To je zákon." A ona, docela spokojeně: "Máte pravdu: dezertéry je zapotřebí střílet... podfukáře... všechny je zapotřebí zastřelit... ale mí synové nejsou dezertéři, Opičáku." "Tak co tedy jsou?" "Vojáci jsou. Válčejí za Mussoliniho, aby nám ho pámbu zachoval sto let!" "Jo, na černém trhu,

co?" "Chceš ještě víno?" Zkrátka, když neměla, co jiného by odpověděla, nabídla jim víno; a ti dva, kteří přišli především na víno, to přijímali a pili.

My dvě jsme se držely stranou, seděly jsme na schodech. Opičák při všem pití nespouštěl oči z Rosetty; a nekoukal na ni jako policajt, který si třeba chce dát dohromady, jestli tu někdo nemá papíry v nepořádku; koukal jí na nohy a na prsa, zrovna jako mužský, kterému pěkná ženská rozpálila krev. Nakonec se zeptal Concetty: "A kdo jsou tyhle dvě?"

Odpověděla jsem honem místo Concetty, protože jsem nechtěla, aby se fašisti dověděli, že jsme z Říma. "Já jsem Concetti-na sestřenice, přišly jsme z Vallecorsy." A Concetta to zaníceně potvrdila: "Samozřejmě, jsou to moje sestřenice, Cesira je dcera jednoho mého strejčka, je to moje krev, přišly a zůstanou tu s náma, no, to se rozumí, krev není voda."

Ale Opičák nevypadal, že je přesvědčený. Bylo vidět, že je chytřejší, než se zdálo: "To jsem nevěděl, že máš příbuzný ve Vallecorsy. Mně jsi vždycky říkala, že jsi z Minturna. A jak se jmenuje tohleto hezký děvče?"

"Rosetta se jmenuje," povídám já.

Dorazil sklínku, potom vstal a přešel k nám: "Rosetto, ty se mi líbíš. Zrovna potřebujeme služku, tady na středisku, aby

50

nám trochu vařila a stlala. Chceš jít s námi, Rosetto?" Při těch slovech natáhl ruku a vzal Rosettu za bradu. Hned jsem ho plácla přes ruku a řekla: "Ruce pryč!"

Podíval se na mě vyvalenýma očima a dělal udiveného: "Nono, copak tě chytá?"

"Chytá mě, abys mi nesahal na dceru."

A on vyzývavě sundal s ramene pušku a namířil ji na mě: "Víš, s kým mluvíš? Ruce vzhůru!"

Ale já, úplně klidná, jako kdyby po mně namířil měchačkou na míchání polenty a ne puškou, jsem odstrčila hlaveň, ale jen maloučko, a řekla jsem pohrdavě: "Jakýpak ruce vzhůru! Ty si myslíš, že mi tou flintou naženeš strach? Víš, na co ti je ta flinta dobrá? Na to, aby ses přižívoval na víně a na suchejch fíkách. To by poznal i slepý, že jsi hladolet a hotovo."

On se kupodivu z ničeho nic uklidnil a řekl tomu druhému se smíchem: "Přinejmenším by aspoň zasloužila zastřelit, co říkáš?" Ale ten pokrčil rameny a zabručel něco jako: "Ženský, vykašli se na ně!" Nato Opičák sklonil pušku a řekl důrazně: "Pro tentokrát ti to prominu, ale pamatuj si, že jsi vyvázla životem: kdo sáhne na milici, dostane olovo." Tahle věta byla napsaná na zdech v Římě a ve Fondi taky a on se ji naučil z těch zdí, mizera. Za chvíli dodal: "Ale jsme dohodnutí, pošleš nám dceru do střediska jako služku, do Coccuzza." "Nech si o ní zdát, o mé dceři. Nepošlu ti ani tohle!" A on se obrátil na Concettu: "Něco za něco, Concetto. My už nebudeme pátrat po tvých synech, co jsou tady, a ty to víš, a kdybysme je opravdu začali hledat, tak je zaručeně zavřem. A ty nám na oplátku pošleš sestřeničku. Jsme dohodnutí, he?" Ta mizera Concetta, tím zanícenější, čím ty věci co jí navrhovali, byly zločinnější a nemožnější, odpověděla, darmo povídat, s důrazem: "To se rozumí, zejtra ráno je

Rosetta na středisku. Já tam Rosettu doprovodím, budete klidný, Rosetta vám přijde dělat kuchařku, pokojskou, všechno, co budete chtít. To se rozumí, já ji tam zejtra ráno ^přivedu." Krev se mi sice vařila, ale tentokrát jsem prozíravě neříkala nic. Ti dva mizerové ještě chvíli zůstali, vypili olších pár sklínek vína a potom odešli zrovna tou pěšinou, po které přišli, jeden s lahví a druhý s košíčkem sušených fíků. sotva zmizeli, hned jsem řekla Concettě: "No tak, zbláznila

51

ses, spíš bych dceru zabila, než abych ji poslala dělat fašistům služku!"

Neřekla jsem to moc energicky, protože jsem v hloubi duše doufala, že Concetta přijala jen naoko, aby těm dvěma fašistům neodporovala a aby je poslala pryč spokojené. Ale zůstala jsem, jako když do mne hrom udeřil, když jsem viděla, že není vůbec pohoršená, jak jsem myslela: "No, konec konců, vždyť oni by ti Rosettu nesnědli. A fašisti, má milá, mají všechno: Mají víno, mají mouku, mají maso a fazole. Na středisku jedí každý den nudle a telecí. Rosetta by se tam měla jako královna/"

"Co to povídáš? Zbláznila ses?"

"Já nic neříkám, já jen povídám, že máme válku, a za války záleží na tom nepouštět se proti silnějšímu. Dneska jsou nejsilnější fašisti, tak musíme držet s fašistama. Zejtra to budou třeba Angličani, tak potáhneme s Angličanama."

"Copak nechápeš, že tam Rosettu chtějí bůh ví nač? Neviděla jsi toho mizeru, jak jí celý čas koukal na prsa?"

"A co se stane? Ostatně, jeden chlap nebo druhý, jednou to přece musí přijít. Co se stane? Máme válku a za války, to se ví, nesmějí ženské koukat na každou maličkost a vyžadovat ouctu jako v míru. A potom pes, kterej štěká, nekouše, teta. A Opi-čáka znám: myslí především na to, jak by si nacpal břicho." Zkrátka, bylo jasné jako slunce, že vzala Opičákův návrh vážně: ty mi dáš Rosettu a já nechám být tvé syny. Neříkám, že ze svého hlediska byla tak docela v nepravu: kdyby byla Rosetta šla dělat fašistům služku nebo něco horšího, ti dva lumpové, její syni, by mohli klidně spát u ní doma a nikdo už by je nehledal. Ale ona tu svobodu pro své syny chtěla zaplatit mou dcerou. A protože jsem taky matka, pochopila jsem, že z lásky k synům byla určitě schopná zavolat druhý den fašisty a odevzdat jim Rosettu, a proto už vůbec nešlo o to protestovat, ale prostě utéci. Tak jsem změnila tón a najednou jsem jí řekla, docela klidně: "No, rozmyslím si to. Je pravda, že by se Rosetta u fašistů měla, jak říkáš, jako královna, ale stejně bych nechtěla..."

"To jsou řeči, teta. Člověk musí držet se silnějším. Je válka."

"No, přes noc se rozhodném."

"Rozmysli si to, rozmysli. Vždyť nehoří. Já fašisty znám, řek" nu, že k nim Rosetta přijde za pár dní. Počkají. Ale ty, zatím"

52

si to spočítej, že už ti nic nebude scházet. Fašisti mají všechno, mají olej, mají víno, mají vepřové, mouku... tam u nich se jen jí a pije. Vypasete se, budete se mít!"

"Určitě, určitě."

"Ty fašisty, Cesiro, sem poslala sama prozřetelnost, protože já ti nelžu, ale cítila jsem, že už vás nemůžu dál mít u sebe. To je pravda, že platíš, ale je drahota, a když je drahota, mají větší cenu zásoby než peníze. A potom, mí synové už nemůžou dál vést tenhle život, pořád na útěku, jako cikáni. Ted budou mít svatý pokoj, budou moct klidně spát a pracovat. Ba ba, fašisty sem poslala sama prozřetelnost."

Zkrátka vypadala, že je rozhodnuta obětovat Rosettu. A já, ze své strany, jsem byla rozhodnutá odejít ještě tu noc. Najedli jsme se, jako obvykle, všichni čtyři dohromady — my dvě, Concetta a Vincenzo — protože synové byli ve Fondi. A potom, když už jsme byly na seníku, jsem hned řekla Rosettě: "Nemysli si, že s Concettou souhlasím. Přetvařovala jsem se, protože s takovýmihle lidmi člověk nikdy neví. Ted zabalíme kufry, a jak se ráno rozbřesne, půjdeme odtud."

"Ale kam půjdem, mámo?" zeptala se plačtivě.

"Půjdeme pryč z tohoto domu, kde jsou darebáci. Půjdem pryč. Půjdem, kam budeme moct."

"Ale kam?"

Myslela jsem na útěk už kolikrát a měla jsem své plány. Řekla jsem: "K dědečkovi nemůžeme, protože vesnici vyklidili a kdo ví, kde je jim konec. Půjdeme napřed k Tommasi-novi: je to hodný člověk, požádáme ho o radu. Mockrát mi říkal, že jeho bratr žije v horách s celou rodinou a že se tam má dobře. Jistě mi ukáže kudy kam. Neměj strach, máš tady mámu, která tě má ráda, a máme krejcary a to jsou nejlepší Přátelé, jediní, na které se dá spoléhat. Vždyť my si najdeme, kam jít." Zkrátka ujistila jsem ji; taky proto, že přece jen znala Tommasina, nevlastního bratra Festy, majitele půdy, kterou Vincenzo obdělával. Ten Tommasino byl obchodník, a třeba umíral strachy, nedovedl se rozhodnout, aby odešel do hor za S^hmív příbuznými» z lásce k černému trhu, protože prodával °de všeho něco. Bydlel v domečku na kraji roviny pod horami; a kodně vydělával, i když s nebezpečím života, protože pokračo-

53

val v kramaření 1 při bombardování a ostřelování z letadel, uprostřed fašistických násilností a německých rekvizicí. Ale to se ví, pro krejcary i zbabělci dostanou kuráž: Tommasino patřil

k těmhle lidem.

Tak jsme při světle svíčky nandaly zase zpátky do kufrů těch pár věcí, co jsme z nich po příchodu vytáhly. A potom, tak, jak jsme byly, oblečené, jsme sebou hodily na seno, a spaly jsme asi čtyři hodiny. Rosetta by byla ve skutečnosti nejradši spala víc, byla mladá a měla tvrdý spánek, takže by byla mohla jít třeba vesnická kapela a hrát jí do uší a neprobudila by se. Ale já jsem nebyla tak mladá, měla jsem lehký spánek, a co jsme byly na útěku, jsem spala málo, taky samými starostmi a z nervozy. Když kohouti začali kokrhát, byla ještě noc, ale už před j rozbřeskem, a kohouti se probouzeli napřed zlehounka, na konci j roviny, potom blíž a nakonec docela vedle, ve Vincenzově kur* niku; to jsem vstala a začala jsem třást Rosettou. Říkám začala, protože ona ne a ne se vzbudit, jenom v pološpánku plačtivě opakovala: "Co je, co je?" jako kdyby byla zapomněla, že jsme ve Fondi, v Concettině domě, a jako kdyby myslela, že pořád ještě jsme v Římě, v našem bytě, kde jsme před sedmou nikdy nevstávaly. Nakonec se ze všeho probudila, jenže si naříkala; a já jsem jí řekla: "Spala bys snad radši až do poledne, aby tě probudil chlap v černé košili?" Než jsme vylezly z chajdy,

vyklonila jsem se z vrátek a podívala jsem se k mlatu. Na zemi bylo vidět fíky, rozházené na sušení, židli, na které Concetta zapoměla plný košík kukuřice, a růžovou oprýskanou a začouzenou zed domu, ale nebyl tam nikdo. Tak jsem sobě i Rosettě nasadila kufry na podložky, jako tenkrát na nádraží v Monte San Biagio, pak jsme vyšly z chajdy a honem honem jsme utíkaly po pěšině mezi pomerančovníky.

Věděla jsem, kam jít, a jak jsme už byly venku z pomerančového sadu, na hlavní silnici, pustila jsem se k horám, co leží na sever od fondské roviny. Sotva svítalo, vzpomněla jsem si na ten úsvit tenkrát, když jsem utíkala z Říma, a pomyslíla jsem si: "Kdo ví, kolik úsvitů jako tenhle ještě uvidím, než se vrátím domů." Byl mlžný, klamavý vzduch po celé krajině. Nebe bylo neurčitě bílé, tu a tam nějaká žlutavá hvězda, jako kdyby to nepřicházel den, ale druhá noc, méně černá než ta první. A hustá

54

rosa ležela na smutných nehybných stromech a na silničním štěrku, který mě studil pod bosýma nohama. Bylo nehybné ticho, ale ani to už ne jako v noci, kdy je plné suchých zapraskání závanů a šumotů: kraj se pomaloučku probouzel. Šla jsem před Rosettou a dívala jsem se ke kopcům, které se zvedaly kolem dokola k nebi: nezarostlé, holé kopce, sotvaže tu a tam s nějakou hnědou skvrnou, vypadaly jako opuštěné. Ale já jsem horačka a věděla jsem, že až už budem nahoře na těch kopcích, najdem tam obdělaná pole, lesy, houštiny, chýše, domky, rolníky a uprchlíky. A pomyslíla jsem si, že nás v těch horách čeká všelicos, a přála jsem si, aby to bylo všechno dobré a abych se tam setkala s hodnými lidmi a ne se zločinci, jako byla Concetta a její rodina. A především abychom tam nemuseli zůstat na dlouho, aby Anglie ani přišli co nejdřív a já se mohla vrátit do Říma, do bytu a do krámu. Mezitím slunce vyšlo, ale jen maličko, nad okraj hor; a teď se hřebeny a nebe kolem začaly zabarvovat do růžová. Na nebi už nebyly hvězdy, dostalo bledý modravý nádech; pak najednou slunce zazářilo jasně jako zlato vzadu za olivami, mezi šedými větvemi. A paprsky se protáhly až na silnici, a třebaže je ještě skoro nebylo znát, hned se mi zdálo, že štěrk pod mýma nohama už tak nestudí. Rozradovaná z toho slunce jsem řekla Rosettě: "Kdo by řek, že je válka, na venku by člověk nikdy na válku nepomyslel." Rosetta mi ani neměla čas odpovědět, když vyrazil směrem od moře nevyslovitelnou rychlostí eroplán: napřed jsem slyšela plechový hluk, který rostl, a pak jsem viděla, jak letí proti nám, s čumákem skloněným. Měla jsem stěží čas chytit Rosettu za ruku a skočit s ní přes příkop, do kukuřičného pole, a tam jsme se vrhly tváří dolů mezi klasy. Nato eroplán letěl nízko nad silnicí, jako by ji sledoval, a přeletěl s ohlušujícím rámusem, zuřivě a zle, že se mi zdálo, jako by byl dopálený zrovna na nás, dorazil daleko až na konec silnice, najednou se vznesl jediným vzepětím nad řadu topolů a pak se vzdálil: letěl podél hor, v polovičce jejich výšky, takže ^Padal jako moucha, která přeletuje na slunci. Ležela jsem tyarí k zemi, držela jsem pevně Rosettu, ale dívala jsem se na silnici, kde zůstal malý kufr, který Rosetta upustila na zem, když jsem ji strhla za ruku. A tak jsem viděla v tu chvíli, kdy eroplán Prelétal nad silnicí, jak se z vozovky zvedá spousta obláčků

55

prachu a jak utíkají směrem k horám, s eroplánem. Když už rámus opravdu přestal, vyšla jsem z pole, šla jsem se podívat a viděla jsem, že je kufr prodírkován na několika místech a že je na silnici spousta bronzových střel, dlouhých jako můj malík. Tak nebyla žádná pochybnost: eroplán mířil zrovna na nás, protože na silnici nebyl nikdo jiný. Pomyslíla jsem si: "Chcípni, potvoro!" a popadla mě silná nenávist k válce: ten letec nás neznal, možná že to byl hodný chlapec v Rosettiných letech, a jenom protože je válka, se nás pokoušel zabít, jen tak, pro legraci, jako lovec, který si vyjde pro zábavu se

psem do lesa, vystřelí nazdařbůh do houští a říká si: "Něco zabiju, a kdyby to byl jen vrabec/* Tak, my dvě jsme byly právě jako dva vrabci, které si vezme lovec z dlouhé chvíle na mušku a pak, když spadnou na zem mrtví, nechá je ležet, protože mu nejsou na nic. "Mámo," řekla za chvíli Rosetta cestou, "ty jsi říkala, že na venkově není válka a zatím tamten se nás snažil zabít." Odpověděla jsem: "Dceruško milá, spletla jsem se. Válka je všude, na venku jako ve městě."

TŘETÍ KAPITOLA

Asi po půlhodině chůze jsme dorazily na rozcestí: napravo vedl můstek přes potok a za můstkem stál bílý dům, ve kterém, to jsem věděla, bydlel Tommasino. Vyklonila jsem se z můstku dolů a viděla jsem ženu, která klečela na šterku na břehu a prala prádlo v místě, kde se proud rozšiřoval. Křikla jsem na ni: "Bydlí tu Tommasino?" Přestala ždímat právě vypraný kus prádla a potom odpověděla: "Bydlí, ale ted tu není. Odešel brzy ráno do Fondi." "A vrátí se?" "To se ví, vrátí." Nezbyvalo tedy než čekat a to jsme taky udělaly: sedly jsme si na kamennou lavičku, co byla na kraji mostu. Chvilku jsme zůstaly zticha, na slunci, které bylo čím dál tím teplejší a jasnější. Nakonec se Rosetta zeptala: "Myslíš, že se mi Anina postará o Klubíčko a že ho najdu živého a zdravého, až se vrátím do Říma?" Byla jsem zabraná do úplně jiných myšlenek a v první chvíli jsem ji skoro

56

nerozuměla. Pak jsem si vzpomněla, že Anina je domovnice v činžáku vedle nás v Římě a Klubíčko Rosettin mourovatý kocour, který jí hrozně ležel na srdci a kterého před odjezdem svěřila právě Anině. Ujistila jsem ji, že najde Klubíčka určitě ještě pěknějšího a většího, zaručeně, protože Anin bratr je řezník a ti nebudou mít ani při vši drahotě nikdy nouzi o maso. Vypadala, že ji moje řeč uklidnila, a zase umlkla a zamhouřila v slunci oči. Vykládám o té Rosettině otázce v takovou kritickou chvíli, abyste viděli, že jí sice už bylo přes osmnáct, ale co přijde na povahu, byla to pořád ještě holčička. To bylo vidět na tom, že si dělala takovouhle starost, když jsme ještě nevěděly, kde budem tu noc spát a jestli budeme mít co jíst.

Nakonec vida, v záhybu silnice se vynořil muž, šel pomaloučku a jedl pomeranč. Hned jsem poznala Tommasina — on byl učiněný žid z ghetta s tím dlouhým obličejem, týden nebolenými vousy, zakřiveným nosem, očima navrch hlavy a loudavým krokem a špičkami nohou vytočenými ven. On mě taky poznal, protože jsem byla jeho zákaznice a za těch čtrnáct dní jsem od něho koupila hodně zboží; ale nevěřil, neodpověděl mi na pozdrav, šel dál kupředu a jedl pomeranč a koukal do země. Jak byl blízko u nás, hned jsem řekla: "Tommasino, my jsme odešly od Concetty. Ted nám musíš pomoci, protože nevíme, kam máme jít." Nato se opřel o zábradlí můstku, jednu nohu na zídce, zakousl se do dalšího pomeranče, který vytáhl z kapsy, plivl mi slupku do obličeje a pak řekl: "To se řekne. V takovýhle době — každý sám pro sebe a pámbu pro všechny. Jak ti mám pomoci?" Řekla jsem: "Znáš v horách nějakého sedláka, který by nás moh u sebe nechat, než přijdou Angličani?" A on: "Neznám nikoho, a všechny domy jsou plný, pokud já vím. Ale když půjdeš do hor, něco najdeš: nějakou chajdu nebo stoh." Řekla jsem: "Kdepak, takhle sama tam nepůjdu. Ty máš v horách bratra a znáš sedláky. Moh bys mi dát nějakou adresu." A on nti plivl nanovo slupku do obličeje: "Víš, co bych udělal na tvém místě?" "Copak?" "Vrátí se do Říma. To bych udě-lal.(<

Pochopila jsem, že nechce slyšet, protože si myslí, že jsme dvě chudačky, a já jsem věděla, že nemyslí na nic než na peníze a jinak než za peníze nehne pro nikoho prstem. Nikdy jsem mu

neřekla, že nosím u sebe velké peníze, ale teď jsem pochopila, že přišla chvíle, kdy mu to musím dát vědět. Na něho jsem se mohla spolehnout, protože byl ze stejného těsta jako já: byl kramář jako já, měl koloniál ve Fondi, prodával teď načerno, zrovna jako jsem to dělávala já, a zkrátka, jak se říká, vrána vráně oči nevyklove. Tak jsem dál nenaléhala a řekla jsem: "Do Říma nepůjdu, protože jsou tam nálety a drahota, nejezdí už vlaky a tuhle dcera, Rosetta, se ještě nevzpamatovala z bombardování. Rozhodla jsem se, že půjdu do hor a najdu si tam bydlení. Zaplatím to. A chci si taky udělat nějaké zásoby, myslím jako olej, fazole, pomeranče, sýr, mouku, zkrátka ode všeho něco. Zaplatím všechno v hotových, protože máme peníze, skoro sto tisíc lir. Ty mi nechceš pomoci — dobře, obrátím se na někoho jiného, nejsi přece ve Fondi sám, je tady Esposito nebo Scalise a spousta jiných. Pojd, Rosetto." Řekla jsem to rezolutně; nato jsem si nandala kufry zas na podložku a Rosetta zrovna tak a daly jsme se po silnici odtamtud, směrem na Monte San Biagio. Když ode mne Tommasino slyšel, že mám sto tisíc lir, vykulil oči a zůstal na chvíli tak, zuby zakousnuté do pomeranče, ze kterého okusoval slupku. Pak zahodil pomeranč a utíkal za mnou. Balancovala jsem kufr na hlavě, a tak jsem se po něm nemohla otočit, ale slyšela jsem ten jeho chraplavý udýchaný hlas, jak prosí: "Ale počkej chvíličku, sakra, co tě bere, počkej, promluvíme si, proberem to."

Zkrátka, nakonec mě zadržel a po nějakém tom handrkování jsem souhlasila, že se vrátíme a zajdeme s ním do domku. Odvedl nás do bílého prázdného pokojíku v přízemí, ve kterém nebylo nic než drátěnka z postele s matrací a rozesílané peřiny. Sedli jsme si všichni tři na drátěnku a on povídá, skoro laskavým tónem: "No, tak teď si uděláme seznam, jaký zásoby potřebuješ. Ovšem, nic ti neslibuju, teď je prašivá doba a sedláci jsou prohnání. Tak pokud jde o cenu, musíš se spolehnout na mě a nedohadovat se: nejsme v Římě v míru, ale ve Fondi ve válce. Pokud jde o domeček v horách, nevím, nevím. Byla jich tu spousta, než začlo bombardování, ale potom si je všechny lidi pronajali. Ale mám dneska ráno zajít k bratrovi, tak tedy půjdete se mnou a nějaká pomoc se najde, zvlášť když můžeš zaplatit hned. Kdežto na zásoby mi musíš dát týden čas. Mezitím, když

najdeš tam nahoře byt, může ti sem tam něco půjčit nebo prodat můj bratr nebo nějaký jiný uprchlík." Řekl to prakticky a rozumně, pak vytáhl z kapsy usmolený a roztrhaný notýsek, našel si prázdnou stránku, vzal inkoustovou tužku, namočil si tuhu do pusy a pak zas spustil: "Tak mluv: kolik mouky bys potřebovala?"

Tak jsem mu nadiktovala seznam, přesně, kolik hladké mouky, kolik kukuřičné, kolik oleje, kolik fazolí, kolik ovčího sýra, kolik sádla, kolik salámu, kolik pomerančů atakdál. Všecko si to napsal, pak zas zastrčil notýsek do kapsy, vyšel z pokoje a za chvíli se vrátil s bochníkem chleba a půlkou salámu: "Tady máš první zásoby... teď se tu najezte, odpočiňte si a počkejte na mě... za hodinku vystoupíme nahoru do hor... a zatím bude nejlíp, když mi zaplatíš ten bochník a ten salám... aby v tom nebyl zmatek." Nato jsem vytáhla tisícovku a dala jsem mu ji; prohlédl si ji proti světlu a pak mi vrátil zbytek v nejmenších bankovkách — jaktěživa jsem neviděla tak oškubané a usmolené. Takové bankovky se najdou na vesnici, protože tam je málo peněz a to málo pořád koluje po stejných kapsách a nikdy se neobnovuje, protože na venku lidi nechodí rádi s penězi do banky, ale schovávají si je doma. Některé ty bankovky jsem mu vrátila, protože už byly opravdu moc špinavé; vyměnil mě s poznámkou: "Jen kdybys měla plnou káru takových, hned bych se s tebou dal do spolku."

Zkrátka Tommasino nás upozornil, že se brzy vrátí a nechal nás a my jsme na drátěnce jedly chleba se salámem, beze slova, ale teď už klidně, protože jsme věděly, že budeme brzy mít kde bydlet a co jíst. Jenom jednu chvíli jsem řekla, ani nevím proč, asi jak mi tak běžely myšlenky: "Tak vidíš, Rosetto, co znamenají peníze?" A ona: "Panenka Maria nám pomohla, mámo, ja vím, a vždycky nám pomůže." Netroufala jsem si jí odporovat, protože jsem věděla, že je moc nábožná; modlívala se každé ráno při vstávání a každý večer, když se ukládala spát, a já jsem ji tak sama vychovala, tak jak jsme byli zvyklí u nás na vsi. Ale nemohla jsem se ubránit pomyšlení, že tedy jestli je to tak, pomáhá anenka Maria nějak divně: Tommasina přiměly peníze, aby rárci pomohl, ale ty peníze jsem vydělala já na černém trhu díky válce a drahotě, a Panenka Maria možná chtěla tu

59

válku a drahotu, ale proč? Aby nás potrestala za naše hříchy?

Když jsme snědly chleba se salámem, natáhly jsme se na ta Tommasinova špinavá prostěradla a usnuly jsme asi na půlhodinku, protože když jsme vstaly, byl ještě den, spánek na nás padal nanovo a zamlžoval nám hlavu jako víno, když člověk pije na lačný žaludek. Ještě jsme dřímaly, když se Tommasino vrátil, plácl nám rukama po tvářích a povídá celý rozradováný: "Vstá-vat, jde se, vstávat!" Byl spokojený, bylo vidět, jak předem vychutnává zisk, který na nás hodlal stržit. Vstaly jsme a šly jsme za ním ven z domu. Na plošince před mostem stál maličký šedivý oslík, takový, co se jim říká sardinčáci, a na hřbetě měl naloženou spoustu balíků, ke kterým už Tommasino přidělal naše kufrы. Tak jsme vyrazili, Tommasino vedl oslíka za uzdu, vrbový prut v ruce, celý v černém jako člověk z města, v černém klobouku, černém kabátě a černých proužkovaných kalhotách, ale bez kravaty a na nohou vojenské boty ze žluté teletiny, celé zablácené. A my dvě jsme šly vzadu.

Nejdřív jsme se točili po rovině kolem úpatí jedné hory, potom jsme začali vystupovat po oslí stezce, která se oddělovala od hlavní silnice a vedla šikmo nahoru mezi dvěma ostružin novými živými ploty, kamenitá, prašná a plná výmolů, a hnedle jsme se octli v úzkém srázném údolí mezi dvěma horami, které se cestou nahoru čím dál tím víc zužovalo jako trychtýř, takže na konci, to bylo vidět, nebylo už širší než na krok — nahoře na hřebeni, pod oblohou, mezi dvěma skalnatými vrcholky. A věřili byste? Sotva jsem vkročila nohou na první kameny oslí stezky, mezi suchý zvířecí trus, prach a výmoly, pocítila jsem jako* by radost. Jsem venkovanka z hor, oslích stezek jako tahle jsem sběhala nahoru a dolů spoustu do svých šestnácti let, a když jsem ji zas cítila pod nohama, připadalo mi to, jako když konečně zas nacházím něco rodného, jako kdybych tu místo rodičů našla aspoň místa, kde mě vychovali. Až dotud, pomyslíla jsem si, jsme byli v rovině a lidi z roviny jsou falešní, zloději, špinaví a zrádní. Ale teď, s touhle drahou oslí stezkou, plnou kamení a oslího hnoje, uprášenou a strmou — teď jsem zase našla hory | a svoje lidi. Tommasinovi jsem nic z toho neřekla, protože by mi především byl nerozuměl a potom on byl právě jeden z těch z roviny, s tou svou židovskou tváří a posedlostí po penězích.

60

Ale řekla jsem tiše Rosettě, jak jsme šly kolem pěkného živého plotu, pod kterým kvetla spousta bramboříků: "Natrhej si ty bramboříky, udělej si z nich kytičku a strč si ji do vlasů, to vy* padá hezky." Z ničeho nic jsem si totiž vzpomněla, že jsem to tak tady dělávala, když jsem byla holčička: trhala jsem si bramboříky, kterým my z Ciociarie, nevím proč, říkáme rozbihrnky, dělala jsem si z nich kytičky, dávala jsem si je do vlasů nad ucho, a pak se mi zdálo, že jsem dvakrát tak hezká. Tak Rosetta udělala,

jak jsem jí poradila, a když jsme se na chvilku zastavili, abychom si oddechli, nasbírala jednu kytku pro sebe a jednu pro mne a daly jsme si je do vlasů. Řekla jsem se smíchem Tommasinovi, který na nás ohromeně koukal: "Krášíme se pro ten nový domov, kam nás vedeš." Ale on se ani neusmál: jen pořád stál, oči vyvalené do prázdna, a v duchu si přepočítával zboží, co chtěl prodat nebo koupit, kolik vydělá nebo kolik prodělá. Jako pravý šmelinář a ještě k tomu z roviny.

Oslí stezka vedla nejprve kolem skupiny domů u ústí do údolí a pak se stočila napravo, po svahu hory, mezi houštím. Stoupala cik cak, pomaloučku, skoro rovně, jen tu a tam se zhoupla kousek nahoru a já jsem necítila žádnou námahu, protože mám nohy zvyklé na stoupání od narození, abych tak řekla, a ty hned jakoby citem zase trefily horský krok, pomalý a pravidelný, takže mi neselhaly plíce ani ve srázu; kdežto Rosetta byla Římanka a Tommasino z roviny a museli se každou chvíli zastavit a popadali dech. A zatím, jak oslí stezka stoupala, objevovalo se před námi čím dál tím víc údolí nebo spíš rozsedlina — údolí se nedá říci, protože bylo moc úzké: ohromné schodiště, ve kterém nejniž byly nejširší schody a na vrcholku nejužší. Ty schody, to byly obdělané terasy, kterým u nás v Ciociarii říkáme rumiště — tvoří je spousta dlouhých úzkých pruhů úrodné prsti, navršené vždycky za zídou z kamení. Na těch pruzích roste ode všeho trochu: obilí, brambory, kukuřice, zelenina, len; a tu a tam je vidět mezi tím opravdové ovocné stromy. Já znám rumiště kioc dobře; jako děvče jsem se na nich nadřela jak zvíře, když jsem tahala na hlavě košíky kamení na zvýšení podpěrných zídek, a pak jsem si navykla chodit po příkrých pěšinkách a schůdkách, které spojují rumiště mezi sebou. Tahle rumiště dají hroznou Práci, protože rolník musí rozorat horský sráz, aby je udělal,

61

musí vymýtít houští, vyrvat kus po kuse kamení a vynosit nahoru nejen kameny na zídky, ale i hlínu. Ale když už jsou jednou hotová, zajišťují mu živobytí, dávají mu všechno, co potřebuje, takže, abych tak řekla, už nemusí nic kupovat.

Šli jsme nevím jak dlouho po oslí stezce: tulačka šplhala pěkný kus po levém svahu údolí, pak přešla na druhou stranu a začala stoupat do hor napravo. Ted bylo vidět celé údolí, jak stoupá až k nebi: tam, co končilo obrovité schodiště rumišť, začínal temný pás houští; pak houština zřídla a bylo vidět spoustu stromů, roztroušených po holém svahu; nakonec přestaly i stromy a bylo vidět bílou stěrku vinu až k azurovému nebi. Právě pod hřebenem byla jakási čupřina, jako když tam vyráží zelenina; a mezi tím zeleným prokukovaly červené balvany. Tomma-sino nám řekl, že mezi těmi balvany je vchod do hluboké jeskyně, ve které se léta schovával ten pověstný pastýř z Fondi, co spálil za živa v chýši nevěrnou milou a pak odešel na druhou stranu hor, usadil se tam a měl děti a vnuky a nakonec, když ho odhalili, byl už pěkně starý, otec, tchán a dědeček s bílým vousem, milovaný a vážený u všech. Tommasino dodal, že na druhé straně za tím hřebenem jsou ciociarské hory a mezi nimi Vílí hora; a já jsem si přitom vzpomněla, že jméno té hory, ještě když jsem byla dítě, ve mně vždycky probouzelono sny a často jsem se ptávala mámy, jestli na té hoře opravdu jsou víly. A ona mi vždycky odpovídala, že tam žádné víly nejsou a že ta hora má to jméno jen tak, ale já jsem jí nikdy nevěřila; a ještě ted, kdy už jsem byla dospělá a měla jsem velkou dceru, jsem skoro byla v pokušení zeptat se Tommasina, proč ta hora má takové jméno a jestli na ní kdysi opravdu byly víly.

Dost, za jedním ohybem oslí stezky se najednou prostřed schodiště těch rumišť na jednom uzounkém dlouhém políčku objevil bílý vůl zapražený do pluhu a rolník, který ho poháněl. Tommasino hned dal ruce k ústům a křikl: "Hej, Paride!" Rolník ještě popošel kousek s pluhem, pak zastavil a beze spěchu nám šel naproti.

Byl to ne moc vysoký, ale dobře stavěný mužský, jako jsou v Ciociarii, s kulatou hlavou, nízkým čelem, s nosem jako skoba, malým a zakřiveným, těžkou bradou a ústy jako proříznutými, které vypadaly, jako když se nikdy nedokáže zasmát. Tommasino

62

ukázal na nás a řekl mu: "Paride, tohle jsou dvě paní z Říma a přišly si najít tady v horách domeček... dokud nepřijdou Angličani, ovšem, a to je otázka pár dní." Paride smekl černou hučku a podíval se na nás upřeně, bez výrazu, zaraženě a přihloupě, jako se dívají vesničani, kteří byli dlouhé hodiny sami a kamarádili se jen s volem, pluhem a brázdou. Potom řekl pomalu a neochotně, že už tu žádný domek není, těch pár je dávno pronajatých a že zkrátka neví, kde bychom se mohly ubytovat. Ro-setta udělala hned smutný a bezútěšný obličej; ale já zůstala klidná, protože jsem měla peníze v kapse a věděla jsem, že s penězi se nakonec všechno poddá. A skutečně, sotva mu Tommasino skoro neomaleně řekl: "Ty, Paride, abysme si rozuměli, ty paní platěj... nechtějí od nikoho nic zadarmo... platěj v hotových." Paride se podrbl na hlavě a pak, s hlavou skloněnou, připustil, že by tu byla taková nějaká stáj nebo chajda přistavěná těsně k chalupě, kde má stav na tkaní látek a kde bychom se mohly zařídit, kdyby šlo opravdu jen o pár dní. Tommasino mu hned řekl: "Tak vidíš, že tu je dům... jen se pořádně rozpomenout... No, jen se vrať k práci, Paride... já už se postarám, abych paní dovedl k tvé ženě." Paride prohodil ještě pár slov, pak se vrátil k pluhu a my jsme stoupali dál.

Ted už jsme to neměli daleko. A skutečně, sotva za čtvrt hodinky jsme objevili tři domky rozložené v polokruhu na plošince nad rumištěm. Byly to malé domečky, stěží o dvou místnostech, přilepené k svahu. Venkovani si je stavějí tak říkajíc vlastníma rukama, často dokonce bez pomoci nějakého toho políra. Horáci v těchhle domečcích jen spí. Jinak buď pracují na poli, nebo když prší nebo když je čas k jídlu, jsou v chajdách, které se dají vystavět ještě snáz než domky: takovou kolnu se zídou z nespájených kamenů a doškovou střechou dají dohromady i za jedinou noc. A opravdu, kolem domů bylo tu a tam roztroušeno hodně chajd a tvořily s domky dohromady skoro malilinkou vesničku. Z některých se kouřilo, to bylo znamení, že tam vaří, jiné vypadaly jako stodoly nebo stáje na noc pro dobytek. Mezi chajdami a domky na úzkém prostranství rumiště chodili sem tam lidi.

Když jsme nakonec dorazili na rovinku mezi domky a chajdy, viděli jsme, že ti lidé, co chodili sem tam, prostírají veliký stůl

63

pod širým nebem, skoro na okraji rumiště, ve stínu fíkovníku. Rozložili už po ubrusech talíře a sklínky a ted se zrovna hmoždili s velkými dřevěnými špalky, které měly nahradit židle. Jeden z nich, jak nás viděl, hned šel Tommasinovi naproti a křikl na něho: "Přišel jsi zrovna v pravý čas ke stolu!"

Byl to Filippo, Tommasinův bratr; jaktěživa jsem neviděla dva tak málo podobné lidi. Jak byl Tommasino zdrženlivý, zamlklý, uzavřený a skoro bubák, pořád zabraný v přepočítávání zisků, jen si kousal nehty a koukal k zemi, tak Filippo naopak byl sdílný a srdečný. Byl kupec jako Tommasino, jenomže Tommasino měl obchod s potravinami, kdežto Filippo měl krám, kde se dalo koupit ode všeho něco. Byl to malý mužský s krátkým krkem, hlava mu seděla skoro rovnou na ramenou, takže vypadala jako krajáč obrácený dnem nahoru, nejužší část byla nahoře a nejširší dole a nos měl opravdu jako hubičku u kra-jáče. Nohy měl krátké, tělo obširné, prsa dopředu a trochu měl břicho,

takže mu kalhoty visely na pásku dole pod břichem a vypadaly, že mu musí při každém pohybu spadnout.

Když Filippo slyšel, že jsme uprchlíci, že budeme bydlet s nimi tam nahoře, že máme peníze a jsme obchodnice (to všechno mu řekl Tommasino, zachmuřený a zamlklý, jako kdyby mluvil sám k sobě), div nám neskočil kolem krku: "Ted půjdete s námi ke stolu! • udělali jsme magróny a fizule" — to znamená ve Fondi makaróny a fazole — "najíte se s námi, a dokud vám nedojdou vaše zásoby, budete jíst z našich... stejně pak přijdou Angličani a všechno přivezou, bude všeho dost a teď záleží na tom najíst se a mít dobrou náladu." Běhal důležitě sem a tam kolem stolu a představil nám dceru, něžnou, trochu smutnou brunetu, a syna, pomenšího mladíka se širokými rameny a lehce ohnutými zády, že by člověk byl skoro řekl, že je hrbatý, ale nebyl, velmi snědého, se silnými brýlemi pro krátkozraké. Byl doktor, aspoň jeho otec to řekl: "Představuju vám svého syna Michela... on je doktor." A pak nám představil taky manželku, ženu s běloučkým ustrašeným obličejem, zapadlým, jakoby podmalovaným očima a ohromnými nadry: trpěla zádechou a taky, myslím strachem a vypadala jako nemocná. Jak jsem povídala, sotva se Filippo dověděl, že mám v Římě obchod, hned byl srdečný, skoro jako bratr, a když se mě vyptal, jestli mám peníze,

64

a dověděl se, že mám, svěřil se mi, že má taky velkou částku v kapse u kalhot a ta že by mohla stačit, i kdyby, dejme tomu, si Angličani s tím příchodem dali na čas ještě rok. Mluvil se mnou s plnou důvěrou, jako rovný s rovnou, zkrátka jako obchodník s obchodnicí; a já jsem cítila nanovo jistotu. Nevěděla jsem ještě, zrovna tak jako to ani on nevěděl, že ta veliká částka během války bude pomaloučku pořád pozbývat na ceně a nakonec že tytéž peníze, za které mohla být dřív rodina rok živa, nevystačí na živobytí ani na měsíc. Filippo ještě řekl: "Zůstaneme tady nahoře, dokud Angličani nepřijdou, a budeme jíst a pít a nebudeme si ničím lámat hlavu... jak přijdou Angličani, přivezou víno, olej, mouku a fazole, začne zase blahobyt a my obchodníci se zas pustíme do obchodování, jako kdyby se nic nestalo." Namítla jsem, jen tak abych něco řekla, že se může stát, že Angličani vůbec nepřijdou a že Němci vyhrají válku. A on: "Co na tom nám záleží? Němci nebo Angličani, to je jedno, jen ať někdo opravdu vyhraje... nám záleží jen na obchodě." Řekl to nahlas, hodně jistě; a v tu chvíli svn, který tam stál o samotě na okraji rumiště a díval se na panoráma Fondi, se obrátil jako zmije a řekl: "Tobě na tom možná nezáleží... ale jestli vyhrajou Němci, já se zabiju!" Řekl to tak vážně a přesvědčeně, že mě to ohromilo, a zeptala jsem se: "A co ti Němci udělali?" Podíval se na mě úkosem a pak řekl: "Mně osobně nic... ale řekni, kdyby ti někdo řekl: Podívej, já ti dám do domu tuhle toho jedovatého hada, pěkně si ho tam chovej, co bys řekla?" Zůstala jsem ohromená a odpověděla jsem: "No, hada bych doma nechtěla." "A proč? Vždyť ti ten had zatím nic zlého neudělal, ne?" >,Dobře, ale každý ví, že jedovatí hadi dřív nebo pozděj stejně kousnou." "No, a to je totéž, mně taky nic neudělali, ale já znám Němce nebo spíš nacisty, dneska nebo zítra stejně kousnou, jako hadi." Jenže v tu chvíli Filippo, který nás mezitím skoro netrpělivě poslouchal, začal křičet: "Ke stolu, ke stolu... Němci sem, Angličani tam... ke stolu, polívka!" a syn si asi pomyslel, že jsem venkovská husa, se kterou se nemá cenu vybavovat, a odešel taky ke stolu, jako ostatní.

To bylo stolování! Budu si to pamatovat celý život, jednak že to bylo nezvyklé místo a pak pro tu hojnost. Nezvyklý pohled: dlouhý úzký stůl na dlouhém úzkém rumišti, pod námi obrovité

65

schodiště rumišť pořád dolů až k údolí Fondi, kolem nás hory, nad námi azurové nebe ve světle mírného, teplého zářivého slunce. A na stole hojnost všeho: mísy salámu a šunky, horských sýrů, domácího chleba, který čerstvě křoupe, naložená zelenina, vejce na tvrdo a máslo, a jako polívka fazole s těstovinou na ta* Hřích, naložených až po okraj — Filippova matka a žena je nosily jedna za druhou na stůl z chajdy, ve které vařily. Měli taky víno, v lahvích, a dokonce jednu láhev koňaku. Zkrátka, nikdo by byl neřekl, že v údolí je drahota a jedno vajíčko stojí osm lir a že v Římě lidi umírají hladem. Filippo se točil kolem stolu a mnul si ruce, tvář mu zářila spokojeností. Opakoval: "Budem jíst a pít... dokud nepřijdou Angličani a nevrátí se zas blahobyť." Kde to sebral, že Angličani přinesou blahobyť, to nevím. Ale tam nahoře tomu všichni věřili a jen si to pořád opakovali. Myslím, že je k tomu přesvědčení přivedlo rádio, kde, jak mi povídali, byl i nějaký Angličan a ten mluvil italsky jako rozený Ttal a dělal propagandu a den ze dne opakoval, že až jednou přijdou Angličani, utopíme se všichni v sádle.

Dost, přinesli polévku, usadili jsme se ke stolu. Kolik nás ! tam bylo? Filippo, jeho žena, a dvě děti; Paride, jeho manželka Luisa, malá blondýnka s kudrnatými vlasy, blankytnýma očima a potměšilým výrazem, a jejich chlapeček Donato; Tommasino se ženou, vysokou hubenou ženskou se zamračenou kníratou tváří, a s dcerou, která měla kobyli obličej po mámě, ale milý, s černýma dobrýma očima. A byli tam čtyři nebo pět špatně oblečených vousatých lidí, pokud jsem rozuměla, byli z Fondi, utekli tam nahoru a drželi se pořád kolem Filippa, který byl jako jejich uznaný náčelník. Filippo je všechny pozval, protože oslavo* val výročí své svatby. Ale to jsem pochopila později; v tu chvíli jsem měla dojem, že má takových zásob, že je může vyhazovat oknem a zvát si dennodenně na oběd všechny lidi z osady.

Jedli jsme, nepřeháním, přinejmenším tři hodiny. Napřed jsme jedli fazolovou polívku s těstovinou — těstovina byla lehká, samé vajíčko, žlutá jako zlato, a fazole byly ty nejlepší, bílé, měkké a veliké, že se v ústech rozplývaly jako máslo. Polívky si dal každý dva, i tři vrchovaté talíře, tak byla dobrá. Pak došlo na předkrm: horská šunka, trochu slaná, ale pikantní, domácí salám, vajíčka na tvrdo, nakládaná zelenina. Po před"

66

krmu se ženské hnaly do chajdy, která stála pár kroků vedle, a přinesly odtamtud každá mísu velikých kusů pečeně, hrubě rozčtvrcené, nejlepšího telecího, měkkého a bílého; zrovna den předtím porazili tele a Filippo z něho odkoupil pěkných pár kilo. Po telecím přišlo na řadu jehněčí ragú, měkké a jemné, s takovou dobrou sladkokyselou omáčkou; pak jsme měli ovčí sýr, tvrdý jako kámen, štiplavý, zrovna jako dělaný, aby se na něj pilo víno; a po sýru ovoce, to je pomeranče, fíky, hrozny, křížaly. Měli taky cukroví, ano, pane, v peci pečené, z lístkového těsta a pocukrované vanilkovým cukrem. A nakonec jsme jedli ke koňaku taky nějaké sušenky z krabice, co přinesla Filippova dcera z jejich domku. Kolik jsme vypili? Já bych řekla, že aspoň litr na osobu, ale někdo vypil víc než litr a někdo míň než čtvrtku, na příklad Rosetta, která nikdy nepila. A veselo bylo při té hostině, to se nedá popsat: všichni jedli a pili a jen pořád mluvili o jídle a o pití — o tom, co zrovna jedli a pili, nebo o tom, co by rádi jedli a pili, nebo o tom, co kdysi jedli a pili. Pro tyhle lidi z Fondi, a ostatně pro lidi z naší vesnice taky, je jídlo a pití zrovna tak důležité, jako je v Římě mít auto a byt na Parioli. Kdo málo jí a pije, je u nich na dně, a tak kdo chce, aby ho považovali za pána, snaží se jíst a pít přesmoc, protože ví, že to je to jediné, proč ho budou obdivovat a proč si ho budou vážit. Seděla jsem vedle Filippo vy ženy, té bledoučké ženské s ohromnými ňadry, o které jsem povídala, že vypadala nemocná. Nebyla,

chudinka, veselá, bylo vidět, že jí není dobře; přesto se přede mnou chlubila, co jídla mívali doma: "Nikdy ne míň než čtyřicet čerstvých vajec a šest šunek, zrovna tolik salámů a sýrů... nikdy ne míň než tucet vepřových líček... Špeku jsme snědli tolik, že jsem jednou krkla a kus špeku, který už mi sjel do žaludku, vyskočil nahoru a vyšel mi z úst, jako kdybych měla druhý jazyk, jenže tenhle byl bílý." Opakuju ta slova, protože to tak řekla, docela prostomyslně, jen aby na mně udělala dojem. Zkrátka, taky lidi z venkova, ještě nevěděli, že opravdoví páni, ti z města, jedí málo, dokonce moc málo, zvlášť ženy, a bohatství strkají do bytu, do šperků a do šatů. Kdežto tady ti chodili oblečení jako hastroši; ale byli na ta svá vajíčka a špek pyšní jako římské dámy na své večerní róby.

Filippo pil nejvíc ze všech, protože, jak nám najednou ohlásil,

67

měli výročí sňatku; a trochm taky protože to byla jeho slabůstka -i a potom jsem ho víckrát viíděla se svítícíma očima a červeným | nosem, v nejrůznější hodinm, dokonce i ráno v devět. A tak, asi protože byl opilý, ho uprostřed jídla popadla sdílnost: "Já vám povídám/* začal z ničeho nice se sklínkou v ruce, "že válka je zlá jen pro křeny, ale pro ostatruí ne. Víte, co bych si chtěl dát napsat do krámu nad kasu? Tady mejsou žádný křeni. To říkají v Neapoli, ale my to tady říkáme^ taky a je to čistá pravda. Já žádnéj křen nejsem a nikdy nebud u, protože na tomhle světě jsou jen dva druhy lidí: křeni a chytráci; a kdo to ví, ten nebude nikdy patřit k těm prvním. Všecko záleží na tom, aby člověk věděl svý, záleží na tom, aby měl oči otevřený. Křeni veřej tomu, co se píše v novinách, a platěj daně a jdou do války a ještě to odskáčou. Chytráci, ech, ech, chytráci j:sou zkrátka pravý opak, to je všecko. A v tyhle době to křen odneese a chytrák se zachrání, a křen ne-může jinač, než že je ještě vmetší křen než obyčejně, kdežto chytrák musí naopak být co nejchytřejší. Ech, znáte to přísloví: Lepší živý osel než mrtvý doktor- A taky tohle: Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše. A je-ště jedno: Slíbit je jedno a dodržet druhý. Já půjdu ještě dál: Od ted'ka už není na světě pro křeny místo, nikdo si už jaktěživ nebude moct dopřát ten přepych být křen, ani na jeden den, ted musí člověk být chytrák, náram-nej chytrák, chytrák nad chytráky, protože tohle je nebezpečná doba, když jí podáš prst, chytne ti celou ruku a vidíte, co se stalo tomu chudáku lvíussolinimnj, ktorej si akorát myslel, že spraví jedním prstem válčičku s Francií, a místo toho pak přišel o celou ruku, protože má proti sobě celej svět a ted je v koncích a musí chtěj nechtěj dělat křena a o*n zatím chtěl vždycky dělat chytráka. Nechtě si říct, vlády odcházejí a přicházejí a válčejí na kůži chu-dejch lidí a pak si uzavrou, mír a vůbec, dělaj si, co je napadne, ale jediná věc, která platí sa nikdy se nemění, je obchod. Ať si přijdou Němci, ať si příjdou Angličani, ať si přijdou Rusové, na nás obchodníky platí především a vždycinky obchod, a když jdou obchody, jde všecko.""

Tenhle prosloveček ho určitě stál neobyčejnou námahu, protože ke konci se potil nea čele a na spáncích, a když vyprázdnil jediným hltem svou sklenku, utřel si obličej šátkem. Uprchlíci, ze kterých se skládala jeho parta, jak jsem povídala, s ním hned

68

vřele souhlasili, tím spíš, že jedli na jeho účet a chtěli se mu zavděčit, jako praví hladoleti, vyžírkové a pochlebníci. "Ať žije Fi-lippo a ať žije obchod!" vykřikl jeden. Druhý se uculoval a řekl: "Tobě se to mluví, že se obchod nemění: takových věcí se zběhlo a obchod pokračuje pořád dál — a ty děláš

vždycky dobré kšefty, Filippo!" Třetí, krapátko rozpačitý a rozumbrada, řekl: "Jen ať si přijdou Němci nebo Angličani, to souhlasím. Ale neříkej: Ať přijdou Rusové, Filippo!" "A proč?" zeptal se Filippo, který, jak se mi zdálo, vypil už tolik, že mu rozum zůstával stát. "Protože Rusové by tě nenechali obchodovat, Filippo, to nevíš? Rusové mají spadeno především na obchodníky." "Volové," řekl Filippo tiše a zadumaně, nalil si z láhve a pozoroval zamilovaně víno, jak pěkně stoupá v sklínce. Nakonec křikl čtvrtý: "Filippo, jsi pašák, máš pravdu, nikdo tu není žádný křen, to je jistá věc, řek jsi čistou pravdu!"

V tu chvíli, když se ještě všichni smáli, jak mu to šlo od srdce, z ničeho nic, vida, Filippův syn se najednou zvedl a řekl se zamračeným výrazem: "Nikdo tu není křen, jenom já. Já jsem křen." Po tom vystoupení nastalo ticho, koukali jsme se překvapeně jeden na druhého. Za chvíli syn pokračoval: "A protože křenům není dobře ve společnosti chytráků, odpusťte, ale já půjdu o kus dál." Jak to řekl, někteří se snažili na něho křičet: "I jdi, co se urážíš, nikdo si nikdy nemyslel, že jsi křen!" ale on odstrčil židli a pomalu se vzdálil podél rumišť.

Všichni se otočili a dívali se po něm, jak se vzdaluje; ale Filippo byl příliš opilý, než aby mu to mělo za zlé. Zvedl sklínku za synem a řekl: "Na zdraví... aspoň jeden křen na rodinu, to se patří, to neškodí." Všichni se rozesmáli, když viděli otce, který se pokládá za chytráka, jak pije na zdraví syna, který se prohlásil za křena. A ještě víc se smáli, když Filippo zvýšil hlas a křikl: "Ty si můžeš dělat křena, protože jsem v domě já, abych dělal chytráka!" Někdo poznamenal: "To je docela pravda: Filippo pracuje a vydělává peníze a mladý zatím tráví čas čtením knih a nafukuje se." Ale Filippo byl zřejmě pyšný na tohoto syna, který byl docela jiný než on a byl tak vzdělaný; zvedl za chvíli špičku nosu ze sklínky a dodal: "Jenže abysme si rozuměli, můj syn je idealista... ale co je v téhle době idealista? Křen. Dokonce ani ne vlastní vinou, ale křen."

69

Mezitím nastalo odpoledne, slunce se schovalo za hory a nakonec, jeden z té a jeden z druhé strany, všichni vstali od stolu. Mužští si šli zahrát karty k Filippovi do domu, sedláci se vrátili k práci a my ženské jsme začaly sklízet. Umyly jsme talíře ve vaně plné vody, vedle studny, pak jsme je narovnali na hromadu a já jsem ji odnesla až dovnitř do pokoje, ve kterém bydlil Filippo s rodinou v prostředním domku. Byl to patrový domeček, do patra se šlo po venkovních schodech, z rumišť. Zůstala jsem překvapeně stát, když jsem vešla: Filippo seděl s přáteli na zemi uprostřed pokoje, klobouky na hlavách a karty v ruce. Kolem dokola po celé místnosti nebyl nábytek, jen samé srolované matrace opřené v koutech a spousta pytlů. Sama nevím, kolik těch pytlů bylo, a musím přiznat, že aspoň co se zásob týče, uplatnil Filippo své názory a jednal jako chytrák a ne jako křen. Byly tu pytle vejračky, celé bíle umoučněné, pytle kukuřičné mouky, ty byly žluté, byly tu menší pytle, které vypadaly, že v nich jsou fazole, hrách, čočka, cizrna. Měl tam taky hodně plechovek, především konzervovaná rajčata, na okně viselo pár šunek a na pytlích bylo naskládáno několik kol tvrdého sýra. Taky jsem viděla plno hrnců sádla, převázaných papírem, velké láhve oleje a několik demižonů vína; a ze stropu viselo několik věnců domácích vuřtů. Zkrátka, bylo tam uvnitř to hlavní k jídlu, protože když je mouka, tuk a rajská jablíčka, vždycky jde přinejhorším udělat hrnec makarónů. Jak jsem povídala, Filippo a jeho parta hráli karty vprostřed pokoje; žena a dcera zatím ležely na matraci, stočené k sobě, na púl nahé a zpitomělé horkem a trávením. Jak mě Filippo viděl vcházet, ani nezvedl oči od karet a řekl: "Vidiš, Cesiro, jak jsme se tady nahoře pěkně zařídili... ale ať ti Paride ukáže tvůj

pokojík... uvidíš, že si tam budete žít královsky!" Neřekla jsem nic, položila jsem talíře na zem a šla jsem vyhledat Parida, abych si dala do pořádku domácnost.

Našla jsem ho, jak štípe dříví vedle chajdy, a hned jsem mu řekla, že jsem připravená: aby mi ukázal pokojík, co mi slíbil. Opřel nohu v opánku o špalek dřeva, držel sekyrku v ruce a poslouchal mě zpod střechy černé hučky. Potom řekl: "No, Tommasino mluvil, jako by byl hospodář on, ale skutečný hospodář jsem tu já.*, před chvílí jsem ti přikývnul, ale když si to teď

70

rozmýšlím, mám strach, že ti ten pokojíček nebudu moct dát... pracuje tam celý den Luisa u stavu... a co budete dělat tu dobu, co bude tkát?... V polích přece zůstat nemůžete." Pochopila jsem, že je ještě nedůvěřivý, jako pravý sedlák; tak jsem teď vytáhla pětistovku, strčila jsem mu ji a řekla jsem: "Máš strach, že ti nezaplatíme?... Tady je pět set lir, uložím si je u tebe. A až půjdu odtud, vyúčtujeme to." Umlkl a vzal peníze. Ale vzal je takovým zvláštním způsobem, který bych ráda vyložila, protože je to důležité, aby člověk pochopil myšlení rolníků z hor. Vzal tedy bankovku, podržel si ji oběma rukama před břichem a dlouze se na ni zadíval v hlubokém rozpačitém obdivu, jako by to bylo něco neobyčejného, a převracel ji ze strany na stranu. Později jsem viděla, že to tak dělá pokaždé, když mu přijdou peníze do ruky, a pochopila jsem, že tihle lidi nikdy peníze nevidí, protože si dělají doma všechno, co potřebují, včetně obleků. A těch pár krejcarů, co mají, si seženou prodejem dříví, které nosí v zimě dolů do údolí, do města, takže peníze jsou pro ně vzácnost a drahocennost — víc než peníze, skoro pámbu. Ve skutečnosti tihle sedláci z hor, u kterých jsem strávila takový čas, nejsou vůbec pobožní, ba nejsou ani pověřiví, a nejdůležitější jsou pro ně právě peníze, jednak protože je nikdy nemají a nevidí, jednak protože peníze, aspoň jim, přinášejí všechno dobré, aspoň oni si to tak myslí, a já, jako obchodnice, jsem opravdu nemohla s nimi nesouhlasit.

Zkrátka, když si Paride pěkně prohlédl mou pětistovku, povídá: "No, jestli ti nevadí rámus stavu, klidně si tu komoru vem;" a tak jsem šla za ním k jeho domku, který stál na levém kraji osady a opíral se o podpěrnou zed rumišť jako všechny ostatní. Při straně patrového domku stálo malé stavení opřené o skalnatou stěnu hory, se stříškou z tašek, s brankou a okýnkem beze skel. Vstoupily jsme a viděla jsem, že půlku pokojíku, jak mě Paride upozorňoval, zabírá stav na tkaní látek, takový, jako bývaly kdysi, celý dřevěný. V druhé polovině byla venkovská postel, to je dvě železné kozy, přes ně na délku prkna a na tom slamník z řídké látky nacpaný suchým kukuřičným listím. V tom pokojíku mohl člověk stěží stát zpříma pod sešikmeným stropem, zadní část tvořila holá neopracovaná skála, stěny byly samá pavučina a skvrna od vlhka. Sjela jsem

71

oči dolů: podlaha nebyla cihlová ani dlaždičková, ale prostě z hlíny, jako ve stáji. Paride se škrábal na hlavě a povídá: "Tohle je ta komora, ! ! podívejte se, jestli se tu můžete zařídit/" Rosetta, která šla za námi, řekla trochu vyděšeně: "Mámo, to máme spát tady?" ale já jsem ji napomenula: "Nouze láme železo/" a pak jsem se obrátila na Parida: "Ale my nemáme prostěradla, ty nám dáte?" Nato začalo dohadování, on nám nechtěl prostěradla dát a říkal, že patří do výbavy jeho ženy, a pak jsme se nakonec dohodli, že mu něco zaplatím za půjčení. Ale příkrývky neměl žádné; tak slíbil, že nám dá jako příkrývku svou černou pláštěnku; to se rozumí, že jsem zas platila za půjčení. A tak to bylo se vším ostatním: s měděným džbánem, abychom si mohly přinést vodu na umytí, s ručníky, s nádobím, až po jednu židli, abychom si mohly aspoň střídavě sednout: všechno jsem z něho vydřela zuby nehty a

všecko jsem dostala, teprv když jsem slíbila, že za každou věc zaplatím určitou částku nájemného. Nakonec jsem se zeptala, kde bychom si mohly vařit, a on odpověděl, že můžeme vařit v chýši, kde vaří i oni. Řekla jsem: "No, podíváme se na tu chajdu, abych měla nějakou představu."

Představu jsem si udělala hned, když jsem s ním zašla do chajdy, která ležela kousek níž, na rumišti hned pod námi. Chajda měla spodek z kamení nespojovaného maltou a nahoře, jako bárka obrácená dnem nahoru, seděla slaměná střecha. Tyhle chajdy znám, u nás na vsi do nich dávají nářadí a dobytek, a když se pořádně pracuje, dá se taková chajda postavit za jediný den: napřed se udělají zdi z hrubě přitesaných velikých kamenů, naskládaných a narovnaných na sebe bez malty. Pak se vztyčí na obou krajích oválného obvodu dvě větve, které vypadají jako vidlice. Na vidlice se položí napříč dlouhá větev. Nakonec se po obou stranách skládá ve vrstvách přes sebe sláma v hrstích převázaných povřísem, dokud nemá dostatečnou tloušťku. Okna chajda nemá a dveře se dělají ze dvou vztyčených kamenů místo veřejí a jednoho příčného jako překladu — jsou to vždycky nízká dvířka a člověk se musí shrbit, když chce projít dovnitř chajdy. Paridova chajda byla ve všem podobná těm u nás na vsi; u dveří visel na kolíku džber plný vody s naběračkou. Než Paride vstoupil, vzal naběračku, napil se, pak mi ji podal a já jsem se taky napila. Vstoupili jsme do chajdy. V první chvíli

72

jsem neviděla nic, protože tam nebyla okna, jak jsem povídala, a Paride zavřel za sebou tu jedinou branku. Potom zapálil olejovou lampu a nato jsem se pomaloučku rozkoukávala. Podlaha vypadala jako z udusané hlíny, veprostřed dohasínalo ohniště s železnou trojnožkou, na které stál černý kotlík. Zvedla jsem oči ke stropu: tam nahoře v šeru visely věnce vuřtů a jelit, které tam dali vyudit, a k tomu ještě spousta černých lehkých závěsů sazí, které připomínaly ozdoby na vánočním stromečku, ale na vánočním stromečku zahaleném do smuteční roušky. Kolem ohniště byla spousta špalků, rozestavených do kruhu, a překvapilo mě, že na jednom tom špalku seděla stařena, opravdu hodné stará, s obličejem jako zapadající měsíc, samý nos a brada, která tam seděla úplně sama s vřetenem v ruce a potmě předla. Byla to Paridova matka a přijala mě slovy: "Sedni si, má milá, povídali mi, že jsi paní z Říma...e, tohle není salón jako v Římě, ale chajda... ale musíš se s tím spokojit... pojď sem, sedni si." Já, abych řekla pravdu, jsem neměla chuť sednout si na některý ten uzoučký špalek a tak tak, že jsem se nezeptala, kde jsou židle; ale včas jsem se zarazila. Pak jsem zjistila, že v chajdách nikdy žádné židle nejsou* Ty si nechávají v domcích, • protože je považují za přepych, jaký si člověk má dopřát jen o svátcích a při slavnostních příležitostech, jako jsou svatby, pohřby a tak podobně, a aby je nerozlámali, zavěšují je ke stropu, nohama vzhůru, jako kdyby to byly šunky. Když jsem jeden den vstoupila do Paridova domku, skutečně jsem tam vrazila čelem do židle, a v duchu jsem si řekla, že jsem zapadla opravdu do moc neotesané končiny.

Dost, teď byla chajda celá osvětlená a teď jsem viděla, že je opravdu tak pro dobytek: studená a tmavá, s bahnitou podlahou, kamenné zdi a sláma uvnitř celé začernalé a potažené sazemi. Vzduch byl plný dýmu z toho skomírajícího ohniště, asi protože dříví bylo vlhké; a protože tam nebyla okna, dým zůstával uvnitř a vycházel pomaloučku, namáhavě střechou, takže jsme zanedlouho Rosetta i já začaly kašlat a slzet. Zároveň jsem zjistila, že se tam krčí, téměř schovaní pod stařeninou širokou sukní, ošklivý pes-kříženec a starý opelichaný kocour, a ti, jak se to zdá nemožné, vypadali, chudáci, že z toho štiplavého, dráždivého kouře taky slzí, jako dva lidi. Ale slzeli bez hnutí, s očima široce

73

otevřenýma — bylo vidět, že jsou na to zvyklí. Nemilovala jsem nikdy špínu a taky můj byt v Římě byl sice skromný, ale co přijde na čistotu, učiněné zrcadlo. A proto se mi tím spíš při pohledu na tu chajdu sevřelo srdce, když jsem pomyslila, že odted budeme muset s Rosettou vařit, jíst a taky žít tady vevnitř, zrovna jako dvě kozy nebo dvě ovce. Řekla jsem, jako bych uvažovala nahlas: "Naštěstí jde jen o pár dní, než přijdou Angličani." A Paride: "Pročpak, chajda se ti nelíbí?" Řekla jsem: "V naší vesnici chováme v chajdách dobytek." Paride byl divný člověk, jak jsem zjistila hned nato, netečný a necitelný, abych tak řekla. Odpověděl, jen se tak divně pousmál: "A tady v nich jsou zase lidi." Stařena řekla tím svým pronikavým cvrkavým hlasem: "Chajda se ti nelíbí, hm. Ale je to vždycky lepší než zůstat veprostřed louky. Víš, kolik těch chudáků vojáků, co jsou v Rusku, manželů těch žen tady u nás, by se moc rádo vrátilo a žilo třeba celý život v takovéhle chajdě? Ale oni se nevrátějí a všechny je zabijou a ani se jim nepostarají o křesťanský pohřeb, protože v Rusku už neznají ani Krista Pána, ani Panenku Marii!" Zůstala jsem překvapená takovými zoufalými vyhlídkami. Paride se pousmál a řekl: "Matka vidí všecko černě, protože je stará a celý den o samotě a taky že je hluchá." Nato křikl: "Mámo, kdo ti to řek, že se nevrátí? Určitě se vrátí, jde už jenom o pár dní." Stařena zabrumlala: "Nevrátí se a nás tady nahoře taky zabijou, eroplánama." Paride se znova usmál, jako by to bylo něco k smíchu, ale mě to její škarohlídství vyděsilo a honem jsem řekla: "Dobrá, uvidíme se potom... na shledanou." A stará tím svým zlověstným hlasem: "Uvidíme se, jen se neboj — tím spíš, že ty se hned tak do Říma nevrátíš, a kdo ví, jestli se tam vůbec někdy vrátíš." Paride se při těch slovech dal už docela do smíchu, ale já jsem si pomyslila, že to moc směšné není, a hned jsem v duchu zadrmolila zaříkání proti uřknutí.

To odpoledne jsem strávila uklízením světničky, kde jsme měly postel. To jsem ještě nevěděla, že tam zůstaneme tak dlouho. Zametla jsem podlahu, seškrábala z holé země letitou špínu, odevzdala jsem Paridovi ani nevím kolik rýčů a motyk nahromaděných v koutech, aby si je uklidil jinam, smetla jsem ze stěn pavučiny. Pak jsem do jednoho rohu vedle stěny ze skály postavila postel, srovnala jsem prkna na železné kozy, natřásla jsem

74

slamník z kukuřičného chrastí, zabalila jsem ho do prostěradel — moc pěkných, z těžkého ručně tkaného plátna, čerstvě vypraných — a na vrch jsem dala místo pokrývky Paridovu černou pláštěnku. Paridova žena Luisa, ta blondýnka, kterou jsem už popsala, s potměšilou tváří, jasně modrýma očima a kudrnatými vlasy, se mezitím usadila vzadu ve světnici před stavem, pohybovala jím nahoru dolů silnýma svalnatýma rukama, bez přestávky, a dělala rámus k neuvěření, až jsem jí řekla: "To tady budeš pořád dělat takový rámus?" Odpověděla se smíchem: "Kdo ví, jak dlouho to bude trvat... musím utkat látku Paridovi a chlapcům na kalhoty." Řekla jsem: "My chuděry z toho ohluchnem." A ona na to: "Já jsem neohluchla... uvidíš, že si taky zvykneš." Zkrátka, zůstala tam asi dvě hodiny a pořád hýbala stavem nahoru a dolů, a jak o sebe latě narážely, dělaly suchý a klapavý rámus. My dvě jsme poklidily světničku a sedly jsme si, Ro-setta na židli, co jsem pronajala od Parida, a já na postel. Seděly jsme tam a koukaly na Luisu, která tkala, jak ty dvě hlupačky, s otevřenými ústy a s rukama v klíně. Luisa toho moc nenamluvila, ale na otázky nám odpovídala ochotně. Tak jsme se dověděly, že ze všech mužů, co před válkou v té osadě žili, jediný Paride neodjel, protože mu na pravé ruce chyběly dva prsty. Ostatní byli všichni v armádě a skoro všichni v Rusku. "Až na mne," řekla Luisa s obojakým úsměvem a skoro samolibě, "všechny ostatní ženské tady nahoře jako by už byly vdovy." To mě zarazilo a pomyslila jsem si, že Luisa je asi zrovna takový škarohlíd jako její tchyně. Namítla jsem: "A proč by měli zrovna všichni umřít? Já zas říkám, že se vrátí." Ale Luisa zavrtěla hlavou a

pořád se usmívala: "Ty mi nerozumíš. Já moc nevěřím, že se vrátí, ne že by je všechny pobili, ale protože ruským ženským se líbí naši mužský. Cizinec se líbí, známe to. Dost možná, že po válce je ty ženské přinutí zůstat, a kde jim pak bude konec." Ona zkrátka viděla válku jako záležitost mezi ženským a mužským a bylo vidět, že je moc ráda, že si toho svého díky těm dvěma chybějícím prstům uchovala — kdežto ostatní ženské o ne přišly vinou těch ruských ženských. Tak přišla řeč na Festovy. Luisa mi řekla, že Filippovi se podařilo protekcí a pod-niazáváním uchránit syna od fronty, kdežto rolníci, kteří nemají ani peníze, ani protekci, do války jít musí a přijdou tam

75

íí

třeba i o krk. To mi připomnělo, jak se podle Filippových slov svět dělí na křeny a chytráky, a pochopila jsem, že i v tomhle případě se Filippo choval jako chytrák.

A tak s božím dopuštěním přišel večer a Luisa přestala dělat rámus se stavem a odešla připravit večeři. Byly jsme tak unavené, že jsme celou hodinu zůstaly bez hnutí a beze slova, jak jsme byly, já na posteli a Rosetta na židli -u hlavy postele. Olejová lampička slabě svítila a v tom světle vypadala světnička opravdu jako jeskyňka. Já se dívala na Rosettu, Rosetta na mne a naše oči po každé naznačovaly něco jiného; ani jsme nemluvíly, moc dobře jsme se dorozuměly pohledy — věděly jsme, že slova by byla zbytečná a nic by nepřidala k tomu, co jsme si říkaly očima. Rosettiny oči říkaly: "Mámo, co si počnem, bojím se, kam jsme se to dostaly ?" a tak podobně, a moje odpovídaly: "Dceruško zlatá, bud klidná, máš u sebe mámu, jen se neboj," a podobné věci. Tak jsme si beze slov vyměnily spoustu myšlenek a nakonec, jako na závěr toho neutěšeného rozhovoru, si Rosetta přitáhla židli k posteli, položila mi hlavu do klína a obejmula mi kolena; já jsem ji zpolehounka začala hladit po vlasech, pořád beze slova. Tak jsme zůstaly snad půl hodiny. Pak se otevřely dveře, jak do nich někdo strkal, a nato docela při zemi vykoukla dětská hlava. Byl to Paridův synek Donato. "Tatínek říká, jestli chcete jít s námi." Neměly jsme moc hlad — v poledne jsme se tolik najedly u Filippova stolu — ale stejně jsem pozvání přijala, protože jsem cítila, že jsem utahaná a malomyslná, a nezamlouvalo se mi skončit den bez večeře, sama s Rosettou v té smutné světničce.

Tak jsme šly za Donatem, který před námi skoro běžel, jako by viděl potmě jako kočka, a dorazily jsme k chajdě, která stála o jedno rumišťe níž. Našly jsme Parida a kolem něho čtyři ženské: matku, ženu, sestru a švagrovou. Paridova sestra a švagrová měly každá tři děti, ale manželé tam nebyli, protože je odvedli na vojnu a poslali do Ruska. Paridova sestra se jmenovala Giacinta, byla to taky bruneta, s ostrýma vyděšenýma očima a širokým těžkým obličejem. Vypadala jako posedlá — když promluvila, tak ostře, a to vždycky hubovala tři děcka, která se jí motala kolem sukní jako štěňata okolo fenky a jen kňourala. Někdy ani nepromluvila, jen je beze slova bila zaťatou pěstí po hlavě.

76

Švagrová se jmenovala Anita a byla to žena jednoho Paridova bratra, který před válkou bydlil někde u Cisterny. Byla to tma-vovlasá, bledá, hubená ženská s orlím nosem, jasnýma očima, klidným a přemýšlivým výrazem. Na rozdíl od Giacinty, ze které šel skoro strach, Anita dělala klidný a mírný dojem. Taky měla kolem sebe děti, ale nedržely se jí za sukně — seděly způsobně na lavicích a mlčky, trpělivě čekaly až dostanou jídlo. Jak jsme vešly, Paride nám řekl s tím svým divným, napůl rozpačitým a napůl pořádným úsměvem: "Mysleli jsme si, že jste tam samy, a tak jestli chcete vzít

zavděk." Za chvíli dodal: "Než vám dojdou zásoby, můžete jíst tady s námi a pak to vyrovnáme." Prostě nám dával na srozuměnou, že zadarmo to není, ale já mu byla stejně vděčná, protože jsem věděla, že nejsou žádní boháči a že je nouze. Bylo to už tak dost, že nám chtějí dát najíst za peníze — kdo má v době drahoty nějaké ty zásoby, nechá si je pro sebe a nerozdělí se s ostatními ani za peníze.

Zkrátka usadily jsme se, Paride rozsvítil acetylenovou lampu a pěkné bílé světlo na nás všechny posvítilo, jak jsme tam seděli na dřevěných lavicích a pařezech kolem dokola trojnožky, na které se cosi vařilo v hrnku. Byly jsme tam samé ženy a děti, až na Parida — to byl jediný mužský. A švagrová Anita na to udělala vtip, i když posmutněle, protože, jak jsem řekla, měla muže v Rusku: "To si lebedíš, Paride, mezi samýma ženskýma a všechny pro tebe, to se ti to hová mezi ženskýma." Paride odpověděl s polovičatým úsměvem: "Štěstí, že to nepotrvá dlouho," ale stará matka se toho hned škarohlídsky chytila: "Že ne dlouho? Dřív doděláme my než válka." Luisa zatím postavila na rozvrzaný stůlek polévkovou mísu z kameniny, vzala bochník chleba, přidržela si jej u prsou a začala obratně krájet ostrým nožem tenké krajíčky, až byla mísa plná. Pak odstavila hrnek z ohně a všechny ty navršené krajíčky polila: zkrátka, byla to stará známá šlichtička, co už jsme jedly u Concetty, totiž břečka z chleba a fazolové polévky.

Co jsme tak čekali, až se chleba pořádně nasákne, postavila Luisa na zem doprostřed chajdy velký dřez a nalila do něj vodu ze džbánu, který se hřál na popelu u trojnožky. Potom si všichni začali sundávat opánky, beze spěchu a s určitou obradností, jako kdyby dělali tuze vážnou věc, která se každý večer a vždycky

77

li

stejně opakuje. Nejprv jsem to nechápala, ale pak jsem viděla Parida, jak první strká do dřezu nahou nohu, celou černou od hlíny mezi prsty a kolem kotníků, a pochopila jsem: my ve městě si před jídlem myjeme ruce, kdežto oni, chudáci, celý den běhali v blátě na polích, a tak si myjí nohy. Myli si je ale všichni v jednom džberu, vodu nevyměňovali, a tak si dovedete představit, jaká ta voda byla, když si v ní všichni, děti nevyjímaje, vymáchali nohy: jako čokoláda. Jen my dvě jsme se neumyly a jeď no děcko se prostomyslně zeptalo: "Proč se vy dvě nemejete?" Nato stará matka, která se taky neumyla, zamračeně odpověděla: „Jsou to dvě paničky z Říma, nedělají na poli jako my." Mezitím byla šlichtička hotová. Luisa odnesla dřez plný špinavé vody a postavila doprostřed stůlek s polévkovou mísou. Začli jsme jíst všichni dohromady, každý si nabíral lžící přímo z mísy. Rosetta a já jsme, myslím, nesnědly každá víc jak dvě tři lžíce, ale ostatní se pustili do jídla s takovou vervou, hlavně děti, že za chvíli byla mísa prázdná a podle trochu zklamaných a ještě chtivých tváří jsem pochopila, že leckteré by si ještě dalo říci. Paride ještě rozdál každému hrst sušených fíků. Pak vytáhl z díry ve zdi chajdy láhev vína a nalil každému, i dětem — všem do stejné skleničky. Všichni se napili, a po každé Paride utřel okraj sklenky rukávem, opatrně nalil a podal skleničku a přitom řekl polohlasně jméno toho, komu sklenku podával: připadalo mi to jako v kostele. Víno bylo nakyslé jak ocet, prostě víno z hor, ale bylo z hroznů, to bylo jisté. Po jídle, které prošlo v tichu, vzaly zase ženy vřeteno a kužel a Paride začal při světle acetylenové lampy prohlížet početní úkol syna Donata. Paride byl ngramotný, ale uměl trochu počítat a chtěl, aby se naučil počítat taky syn. Ale zdálo se mi, že syn — dítě s velikánskou hlavou a hloupým bezvýrazným obličejem — byl hodně nechápavý, protože Paride mu několikrát vysvětloval nevím už jaký příklad, až se nakonec dopálil, dal mu pěstí pořádnou do hlavy a řekl: "Blbče." Rána pěstí zaduněla, jako by hlava byla dřevěná, ale chlapec jako kdyby to nebral na vědomí a začal si na

zemi potichoučku hrát s kočkou. Později jsem se Parida zeptala, proč mu na tom tolik záleží, aby se syn, který zrovna tak jako on neuměl číst ani psát, naučil počítat; a pochopila jsem, že pro něho platila čísla, ne písmena, protože s čísly se alespoň mohly

78

počítat krejcare, kdežto písmena, podle jeho názoru, nebyla zhola k ničemu.

Schválně jsem popsala náš první večer s Morronovými (tak se ta rodina jmenovala); především, když jsem vylíčila první večer, vylíčila jsem všechny, protože byly všechny stejné, a potom, protože jsem v tentýž den jedla v poledne s uprchlíky a večer s rolníky, a tak jsem je mohla porovnat. Říkám pravdu: uprchlíci byli bohatší, alespoň někteří, jedlo se u nich lip, uměli číst a psát, nenosili opánky a jejich ženy chodily oblečené jako ženy v městě — a přesto jsem od toho prvního dne a pak čím dál tím víc byla raději s rolníky než s uprchlíky. Snad to bylo tím, že jsem sama z venkova a teprve pak se ze mne stala obchodnice; ale hlavně, podle mého, pro ten divný dojem, který na mne uprchlíci dělali, zvláště když jsem je srovnávala s rolníky: připadali mi jako lidi, které vzdělání jen pokazilo. Tak trochu jako někteří rošťáci kluci, kteří jen přijdou do školy a naučí se psát, hned začnou čmárat po zdech sprostárny. Chci zkrátka říci, že by se lidem nemělo jenom dát vzdělání, ale taky by bylo třeba naučit je, k čemu ho užívat.

Nakonec byli všichni ospalí, že se sotva drželi na nohou, některé děti usnuly a Paride se zvedl a oznámil, že oni tedy jdou spát. Tak jsme všichni vylezli z chajdy a popřáli jsme si dobrou noc. Rosetta a já jsme zůstaly o samotě na kraji rumiště a upřeně jsme se dívaly do tmy na místo, kde jsme věděly, že leží Fondi. Nebylo vidět ani světýlko, všechno bylo temné a klidné, jediné živoucí věci byly hvězdy, co jasně zářily na tmavém nebi, a vypadalo to, že se na nás dívají a mrkají, jako by to byly zlaté oči, které o nás všechno vědí, kdežto my o nich nevíme nic. Rosetta mi potichu povídá: "To je krásná noc, mámo;" a já jsem se jí zeptala, jestli je ráda, že se dostala sem nahoru. Odpověděla mi, že je vždycky ráda, když je se mnou. Chvilku jsme tam ještě zůstaly a dívaly jsme se do noci a pak mě Rosetta zatahala za rukáv a pošeptala mi, že by se chtěla pomodlit a poděkovat Panně Marii, že nás tam nahoru živé a zdravé dovedla. Řekla to potichu, jako kdyby měla strach, že ji někdo uslyší. Já jsem se nad tím trochu pozastavila a zeptala jsem se: "Tady?!" Ona přikývla, pak se pomaloučku svezla na kolena do trávy na kraj rumiště a táhla mě taky dolů. Ten její nápad se mi dost zalíbil — Rosetta tak říká

79

vyložila to, co jsem cítila v té tiché, klidné noci, po těch všech starostech a strastech — takový pocit jako vděčnosti k někomu nebo něčemu, co nám pomohlo a ochránilo nás. Ráda jsem ji proto poslechla, sepjala jsem taky ruce a začala jsem říkat modlitbu, co se obvykle říká před spaním, a přitom jsem rychle pohybovala rty. Už dlouho jsem se nemodlila — od toho dne, kdy jsem se vzdala Giovannimu, protože jsem si připadala jako ve stavu hříchu — ale na druhé straně, ani nevím proč, jsem necítila chuť to přiznat. Tak jsem nejdřív odprosila Krista Pána za to, co jsem prováděla s Giovannim, a umínila jsem si, že už to nikdy neudělám. Možná že to byla ta hluboká černá noc, ve které bylo tolik neviditelných životů a věcí: modlila jsem se za všechny, za sebe a za Rosettu a pak za Festovu rodinu a za Paridovu, a potom za všechny lidi, co v té chvíli jsou roztroušeni po horách, za Angličany, kteří nás přijdou osvobodit, a za nás Italy, co trpíme, a taky za Němce a za fašisty, kteří nás trápí, ale jsou to taky křesťané. Přiznám se vám, jak se ta modlitba skoro proti mé vůli pořád

rozšiřovala, cítila jsem, že jsem dojatá, a měla jsem oči plné slz. Myslila jsem si, že je to trochu tou únavou, ale přesto jsem si říkala, že je to dobrý pocit a že je dobře, že to cítím. Rosetta se taky modlila, se skloněnou hlavou; najednou mě chytla za ruku a vykřikla: "Podívej se, podívej se!" Podívala jsem se a vidím, jak vzadu ve tmě stoupá nahoru světelný pruh, letí do velké výšky, mění se v zelený květ, pak padá pomaloučku dolů a osvětluje přitom na chvíli hory kolem údolí, křoviny, a jak se mi zdálo, dokonce i domy ve Fondi. Později jsem se dověděla, že ta krásná zelená světla jsou rakety a slouží k tomu, aby se v noci rozsvítilo a bylo vidět na frontu. Tak se zjistí místo, kam házet bomby z eroplánů a projektily z kanónů. Ale v tu chvíli mi to připadalo jako dobrá předzvěst, skoro jako znamení, kterým mi Panenka Maria dává najevo, že slyšela mou modlitbu a je ochotná ji vyslyšet.

Vyprávěla jsem o té modlitbě, hlavně abyste si udělali představu o Rosettině povaze, protože jsem ji zatím nevyličila. Později ji válka za jediný den od základu změnila, a proto chci teď říci, jaká byla Rosetta tenkrát, když jsme přišly do hor — nebo aspoň, jaká se tenkrát zdála. Známe to — matky se vždycky nevyznaají ve svých dětech — ale zkrátka, tohle jsem si o Rosettě

80

myslila, a i teď, co se dočista změnila, jak jsem už řekla, se mi zdá, že jsem se v ní konec konců nespletla. Vychovala jsem Rosettu moc pečlivě, zrovna jako panskou dcerku; pořád jsem dávala pozor, aby se nedověděla nic o všech těch špinavých věcech, co na světě jsou, a pokud jsem mohla, držela jsem ji od toho daleko. Já nejsem, jak se říká, pobožnůstkačka, i když do kostela chodím. To moje náboženství kolísá — někdy, jako kupříkladu tu noc na rumišti, se mi zdá, že tomu doopravdy věřím, a jindy, jako tenkrát, když jsme musily utíkat z Říma, tomu vůbec nevěřím. Bud jak bud nezapomínám pro náboženství na skutečnost, která je taková, jaká je, a ať se páteři sebevíc namáhají vyložit a ospravedlnit ji, často jejich tvrzení bod za bodem vyvrací. Nevím, jestli to bylo tím, že jsem dala Rosettu k jeptiškám, byla u nich až do dvanácti let na poloviční pensi, nebo jestli k tomu měla sama sklony — zkrátka, Rosetta byla hluboce zbožná, celá z jednoho kusu, bez váhání a pochybností. Byla si tak jistá a tak byla přesvědčená, že o tom tak říkajíc ani nemluvila, dost možná, že na to ani nemyslíla. Náboženství pro ni bylo jako vzduch, který dýcháme — jde do plic a zase vychází, my si toho nevšímáme a ani si to neuvědomujeme. Je to pro mne těžké vyložit teď, když se toho tolik změnilo, jaká byla Rosetta v té době, když jsme utíkaly z Říma. Řeknu jen, že mi někdy připadalo, že je dokonalá. Patřila k těm lidem, na kterých se ani při zlé vůli nedá najít žádná chyba. Rosetta byla hodná, přímá, upřímná a nezištná. Já mám svoje nálady, mohu se taky rozzlobit, křičet, třeba jsem schopná i uhodit, jen tak, že ztratím hlavu. Ale Rosetta mi nikdy neodsekla, nikdy nebyla nevraživá — vždycky se projevovala jako dokonalá dcera. Ta její dokonalost nebyla jen v tom, že neměla chyby; byla taky v tom, že mezi tisíci věcmi udělala a řekla vždycky tu pravou. Kolikrát mě to až lekalo a myslila jsem si, že- je moje dcera světice. A opravdu se zdálo, že je svatá, protože aby se člověk choval tak pěkně a dokonale a neměl přitom žádnou životní zkušenost — vždyť byla pouhé děvčátko —, to dokáží jenom svatí. V životě nedělala nic jiného, než že žila se mnou, a když odešla od jeptišek, pomáhala mi doma a někdy taky v krámě — a přece se chovala, jako by byla dělala všecko a znala všecko. Ale teď si myslím, že ta dokonalost, která se mi zdála až k neuvěření, pocházela právě z nezkušenosti

81

a 2 té výchovy u jeptišek. Nezkušenost a náboženství dávaly dohromady dokonalost, která mi připadala pevná jako věž — a byla přitom na spadnutí jako domek z karet. Zkrátka, neuvědomovala

jsem si, že pravá svatost znamená poznání a zkušenost, nemůže to být nedostatek zkušenosti a neznalost, jako u Rosetty. Ale co já za to mohla? Vypiplala jsem ji s láskou a jako všechny mámy na tomhle světě jsem se starala, aby se nedověděla nic o tom, co je v životě ošklivého —myslila jsem si, že to pozná až dost brzy, až se vdá a odejde z domu. Ale nepočítala jsem s válkou, která nás naučí tyhle věci znát, i když nechceme, a přinutí nás krutě a nepřírozeně k téhle předčasné zkušenosti. Tak je to: Rosettina dokonalost se hodila pro mír, když mi šel dobře krám a já se starala, jak dát dohromady peníze na věno. Nějaký slušný mládenec, který by ji měl rád, by si ji byl vzal a měl s ní děti a byla by z ní bývala dokonalá manželka, když byla předtím taková dokonalá holčička a dokonalé děvče. Ale taková dokonalost se pro válku nehodí. Válka chce docela jiné vlastnosti, nevím jaké, ale jistě ne takové, jako měla Rosetta.

Nakonec jsme se zvedly a šly jsme ve tmě po rumišti k naší světničce. Prošly jsme pod Paridovým oknem a slyšela jsem, že Paride a jeho rodina ještě neusnuli, ale hýbali se a potichu rozmlouvali, zrovna jako se vrtějí před spaním slepice na kurníku. Pak se objevila naše světnička, opřená o dům a o rumišť, s dvířky z trámů, s nakloněnou stříškou z tašek a s nezaskleným okénkem. Strčila jsem do dveří a ocitly jsme se ve tmě. Měla jsem s sebou zápalky a tak jsem nejdřív rozsvítila kousek svíčky, pak jsem z kousku plátna, utrhnutého z kapesníku, udělala knot a strčila jsem ho do olejové lampičky. Při tom jasném, ale smutném světle jsme se obě posadily na postel. Řekla jsem Rosettě: "Sundáme si jen sukni a blůzu, máme jenom prostěradla a tenhle Paridův plášť a mám dojem, že by nám jinak k ránu byla zima." Tak jsme to udělaly a jedna za druhou jsme ve spodničce vlezly do postele. Prostěradla byla z ručně tkaného lnu, pevná a chladivá, ale to bylo taky na té posteli to jediné normální — jinak to opravdová postel nebyla. Jen jsem se pohnula, cítila jsem, jak kukuřičné listí chrastí a rozděluje se na dvě hromady a záda se skrz tenkou látku slamníku dotýkají vespod tvrdých prken. Nikdy jsem nespala v takovéhle posteli, ani jako dítě na vesnici: měli jsme

82

normální postele s drátěnkou a matrací. Jednu chvíli, jak jsem se pohnula, se pode mnou rozevřelo nejen listí, ale taky prkna, a cítila jsem, jak padám otvorem dolů, až se zadkem dotýkám země. Potmě jsem vstala, narovnala jsem prkna i slamník, pak jsem znova vylezla na postel a pevně jsem objala Rosettu, která byla otočená zády, celá do klubíčka a u zdi.

Ale stejně to byla velmi neklidná noc. Nevím v kolik hodin, možná po půlnoci, jsem se vzbudila a slyšely jsem jakoby lehounké pípání, ještě tišší než pípání ptáků. Přicházelo to zpod postele a tak jsem po chvíli vzbudila Rosettu a zeptala jsem se, jestli to taky slyší. Řekla mi, že ano, tak jsem rozsvítila lampu a podívala se pod postel. Hned jsem si všimla, že pípání přichází z bedničky, která vypadala, že v ní není nic než spousta svazečků heřmánku a máty. Když jsme se podívaly lip, objevily jsme mezi heřmánkem kulaté hnízdečko ze slámy a z chmýří a v hnízdečku osm, deset čerstvě vylíhlých myší, ne větších než můj malíček, růžových, nahých, skoro průsvitných. Rosetta hned řekla, abychom se jich ani nedotýkaly — byla to naše první noc tam nahoře a prý by nám to přineslo neštěstí, kdybychom je zabily. Tak jsme zase vlezly do postele a jakž takž jsme usnuly. Ani ne hodinu nato najednou cítím, jak mi po obličeji a po prsou leze něco měkkého a těžkého. Zděšeně jsem vykřikla: Rosetta se znovu probudila, rozsvítily jsme lampu a podívejme se na tu náhodu — napřed myši a teď kocour. Opravdu, pěkný černý kocourek, hubený, ale mladý a s lesklou kůží, seděl v nohou postele a upřeně se na nás díval, jen jen vyskočit oknem, odkud přišel. Ale Rosetta na něho zavolala, jak to uměla — měla kočky ráda a dovedla to s nimi — a kocour se hned důvěřivě přiblížil. Zkrátka, za chvíli byl taky pod

prostěradlem a tam si předl. Ten kocour s námi spal celý ten čas, co jsme byli ve Sv. Eufemii, a jmenoval se Žiži. Měl svoje návyky — přišel vždycky po půlnoci, zalezl si pod prostěradlo mezi nás dvě a zůstal tam až do rána. Byl hodný a na Rosettu si potrpěl, ale běda, když spal mezi ninou a Rosettou a jedna z nás se opovážila pohnout — hned bylo ve tmě slyšet Žižiho, jak prská, jako by chtěl říci: "To už ani vyspat jednoho nenechají?!"

Tu noc jsem se probudila ještě kolikrát — nejen kvůli myším a kocourovi — a pokaždé jsem stěží rozpoznala, kde jsem. Při

83

jednom tom probuzení jsem slyšela, jak při zemi letí pomalu ero-plán, s pravidelným, vážným a tichým vrčením, jako kdyby motor mlel vodu a ne vzduch; zdálo se mi, že ten hluk ke mně mluví a říká mi něco uklidňujícího. Později mi vysvětlili, že těm eroplá-nům říkají čápi, že dělají průzkum, a proto prý létají tak pomalu. Nakonec jsem si na ně tak zvykla, že jsem někdy zůstala schválně vzhůru, abych je slyšela, a když jsem je neslyšela, byla jsem skoro zklamaná. Ti čáповé byla anglická letadla a já jsem věděla, že nás nakonec musí přijít Angličani osvobodit, abychom se mohly vrátit domů.

ČTVRTÁ KAPITOLA

A tak začal život ve Svaté Eufemii, jak se ta ves jmenovala* Začal, jako by měl trvat jen prozatímne na pár týdnů: ve skutečnosti se pak protáhl na devět měsíců. Ráno jsme spávaly, jak jsme nejdéle mohly — stejně nebylo co dělat; a musím říci, že jsme byly asi vyčerpané hladem a úzkostí ještě z Říma, protože ten první týden jsme spaly někdy až dvanáct čtrnáct hodin v jednom kuse. Spát jsme chodily brzy, v noci jsme se probouzely a pak jsme znova usínaly a probouzely jsme se zas za svítání, a pak na nás zase přišlo spaní, a když se rozednilo, stačilo se otočit tváří ke skalnaté stěně rumiště, zády ke světlu, které pronikalo okýnkem, a zase jsme upadaly do spánku a spaly jsme až do pozdního rána. V životě jsem se tolik nenaspala — byl to dobrý, hluboký a plný spánek, chutnal jako domácí chleba, beze snů a neklidu, opravdu občerstvující. Každým dnem jsme znova načerpávaly síly, které jsme ztratily v Římě a za pobytu u Concet-ty. Ten hluboký, pevný spánek nám opravdu svědčil, za týden jsme byly obě jako vyměněné, s očima svěžíma, bez kruhů, s kulatými plnými tvářemi, s hladkou a napjatou kůží na obličejích, s jasnou hlavou. V tom spánku se mi zdálo, že země, na které jsem se narodila a kterou jsem před tak dávnou dobou opustila, mě zase přijala do klína a předávala mi svou sílu — tak trochu jako je to s rostlinami vyrvanými z kořenů — když je přesadíš,

84

brzy nabudou sílu a začnou nasazovat listy a květy. Ba, jsme rostliny a ne lidé, nebo spíš jsme víc rostliny než lidé a všechna naše síla přichází z půdy, na které jsme se narodili — když ji opustíme, nejsme už rostliny ani lidé, ale lehké hadříky, kterými může život strkat sem tam, podle toho, jak vane vítr.

Spávaly jsme tolik a s takovou chutí, že se nám ten tvrdý život tam nahoře zdál lehký a snášely jsme ho vesele a skoro jsme to nebraly na vědomí — asi jako dobře živený a odpočatý mul, který vytáhne vůz na vršek jedním dechem a nahoře má ještě sílu dát se jakoby nic do pěkného pravidelného klusu. A přece, jak jsem řekla, život tam nahoře byl tvrdý, na to jsme přišly hned. Začínalo to po ránu mytím: musily jsme vylézt z postele a dávat přitom pozor, abychom si neušpinily nohy. Proto jsem na zem rozestavila takové placaté kameny, abychom se nezablátily? když přšelo a na zemi bylo učiněné

jezero. Pak bylo třeba vytáhnout vodu ze studně — byla hned naproti našemu baráčku. Dokud byl podzim, nebylo to těžké, ale jak přišla zima, voda ve studni zamrzala — bylo to skoro tisíc metrů vysoko. Každé ráno, když jsem házela džber do vody, křehly mi ruce a vytažená voda byla ledová, až zarážela dech. Já jsem zimo mřívá, a proto jsem si nejčastěji umyla jen ruce a obličej, ale Rosetta raději snášela zimu než špínu, stoupla si vždycky nahá doprostřed světnice a obrátila si na hlavu džber plný ledové vody. Byla tak silná a zdravá, moje Rosetta, že jí voda klouzala po těle, jako kdyby měla kůži natřenou olejem — jen pár kapek jí zůstávalo na ěadrech, na ramenou, na břichu a na zadku. Po umytí jsme šly ven a začala práce s vařením. To šlo taky dost dobře, dokud byl podzim a bylo hezky, ale jak uhodila zima, začalo trápení. Musily jsme chodit v dešti do houští nasekat srpem pořádnou otep proutí a roští. Pak jsme se vracely do chajdy a čekala nás prácička s ohněm. Syrové mokré dříví nehořelo, proutí hustě a tmavě ěadilo, musily jsme si lehnout na zem a s obličejem v blátě na podlaze foukat, až to chytlo. Celé jsme se vždycky zablátily, oči nám slzely a pálily, byly jsme vyčerpané a s nervy na krajíčku. — a to všechno jenom, abychom ohřály pár fazolí a usmažily vejce na rendlíku. Jídaly jsme, jako se jí na venkově: kolem jedenácté první jídlo — jen tak aby se neřeklo — a potom podruhé, pořádný oběd, až k sedmé.

85

Ráno jsme obvykle snědly kousek polenty s omáčkou z klo-basy, anebo jsme se spokojily kusem chleba s cibulí nebo dokonce hrstí svatojánského chleba; večer jsme jídaly šlichtičku, co jsem už popsala, a kus masa, skoro vždycky skopové, ve třech obměnách: kozí, kozlečí a kozlí. Po jídle nebylo ráno nic na práci — jen čekat na večerní jídlo. Když bylo hezky, chodívaly jsme na procházku. Obcházely jsme kopec, pořád po tom jed<-nom rumišti, až jsme se konečně dostaly k houštině a tam jsme si vždycky našly pěkné místo v chládku pod nějakým stromem, natáhly jsme se do trávy — před námi celý kraj —! a vydržely jsme tam celé odpoledne. Ale jak začlo špatné počasí — a tu zimu trvalo kolik měsíců — zůstávaly jsme ve světnice, já na posteli a Rosetta na židli, a nedělaly jsme nic, kdežto Luisa obvykle tkala na stavu a dělala ten ohlušující randál, jak už jsem řekla. Na tyhle hodiny strávené při nepohodě ve světnice nezapomenu, co budu živa. Pořád jen pršelo, hustě a pravidelně, slyšela jsem krápat vodu na tašky na střeše a pak jak crčí po okapové rouře, než steče do studny; ve světnice jsme seděly skoro potmě, abychom ušetřily olej, měly jsme ho málo, jenom při tom matném světle, které pronikalo skrz dešť do okýnka — spíš bych měla říci do díry pro kočky, tak bylo malé. Seděly jsme potichu, protože jsme už neměly kuráž začínat obvyklé rozhovory, které byly konec konců jen dvojího druhu: o drahotě a o příchodu Angličanů. Tak plynuly hodiny a bylo to k nevydržení; ztratila jsem smysl pro čas a už jsem ani nevěděla, který je měsíc a který den, a zdálo se mi, že jsem zpito-měla, protože jsem už nenamáhala mozek — vždyť taky nebylo na co myslet. Někdy se mi zdálo, že se snad zblázním, a kdyby nebylo Rosetty, které jsem jako matka musila jít příkladem, nevím, co bych byla udělala: vyběhla bych ven a křičela, nebo bych zpohlavkovala Luisu, která nás jako naschvál ohlušovala rachocením stavu a měla vždycky v obličeji takový potměšilý úsměv, jako by nám chtěla říci: "Tohle je náš obvyklý život, tady na venku... ted si to užíváte taky vy, paničky z Říma... Co tomu říkáte? Zamlouvá se vám?"

Jiná věc, z které jsem se div nezbláznila po celou tu dobu, bylo to stísněné prostředí, ve kterém jsme žily, zvláště když je člověk srovnal se širokým pohledem na Fondi. Ze Sv. Eufemie

86

bylo dobře vidět na celé údolí Fondi, postříkané tmavými háji pomerančovníků a bílými domy, a napravo u Sperlongy pruh moře. Věděli jsme, že na moři je ostrov Ponza, který bylo někdy při jasném počasí vidět, a věděli jsme taky, že na Ponze jsou Angličani, to je svoboda. Ale přitom jsme navzdory tomu širokému pohledu na kraj dál žili a pohybovali se a čekali na úzkém rumišti, tak stísněném, že když člověk udělal pár kroků, div nespadol dolů do jiného stejného rumiště. Prostě jsme tam nahoře dřepěli jako ptáci na větvi, když při záplavě čekají na vhodnou chvíli, aby odletěli na suché místo. Ale ta chvíle pořád nepřicházela.

Po tom prvním pozvání v den našeho příjezdu nás Festovi ještě párkrát pozvali, ale byli čím dál tím chladnější, až nás nakonec nezvali vůbec — jak říkal Filippo, on jako hlava rodiny, když jde o jídlo, musí především myslet na rodinu. Štěstí, že za několik dní po našem příjezdu dorazil z údolí Tommasino, táhl za uzdu svého oslíka, naloženého opravdu jak osel spoustou balíků a kufrů. To byly naše zásoby, sehnal je po údolí Fondi podle seznamu, který jsme společně sepsali. Kdo se nikdy neocitl v podobném postavení, mezi cizími lidmi, s penězi, které už prakticky nic neplatily, vysoko v horách, nikdy nepochopí, s jakou radostí jsme popadly Tommasina. Takové věci je těžko vysvětlovat: lidé obvykle žijí ve městech, kde jsou obchody plné, a nedělají si zásoby, protože vědí, když budou něco potřebovat, že jsou toho plné krámy. Tak se jim zdá, že ty krámy jsou plné od přírody, tak jako se od přírody střídají roční doby, slunce a déšť, noc a den. Houby: najednou může přijít nouze o jídlo, jako začala zrovna ten rok a pajc všechny milióny, co jich je na světě, nestačí ani na nákup veky chleba a bez chleba je konec.

Tak tedy Tommasino přišel celý udýchaný, táhl za ohlávku oslíka, který už sotva hekal, a povídá mi: "Kmotra, tady máte co jíst aspoň na půl roku." Pak mi to předal a zkontroloval podle seznamu, který jsem napsala na kus balicího papíru. Ten seznam jsem nezapomněla a tady ho opakuji, abyste si dovedli udělat představu, jak lidé žili na podzim třiačtyřicátého roku. Náš život, můj a Rosettin, závisel tedy na padesátikilovém pytli hladké mouky, ze které se dělá chleba a těstoviny, na dalším menším pytli kukuřičné mouky na polentu, na dvacetikilovém

87

pytlíku fazolí, těch nejhorších, s klíčkem, na několika kilech bobů, prosa a čočky, na padesáti kilech pomerančů, na dvou* kilovém hrnci sádla a na pár kilech klobásy. Tommasino dál přinesl sáček sušeného ovoce, jako fíků, ořechů a mandlí, a pořádnou hromadu svatojánského chleba, který se normálně dává koním, ale teď, jak jsem řekla, byl až moc dobrý i pro nás. Složili jsme to všechno do světničky, nejvíc pod postel, a pak jsem se vyrovnala s Tommasinem; při tom jsem zjistila, že v jednom týdnu ceny stouply skoro o třicet procent. Někdo bude myslet, že je tak zvýšil Tommasino, který by si byl pro groš dal koleno vrtat, jak se říká; ale já jsem obchodnice, a když mi řekl, že ceny stouply, hned jsem mu věřila, protože jsem ze zkušenosti věděla, že to musí být pravda, a jestli to půjde tak dál — Angličani stáli na Gariglianu a Němci odváželi, co se dalo, zastrašovali lidi a znemožňovali jim pracovat — že stoupnou ceny ještě víc a třeba až do nebes. Tak to bývá, když je dražota: den ze dne se zboží stává vzácnější, den ze dne se na trhu zmenšuje počet lidí, kteří mají dost peněz na nákup, a nakonec se taky může stát, že už nikdo neprodává a nikdo nekupuje, a všichni, s penězi nebo bez nich, umřou hladu. Proto jsem uvěřila Tommasinovi, když mi řekl, že ceny stouply, a zaplatila jsem, ani jsem nepípala — taky proto, že jsem si pomyslela, že člověk jako je on, takový krkoun, že se nebojí ani válečného nebezpečí, jen když vydělá, je v těchhle dobách učiněný poklad a je třeba si ho pěstovat. Zaplatila jsem a při placení jsem mu dokonce umožnila, aby zahlídl

hromadu tisícovek, co jsem nosila v kapsáři pod sukní. Jak zahlídl peníze, zabodl do nich oči jak luňák do kuřete a hned řekl, že my dva jsme jako stvoření na to, abychom se dohodli, a když budu chtít, že mi sežene živobytí — ale vždycky za běžnou cenu, ani šesták míň, ani šesták víc. Při té příležitosti jsem zase jednou viděla, jakou vážnost přinášejí peníze, nebo jako v tomhle případě zásoby, V posledních dnech, když Festovi viděli, že naše zásoby na sebe nechávají čekat a že se s jídlem spoléháme na Parida, který nám dovolil jíst se svou rodinou, i když nerad a samozřejmě za peníze, se nám Festovi vyhýbali, a když přišel čas k jídlu, odcházeli se potichoučku najíst, jako by se za to styděli. Ale jen přišel Tommasino s oslíkem, to jste měli vidět, jak se změnili: jak na obtrlíku. Úsměvy, pozdravy, lichocení,

88

tlachání a dokonce — ted, když jsmie to už nepotřebovaly, pozvali nás na oběd. Přišli se docela i podívat na naše zásoby a přitom mi upřímně potěšený Filippoo řekl — potrpěl si na mne, ne sice natolik, aby mi dal něco k jídlu, ale přece natolik, aby ho potěšilo, že mám něco k jídlu já: "Ty a já, Cesiro, se tady nahoře jediná můžeme dívat do budoucina s klidem, protože my jediná máme peníze." Jeho syn Michele se při těch slovech zaka* bonil víc než obvykle a pak řekl skrz zuiby: "Máš to tak jisté?" Otec se dal do smíchu a plácnul mu rvukou na rameno: "Jisté? To je jediné, co mám jistého... copak nevíš, že peníze jsou ti nejlepší, nejvěrnější a nejstálejší přátelé, jaké může člověk mít?" Já je poslouchala a neřekla jsem nic. Ale pro sebe jsem si myslila, že to není zrovna tak moc pravda: teen den mi ti spolehliví přátelé vyvedli pěkný kousek — snížili o třicet procent svou kupní hodnotu. A dneska, kdy se 2a sto lir stěží koupí kus chleba, kdežto před válkou za to mohl člověk žít čtrnáct dní, dneska mohu říci, že ve válce vůbec žádní spolehliví přátelé nejsou — ani lidé, ani peníze, vůbec iiicc. Válka převrací všecko a ničí nejen to, co je vidět, ale taky spoiustu toho, co vidět není, a přece to je.

Od toho dne, kdy přišly zásoby, začal pro nás ve Sv. Eufemii normální život. Spaly jsme, oblékaly jsrme se, sbíraly jsme chraští a dříví na topení, rozdělávaly jsme v chajdě oheň, pak se chodilo trochu ven na kousek řeči s ostatními u prchlíky, jedlo se, znova se šlo na procházku, vařilo se a jedlo jpodruhé a nakonec, aby se ušetřil olej v lampičce, se chodilo s;pát se slepicemi. Počasí bylo pěkné, mírné a klidné, bez větru a rnraků, opravdu nádherný podzim, a všechny ty lesíky kolem na horách byly červeně a žlutě pocákané. Všichni říkali, že to je počas í jako stvořené pro spo* jence, aby se dali na rychlý a strhující po;stup a dorazili nejmíň do Říma; a nikdo si nemohl srovnat v hlavě, proč to tak neudělají a proč civí někde u Neapole nebo o koussek výš. O tom se ostatně ve Sv. Eufemii všeobecně mluvilo, nebo přesněji, mluvilo se jenom o tom. Pořád se povídalo o spojencích, a kdy že přijdou a proč nejdou a proč a zač a nač. Hlavně: uprchlíci o tom mluvili, protože se chtěli co nejdřív vrátit do Fondi a žít jako dřív, kdežto rolníci o tom mluvili míň, trochu proto, že válka konec konců pro ně znamenala výnosný obchod — pronajali domky a měli

89

z uprchlíků hodně jiných vejdelečků — a trochu proto, že žili stejně jako v míru a příchod spojenců pro ně znamenal jen malé nebo docela žádné změny.

Kolik jsem se toho navykládala o spojencích na těch procházkách nahoru a dolů po rumištích, s pohledem do kraje na Fondi a na modré nebe, takové vysoké, nebo večer v Paridově chajdě, skoro potmě — slzeli jsme tam v kouři před polovyhas-lým ohništěm — anebo v noci v posteli, přitisknutá k Rosettě, než jsme usnuly. Tolik jsem.se o nich namluvila, že se z těch spojenců ponenáhlu stalo něco

jako venkovští svatí, kteří plní přání a přinášejí déšť nebo pěkné počasí, a člověk se k nim chvíli modlí a chvíli na ně nadává a pořád od nich něco čeká. Všichni čekali od spojenců něco neobyčejného, právě jako od svatých; a všichni byli přesvědčeni, až přijdou, že se život nejenom vrátí do starých kolejí, ale bude ještě mnohem lepší. Zvláště Filippa jste měli slyšet. Spojeneckou armádu si, myslím, představoval jako nekonečnou kolonu nákladních aut, plnou všeho božího dárku, navrchu vojáci, co jako to měli všechno zadarmo rozdávat nám Italům. A to byl, prosím, zralý muž, obchodník, který chtěl, aby ho počítali mezi chytráky: zato spojenci podle něho měli být takoví křeni, aby prokazovali dobrodiní nám Italům, kteří jsme s nimi předtím válčili, zabíjeli jsme jejich syny a oni kvůli nám museli utrácet peníze.

Bezpečných zpráv o příchodu těch slavných spojenců jsme měli ale moc málo, totiž žádné. Občas přijížděl do Sv. Eufemie z údolí Tommasino, ale ten se zajímal jen o černý trh a o peníze a bylo těžké vypáčit z něho kloudné slovo; někdy přišel nahoru nějaký venkovan, a protože byl z venkova, to, co řekl, nemělo hlavu ani patu. Občas se k nám dostali nějakí mládenci od Pon-tecorva s ranci na zádech a prodávali sůl nebo tabák — ty dvě věci chyběly nejvíc. Tabák byl ve velkých listech, hořký, a uprchlíci jej řezali a kroutili si cigarety z novinového papíru; sůl byla té nejhorší kvality, co se dává dobytku. Mládenci přinášeli taky zprávy, ale ty byly většinou vyfantazírované — napřed jim člověk věřil a pak, když se na ně podíval trochu víc zblízka, podobaly se té jejich soli, která vážila dvojnásob, jak byla nasáklá vodou: i ty jejich zprávy byly tak promíchané fantazií, že vážily, jako by byly pravdivé, ale potom ve slunci zdravého

90

rozumu se fantazie vypařila a člověk zjistil, že pravdy je v tom moc málo. Tak vykládali, že se strhla velká bitva; někdo říkal, že na sever od Neapole, někdo zas, že kolem Caserty, jiný, že u Cassina, a jiný docela, že takřka za rohem, u Itri. Samé lži. Ve skutečnosti šlo těm mláďencům o to, prodat sůl a tabák — a co se týkalo zpráv, snažili se říkat to, o čem si mysleli, že udělá radost lidem, kteří se jich vyptávali.

Jediná událost nám v těch dnech připomněla, že je válka: jednou zrána jsme zaslechli nějaké výbuchy ze strany od moře, tam, co leží Sperlonga. Výbuchy bylo jasně slyšet a později nám řekla jedna žena, která se dostala k nám nahoru prodávat pomeranče, že Němci vyhazují do povětří hráze u bažin a zavodňovací kanály, aby zarazili postup Angličanů, a že brzy to, co je nad vodou, bude pod ní, a spousta lidí, kteří se celý život dřeli, aby si obdělali políčko, přijde na mizinu — voda, víme, ničí setbu a trvá to léta, než se stáhne a než se půda zase zúrodní. Výbuchy se ozývaly za sebou jako rány z hmoždíře o venkovském svátku, a dělaly na mne divný dojem, protože v nich bylo něco zrovna svátečního, i když jsem věděla, že pro lidi, co bydlí dole, v odvodněné oblasti, znamenají bídu a zoufalství. Byl krásný, jasný, klidný den, obloha bez mráčku, a celá zelená úrodná rovina u Fondi se táhla až k zamlženému proužku moře, které vypadalo na pohled tak hezky, takové do modra a usměvavé. Jak jsem poslouchala ty rány a pozorovala krajinu, znova jsem si pomyslela, že lidé jdou jednou cestou a příroci druhou — když příroda rozpoutá bouři s hromy, blesky a deštěm, lidé jsou často šťastní ve svých domovech, kdežto jindy se příroda usmívá a vypadá, jako by slibovala věčnou blaženost, a tu se naopak stává, že si lidé zoufají a přejí umřít.

Tak prošlo ještě pár dní a zprávy o válce byly pořád nespolehlivé a lidé, co přicházeli z údolí do Sv. Eufemie, pořád říkali, že jedna velká anglická armáda pochoduje na Řím. Ale musím říci, že ta velká armáda postupovala asi jako želva, protože i kdyby ti Angličani byli šli pěšky a za každým krokem se

zastavili, aby nabrali dechu, byli by tu už dávno měli být — ale pořád je nebylo vidět. Já už jsem to zatím nemohla vydržet — pořád mluvit o Angličanech a o tom, kdy přijdou a jaký blahobyt přinesou — a snažila jsem se najít si nějaké zaměstnání, na příklad

91

pletení. Odkoupila jsem od Parida pár přaden vlny a pletla jsem svetr; už jsem tušila, že tam nahoře zůstaneme bůhví jak dlouho a myslila jsem si, že přijde zima a my dvě nebudeme mít co na sebe. Vlna byla mastná, tmavá a páchla chlévem, byla to vlna z těch několika Paridových ovcí — každým rokem je stříhali a pak spřádali vlnu podle starého způsobu na přeslici a vřetenu a pletli z ní punčochy a svetry. Tam chodilo všechno po tomhle způsobu jako za dob, kdy Berta předla. Paridova rodina měla všechno, co potřebovala nejenom k jídlu, ale taky na oblečení, jako len, vlnu a kůži — ještě že to měli, protože neměli skoro ani vindru, jak už jsem řekla, a kdyby se o sebe takhle nepostarali, musili by chodit nazí. Proto pěstovali len a měli ovce na vlnu, a když zabili krávu, udělali si z kůže opánky a vesty. Vlnu a len nejdřív spřádli tím způsobem, jak jsem říkala, a pak je tkali na stavu v naší světničce, bud Luisa nebo sestra nebo Paridova švagrová: ale musím říci, že ani jedna, ani druhá nebyly k ničemu, a ať se sebevíc hmoždily s vřetenem, kuželem a stavem, byly na to levé. Látka, kterou takhle vyrobily a potom nastříhaly a šily z ní kalhoty a kazajky (v životě jsem neviděla tak špatně střižené šaty, jak sekýrou), ta látka se ani ne za týden na kolenou nebo na loktech rozlezla a ženy hned musily přišít na díry záplaty. A tak ani ne čtrnáct dní po tom, co rodina zasvětila nové šaty, chodili už zas celí otrhaní a samá záplata. Zkrátka, dělali sice všechno sami, nekupovali nic, ale všechno to dělali špatně a usmole-ně. Filippův syn Michele, kterému jsem tyhle své postřehy sdělila, řekl mi vážně a potřásal hlavou: "Kdo dneska dělá ruční práci, když jsou na to stroje? Jenom ubožáci jako tihle, jen rolníci v tak zaostalé a ubohé zemi, jako je Itálie." Nesmíte si podle těch slov myslet, že Michele opovrhoval rolníky, naopak. On jenom mluvil vždycky takhle, hodně ostře, šťavnatě a pádně, ale přitom — a to na mne dělalo ohromný dojem — nenásilným hlasem, klidným tónem, jako by vyslovoval samozřejmé a nepopíratelné věci, které ho už dávno nerozčilují a které prostě oznamuje tak, jako by někdo jiný řekl, že na obloze svítí slunce nebo že prší.

Byl to zvláštní člověk, Michele. Později jsme se spřátelili a zamilovala jsem si ho jako syna, proto ho chci popsat — aspoň ho budu mít naposled před očima. Nebyl moc vysoký, spíš 92

pomenší, ale široký v ramenou a trochu nahrbený, s velkou hlavou a velmi vysokým čelem. Nosil brýle a chodil vzpřímeně, hrdě a sebevědomě, jako někdo, kdo se nedá nikým zastrašit ani porazit. Byl velmi učený, jak jsem se dověděla od jeho otce, zrovna ten rok měl promovat nebo promoval, už ani nevím. Zkrátka, bylo mu asi pětadvacet, i když s těmi brýlemi a vážným chováním vypadal aspoň na třicet. Hlavně povahu měl zvláštní, jinou než druzí a taky jinou, než lidi, které jsem do té doby poznala. Jak jsem řekla, vyjadřoval se s naprostou jistotou jako někdo, kdo je přesvědčený, že je ten jediný, kdo zná a říká pravdu. Z toho přesvědčení pramenil podle mého názoru jeden zvláštní rys, kterého jsem si všimla: třeba říkal něco příkrého či prudkého, vůbec se nerozpálil, říkal to klidným a rozumným tónem, a takřikajíc mimochodem a bez důrazu, jako by šlo o něco známého, na čem se už dávno všichni shodli. Přitom to vůbec nebyla pravda, aspoň pokud jde o mne: jak jsem ho tak poslouchala vykládat třeba o fašismu a o fašistech, cítila jsem vždycky něco jako úžas. Dvacet let, od chvíle, kdy jsem začala uvažovat, jsem slýchala o vládě vždycky jen všechno dobré, a třeba jsem občas nacházela chyby na tom či onom — hlavně pokud šlo o můj krám — a třeba jsem se nikdy o politiku nestarala, v hloubi duše jsem si myslila, když noviny schvalují pořád vládu, že k tomu musí mít své

dobré důvody a není to naše věc, nás ubohých nevzdělanců, soudit věci, kterým nerozumíme a které neznáme. Ale najednou si přijde Michele a všechno popře: o čem noviny vždycky psaly, že je to bílé, on říkal, že je to černé; v těch dvaceti letech nebylo nic dobrého a všechno, co se v Itálii za těch dvacet let udělalo, byla chyba. Prostě podle Michela byl Musso-lini a jeho ministři a veliká zvířata a všichni, co měli nějaké slovo, jednoduše banditi. Zrovna tak to říkal: banditi. Já zůstávala s pusou dokořán nad takovým tvrzením, které pronášel tak jistě, nevšímavě a klidně. Slýchala jsem vždycky, že Mussolini je přinejmenším, říkám přinejmenším, génius; že jeho ministři jsou nanejvýš velikáni, že tajemníci federací, řečeno hodně skromně, jsou inteligentní a slušní lidé; a že všichni ti ostatní menší, řečeno pořád moc a moc skromňoučce, jsou lidé, kterým můžeš věřit naslepo. A najednou mi Michele, jak se říká, obrátí pěkně zprudka lívanec před nosem a všem bez výjimky říká

93

banditi. V duchu jsem se ptala, jak se k takovému názoru dostal, protože se mi nezdálo, že by si to začal myslet, jako v Itálii řada lidí, od chvíle, kdy to s válkou začalo jít z kopce — jak už jsem naznačila, řeklo by se, že se s tou myšlenkou už tak narodil, jednoduše tak, jako jiné děti dávají obvykle po svém jména kytkám, zvířatům, lidem. Prostě v něm byla dávná, neochvějná, zažraná nedůvěra ke všem a ke všemu. To mi připadalo tím spíš podivné, že mu bylo jen pětadvacet let, a proto, abych tak řekla, nepoznal nic jiného než fašismus a byl vypiplán a vycho-ván fašisty, a proto, to dá rozum, jestli je výchova něco platná, byl by měl být fašista taky, anebo aspoň — teď bylo takových hodně — jeden z těch kdo sice kritizovali fašismus, ale na půl huby a nejistě. Ale kde pak Michele, s celou tou fašistickou výchovou byl na fašismus zrovna jako ras. Nutně jsem si musila pomyslet, že v té výchově asi něco nehraje, jinak by se Michele tak nevyjadřoval.

Ted si bude někdo myslet, že Michele musil mít už bůhvíjaké životní zkušenosti, aby tak mluvil: známe to, když někdo udělá nějakou špatnou zkušenost — a to se může stát i při těch nejlepších vládci — má potom sklon vztahovat to na všechno, vidět všechno černé, všechno ošklivé, všechno špatné. Ale kdepak, jak jsem se s Michele stýkala, pomaloučku jsem se přesvědčila, že má zkušeností pramálo a ještě k tomu bezvýznamných, stejných jako všichni mladíci jeho stavu a věku. Vyrostl ve Fondi u rodiny, ve Fondi začal chodit do školy a jak všichni chlapci jeho věku byl napřed v balille a pak v avantgardě. Pak vstoupil na římskou universitu, v Římě studoval a žil pár let a přitom bydlil u strýčka soudce. To bylo všechno. Nikdy nebyl za hranicemi, z Itálie kromě Fondi a Říma znal sotva hlavní města. Zkrátka, nikdy se mu nepříhodilo nic neobyčejného, nebo jestli se přihodilo, tak v hlavě a ne v životě. Kupříkladu pokud jde o ženy, podle mě nikdy neměl žádnou milostnou zkušenost, která, když nic jiného, otevře tolika lidem oči do světa. On sám nám víckrát řekl, že nebyl nikdy zamilovaný, že se nikdy nezasnoubil, že nikdy nechodil za žádnou ženskou. Nanejvýš, pokud jsem tomu rozuměla, šel za nějakou děvkou, jako všichni mladí muži jeho druhu, kteří nemají ani peníze, ani známosti. Tak jsem došla k závěru, že on si ta svá zakořeněná přesvědčení

94

tak říkajíc sám vystavěl, takřka si toho nebyl ani vědom, snad jenom že měl sklon k odporování. Dvacet let fašisti na plné plíce hlásali, že Mussolini je génius a jeho ministři jsou všichni velikáni — a on, sotva začal rozum brát, si zrovna tak přirozeně, jako otáčí rostlina větve na tu stranu, kde je slunce, pomyslel opak toho, co hlásali fašisti. To jsou záhadné věci, vím, a já jsem ubohá hloupá ženská a nedělám si nárok, že pro ně najdu vysvětlení; ale často jsem pozorovala, že děti dělají pravý opak toho, co jim poručí nebo co dělají rodiče, ne že by opravdu chápaly, že rodiče to dělají špatně,

ale z toho jednoduchého a prostého důvodu, že děti jsou děti a rodiče rodiče a děti chtějí mít také svůj život, po svém způsobu, když měli rodiče svůj vlastní. Myslím, že s Michelelem to bylo taky tak. Vychovali ho fašisti, aby z něho byl fašista, ale zrovna proto, že byl živý a chtěl mít svůj život po svém, stal se antifašistou.

V těch prvních dobách s námi Michele byl skoro celé dny. Nevím, co ho to přitahovalo, byly jsme dvě prosté ženské, konec konců ne jinačí než jeho matka a sestra; na druhé straně, jak ještě povím, ani Rosetta ho nijak zvlášť nepřitahovala. Pravděpodobně nám dával přednost před svou rodinou a druhými uprchlíky, protože jsme byly z Říma a nemluvily jsme nářečím a nehovořily jsme jako ostatní o tom, co se děje ve Fondi — to ho nezajímalo, jak nám vícekrát řekl, a dokonce mu to bylo nepříjemné. Zkrátka, přicházel brzy ráno, sotva jsme vstaly, a odcházel od nás, když byl čas k jídlu, a tak u nás prakticky zůstával celý den. Zdá se mi, že ho vidím, jak nakukuje do světničky, kde jsme zůstávaly a nedělaly nic, já na posteli a Rosetta na stoličce, a ohlašuje vesele: "Tak co byste řekly pěkné procházce?" My jsme byly pro, i když se ty jeho pěkné procházky pořád opakovaly: bud jsme šli po rumišti kolem dokola kopce, pořád po rovince jsme se po úbočí mohli dostat taky do vedlejšího údolí, které se ve všem podobalo údolí Sv. Eufemie; nebo jsme vystupovali přes kamení a doubím až k průsmyku; nebo jsme sestupovali po jedné nebo po druhé straně do doliny. Skoro vždycky jsme si vybrali rovnou cestu, aby to nestálo moc námahy, a podle rumiště jsme se nakonec dostali na výběžek hory, který vyčníval nalevo srážně nad údolím. Byl tam velký rohovník a zelená, sluncem zaplavená houština a na zemi měkoučký mech jako

95

polštář. Usadili jsme se až skoro na vrchu výběžku, nedaleko modré skály, odkud bylo možné obsáhnout pohledem celé panoráma dole u Fondi, a zůstávali jsme tam několik hodin. Co jsme dělali? Když tak na to myslím, ani nevím. Rosetta někdy běhala s Michelelem po houštině a trhali bramboříky, bylo jich tam v té roční době hodně, byly pěkné velké, s jasně růžovou vztyčenou korunou mezi tmavými listy — všude, kde bylo trochu mechu. Rosetta jich natrhala vždycky velkou kytku, donesla mi ji a já ji potom dávala do skleničky ve světnici na stole. Nebo jsme seděli a nedělali nic: dívali jsme se na nebe, na moře, na údolí, na hory. Z těch procházek si na mou duši nic nepamatuji, nic se při nich nedělo — leda samozřejmě, Michele mluvil. Na ty řeči se pamatuji, jako se pamatuji na něho, protože ty řeči byly pro mne nové a on byl taky nový druh člověka, s jakým jsem se dřív nikdy nesetkala.

Byly jsme dvě hloupé ženské a on byl muž, který přečetl spoustu knih a hodně znal. Ale já jsem měla životní zkušenost, kterou on neměl, a teď si myslím, že přes všechny ty knížky, co přečetl, a věci, co znal, byl v jádře nevinátko — nevěděl nic o životě a na leccos měl špatný názor. Kupříkladu si vzpomínám na náš hovor jeden z prvních dnů. "Ty (oběma nám tykal a my jsme tykaly jemu), ty, Cesiro, jsi pravda, obchodnice a myslíš jen na svůj obchod, ale nejsi obchodováním zkažená, naštěstí jsi zůstala zrovna taková, jako když jsi byla malá." Zeptala jsem se: "Jak to?" A on: "Rolnická žena." Řekla jsem: "To mi neděláš poklonu... rolníci neznají nic než půdu, nic nevědí, žijí jak dobytek." On se dal do smíchu a odpověděl: "Kdysi to nebývala poklona... ale dneska to poklona je... dnes právě lidé, kteří čtou a píší a žijí ve městě a jsou páni, jsou ti praví hlupáci, praví nevzdělanci, praví nekulturní lidé... kdežto s vámi rolníky se může začít od začátku." Já jsem dobře nechápala, co tím myslí, a stála jsem na svém: "Ale co to znamená začít od začátku?" A on: "No, udělat z nich nové lidi." Zvolala jsem: "To je vidět, že rolníky neznáš, můj milý... s rolníky se nedá dělat nic... Co si myslíš, že jsou rolníci? To

jsou ti nejstarší lidé na světě, kdepak noví! Rolníci byli dřív než všichni, dřív než byli lidi ve městě. Jsou to rolníci a vždycky zůstanou rolníci." On potřásl soucitně hlavou a neřekl nic. A mně při-

96

padalo, že vidí rolníky takové, jací nejsou a jací nikdy nebudou; spíš takové, jaké je chtěl vidět z nějakého svého důvodu, než jací byli ve skutečnosti.

Mluvil dobře jenom o rolnících a dělnících, ale podle mého názoru neznal ani jedny, ani druhé. Jednou jsem mu to řekla: "Ty, Michele, pořád mluvíš o dělnících, ale neznáš je." Zeptal se mne: "A ty je znáš?" Odpověděla jsem: "To se ví, že je znám, ke mně do krámu jich chodilo hodně... bydlí tam blízko." "Co to bylo za dělníky?" "No, malí řemeslníci, klempíři, zedníci, elektrikáři, truhláři, samí lidi, co se dřou, od všeho něco." "A podle tebe jací jsou dělníci?" zeptal se a vypadal tak trochu posměvačně, jako by čekal, že uslyší hlouposti. Odpověděla jsem mu: "Můj milý, to ti nepovím, jací jsou... pro mne tyhle rozdíly neexistují... jsou to lidé jako druzí... jsou mezi nimi dobří i špatní... jedni mají ženu rádi a druzí lezou za holkama... jedni pijí a druzí hrají karty... Zkrátka, od všeho něco jako všude, jako mezi pány a mezi rolníky a mezi úředníky a všemi ostatními." Nato mi povídá: "Možná že máš pravdu ty... ty v nich vidíš lidi, jako jsou všichni ostatní, a máš pravdu, že se na ně tak díváš... kdyby se na ně všichni dívali jako ty, prostě jako na lidi, jako jsou ostatní, a podle toho s nimi jednali, k leččemu by nemusilo dojít a my bychom možná nebyli tady nahoře ve Sv. EufemiL" Zeptala jsem se: "Jak se na ně dívají ostatní?" A on: "Dívají se na ne ne jako na lidi, jako jsou jiní, ale jenom jako na dělníky." "A ty, jak se na ně díváš?" "Taky jako na dělníky." "Tak teda," povídám, "je to taky tvoje vina, že trčíme tady nahoře... Samozřejmě, já opakuju, cos mi řek ty, i když ti nerozumím: ty v nich taky vidíš dělníky, a ne lidi, jako jsou jiní lidé." A on: "To se rozumí, že v nich taky vidím dělníky... ale je třeba vidět proč... někomu se hodí, vidět v nich dělníky, a ne lidi, aby je mohl lip vykořisťovat... a mně se to hodí, protože je mohu hájit." "Zkrátka," řekla jsem najednou, "ty jsi podvratný živel!" To ho zarazilo a zeptal se: "Co to do toho pleteš?" Řekla jsem: "Slyšela jsem to od jednoho strážmistra od četníků... všechny tyhle podvratné živly, povídá, dělají agitaci mezi dělníky." Po chvilce mi povídá: "Tak jsem třeba podvratný živel." Já jsem se zeptala: "Ale dělal jsi někdy agitaci mezi dělníky?" Pokrčil rameny a nakonec nerad připustil, že

97

nedělal. Tak jsem mu řekla: "Vidíš, že dělníky neznáš?" Tentokrát neodpověděl.

Ale přes ty jeho nejasné řeči, kterým jsme vždycky nerozu-měly, jsme Rosetta a já dávaly přednost jeho společnosti před společností ostatních mužů, kteří tam nahoře žili. On byl prostě vzdělanější a kromě toho byl jediný, kdo nemyslel na výdělek a na peníze, a proto byl míň nudný než ostatní — i když výdělek a peníze jsou jistě důležitá věc, když o nich člověk slyší v jed* nom kuse, má nakonec takový nějaký stísněný pocit. Filippo a druzí utečenci mluvili jenom o zisku, o zboží na prodej nebo ke koupi, o ceně a o výdělku, o tom, jak to chodilo před válkou a jak to půjde potom. Když nepovídali o válce, hráli karty ve Filippově světničce, seděli na zemi se zkříženýma nohama, záda opřená o pytle s moukou a fazolemi, klobouk na hlavě a v puse cigáro, ve vzduchu plno kouře a čoudu, že by se dal krájet, celé hodiny mlátili kartami a přitom povykovali a hulákali, až se zdálo, že se mordujou. Kolem čtyř hráčů stáli vždycky nejmiň další čtyři a dívali se, jak to bývá ve venkovských hospodách. Já jsem karty nemohla nikdy ani cítit a nechápala jsem, jak mohou trávit celé dny hrou s těmi usmolenými, umaštěnými kartami, už se na nich ani figury nedaly rozeznat, tak byly rozedrané. Ale horší bylo, když

se ti Filippovi kumpáni, místo aby mluvili o výdělku nebo hráli karty, dali do řeči o tom či onom, zkrátka když vedli hovory. Já jsem hloupá ženská a rozumím jen obchodu a polím, ale celou tu dobu jsem prostě cítila, jak ti velcí, dospělí a vousatí muži, jen přestanou mluvit o svých osobních zájmech, říkají velké hlouposti. Cítila jsem to tím spíš, že jsem je mohla srovnávat s Michelelem, který nebyl nevzdělaný jako oni, a i když jsem často nerozuměla, co říká, přece jsem cítila, že to je správné. Ti chlapi, říkám znova, měli úsudek jako hlupáci nebo horší než dobytek — kdyby dobytek mohl usuzovat. A když zrovna neříkali hlouposti, říkali věci, které urážely, jak byly sprosté a surové. Kupříkladu si vzpomínám na jistého Antonia, pekaře, drobného černého človíčka s jedním okem, který vypadal ještě menší a pořád mrkal tím svým jediným víčkem, jako by měl v oku třísku. Jeden den, ani nevím jak, sedělo čtyři, pět uprchlíků na kamenech rumiště a mluvili o válce, o tom, co se ve válce dělá a co se ve válkách stává. Rosetta a já jsme poslouchaly.

98

Antonio, když mu bylo dvacet, byl v libyjské válce a rád o tom vykládal, protože ta válka pro něho byla významná událost a taky, mimochodem, v ní přišel o oko. Nevím, jak k tomu došlo, najednou Rosetta a já ho slyšíme: "Zabili tři z našich... ale zabili, to je málo... vyloupili jim oči, vyrvali jazyk, vytrhali nehty... tak jsme se rozhodli udělat represálii... brzy po ránu jsme vpadli do jedné vesnice a všechny jsme pozabíjeli, mužské, ženské, děti... holčičkám, těm čubčím dcerám, jsme zapíchli bajonety pod břicho a naházeli jsme je na hromadu... tak jim přešla chuť dělat další zvěrstva/* V té chvíli někdo zakašlal, protože jsme u toho byly my dvě a Antonio to možná nepozoroval, protože jsme stály za stromem. Zaslechla jsem, jak se Antonio omlouvá: "No, ve válce se dělá tohle i jiné věci," a pak jsem vyběhla za Rosettou, která utíkala pryč. Šla se sklopenou hlavou, nakonec se zastavila a já viděla, že má oči plné slz a v obličeji je bílá jako stěna. Zeptala jsem se, co jí je, a ona povídá: "Slyšela jsi, co řekl Antonio?" Nenašla jsem nic lepšího než jí říci: "Dceruško, ve válce se bohužel stává tohle i jiné věci." Ona stála chvíli tiše a pak řekla jakoby pro sebe: "Já bych ale chtěla být vždycky spíš mezi těmi zabitými než mezi těmi, kdo zabíjejí." Od toho dne jsme se pořád víc odtahovaly od skupiny uprchlíků, protože se Rosetta nechtěla za žádnou cenu setkat s Antoniem a mluvit s ním.

Taky s Michelelem se Rosetta shodla jen do určité míry; a pokud šlo o náboženství, neshodla se s ním vůbec. Michele měl totiž dva strašáky: fašisty, jak jsem řekla, a hned potom páteř; a nebylo jasné, jestli nenávidí víc ty první nebo ty druhé — často žertem říkal, že fašisti a páteři jsou totéž, jenom s tím rozdílem, že fašisti si ustříhli kutnu a udělali z ní černou košili, kdežto páteři ji nosí dlouhou až na zem. Mně ta jeho posedlost proti náboženství nebo spíš proti kněžím byla lhostejná: vždycky jsem byla toho názoru, že v těchhle věcech se každý má řídit podle svého. Ano, jsem zbožná, ale ne natolik, abych chtěla své náboženství vnucovat druhým. A pak jsem si uvědomovala, že z Michela i přes ty ostré výrazy v podstatě nemluví zloba; a skoro mě tak někdy napadalo, že mluví špatně o kněžích ne proto, že je nenávidí jako kněze, ale protože ho mrzí, že to nejsou kněží jaksepatří a nechovají se vždycky jako kněží. Zkrátka, dost

99

možná, že byl sám taky zbožný, ale asi ho náboženství zklamalo; a zrovna lidé jako Michele, kteří by mohli být zbožnější než ti druzí, zrovna ti se ze zklamání vrhají co nejprudčeji proti kněžím. Ale Rosetta byla z jiného těsta než já — ona náboženství věřila a byla by chtěla, aby mu věřili taky druzí; a nemohla vystát, aby se o něm mluvilo špatně, i když jako u Michela to bylo v dobré víře a bez opravdové zloby. Hned od začátku ho jednoduše a prostě upozornila — jak začal poprvé nadávat na

pátery: "Jestli se chceš s námi ještě stýkat, musíš těchhle řečí nechat/* Já čekala, že on bude stát na svém nebo že se rozčílí, jako občas, když mu někdo odporoval. Ale k mému překvapení neprotestoval, neříkal nic, jenom za chvíli podotkl: "Před několika lety jsem byl taky takový... dokonce jsem vážně chtěl jít na kněze... ale pak mě to přešlo." Tahle neočekávaná zpráva mě ohromila — v životě bych si nebyla myslila, že mohl na něco takového pomýšlet. Optala jsem se: "Vážně jsi chtěl jít na kněze.7" Odpověděl: "Opravdu... můžeš se zeptat otce, když mi nevěříš." "A proč jsi toho potom nechal?" "No, byl jsem ještě kluk, uvědomil jsem si, že k tomu nemám vlohy. Nebo spíš" — připojil s úsměvem — "uvědomil jsem si, že k tomu vlohy mám a že zrovna proto na kněze nemám chodit." Tentokrát Rosetta neříkala nic; a tím to skončilo.

Mezitím se věci začaly měnit, a ne k lepšímu. Po tolika protichůdných novinkách přišla konečně přesná zpráva: jedna německá divize se utábořila v rovině u Fondi a fronta se zastavila na řece Gariglianu. To znamenalo, že Angličané už nepostupují a že se Němci chystají strávit zimu u nás. Všichni, kdo přicházeli z údolí nahoru, nám říkali, že Němci jsou všude, nejvíc že jsou schovaní mezi pomerančovníkovými háji, i s tanky a stany pocákanými zelenými, modrými a žlutými skvrnami — říkali tomu mimikry. Ale pořád to byly jen pověsti; nikdo Němce nikdy neviděl — totiž nikdo u nás nahoře, protože žádný Němec se do té doby nevyšplhal až do Sv. Eufemie. Až pak jsme při jedné příležitosti přišli s Němci do styku a pochopili jsme, co je to za lidi. Vyprávím to, protože od té chvíle, abych tak řekla, se všechno změnilo, a v jistém smyslu tenkrát válka poprvé zasáhla až tam nahoru a pak už neodešla.

Tak tedy mezi utečenci, kteří hrávali s Filippem karty, byl

100

jeden krejčí, jmenoval se Severino, byl ze všech nejmladší, malinký a šlachovitý, s černým knírkem; jedno oko mu pořád jakoby spiklenecky mrkalo — to měl od řemesla, jak sedával na stoličce v krámku, šil a měl jedno oko přimhouřené a druhé ne. Severino utekl jako všichni při prvním bombardování z Fondi a bydlil v domku kousek od našich, společně s dcerkou a manželkou, taky takovou malinkou a skromnou jako on. Severino byl nejneklidnější ze všech, co jich tam nahoře bylo; za války vložil všechny peníze do anglických a italských látek a schoval je na bezpečné místo, ale to nakonec nebylo tak bezpečné, aby netrnul celou tu dobu strachem o osud svého jměníčka. Severino kolísal mezi úzkostí a nadějí, když pomyslel na budoucnost — místo aby myslel na přítomnost, na Němce a na fašisty, na válku a na bombardování. Když byl někdo ochotný si ho poslechnout, Severino mu hned vykládal plán, jak se z něho, podle jeho názoru, stane boháč, jen co válka skončí. Plán spočíval v tom, že chtěl využít toho půlroku až roku mezi koncem války a návratem do normálních poměrů. V tom půlroce nebo roce bude o všechno nouze, protože nebude fungovat doprava, výměna ani obchod a Itálie bude obsazená vojskem a obchodování bude obtížné, neřku-li nemožné. A v tom půlroce nebo roce Severino naloží látky na nákladák, horempádem pojedje do Říma a tam štuček po štučku rozprodá při té drahotě za nebetyčné ceny; bude prodávat v malém látky, které koupil ve velkém, a zbohatne. Jak se později ukázalo, byl to správný plán a dokazoval, že Severino, snad jediný mezi všemi tam nahoře, dobře pochopil soukolí cen, které pak skutečně stoupaly, jak postupně ubývalo zboží, a Němci, spojenci a Italové tiskli papírové peníze bez podkladu. Říkám znova, plán to byl dobrý, ale bohužel dobré plány se vždycky zrovna nevydaří, zvláště když je válka. Zkrátka, jedno ráno přiběhne celý udýchaný z údolí nahoru kluk, býval u Severina jako učedník, a ještě než dorazil k rumišti, křičel zezdola na krejčího, který ho celý nervózní čekal na kraji zídky: "Severino, všechno ti

vykradli... našli skrejš a ukradli ti látky/' Já stála blízko Severina a viděla jsem, jak se při těch slovech zrovna zapotácel, jako kdyby mu dal někdo zezadu ránu palicí do hlavy. Chlapec zatím dorazil na rumišťe: Severino ho chytil za klopý, plný úzkosti, a s očima navrch hlavy vykotal:

101

"Není možná... co povídáš? Látky? Mý látky? Ukradený? Není možná... a kdo je ukrad?" "Co já vím," odpověděl chlapec. Všichni uprchlíci přiběhli a obklopili Severina, který dělal po* šunky jak blázen, obracel oči v sloup, bil se pěstí do čela a rval si vlasy. Filippo se ho snažil uklidnit: "Nerozčiluj se... může to být jen falešná zpráva." "Žádná falešná zpráva," — vyhrkl prostoduše chlapec — "já to viděl na vlastní oči, zed byla rozkopaná a skrejs prázdná." Při těch slovech Severino máchl zoufale rukou, jako kdyby to sváděl na nebesa, pak se vrhl po pěšině dolů a zmizel. Ta událost nás všechny moc zarazila: znamenalo to, že válka pokračuje, ba že je pořád horší a že lidi už nemají svědomí, a jestli ted kradou, za chvíli třeba začnou vraždit. Někdo řekl Filippovi, který rozhazoval rukama víc než kdo jiný, přetřásl tu událost a vytýkal Severinovi, že nebyl dost opatrný: "Ty sis schoval svůj majetek do zdi k svému pachtýři, koukej, ať se ti nestane totéž." Já jsem se pamatovala na Concettiny a Vincen-zovy řeči a pomyslíla jsem si, že ten uprchlík má pravdu: ta zed taky mohla každou chvíli spadnout. Ale Filippo potřásl sebejistě hlavou, plný důvěry: "S pachtýřem jsme svatý Ján... držel jsem při křtu jeho syna a on mou dceru... nevíš, že svatý Ján nechce být oklamán?" Při těch Filippových slovech jsem si pomyslíla, že je marné být chytrák, jako si to on o sobě myslel, vždycky se v našem životě najde něco, v čem jsme křeni; zdálo se mi totiž, že je to právě pitomost spoléhat se na svatého Jana v případě Concetty a Vincenza, třeba milá pitomost, ale pitomost. Nic jsem ale neřekla, abych mu nenasadila brouka do hlavy. Tím spíš, že se o to už někdo pokusil a k ničemu to nebylo. Ten večer se Severino vrátil z údolí zaprášený až za uši, smutný a zdeptaný. Řekl, že šel do města a že našel zed rozbořenou a skrýš prázdnou, že mu odnesli všechno, že je ted na mizině a že to mohli být zrovna tak dobře Němci jako Italové, ale on si myslí, že to byli Italové, ba dokonce, podle toho, co mohl vytáhnout z těch několika lidí, co zůstali ve městě, že to byli fa-šisti. Tak nám to řekl a zůstal tiše schoulený do klubíčka na židli u Filippových dveří, žlutší a černější než kdy jindy, objímal opěradlo a jedním okem pohlížel k Fondi, kde mu ukradli zboží, a druhým okem jako vždycky jako by spiklenecky pomrkal, a to snad bylo to nejsmutnější, protože člověk pomrkává

102

I

z radosti, kdežto on si ze zoufalství div nesáhl na život. Občas potřásl hlavou a potichu opakoval: "Moje látky... už nemám nic... všechno mi vzali;" a pak si přejížděl rukou po čele, jako kdyby tomu nemohl uvěřit. Nakonec řekl: "Zestárnul jsem za jediný den," odešel do svého domku a nepřijal ani pozvání na večeři od Filippa, který se ho snažil utěšit a uklidnit.

Den nato bylo vidět, že pořád myslí na své látky a uvažuje, jak je zas dostat zpátky. Bylo jisté, že mu je ukradli místní lidé; bylo skoro jisté, že to byli fašisti nebo spíš ti, kterým se ted říkalo fašisti, ale před pádem fašismu byli v údolí známí jako povaleči a hladoleti. Tihle povaleči, jen se zas fašismus vrátil, se hned dali naverbovat do milice s tím jediným cílem, aby si nacpali břicha a měli se dobře na úkor obyvatelstva, které jim bylo vydáno ted docela na milost a nemilost, protože byla válka a všechny úřady zmizely. Ted byl Severino opravdu rozhodnutý vypátrat své látky a chodil snad každý den do údolí a večer se vracel utahaný, zaprášený a s prázdnýma rukama, ale odhodlaný víc než kdy jindy. To

odhodlání bylo viděti v tom, jak se choval: pořád zticha, oči mu svítily jak posedlému, pod napjatou kůží na čelisti mu pořád poskakoval sval. Když se ho někdo zeptal, co to chodí dělat každý den do Fondi, odpovídal: "Jdu na hon" — tím chtěl říci, že jde honit své látky a ty, kdo mu je ukradli. Pomaloučku jsem z těch řečí, co Severino vedl s Filippem, stačila pochopit, že ti fašisti, kteří mu podle jeho názoru látky ukradli, se zabarikádovali na jedné usedlosti v osadě jménem Mrtvola. Bylo jich asi tucet; natahali si do toho domu hromady zásob, které násilím vymačkali od sedláků, jedli tam, pili, dobře se jim vedlo, a po všech stránkách je tam obsluhovaly nějaké jejich děvky, které dřív dělaly služby nebo dělnice. V noci ti fašisti chodili ven do města a prolézali jeden po druhém opuštěné domy uprchlíků, vykrádali, co v nich zůstalo, a mlátili puškami postupně do všech zdí a podlah, aby zjistili, jestli tam není nějaká skrýš. Všichni byli ozbrojení — měli kulomety, granáty a dýky a cítili se v bezpečí, jak jsem řekla. V celém údolí už nebyli ani četníci, kteří už dávno utekli nebo je Němci zatkl, ani policie, ani žádná jiná autorita. Pravda, zůstal městský strážník. Ale to byl chudák s velkou rodinou, chodil celý roztrhaný a hladový statek od statku v a prosil pro lásku boží sedláky, aby mu dali kus chleba nebo

103

nějaké to vajíčko. Zkrátka, nebyl žádný zákon, a jen němečtí četníci od německého vojska, kteří se od ostatních lišili, protože nosili na prsou jakýsi obojek, nutili lidi zachovávat zákon — ale byl to jejich zákon, ne náš italský, a zdálo se, že je dělaný na-schvál tak, aby jim umožňoval sbírat muže, krást a dělat všemožné násilí. Abyste si představili, co se v těch dobách dělo, stačí říci, že jeden rolník ve vsi blízko Sv. Eufemie bodnul, už ani nevím proč, jedno ráno nožem svého synovce, osmnáctiletého chlapce, a pak ho nechal na vinici vykrvácet. To se stalo v deset ráno. Ten den v pět hodin šel vrah na černé jatky koupit půl kila masa. O zločinu se už vědělo, věděli to všichni, ale nikdo si netroufal nic říci: byla to jeho věc a potom, všichni se ho báli. Jenom jedna ženská utrousila: „Jaké to máš srdce... zavraždíš synovce a jdeš si klidně koupit maso?" A on odpověděl: "Na koho dojde, na toho dojde... mne nikdo nezatkne, protože dneska už není žádný zákon a každý si dělá, co se mu líbí." A měl pravdu, protože ho nezatkli; zahrabal synovce pod fíkov-níkem a chodil dál po světě a nikdo si ho nevšímal.

Severino si tedy vzal do hlavy, že si zjedná spravedlnost sám, když už žádná veřejná spravedlnost není. Nevím, co při těch svých výletech do Fondi prováděl, ale jednou ráno příběhne jeden sedláček s jazykem na půl vesty, jak běžel do vršku, a křičí, že Severino jde nahoru s Němci, že Němci jsou při něm a že mu Němci vymůžou látky nazpátek, že se s nimi dohodl. Všichni uprchlíci vyšli ven z domků a my dvě taky. Bylo nás na rumišti asi dvacet a dívali jsme se na pěšinku, kudy měl přijít Severino s Němci. Přitom všichni říkali, že je Severino chytrák prohnáný a že je přece pravda, že teď jsou u moci Němci a že Němci nejsou jako fašisti flákači a lumpové a že mu nejenom vymůžou látky nazpátek, ale že taky fašisty potrestají. Nejvíce se bral o Němce Filippo: "To jsou pořádní lidé, ti dělají všechno jak se patří — válku, mír, obchod... Severino udělal dobře, že se na ně obrátil... Němci nejsou jako my Italové anarchisté a bez disciplíny... oni mají disciplínu, krást za války je proti disciplíně a já jsem přesvědčený, že oni Severinovi vymůžou látky nazpátek a potrestají ty fašistické lupiče... chytrák Severino, šel tomu rovnou na kloub: kdo má dneska v Itálii moc? Němci. A tak je zapotřebí obrátit se na Němce." Filippo uvažoval nahlas, nafu-

104

koval se a hladil si kníry. Bylo jasné, že myslí na svoje věci, schované v domě u pachtýře, a že je spokojený, že Severino přijde zase k svým látkám a že zloději budou potrestáni, protože on měl taky schované věci a taky se bál, že ho okradou.

Mezitím jsme se dívali na pěšinu a nakonec se objevil Severino, ale my jsme si představovali, že s ním nahoru přijde celá německá ozbrojená hlídka, kdežto ted bylo vidět jen jednoho Němce a k tomu ještě prostého vojáka, ne od vojenské policie. Jak dorazili na vršek rumišť, Severino nám ho pyšně a spokojeně představil — jmenoval se Hans, to znamená po italsku Giovanni. Všichni se kolem něho seskupili a podávali mu ruku, ale Hans nikomu ruku nestiskl, jenom po vojensku pozdravil, srazil paty a hodil ruku k čepici, jako kdyby chtěl držet mezi sebou a uprchlíky distanc. Ten Hans byl malý človíček, trochu do plava, se širokými boky jako ženská, s bílým, trochu nateklým obličejem. Na tváři měl dvě tři velké jizvy, a když se ho někdo zeptal, kde k nim přišel, odpověděl zkrátka: "Stalingrad." S těmi jizvami vypadala ta jeho rozměklá a našišatělá hlava dočista jako broskev nebo jablko, když spadne ze stromu na zem a při pádu se celé natluče a rozbije a když je rozloupneš, vidíš, že uvnitř je napůl shnilé. Měl modré oči, ale nehezke, byla to vybledlá, nevýrazná, moc jasná modř, jako ze skla. Zatím nám Severino celý hrdý vysvětloval, že se spřátelil s tímhle Hansem, protože čirou náhodou Hans býval tam u nich doma v době míru taky krejčí. A tak se krejčí s krejčím domluvili a Severino mu pověděl o krádeži a Hans mu slíbil, že mu látky vymůže nazpátek, právě proto, že byl krejčí, a mohl proto lip než kdo jiný pochopit Severinovy starosti. Zkrátka, nebyl od policie, nebylo to moc Němců, ale jen jeden, a kromě toho to nebyla oficiální, ale soukromá záležitost — oba byli krejčí. Ale Němec byl v uniformě, měl samopal přes rameno a choval se jako německý voják; proto ho všichni obskakovali o závod. Ten se ho ptal, jak dlouho bude trvat válka, tamten se vyptával na Rusko, kde Hans byl, jiný chtěl vědět, jestli Angličani začnou bitvu, a další se informoval, jestli bitvu ne zahájí naopak Němci. Jak se ho lidi vyptávali, Hans se čím dál tím víc naparoval samou důležitostí, jak splasklý balón, když se do-vnirř fouká. Řekl, že válka bude trvat už krátko, protože Němci mají tajné zbraně, řekl, že Rusové bojují dobře, ale Němci lip,

105

řekl, že brzo začnou Němci proti Angličanům bitvu a zaženou je zase do moře. Zkrátka, vynucoval si respekt, a nakonec ho Filippo pozval se Severinem na oběd do svého domku.

Já byla při tom obědě taky, už jsem jedla, ale byla jsem zvědavá na toho Němce, byl to první, co se tam nahoru dostal. Šla jsem tam, až když už byli u ovoce, byla tam celá Filippova rodina až na Michela, ten Němce nenáviděl a před chvílí, když Hans tak důležitě vykládal o velkém vítězství, které Němci brzo na Angličanech dobudou, díval se podmrčeně a hrozivě, jako by chtěl na něho skočit a namlátit mu. Ted začal Němec rozvazovat — taky vlivem vína, které vypil. V jednom kuse plácal Severina po rameni, opakoval, že oba jsou krejčí a přátelé nadosmrti a že on Severinovi vymůže látky nazpátek. Pak vytáhl z kapsy peněženku a z peněženky fotografii, byla na ní velká a silná žena, dvakrát silnější než on, s dobráckou tváří; řekl, že to je jeho manželka. Pak začali znova o válce a Hans začal vykládat nanovo: "My zahájit ofenzívu a hodit do morže Angličani." Filippo se mu chtěl* zalichotit a ochočit si ho, a tak si přisadil: "To se ví, určitě... naházíme je do moře všechny... ty vrahy." Ale Němec odpověděl: "Ne vrahy, ne, ale dobrý vojáci." A Filippo opáčil: "Jsou to dobří vojáci, jistěže, to je známá věc, že jsou to dobří vojáci." Ale Němec: "Ty obdivovat anglické vojáci... ty zrádce." Filippo plný strachu povídá: "Kdo je obdivuje?... Řek jsem přece, že to jsou vrahové." Ale Němec pořád nebyl spokojený: "Ne vrahové, dobrý vojáci... ale zrádce, jako ty, co obdivovat Angličany, kaput," a rukou

ukázal, jako když se podřezává krk. Zkrátka, nic mu nešlo pod nos a pořád nebyl spokojený a my začali mít strach, protože se najednou zdálo, že začíná být zlý. Povídá Severinovi: "Proč ty ne na frontě? My Němci bojovat a vy Italové tady... ty na frontu." Severino se taky začal bát a odpověděl: "Nevzali mě... jsem slabý na plíce." Sáhl si na prsa a byla to pravda, byl moc nemocný a dokonce se říkalo, že má jen půlku plic. Ale Němec ho zle chytil za ruku a povídá: "Tak ty jít se mnou na front, a hned!" A dělal, jakože vstává a táhne ho pryč. Severino zbledl a snažil se usmívat, ale nevedlo se mu to, všichni byli zděšení a na mne padl takový strach, až mi srdce začalo skákat v prsou. Němec táhl Severina za ruku, Severino se mu snažil vzepřít a chytal se Filippa, který vypadal taky poděše-

106

ně. Najednou se Němec dal znenadání do smíchu a povídá: "Pržá-telé, přžátelé... ty krejčí, já krejčí... ty mít látky a být bohatý... já jít na front a chcípnout." A pořád se smál a začal ho znova plácet rukou po rameni. Na mne udělal celý ten výjev podivný dojem: jako kdybych se ocitla ne před člověkem, ale před bestií, která chvilku přede a chvilku cení zuby, a člověk neví, co vlastně má za lubem a co si z ní má vybrat. Zdálo se mi, že si Severino dělá iluze, zrovna tak jako ti, co říkají: "To zvíře mě zná... mne nekousne nikdy." A uvidíte, že jsem se nespletla.

Po tom výstupu byl Němec milý, vypil ještě spoustu vína • a plácal zase rukou Severina po rameni, nevím kolikrát, až už Severina strach přešel a jednu chvíli, když se Němec něčím zabavil, řekl Filippovi: "Ještě dneska budu mít látky zpátky... uvidíš." Opravdu se Němec za chvíli zvedl od stolu, zapnul si opasek, který si sundal, když si sedal, a žertem nám ukázal, že se tak najedl, až si teď musí opasek povolit o jednu díрку. Pak povídá Severinovi: "My jít dolů a ty se pak vrátit s tvými látky." Severino vstal, Němec srazil paty, pozdravil po vojensku a potom se Severinem odešel, prsa nadmutá, dolů po pěšině, která vedla z jednoho rumiště na druhé až do údolí. Filippo vyšel s ostatními, aby se podíval, jak jdou pryč, a nakonec řekl — a vyjádřil to, co cítili všichni: "Severino tomu Němci věří... já bych mu na jeho místě tak moc nevěřil." Celé odpoledne a kus noci jsme čekali na Severina, ale nepřišel. Druhý den jsme se šli podívat do domku, kde bydlil Severino s rodinou, a našli jsme jeho ženu, potmě plakala a na klíně jí seděla holčička. Byla u ní venkovská stařena, spřádala vlnu na vřetenu a přeslici a chvílemi soukala nit a říkala: "Neplač, nevěsto... Severino se brzy vrátí a všechno to spraví." Ale žena třásla hlavou a odpovídala: "Já to cítím, že se nevrátí... začla jsem to cítit ani ne hodinku potom, co odešel." Snažili jsme se ji utěšit, ale ona pořád plakala a říkala, že je to všechno její vina, protože Severino to všechno udělal pro ni a pro holčičku, aby se jim dobře yedlo a byly bohaté, ale ona ho měla zarazit a zabránit mu, aby ty zatracené látky kupoval. Bohužel se nedalo říci nic, protože Severino se nevracel, to byl fakt, a všechna dobrá slova, co jich na světě je, nejsou ve srovnání se skutečností nic. Seděli jsme u ní ale celý den a tu jsme něco prohodili, zkrátka, dělali jsme všechny možné dohady, kam se

107

Severino poděl, ale ona pořád plakala a opakovala, že už se nevrátí. Den nato jsme přišli k domku — bylo to druhý den potom, co zmizel, ale už jsme nenašli ani ji, ani holčičku: za sví-tání vzala holčičku na záda a sešla dolů do údolí, aby se podívala, co se stalo.

Několik dní jsme pak nevěděli nic ani o Severinovi, ani o jeho ženě. Nakonec se Filippo rozhodl, že zjistí, co se stalo — měl po svém Severina rád; poslal pro staršího rolníka Nicolu, který už nepracoval na polích a trávil dny obvykle s dětmi potloukáním po rumišti. Filippo mu řekl, že chce, aby se šel na Severina přepat, a taky mu řekl, že musí zajít do "Mrtvoly", kde se za* barikádováli fašisti, kteří látky ukradli. Starý tam napřed nechtěl ale potom mu Filippo slíbil tři sta lir a děda, který by pro peníze vlezl třeba do rozpálené pece, si šel beze všeho přistrojit osla. Řekl, že se vrátí na druhý den, že přespí u nějakých známých v kraji, a strčil do mošny věku chleba a kus sýra. Rozloučili jsme se s ním a odjel, vzpřímený v sedle, s černým kloboučkem na hlavě, v puse fajfku, s nohama nataženými oslu po obou bocích, v bílých opáncích a o vino vačkách. Filippo mu přikázal, aby se mezi těmi fašisty obrátil na jistého Vrtáka, ten že z nich ještě nejspíš ujde; děda řekl, že to tak udělá, a odejel.

Uplynul den a půl druhého dne a potom se k večeru najednou pod rumištem objeví osel, za uzdu ho vedl starý, a v sedle zrovna Vrták. Přišli a Vrták slezl. Byl to chlap s tmavou hubenou tváří, dlouhými vousy, zádumčivými zapadlými očima a dlouhým nosem, který mu padal na ústa. Všichni ho obklopili a Vrták vypadal rozpačitě a mlčel. Starý Nicola vzal osla za oh-lávku a řekl: "Němec si sebral látky a poslal Severina kopat zákopy na frontu, to se stalo." Domluvil a šel nakrmit soumaru. Všichni jsme zůstali, jak když do nás hrom uhodí. Vrták stál stranou, byl rozpačitý, Filippo mu zlostně povídá: "A co jsi sem přišel dělat ty?" Vrták popošel k němu a řekl zkroušeně: "Filippo, nesmíte si o mně myslet nic špatného... přišel jsem vám udělat laskavost. Abych vám vyložil, jak to bylo, abyste si nemysleli, že jsme to byli my." Všichni jsme se na něho dívali skrz prsty, ale všichni chtěli vědět, jak to vlastně bylo, a nakonec ho Filippo, třeba nerad, pozval na skleničku vína do domku. Vrták přijal a hnul se směrem k domku a my všichni za ním, jak procesí. 103

Ve světnici si Vrták sedl na pytel fazolí, Filippo mu nalil víno a zůstal stát před ním — a my jsme se všichni nakupili u dveří, taky ve stoje. Vrták se klidně napil a pak řekl: "Nač to zapírat: byli jsme to my, my jsme sebrali ty látky... v těchhle dobách, Filippo, se každý musí starat sám o sebe a pámbu o všecky... Severino si myslel, že látky schoval dobře, a zatím nás to vědělo kolik, a tak jsme si mysleli: když to neuděláme my, udělají to Němci, udavač se najde vždycky, tak si to raděj vezmeme my. Co může člověk dělat, Filippo ?" — sepal ruce a podíval se po nás — "vždyť my máme taky rodiny a v těchhle dobách musí všichni nejdřív myslet na rodinu a potom na to ostatní. Neříkám, že jsme udělali dobře, říkám, že jsme to udělali z nouze. Vy jste, Filippo, obchodník, Severino je krejčí a my ostatní... my ostatní se protloukáme... Ale to nebylo dobře, že se Severino obrátil na Němce, ti s tím neměli nic společného. Ksaku, Filippo, kdyby byl Severino ze sebe nedělal špatného chlapa, mohli jsme se domluvit, prodat třeba látky a o výdělek se rozdělit... nebo jsme mu mohli něco dát... zkrátka, mezi vlastními jsme se mohli dohodnout... Ale Severino chtěl dělat špatného chlapa, a co se stalo, stalo se. Přišel ten zatracenej Němec, Severino na nás začal sypat nadávky a pak Němec namířil samopal a řekl, že musí udělat prohlídku. My jsme svým způsobem Němcům podřízení, a tak jsme se proti tomu nemohli postavit. Tak se látky dostaly na světlo boží a Němec je naložil na nákladák, co na něm přijel, odejel se Severinem — a ten na nás z vozu křičel: "Konečně je na tomhle světě spravedlnost!" Jo, pěkná spravedlnost! Víte, co Němec udělal ? Pár kilometrů dál se setkal s německým nákladákem plným Italů, které Němci sebrali a posílali na frontu pracovat na zákopech. Tak zastavil nákladák a samopalem přinutil Severina, aby slezl a nastoupil na nákladák těch sebranejch. A tak Severino, místo aby dostal nazpátek látky, jel na frontu; a Němec, taky krejčí, pošle látky jednu po druhé do Německa a tam si s těmi látkami otevře krejčovství, Severinovi a nám všem navztekl. Povídám, Filippo, proč do toho zatahovat Němce? Když se dva hádají, třetí se směje: takhle se to stalo a přísahám, že je to pravda."

Filippo a my všichni jsme po těch Vrtákových slovech zůstali v zticha, taky proto, že v tom, co Vrták řekl, byla taky ta historie

109

s německými zátahy, o kterých jsme, pravda, už slyšeli, ale nikdy ne tak jasně a tak klidně jako tentokrát, jako by to bylo něco docela normálního. Nakonec si Filippo dodal odvahy a ze-ptal se, co ten zátah je. Vrták lhostejně odpověděl: "Němci jezdí s nákladáky, sbírají všechny muže schopné práce a posílají je na frontu na tu stranu ke Cassinu nebo ke Gaetě, kopat zákopy." "A jak s nimi zacházejí?" Vrták pokrčil rameny: "No, moc práce, baráky a málo jídla. To je známá věc, jak Němci zacházejí se všemi, co nejsou Němci." My jsme zůstali v zticha, ale Filippo naléhal: "Ale sbírají lidi, co zůstali v údolí... uprchlí' ky na horách nesbírají, že ne?" Vrták znova pokrčil rameny: "Němcům nevěřte..! dělají to jako s artyčkem: jedí lístečky jeden po druhém.... ted je řada na lidech z údolí, pak bude řada na lidech v horách." Ted už nikdo nemyslel na Severina, všichni měli strach a každý myslel na sebe. Filippo se zeptal: "Jak ty to víš?" Vrták odpověděl: "Já to vím, protože mám s Němci co dělat celý den... dejte na mne — bud se dáte do milice jako my, nebo vám radím, dobře se schovejte ale moc dobře... jinak vás Němci seberou jednoho po druhém." Pak dodal na vysvětlenou: Němci napřed pročesávali údolí a odváželi na nakladačích všechny muže, schopné práce. Potom šli do hor a dělali to takhle: brzy ráno, ještě za tmy, vylezl oddíl vojáků na vršek kopce a pak, když přišla chvíle zátahu, sestupovali dolů, rozptýlení po celé šířce hory, takže ty, co bydleli v polovině svahu — jako třeba my — chytily jako rybičky do sítě. "Na co všechno nepřijdou," poznamenal někdo v tu chvíli ustrašeným hlasem. Vrták ted pookřál, skoro se mu vrátila obvyklá výbojnost. Dokonce zkusil radit Filippovi, o kterém věděl, že je bohatší než ostatní: "Ale jestli se my dva dohodneme, můžu ztratit slovíčko za tvého syna u německého kapitána — znám se s ním dobře." Dost možná, že by Filippo, ted už opravdu zastrašený, byl třeba na to dohadování přistoupil. Ale znenadání vystoupil Michele a řekl Vrtákovi tvrdě: "A vůbec, proč už nevypadneš?" Všichni ztratili úžasem řeč, taky protože Vrták byl ozbrojený — měl granáty a pušku, kdežto Michele byl beze zbraně. Ale Vrtáka, nevím proč, ten tón zarazil. Váhavě řekl: "No jestli je to tak, tak si to vyřídte sami, já jdu." Zvedl se a vyšel z domku. Všichni šli za ním a Michele, ještě než nám Vrták zmizel z očí, za ním volal z vršku

110

rumišťe: "A hled si svého... místo abys chodil a nabízel kolem služby... Němci ti co nevidět seberou flintu a pošlou tě na práci jako Severina." Vrták se otočil a ukázal nám dva prsty roztažené jako rohy, aby to zažehnal. Nikdy jsme ho už neuviděli.

Když Vrták odešel, zamířili jsme s Michele k našemu domku. Rosetta a já jsme přetřásaly tu příhodu a litovaly jsme chudáka Severina, který napřed přišel o látky a potom o svobodu. Michele mlčel, celý zakaboněný, s hlavou skloněnou, a najednou se narovnal a řekl: "Dobře mu tak." Ozvala jsem se proti němu: "Jak můžeš něco takového říci, ten chudák je zničený, a ted možná přijde i o krk." On chvíli neříkal nic a potom zvolal: "Dokud nepřijdou o všechno, nepochopí nic... musí přijít o všechno a trpět a plakat krvavé slzy... teprv pak budou zralí." Namítla jsem: "Ale Severino to přece neudělal ze ziskuchtivosti... udělal to pro rodinu." Dal se do smíchu, a byl to opravdu ošklivý smích: "Rodina!... tou se slavně ospravedlní každá podlost v téhle zemi. A chceš něco slyšet? Tím hůř pro rodinu."

Když už o tom mluvíme, Michele byl opravdu podivná nátura. Dva dny po tom, co Severino definitivně zmizel, mezi řečí někdo před Michele mluvil, že ted v zimě bude brzy večer a opravdu

už nebudeme vědět, co dělat. Michele řekl, jestli chceme, že nám může něco nahlas předčítat. Byly jsme rády, i když jsme na knížky nebyly zvyklé, jak jsem snad už upozornila: ale v té situaci mohly být i knížky povyražení. Ba, pomyslíla jsem si, že nám snad chce číst nějaký román, a vzpomínám si, že jsem mu řekla: "Co to bude? Něco o lásce?" On odpověděl s úsměvem: "To se ví, uhdla jsi, něco o lásce." Tak jsme se rozhodli, že nám Michele bude po večeři nahlas předčítat — večeřelo se v chajdě — prostě večer, kdy není co dělat. Moc dobře si vzpomínám na ten výstup, tak se mi vryl do paměti, nevím proč — možná, protože Michele při té příležitosti ukázal jednu stránku své povahy, kterou jsem neznala. Vidím nás dvě a Paridovu rodinu, jak sedíme na špalkách a lavicích kolem napůl vyhaslého ohně, skoro potmě s malou olejovou lampičkou pověšenou za Michelovými zády, aby viděl na čtení. Chajda byla doopravdy tmavá, ze suchých větví na stropě visely černý přívěsky sazí, \ které se při každém zavanutí lehce zakývaly; vzadu v chajdě,

111

skoro utopená ve tmě, seděla Paridova stará matka, vypadala jako beneventská čarodějnice, tak byla stará a vrásčitá, a pořád spřádala vlnu na vřetánku a kuželi. Rosettě a mně se čtení líbilo, ale Paridovi a jeho rodině míň, protože celý den pracovali, večer se už nedrželi únavou na nohou a obvykle si chodili hned lehnout. Děti už spaly, schoulené do klubíčka u matek. Michele vytáhl z kapsy knížečku, a než začal, povídá: "Cesira chtěla něco

0 lásce, a tak vám tedy přečtu něco o lásce/' Jedna žena se zeptala, spíš ze zdvořilosti než ze zvědavosti, jestli se to opravdu stalo nebo jestli je to vymyšlené; a on jí odpověděl, že je to možná vymyšlené, ale že je to, jako kdyby se to bylo skutečně stalo. Mezitím otevřel knížečku, narovnával si na nose brýle a nakonec nám oznámil, že nám přečte několik příběhů z Ježíšova života, z evangelia. To nás všechny trochu zklamalo, protože jsme byli nachystaní uslyšet opravdový román; kromě toho všechno, co souvisí s náboženstvím, připadá člověku vždycky trochu nudné, možná proto, že ty náboženské věci děláme spíš z musu než pro potěšení. Paride vyslovil pocity nás všech, když poznamenal, že Ježíšův život známe všichni, a proto nám předčí* tání nepřinese nic nového. Naproti tomu Rosetta neřekla nic ale, když jsme později byly doma samy, poznamenala jenom: "Když na Ježíše nevěří, proč ho nenechá na pokoji i?" — skoro dotčená, ale nemyslela to nepřátelsky, protože byla Michelovi nakloněná,

1 když mu doopravdy nerozuměla, jako všichni tam nahoře.

Michele tedy odpověděl na Paridova slova jen úsměvem: "Jsi si tím opravdu jistý?" nato oznámil, že bude číst příběh o Lazarovi, a připojil: "Pamatujete si jej?" My všichni jsme o tom Lazarovi slyšeli, ale když se nás Michele zeptal, zjistili jsme, že ve skutečnosti nevíme, kdo to byl a co udělal. Rosetta to možná věděla, ale zůstala tentokrát taky zticha. "Vidíte," řekl Michele svým klidným vítězným tónem, "říkali jste, že život Ježíšův znáte, a teď ani nevíte, kdo to byl Lazar... a přitom je ten příběh vymalovaný ještě s jinými na zastaveních křížové cesty v kostelích... taky v kostele dole ve Fondi." Paride se asi domníval, že to je výčitka, a namítl: "Ale víš ty, že jít do kostela, dolů do údolí, znamená ztratit celý den?... My musíme dělat a nemůžeme ztrácet celý den, i když jde třeba o to, jít do kostela." Michele neřekl nic a dal se do čtení.

112

Protože jsem si jistá, že všichni ti, co čtou tyhle mé vzpomínky, znají Lazarův příběh, nebudu ho tu uvádět, taky proto, že ho Michele četl a nic k němu nedodal; a ti, kdo ho neznají, si mohou přečíst evangelium. Připomenu jenom, že čím dál Michele četl, tím víc bylo těm venkovským lidem na tváři vidět — když ne zrovna nudu, tak alespoň lhovost a zklamání. Čekali pěknou milostnou historku a Michele jim předčítal příběh o zázraku, na který navíc nevěřili — aspoň jak jsem to já pochopila — jako mu ostatně nevěřil ani sám Michele. Ale rozdíl mezi Michele a jimi byl v tom, že oni se nudili — dvě ženy si začaly něco šuškat a polohlasně se smály, třetí v jednom kuse zívala a sám Paride, který se zdál ze všech nejpozornější, byl nakloněný dopředu a jeho obličej byl dočista tupý a bezvýrazný — kdežto Michele, jak četl dál, vypadal pohnutý tím zázrakem, na který nevěřil. Dokonce, když došel k větě: "A Ježíš řekl: Já jsem vzkříšení a život," na chvíli se zarazil a všichni jsme mohli vidět, že se zarazil, protože nemohl pro slzy pokračovat. Já jsem pochopila, že ho rozplakalo to, co četl, a že to nějakým způsobem vztahuje na naše tehdejší postavení, ale jedné z těch žen, která se nudila, bylo tak cizí pomyšlení, že mu naplnil oči slzami Lazarův příběh, že starostlivě řekla: "Vadí ti kouř, Michele?... tady je pořád zakouřeno... no vždyť jsme v chajdě." Aby byla tahle věta jasná, musím připomenout, jak jsem už řekla, že kouř z ohniště nevycházel otvorem v krbu — krb tam nebyl —, ale pomaloučku unikal skrz husté suché větve na stropě a napřed dlouho zůstával v chajdě. Proto se často stávalo, že všichni v chajdě slzeli, a s nimi slzeli taky oba psi a kočka s koťaty. Žena se chtěla prostě ze slušnosti omluvit Michelovi za ten kouř, ale on si najednou utřel slzy, vyskočil a začal znenadání křičet: "Jakýpak kouř a jakápak chajda... já vám už nic číst nebudu, protože tomu nerozumíte... a je zbytečné chtít něco vykládat někomu, kdo to nikdy pochopit nemůže. Ale pamatujte si: každý z vás je Lazar... a když jsem četl příběh o Lazarovi, mluvil jsem o vás, o vás o všech... o tobě, Paride, o tobě, Luiso, o tobě, Cesiro, o tobě, Rosetto, a taky o sobě a o svém otci a o tom darebáku Vrtákovi a o Severinovi s jeho látkami a o uprchlících, co jsou tady nahoře, a o Němcích a o fašistech dole v údolí a zkrátka o všech... všichni

jste mrtví, všichni jsme mrtví a myslíme si, že jsme živí... dokud \

113

si budem myslet, že jsme živí, protože máme své látky, své starosti, své kšeftíčky, své rodiny, své děti, budem mrtví... teprv až zjistíme, že jsme mrtví, mrtví mrtvoucí, shnilí, v rozkladu, a že je z nás cítit mrtvolu na míli daleko — teprv potom začneme být jakž takž naživu... Dobrou noc." Po těch slovech vstal, jak vstával, převrhl olejový kahan, který zhasl, odešel a prásknul za sebou dveřmi chajdy. Zůstali jsme všichni potmě, ohromení. Nakonec se Paridovi po dlouhém šátrání podařilo najít kahan a zase ho rozsvítit. Ale nikdo neměl chuť ten Miche-lův výbuch rozebírat; jenom Paride řekl s rozpačitým a potměšilým výrazem sedláčka, který se vyzná: "Jo, Michelovi se to řekne... on je panskej synek, není rolník." Myslím, že i ženy si pomyslily totéž — to všecko je pro pány, co nekopají půdu a nevydělávají si živobytí v potu tváře. Zkrátka, popřáli jsme si dobrou noc a šli jsme spát. Druhý den Michele dělal, že na ten výstup zapomněl, ale už nenavrhoval, že nám bude předčítat.

Při té příležitosti jsem se ale utvrdila v názoru, který jsem si udělala tenkrát, když nám Michele řekl, že jako chlapec vážně myslel na to, že se dá na kněžství. Ve skutečnosti, myslila jsem si, přes všechny ty své protináboženské řeči, se Michele podobal spíš kněžímu než obyčejným lidem jako Filippo a ostatní utečenci. Ku příkladu ten výbuch, ke kterému došlo, když si všiml při čtení příběhu o Lazarovi, že mu venkované nerozumějí, neposlouchají ho a nudí se: takhle by mohl vybuchnout, s nějakou malou obměnou ve slovech, venkovský farář, kdyby při nedělním kázání zpozoroval, zatímco by

šermoval na kazatelně rukama, že jsou farníci dole v kostele roztržiti a že ho neposlouchají. Zkrátka, byl to výbuch faráře, který považuje všechny ostatní za hříšníky, které je třeba poučit a obrátit na pravou cestu, ne výbuch někoho, kdo se považuje za stejného člověka, jako jsou všichni ostatní.

Abych skončila o Michelově povaze, povím vám o jiné malé události, která potvrzuje, co jsem řekla dřív. Jak už jsem naznačila, nemluvil nikdy o ženách a o lásce a zdálo se, že v téhle věci neměl žádné zkušenosti. Ale ne tak z nedostatku příležitosti jako proto, že po téhle stránce byl jiný než ostčtní mřcdící jeho věku. Zběhlo se to takhle: Rosetta si navykla každé ráno, jen vstala z postele, všecko svléknout a mýt se nahá. Nebo lepe řečeno,

114

já jsem šla ven, hodila džber do studně, vytáhla ho plný vody a pak jsem jí ho podala; ona si vylila na hlavu polovic, potom se po celém těle namydčila a pak na sebe vylila druhou půlku. Rosetta si na čistotu potrpěla; první, co chtěla, jen jsme dorazily do sv. Eufemie, bylo, abych koupila od vesničanů mýdlo, které si dělali po domácku. A takhle se myla celou zimu, když tam nahoře byla zima prostě jako na horách a voda byla ráno ve studni zmrzlá a džber skoro poskakoval po ledě, než ho prorazil, a provaz mě řezal do rukou, a ten džber studené vody na hlavu — když jsem to párkrát chtěla udělat po Rosettě — zarážel dech, až člověk chvíli zůstal stát s otevřenou pusou, skoro bez duše. Tedy jednou ráno se Rosetta myla jako obvykle, vylila si vodu na hlavu a ted se silně třela ručníkem a stála přitom u postele na prkýnku, aby si neumazala nohy v blátě na podlaze. Rosetta měla pěkné tělo, nikoho by to bylo nenapadlo, když se díval jenom na její mírný a něžný obličej s velkýma očima, trochu protáhlým nosem a masitou pusou ohrnutou trochu k bradě, takže vypadala trochu jako ovečka. Měla prsa ne zrovna plná, ale vyvinutá jako žena, která už byla matkou — vzedmutá a bílá, jakoby nalitá mlékem, s temnými bradavkami zdviženými nahoru, jako kdyby hledaly pusinku děťátka, které přivedla na svět. Naproti tomu měla břicho opravdu jako panna — hladké, rovné, skoro vyhloubené, takže kudrnaté a husté chloupky mezi silnými kulatými stehny vystupovaly ven, že vypadaly jako hezký jehelníček. A zezadu byla teprve pěkná, vypadala jako socha z bílého mramoru — jako ty, co jsou v Římě ve veřejných sadech: plná, kulatá ramena, dlouhá záda a pod zády hluboké sedlo jako u mladé kobylky, které dávalo vyniknout bílé, kulaté a svalnaté zadnici, tak pěkné a čisté, že člověk dostával chuť ji sníst hubičkami, jako když byla miminko. Zkrátka, vždycky jsem si myslila — kdyby pořádný mužský uviděl mou Rosettu stát nahou, jak se tře ručníkem v sedle pod pasem a jak se jí při každém utření zachvějí pěkné, pevné a vysoké prsy — že by ten mužský, povídám, se musil alespoň vzrušit a zčervenat nebo zblednout, podle založení. To proto, že člověk může mít v hlavě jiné věci, ale ve chvíli, kdy se mu ženská ukáže nahá, všechny myšlenky ulítnou jak vrabci ze stromu, když se na ně vystřelí z pušky; a zbývá jenom vzrušení samce, který stojí před samicí. Tedy Michele, nevím,

115

jak se to stalo, jedno ráno, když se Rosetta nahá utírala v koutě světničky, přišel se za námi podívat a bez klepání pootevřel dveře. Já seděla u prahu a byla bych ho mohla upozornit na ten omyl a říci mu: "Nechod dál, Rosetta se myje." Ale přiznám se, skoro mě to nemrzelo, že tak znenadání vchází — to proto, že každá máma je vždycky hrdá na dceru, a v té chvíli byla má ma^ teřská pýcha silnější než překvapení nebo nesouhlas. Pomyslíla jsem si: "Uvidí ji nahou... co na tom, tím spíš, že to neudělal naschvál... aspoň uvidí, jak je má Rosetta pěkná." S tím pomyslením jsem zůstala zticha; jeho spletlo, že jsem mlčela, rozevřel dokořán dveře a ocitl se zrovna proti Rosettě, která se bez úspěchu snažila zakrýt ručníkem. Já ho pozorovala a viděla jsem, jak zůstal chvíli nejistě a skoro znuděně stát, když

viděl Rosettu nahou; pak se otočil ke mně a spěšně řekl, abych mu prominula, že snad přišel moc brzy, ale buď jak buď, že nám chtěl říci velkou novinku, kterou se zrovna v téhle chvíli dověděl od jednoho mládence z Pontecorva, který chodí po horách a prodává tabák: Rusové zahájili velkou ofenzívu proti Němcům a Němci se stehují na celé frontě. Pak dodal, že má co dělat, že se uvidíme později, a odešel. Ten den jsem si našla příležitost promluvit s ním mezi čtyřma očima a řekla jsem mu s úsměvem: "Ty, Michele, jen co je pravda, ty nejsi jako ostatní mladí muži v tvém věku." On se zakabonil a zeptal se: "A proč?" A já na to: "Měl jsi před očima pěkné děvče jako Rosetta, nahé, a myslil jsi jenom na Rusy, na Němce a na válku a ji jsi tak říkajíc ani neviděl." Jeho se to dotklo, dokonce se skoro rozzlobil, a řekl: "Co je to za hlouposti? Divím se, že takhle mluvíš, ty, její matka." Já jsem mu na to řekla: "I šváb je pro svou maminku hezký, to nevíš, Michele? A potom, co to s tím má co společného? Já ti přece neřekla, abys dneska ráno přišel a šel dál bez zaklepání. Ale když už jsi šel dál, možná že bych se rozzlobila, kdyby sis Rosettu moc prohlížel, ale v hloubi duše, právě že jsem její matka, by mě to vůbec nemrzelo. Ale ty kdepak: ani ses jí nevšímal." On se usmál, ale nuceně, a pak řekl: "Tyhle věci pro mne neexistují." A to bylo poprvé a taky naposledy, co jsem s ním o tom mluvila.

116

PÁTÁ KAPITOLA

Po Vrtákově návštěvě a jeho hroživé předpovědi, že začnou zátahy, začalo pršet. Celý říjen bylo překrásné počasí, jasné nebe a svěží, čistý vzduch bez větru. Za takového počasí jsme v těch nekonečných dnech, které jsme tam nahoře trávily, měly aspoň to povyražení, že jsme mohly jít občas na procházku nebo prostě zůstat pod širým nebem a dívat se na panoráma Fondi. Ale jednou ráno se najednou počasí změnilo: jak jsme vstaly, cítily jsme, že je teplo, a když jsme se pak podívaly na tu stranu k moři, viděly jsme, že je tam zamlženo, samé nafouklé a temné mraky visely nad šedým mořem jako nad vrčícím hrcem. Ještě dopoledne ty mraky zaplavily celé nebe, jak do nich foukal slabý, vlhký vítr, který taky přicházel od moře. Uprchlíci se v tom vyznali, protože se v kraji narodili, a řekli nám, že ty mraky znamenají déšť a že bude pršet tak dlouho, pokud široko, které přichází právě od moře, nevystřídá severák od hor. A opravdu to bylo tak: k poledni začaly padat první kapky a my zalezly do domku a čekaly, až to přejde. Jo, pěkně přejde: pršelo celý den a celou noc a den nato byla ta strana k moři ještě špinavější než kdy jindy a celé nebe bylo jediná zmršť tmavých mraků, hory byly zahalené do mraků a z údolí stoupaly nahoru, jak je hnaly návaly velkého větru, další oblaky plné deště. Po krátké přestávce se dalo znova do deště a od té chvíle nevím kolik dní pršelo dál v jednom kuse — přes měsíc, ve dne v noci.

Kdo bydlí ve městě, tomu déšť nevadí. Když jde ven, chodí po chodníku nebo po asfaltu pod deštníkem; když je doma, našlapuje na dřevěnou nebo mramorovou podlahu. Ale tam na rumišti ve Sv. Eufemii, mezi chajdami, byl déšť hotový trest boží. Celý den jsme seděly v baráčku, v té tmavé světničce se šikmou střechou a otevřenými dveřmi, protože okna tam nebyla, a koukaly jsme na déšť, ze kterého se dělal před dveřmi jakoby vlhký a dýmající závoj. Já seděla na posteli a Rosetta na stoličce, kterou se mi podařilo od Parida získat — platila jsem mu určitou částku za nájem. Dívaly jsme se na déšť, zpitomělé, beze slova; když jsme se daly do řeči, mluvily jsme o dešti a o trampotách, které jsou s ním spojeny. Jít ven, o tom nebyla ani řeč — vychá-

117

zely jsme z domku jenom když to bylo nutné, jako nasekat dříví nebo jít kus dál uspokojit přirozenou potřebu. Tady musím říci — i když to není zrovna moc příjemný námět — kdo nikdy ne-poznal takový život a bydlí ve městě, kde má každý byt svůj záchod a třeba i koupelnu, nemůže vědět, co to znamená žít v místě, kde nejsou záchody. Obě dvě jsme musily aspoň dvakrát či třikrát za den jít ven na rumišť, tam si za křovím vyhrnout sukni a přikrčit se zrovna jak ten dobytek. Toaletní papír tam samozřejmě nebyl a novinový taky ne, ani nic podobného; tak jsme si navykly utrhnout listy z fíkovníku, který tam zrovna venku vedle baráčku stál, a utírat se jimi. Za deště to všechno bylo přirozeně mnohem obtížnější a nepříjemnější: jít přes pole, bořit se až po kotníky do bláta a pak si v dešti vyhrnout sukni, cítit, jak studená, nepříjemná voda padá na nahý zadek, a potom se vytírat mokrým a lepkavým fíkovým listem — to bych nepřála nikomu, ani svému nejhoršímu nepříteli. Ještě řeknu, že déšť byl protivný nejen venku, ale taky uvnitř. V baráčku nebyla podlaha a bylo tam tolik bláta, že ráno, když jsme slézaly z postele, jsme musily skákat po rozestavěných kamenech jako žáby, jinak jsme se bořily nohama do bláta, že jsme je měly jako čokoládové. Zkrátka, déšť pronikal všude, bylo vlhko, že se to nedá vypovědět; ať jsme udělaly cokoli, třeba jsme se jen maloučko pohnuly, hned jsme zjistily, že jsme postříkané blátem, že máme bláto na sukni, na nohou a nevím kde všude. Na zemi bláto a z nebe déšť; Paride a jeho rodina na to byli zvyklí a utěšovali se tím, že ten déšť je normální, že je ho zapotřebí, že každý rok takhle prší a že se nedá nic dělat, jen čekat, až to přejde. Ale pro nás dvě to bylo opravdové utrpení, horší než cokoli jiného, co jsme zatím zkusily.

Nejhorší důsledek deště byl, jak jsme se nakonec dověděli, že se Angličani pro špatné počasí zastavili na Gariglianu a už nemluví o postupu. Přirozeně, jakmile přestali Angličani postupovat, Němci — jak jsme se dověděli — se rozhodli, že se nestáhnou a že se dokonce zakopou tam, kde byli. Já válkám a bitvám nerozumím: vím jenom, že jedno deštivé ráno přiběhl celý udýchaný jeden sedláček a přinesl kus potíštěného papíru, takový hadr: bylo to nařízení, které Němci vyvěsili ve všech obcích. Michele to přečetl a vysvětlil nám, co v tom bylo: německé ko-

118

mando se rozhodlo evakuovat celou oblast mezi mořem a horami, počítaje v to i místo, kde jsme byli my a které bylo skutečně na tom listu jmenováno. Pro každou obec tam bylo uvedeno datum, kdy se má vyklidit. Lidé si s sebou neměli brát zavazadla ani rance, jenom něco k jídlu. Měli zkrátka opustit domy, chajdy, dobytek, nářadí, nábytek a všechno, co měli, vzít děti na ramena a jít pryč, hory nehory, po těch nemožných oslích stezkách, v dešti, pořád nazpátek — směrem na Řím. Pochopitelně, že ti zatracení Němci, čubčí syni, vyhrožovali obvyklými tresty tomu, kdo neuposlechne: zatčení, konfiskace, deportace, zastřelení. Naše obec měla být úplně vyklizená do dvou dnů, jak tam psali. Do čtyř dnů měla být celá oblast prázdná, aby měli Němci a Angličani víc místa a mohli se podle libosti vraždit.

Filippo a ostatní uprchlíci a taky rolníci si už zvykli považovat Němce za jedinou autoritu, která v Itálii zbyla; a tak jejich první reakce bylo ne snad se vzepřít, ale spustit nárek: německé úřady chtěly nemožnost, ale přece jen to byly úřady a kromě nich žádná jiná autorita nebyla: musilo se tedy poslechnout, nebo... nebo... — sami nevěděli, co dělat. Uprchlíci, kteří už jednou opustili své domy ve Fondi a věděli, co to znamená utíkat, si dočista zoufali, když se před nimi objevily vyhlídky znova utíkat po horských oslích stezkách, v tom ledovém počasí, v dešti, který od rána do večera nepřestával, v blátě, pro které se nedalo jít ani na konec rumišť — natož do Říma — bez směru, bez vedení, bez určitého cíle. Ženské plakaly, mužští kleli a nadávali, nebo malomyslně stáli beze slova.

Rolníci — jako Paride a jiné rodiny — všichni lidé, kteří se celý život dřeli, aby postavili vlastníma rukama rumišť, aby je obdělali, aby vystavěli domky a chajdy, už nebyli zoufalí, ale ohromení: skoro tomu nevěřili. Jeden opakoval: "A kam půjdeme?", druhý si chtěl dát znova slovo od slova přečíst to nařízení; ten zas říkal, když mu je přečetli: "Ale to nemůže být pravda, to není možné." Chudáci, nechápali, že pro Němce neexistuje nic nemožného — tím spíš, že se to všechno mělo dít na úkor druhých. Paridova švagrová Anita, která měla muže v Rusku a tři malé děti, vyjádřila to, co si mysli všichni, když najednou bez rozčilování a úplně klidně prohlásila: "Než bych šla pryč, zabiju napřed děti a potom sebe." Pochopila jsem, že to neříká ani tak ze zoufalství jako proto, že si

119

uvědomuje, co to znamená dát se na cestu s třemi malými dětmi uprostřed zimy a po těch horských stezkách: odsoudit je na smrt. Takhle by to měly rychlejší.

Jediný, kdo při té příležitosti neztratil hlavu, byl Michele. Bylo to, myslím, proto, že nikdy německou autoritu neuznal — pro něho to byli, jak často říkal, banditi, lupiči a zločinci, kteří dočasně získali převahu, protože měli zbraně a užívali jich. Když přečetl nařízení německého velitelství, řekl jen s uštěpačným úsměvem: "Kdo říkal, že Angličané a Němci jsou všichni stejní a že jedni jsou za osmnáct a druhí bez dvou za dvacet, ať se přihlásí." Nikdo ani nepípnul, a ještě víc zticha než ostatní byl Filippo, otec, na kterého to platilo. Byli jsme všichni pohromadě večer kolem ohniště a Paride řekl: "Ty se nám vysmíváš, ale pro nás to znamená smrt... máme tu domy, dobytek, nářadí, máme tu všechno... jestli půjdeme pryč, co se s tím vším stane?" Miche-le, jak jsem snad už dala na srozuměnou, byl zvláštní člověk, hodný, ale současně tvrdý, velkomyslný, chcete-li, ale taky krutý. Dal se znova do smíchu a povídá: "No, přijdete o Všecko a pak třeba o život... Co je na tom divného.7... Copak Poláci, Francouzi, Čechoslováci a všichni, co jsou pod německou okupací, nepřišli o všechno, i o život?... Ted je řada na nás Italech... dokud se to stávalo těm druhým, nikdo nic nenamítal... ted ale přišla řada na nás... dnes mně, zítra tobě." Všichni jsme při těch slovech zůstali, jak když do nás uhoďí, nejvíc Filippo. Bylo vidět, jak se třásl, už skoro neměl ani všech pět pohromadě. Řekl: "Ty si děláš vždycky legraci... ale tohle není na legraci vhodná chvíle." Michele mu povídá: "Co tobě na tom záleží?... Neřekl jsi, že pro tebe Němci nebo Angličani je prašť jako uhoď?" Filippo se zeptal: "Ale co tedy máme vůbec dělat?" Poprvé jsem viděla, že ta celá jeho moudrost, založená na zásadě "Tady není nikdo křen", nestojí ani za zlamanou grešli, nejenom pro nás, ale taky pro něho. Michele pokrčil rameny: "Nevládnu tu snad Němci ? Jděte za Němci a zeptejte se jich, co máte dělat. Ale oni vám řeknou, abyste udělali to, co stojí psáno na tomhle plakátu." A tu Paride řekl, skoro jako Anita o svých dětech: "Já seberu pušku a jak uvidím prvního Němce, tak ho zabiju... pak zabijou taky mne, ale jen klid... aspoň nepůjdu na onen svět sám." Michele se zasmál a řekl: "Bravo, ted ti to začíná myslet."

120

Zůstali jsme všichni v nejistotě, zatímco se Michele dál usmíval a ostatní koukali zpitoměle na uhasínající oheň. Nakonec Michele zvažněl a najednou řekl: "Chcete vědět, co máte dělat?" Všichni se na něho podívali s nadějí a Michele pokračoval: "Nedělejte vůbec nic, to je to celé. Dělejte, jako byste tu vyhlášku nikdy neviděli. Zůstaňte, kde jste, žijte dál jako obvykle, nevšímejte si Němců a jejich nařízení a hrozeb. Jestli chtějí opravdu naši oblast vyklidit, musí to udělat ne na kusu papíru — ty nemají žádnou cenu — ale silou. Angličané mají taky sílu, ale pro špatné počasí ji nemohou použít a zastavili se. A s Němci je to stejné. Když se vy nebudete hýbat, dvakrát si to rozmyslí, než pošlou vojáky sem nahoru po těchhle oslích stezkách. A i kdyby přišli, musili by vás odnést na rukou. Zkrátka,

dělejte hluché* Potom uvidíme. To nevíte, že Němci a fašisti vydávají všude takové vyhlášky, a vždycky s trestem smrti pro toho, kdo neuposlechne ? Já sám jsem byl pětadvacátého července v armádě a dezertoval jsem. Pak bylo vydáno nařízení, že se musí vojáci pod trestem smrti vrátit ke svým oddílům. Já jsem přišel sem, místo abych se vrátil k oddílu. Udělejte to jako já a nehýbejte se z místa."

Bylo to to nejjednodušší a nejsprávnější, na co se v té nouzi dalo pomyslit — ale nikdo na to nepomyslel, protože, jak jsem řekla, všichni považovali Němce za autoritu a všichni nějakou autoritu potřebovali, ať už jakoukoli. Kromě toho, když je něco vytištěno na kusu papíru, všem se zdá, že je to něco, proti čemu se nedá nic namítat. Zkrátka, všichni šli ten večer spát skoro klidně, měli víc důvěry než ráno, když vstávali; a na druhý den — zázrak — nikdo nemluvil o Němcích, ani o nařízení, ani o evakuaci. Bylo to, jako by si všichni řekli, že o tom nebudou mluvit, že budou dělat, jako kdyby k tomu bylo nikdy nedošlo. Uplynulo několik dní a bylo vidět, že měl Michele pravdu, protože nikdo se nehnul ani ze Sv. Eufemie, ani, jak jsme se dověděli, z ostatních osad, a Němci asi musili změnit názor a od evakuace ustoupit, protože se pak o tom nařízení už nikdy nemluvalo.

Kolik dní přšelo? Já říkám, že přšelo aspoň čtyřicet dní jako před potopou světa. A nejenom přšelo, bylo taky chladno, protože už nastala zima, a ten hnusný vítr, který přicházel v nárazech plných vlhka a mlhy od moře, byl taky ledový, a voda, kterou

121

mraky každý den vylívaly na hory, byla promíchaná se sněhem a ledem a píchala do obličeje, jako kdyby v ní byly špendlíky. Na ohřátí jsme měly ve světničce jenom ohřívadlo plné dřevěného uhlí a to jsme si přistrkovaly ke kolenům; ale ponejvíc jsme ležely v posteli, schoulené jedna k druhé, nebo jsme seděly potmě v chajdě u ohně, který pořád hořel. Obvykle přšelo celé ráno, potom k polednímu se jakoby trochu vyjasnilo, ale nestačilo to; všechny ty nařasené a potrhané mraky visely na nebi, jako by chtěly nabrat dech, a nad mořem to bylo špinavější a zamlženější než kdy jindy. Odpoledne začínalo znova pršet a přšelo až do večera a potom celou noc. My dvě jsme byly pořád s Michele — on mluvil a my ho poslouchaly. O čem mluvil? O všem trochu; rád mluvil, měl tón jako profesor nebo kazatel a kolikrát jsem mu říkala: "Škoda, že jsi nešel opravdu na kněze, Miche-le... představ si, jak bys v neděli pěkně kázal." Tím nechci říci, že by byl upovídaný, říkal vždycky něco zajímavého, kdežto žvanilové jsou nudní a za chvíli je člověk neposlouchá — ale on vždycky upoutal pozornost a několikrát se mi dokonce stalo, že jsem nechala pletení, abych si lip poslechla nějaké to jeho rozumování. Když mluvil, ničeho si nevšímal — ani že čas utíká, ani že lampa hasne, ani že já a Rosetta chceme být z nějakého našeho důvodu samy. Šel dál, celý zapálený, pořád stejně a v dobré víře, a když jsem ho přerušila a řekla: "No, teď musíme jít spát", nebo: "No, je čas k obědu", vždycky se ho to dotklo vyvedlo ho to z míry a udělal zatrpklý obličej, jako by chtěl říci: "Takhle to dopadá, když člověk mluví k hloupým a lehkomyšlným ženským — škoda dechu."

Za těch čtyřicet dní, co přšelo, se nestalo nic významného až na jednu událost, kterou chci vypravovat a která se týkala Filippa a jeho pachtyře Vincenza. Tak tedy jednou ráno jako obvykle poprchávalo, nebe bylo zatažené a tmavé mraky bez ustání stoupaly z kotlíku moře a my s Rosettou jsme pomáhaly při zabíjení kozy, kterou Filippo odkoupil od Parida a chtěl potom — až si vezme svůj díl — v malém rozprodat. Černobílá koza stála uvázaná u kůlu a uprchlíci — nic lepšího na práci nebylo — se na ni koukali, vypočítávali, kolik tak asi váží a kolik z ní bude masa, až bude stažená a vyvrhnutá. Jak jsme tak stáli v drobném dešti a s nohama v blátě, povídá mi Rosetta potichu:

"Mámo, mně je té chudinky kozy líto... ted je živá, a za chvíli ji zabijí... kdyby to bylo na mně, já bych ji nezabíjela." Řekla jsem jí: "A co bys jedla?" Ona odpověděla: "Chleba a zeleninu... na co je zapotřebí jíst maso? Já jsem taky z masa a to moje maso není moc jiné než maso téhle kozy... co za to může, že je zvíře a nemůže přemýšlet a bránit se?" Uvádím tahle Rosettina slova, jak je řekla, hlavně abych dokázala, jak uvažovala a myslela ještě tenkrát — uprostřed války a v době drahoty. Možná že se ta slova zdají trochu prostoduchá a snad i hloupá, ale ukazovala, jak jsem řekla, tu její zvláštní dokonalost, pro kterou jí nebylo možné připisovat žádnou špatnou vlastnost — zrovna jako kdyby byla svatá — a která snad pramenila z nezkušenosti a neznalosti, ale byla zkrátka upřímná a od srdce. Později, jak jsem už naznačila, jsem zjistila, jak je ta dokonalost křehká a skoro umělá, jako u skleníkové květiny — taky zvadne a zahyne, jakmile ji vynesou z teplého skleníku na čerstvý vzduch. Ale v tu chvíli mě to dojalo a pomyslela jsem si, že mám dceru až moc hodnou a milou a že jsem neudělala nic, abych si ji zasloužila.

Zatím řezník, nějaký Ignazio, o kterém by se dalo říci cokoli, jenom ne, že je řezník, trdnomyslný a zdlouhavý člověk s čupřinou prošedivělých vlasů na temeni, s dlouhými licousy a zapadlými světlemodrými očima, si sundal kabát a zůstal v kazajce. Na stolek ke kůlu, u kterého byla koza uvázaná, mu připravili pár nožů a misku, zrovna jako když se v nemocnicích dělá operace. Ignazio vzal jeden ten nůž, vyzkoušel ostří na dlani, popošel ke koze, popadl ji za rohy a obrátil jí hlavu dozadu. Koza vyvalovala oči, div jí strachem nevyskočily z hlavy, a bylo jasné, že pochopila, oč jde. Mečela, jako by naříkala, jako by chtěla říci: "Nezabíjej mě, milost." Ale Ignazio si skousl spodní ret a jediným rozmachem jí vrazil nůž do hrdla až k rukojeti, a přitom ji pořád držel za rohy. Filippo mu dělal pomocníka a šikovně podstrčil misku koze pod krk. Z rány crčela krev jak ze studánky, byla černá, hustá a teplá, že se z ní na vzduchu kouřilo. Koza se zachvěla, potom přivřela oči, které se jí už zakalily, jako by jí s krví stékající do misky ubýval taky život a s životem zrak. Nakonec se jí ohnula kolena a odevzdala se, řeklo by se s důvěrou, do rukou toho, kdo jí podřízl. Rosetta šla pryč, pořád v dešti, a já bych byla chtěla jít za ní, ale musila jsem přece u toho

být, protože masa bylo málo a nechtěla jsem o ně přijít, a kromě toho mi Filippo slíbil střevo, jsou tak dobrá upečená do chřupava na rožni nad ohněm ze dřeva z dřevěného uhlí. Ignazio mezitím zvedl kozu za zadní nohy, táhl ji blátem a pověsil ji na dva kůly o kousek dál, s hlavou dolů a s roztaženými nohama. Všichni jsme si stoupli kolem, abychom viděli Ignazia při práci.

Nejprve vzal jednu přední nohu a odřízl nožičku, jako kdyby uřízl ruku v zápěstí. Pak si vybral tenkou, ale tvrdou hůlku a strčil ji mezi ochlupenou kůži a maso nožičky: kozí kůže drží u masa jen na tenkých nitkách, stahuje se jako nic, jako špatně přilepený lístek. Když strčil hůlku dovnitř, zakroutil s ní, aby se udělal otvor; potom ji zahodil, vzal nůž do úst jako píšťalu a začal silně dovnitř foukat, až mu naběhly žíly na krku a tváře zčervenaly. Foukal, foukal a koza se začala nafukovat, jak se postupně Ignaziův dech dostával mezi kůži a maso a proudil tam. Ignazio foukal a foukal pořád dál a nakonec se koza houpala mezi dvěma kůly nafouknutá jak měch a skoro dvakrát tak velká než dřív. Pak pustil nožičku, otřel si zakrvavená ústa a nožem rozřízl kůži po celé délce břicha od slabin až ke krku. Potom začal rukama oddělovat kůži od masa. Byla to zvláštní podívaná — vidět, jak se kůže lehce odtrhuje, jako rukavice, když si ji člověk stahuje z ruky, jak táhl a tu a tam odřezával vlákna, která ještě držela. Zkrátka, pomaloučku stáhl celou kůži a pak ji hodil chlupatou a zkrvavenou na zem jak obnošený

oblek. Koza teď byla tak říkajíc nahá, celá červená, tu a tam s bílou či namodralou skvrnou. Pořád poprchávalo, ale nikdo se nehýbal. Ignazio vzal nůž, rozpáral koze po délce břicho, strčil dovnitř ruce a zakřičel na mne: "Cesiro, nastav ruce." Já přiskočila a on vytáhl celou hromadu střev, vytahoval je jedno po druhém, po pořádku, jako kdyby to bylo přadeno. Občas je přeřízl a navěsil mi je na paži, byla ještě teplá, smrděla jedna hrůza a hovna mě celou ušpinila. Ignazio mezitím opakoval jakoby pro sebe: "Tohle je královské jídlo, anebo ještě spíš, vždyť jste ženské, jídlo pro královnu... vyčistěte je a upečte na pomalém ohni." V tu chvíli se ozval hlas: "Filippo! Filippo!"

Všichni jsme se otočili. Pod rumištěm se objevila napřed hlava, potom ramena a pak celá postava Vincenza, Filippova pachtýře, u kterého jsme bydlily, než jsme odešly nahoru do Sv. Eufemie,

124

Víc než kdy jindy vypadal jako rozčepejřený pták, s tím svým zahnutým nosem a zapadlýma očima, udýchaný, špinavý od bláta a deště. Ještě než doběhl na vrch rumiště, začal zezdola křičet: "Filippo, Filippo, stalo se neštěstí... stalo se neštěstí..." Filippo se jako my všichni díval na Ignazia; hned běžel Vincenzo-vi naproti, s očima na vrch hlavy: "Co se stalo, mluv, co se stalo?" Ale Vincenzo byl prohnáný, dělal, že se stoupáním zadýchal, a s rukou na prsou opakoval dutým hlasem: "Velké neštěstí." Ted už všichni nechali být Ignazia i s jeho kozou a shlukli se kolem Filippa a pachtýře; okno Filippova domečku, který stál o kousek výše, se otevřelo a vykoukly dvě ženské — Filippova žena a dcera. Pachtýř nakonec řekl: "Přišli Němci a fašisti, proklepali zdi, našli skrejš a rozvalili zed." Filippo ho přerušil řevem: "A ukradli mi věci!" "To se ví," řekl Vincenzo povzbuzeně — bůh ví proč, možná proto, že už měl tu zprávu za sebou — "ukradli všechno, nenechali tam nic, dočista nic." To řekl hlasitě, aby to slyšela Filippova žena a dcera, které stály v okně. Taky hned spustily hlasitý nářek a mávaly rukama nad římsou, div ne-přepadly. Ale Filippo neztrácel dalším vysvětlováním čas: "To není pravda, to není pravda," začal povykovat. "Ty jsi to ukradl, ty jsi ten zloděj a Němec a fašista... ty a ta čarodějnice tvá žena a ti raubíři tví synové... Všichni vás znají. Jste banda lupičů, nemáte v úctě ani svatého Jana!" Rval jak posedlý; najednou chytl se stolku jeden Ignaziův nůž, popadl Vincenza za krk a rozmáchl se. Štěstí, že na něho uprchlíci hned skočili — čtyři ho drželi za ruce, zatímco on vystrkoval dopředu prsa a čelo a křičel s pěnou u úst: "Pusťte mě, já ho zabiju, pusťte mě, já ho chci zabít!" Přitom sebou obě ženy zmítaly v okně a křičely: "Jsme na mizině, jsme na mizině," padal hustý déšť a všechny nás zmáčel.

Ale Michele pozoroval scénu skoro by se řeklo s uspokojením, jako by ho to těšilo, že sestra přišla o výbavu a matka o věci z domácnosti. Najednou se přiblížil k Vincenzovi, který pořád namítal: "Ale kdo že ukradl? To Němci, to fašisti, my s tím nemáme co dělat," a jako by to věděl předem, strčil mu ruku do kapsičky u vesty, vytáhl odtud krabičku a klidně řekl: "Podívejme se, kdo kradl. Ty jsi kradl... tenhle prsten patří mé sestře."

Otevřel krabičku a ukazoval opravdu prstýnek s briliantem.

125

Jak jsem se později dověděla, dal ho Filippo dceři k narozeninám Jakmile Filippo prsten uviděl, vyrazil výkřik, vytrhnul se těm, kdo ho drželi, a vrhl se s napřaženým nožem na Vincenza. Ale pachtýř byl rychlejší. Taky se vymknul těm, co ho obklo-pováli, a skočil z rumiště dolů. Filippo by se byl za ním jistě rozběhl, ale hned pochopil, že by na to nestačil — byl zakrslý a břichatý, kdežto pachtýř hubený,

dlouhý a nohy měl jak pštros. Sebral tedy ze země kámen, hodil ho po Vincenzovi a křikl: "Zloději, zloději!" Ale nehnul se z místa; naproti tomu se hnuli uprchlíci — ne snad, že by jim tak záleželo na Filippových věcech jako proto, že se všichni rozehrřejí, když dojde ke rvačce, a všichni by chtěli taky přiložit ruku k dílu. Tak jsem viděla běžet dva tři ty mládence dolů po rumištích, skoro letěli za starým Vin-cenzem, který taky uháněl jak zajíc. Nakonec ho dohonili, chytli ho za ruce a přinutili ho, aby se vrátil nazpátek. Filippo po celou tu dobu házel pořád kameny, těmi velkými, že by jimi Člo-veka mohl zabít, a teď čekal celý udýchaný a uřícený na kraji rumiště, až mu přivedou pachtýře zpátky, a v ruce držel Igna-ziův nůž, ještě rudý od kozí krve. Vtom se Michele přiblížil k otci a řekl mu: "Já ti radím, abys šel domů." "Já ho zabiju." "Ty půjdeš domů."

"Ale já ho chci zabít, musím ho zabít." "Dej mi ten nůž a vrať se domů."

K mému úžasu se Filippo před tím klidným synem uklidnil taky — položil nůž na stůl a odešel směrem k domku, odkud se teď ozýval křik a nářek jako z očiště. A tak uprostřed rumiště zůstala v nepřetržitém dešti jenom chudák rozpůlená koza, pověšená na dva kůly.

Mezitím Vincenzo a mládenci, kteří se rozběhli za ním, dorazili na rumiště. Rolníci a uprchlíci se hned shlukli kolem a vyptávali se ho spíše ze zvědavosti než s výtkami — toho jsem si všimla — jak k tomu došlo. Vincenzo se nedal prosit: "Já jsem to nechtěl" — řekl tím svým strašidelným hlasem — "nikdo z nás to nechtěl... kruci, byl v tom ten svatý Jan... on držel u křtu mého syna, já držel u křtu jeho dceru... krev není voda, že? Radši bych si byl uříznul ruku, přísahám... ať do mne na místě hrom uhodí, jestli to není pravda."

126

"My vám věříme, Vincenzo, my vám věříme... ale jak to, že jste nakonec kradl?"

"Vnitřní hlas... celý dny jsem uvnitř slyšel takovej hlas, kte-

rej mi opakoval: ,Vem kladivo a rozbij zed... vem kladivo

a rozbij zed...ť a ten hlas mi nedal pokoj ve dne ani v noci."

"A tak jsi nakonec, Vincenzo, vzal kladivo a rozbil tu zed, je

. to tak?"

"Zrovna tak."

Všichni uprchlíci a rolníci se dali do velikého smíchu a sem tam se ho ještě na něco zeptali a pak ho nechali být a vrátili se k Ignaziově a jeho koze. Ale Vincenzo hned neodešel. Začal broudit po osadě, dům od domu, chajdu od chajdy, všude chtěl dostat napít; potom opakoval historku s tím svým hlasem a všichni se mu smáli — ale on se nesmál a seděl tam přikrčený jak opelichaný pták a zdálo se, že nechápe, proč se lidé smějí. Nakonec k večeru odešel jak zmoklá slepice, jako by okradený byl on, a ne Filippo.

Ten večer přišel Michele do chajdy, kde jsem společně s Paridem a jeho rodinou pekla kozí střevo, a řekl jako na vysvětlenou: "Můj otec není špatný člověk... ale pro čtyři prostěradla a trochu zlata div nezabil člověka... a pro myšlenku bychom my všichni nebyli schopní zabít ani kuře!"

Paride řekl pomalu, s očima upřenýma do ohně: "Michele, nevíš, že pro lidi mají větší cenu věci než myšlenky?... Vem si třeba faráře: když mu při zpovědi řekneš, že jsi kradl, on ti kro-ťounce za pokání nařídí, abys odříkal nějakou tu modlitbu k svatému Josefovi, a nakonec ti dá rozhřešení. Ale když půjdeš na faru a ukradneš jemu, co já vím, stříbrný přibor, máš to vidět, jak začne vyvádět... a místo aby ti dal rozhřešení, hned pošle pro strážmistra od četníků a dá tě sebrat... a když si to tak všechno rozvážíš kolem a kolem: co chceš, když farář, opravdový farář, se chová takhle, co teprv my, co žádní faráři nejsme." To bylo tak všechno, co se stalo v deštivém období a stojí za řeč. Jinak zůstalo všechno při starém: rozprávky o válce a o počasí, o tom, co budeme dělat, až přijdou Angličani, a co potom; a hlavně jsme dlouho spaly — dvanáct, čtrnáct hodin, občas jsme se probouzely, pak jsme chvíli poslouchaly, jak déšť bub- nuje po taškách a bublá v okapu, a pak jsme zase usínaly ještě

127

pevněji, přitisknuté jedna k druhé, na tom lůžku z řídkých prken a na pytli nacpaném kukuřičným chrastím, který se pod námi často rozevíral, takže nám hrozilo, že spadneme na zem. Filip-pova rodina a skoro všichni uprchlíci měli naproti tomu jedno hlavní zaměstnání: jíst. Může se říci, že od rána do večera jen hodovali, plavali v nadbytku. Říkali, že jíst se musí, protože je to jediný způsob, jak zahnat trudnomyslnost; říkali, že je lepší všechny zásoby sníst, protože s příchodem Angličanů nastane blahobyt, ceny půjdou dolů a ty jejich zásoby nebude už nikdo chtít. Ale já jsem si v duchu myslila: "Důvěřovat je dobré, nedůvěřovat je lepší." Taky jsem byla přesvědčená, že Angličani přijdou. Ale kdy? Stačilo, aby se z nějakého důvodu opozdili o měsíc, o dva, a všichni umřem hladu. A tak zatímco se druzí cpali, já jsem u nás v baráčku zavedla přídělý. Jedly jsme jednou za den, kolem sedmé; hrnek fazolí a trochu masa — nejčastěji skopové — kus chleba, pořád stejné množství, nějaký ten suše* ný fík. Někdy jsem uvařila polentu, někdy byly místo fazolí boby nebo cizrna a místo skopového hovězí. Ráno jsem ukrojila sobe a Rosettě krajíc chleba a k němu jsme si vzaly syrovou cibuli. Nebo jsme chleba nejdly vůbec a chroupaly jsme trochu sváto-janského chleba — ten se obvykle dává koním, ale v době drahoty je dobrý i pro lidi. Rosetta si často naříkala, že má hlad — byla mladá, víme, a tehdy jsem jí radila, aby spala — věděla jsem, že spát je jako jíst: člověk málo spotřebuje a nashromáždí síly. Zkrátka, zařídila jsem si to jako rolníci, kteří byli na rozdíl od uprchlíků opatrní, ba lakomí, a jídlo vážili na zlatnických vážkách. Pravda, oni byli nedostatku zvyklí a vycítili, že oni nebudou mít nikdy dostatek, ať přijdou Němci nebo Angličani, protože jim chybějí peníze a sklizeň nikdy nevystačí do příštího roku. Tak jsem se svým způsobem cítila víc jako z venkova než jako uprchlice z města, a nemohla jsem jinak — musila jsem cítit nevraživost vůči uprchlíkům. Většinou to byli obchodníci, vyždírali peníze z ostatních a počítali, jen co přijdou Angličani, že si k nim zase zrovna tak pomůžou. Někdo řekne, že já byla taky v jádře obchodnice; to je pravda, ale narodila jsem se na venkově a ve styku s rolníky a s půdou jsem cítila, že se ze mne zase stala venkovanka jako tenkrát, když jsem jako děvče odešla ze vsi a v Římě jsem se vdala.

128

Zkrátka, takhle jsme prožily asi čtyřicet dní. Až jednou ráno koncem prosince jsme jako obvykle vstaly a viděly jsme, že se přes noc otočil vítr. Nebe bylo chladně modré, zářivé, hluboké, ještě zružovělé od červánků, s červenými a šedými mráčky, které plynuly pryč — poslední mraky po takovém dešti. Dole, směrem k Ponze, bylo poprvé po tak dlouhé době vidět tmavomodré, skoro černé moře. Rovina kolem Fondi byla už zimní, víc šedá než zelená, a končila v ranní mlze, zrovna jako když se čeká krásný slunečný den, suchý a zářivý. A z hor foukal vítr ledový, suchý a rezavý severák, že holé větve na

stromu u baráčku na sebe narážely a cinkaly. Jak jsem vyšla z domu, bláto pod nohama bylo tvrdé, zkorinatělé a křupavé a místy svítilo, jako by do něj byly zamíchané střepiny skla — v noci mrzlo. Ta změna počasí dodala uprchlíkům novou naději. Všichni vyšli ven z domků do chladného rána, začali se objímat a blahopřát si: ted přišlo pěkné počasí, Angličani zahájí veliký nástup a všecko skončí.

Angličani opravdu přišli, a přesně, ale ne tak, jak si to uprchlíci představovali. K jedenácté hned to první ráno pěkného počasí jsme všichni seděli na rumišti a vyhřívali se na slunci jak ty zimomřivé ještěrky, když jsme najednou v dálce zaslechli rachot, ponenáhlu se přibližoval, byl pořád silnější a mohutnější a zdálo se, že je ho plná obloha. Po chvilce nejistoty všichni uprchlíci pochopili a s nimi jsem to pochopila i já: ten rachot jsem už slyšela v Římě ve dne v noci už tolikrát: "Angličani, eroplány, to jsou anglické eroplány." A opravdu, vzadu za jednou horou se na jasném, čistém nebi objevila první skupina čtyř eroplánů. Byly bílé a krásné, třpytily se na slunci a tam nahoře na nebi vypadaly jako ty stříbrné filigránové brože, co se dělají v Benátkách. Hned nato se objevily další čtyři a potom ještě čtyři, celkem jich bylo dvanáct. Letěly přímo, jako by sledovaly neviditelnou nit. Ted rachot zaplavil celé nebe, a říkám pravdu — i když mi ten rachot připomenul leckterou ošklivou hodinu v Římě, i mne to trochu nadchlo, jak jsem ho slyšela, protože se mi zdálo, že v tom rachotu rozpoznávám jakoby hrozný, ale pro nás Italy dobrý hlas, který poroučí fašistům a Němcům, aby šli pryč. Tak jsem se na ně taky dívala se zatajeným dechem a plná naděje, zatímco eroplány bezpečně mířily přímo

129

liL

k městu Fondi, které se rozkládalo v údolí se svými bílými domky mezi tmavě zelenými pomerančovníkovými zahradami. A pak se najednou kolem eroplánů začaly na nebi objevovat puntíky bílých obláčků a hned nato začaly bubnovat suché rychlé rány německého protiletadlového dělostřelectva. Bylo tam nevím kolik protiletadlových děl, střílela ze všech stran údolí. To jste měli slyšet uprchlíky: "Chudáčkové, střílejí... ale střílejí naprázdno... to tak, až naprší a uschne... jen střílejí, střílejí, tomu tak něco uděláš." Skutečně se zdálo, že ty rány z děla eroplány nezasáhnou, letěly zatím na obloze dál. Pak jsme zaslechli silnější a hlubší výbuch a spatřili jsme bílý obláček, už ne na nebi, ale při zemi, mezi domy a zahradami Fondi. Eroplány začaly shazovat bomby.

Co se stalo po tom prvním výbuchu, na to budu dlouho pamatovat, když ne z jiného důvodu, tak proto, že jsem nikdy neviděla, jak tolik lidí upadne za tak krátko z radosti do bolesti. Bomby ted jedna po druhé hustě padaly na město, bílé mraky výbuchů nad městem očividně houstly, jeden šel za druhým; a všichni uprchlíci, kteří ještě před chvílí byli tak spokojení, začali na rumišti povykovat, plakat a hlasitě bědovat, zrovna jako Filippova dcera a žena, když jim Vincenzo oznámil, že Něm* ci ukradli dceřinu výbavu. Všichni křičeli, běhali sem a tam a mávali rukama, jako by chtěli letadla zastavit: "Dům, můj dům, vrahové! — Srovnávají nám domy se zemí! — To jsme to dopracovali! — Naše domy, domy, domy!tř a mezitím bomby pořád padaly, jako když třesete stromem a padá zralé ovoce; a flak pořád hustě a nepřetržitě střílel a dělal ohlušující rámus — zaplavoval nejenom nebe, ale zdálo se, že taky otrásá zemí. Eroplány zaletěly až na konec údolí k moři a tam, kde se moře třpytilo ve slunci, se otočily a zase nazpátek a zase nové bomby, zatímco uprchlíci, kteří na chvíli ztichli, protože si mysleli, že letí pryč, se dali znova do křiku a pláče, ještě silněji než předtím. Ale zrovna když se zdálo, že neúprosná, sebejistá letka opravdu odletí stejným směrem, odkud přišla, najednou se druhý eroplán poslední skupiny rudě vzňal — plamen se podobal šále, která mávala na

modrém nebi. Flak zasáhl cíl, eroplán se opoždoval za ostatními a ta ohnivá šála mávala kolem malého bílého stroje a pořád rostla a pořád víc rudla. To jste

130

měli slyšet utečence ted: "Pasáci Němci, jen jim to nandejte, těm vrahům, sestřelte je dolů." Rosetta najednou vykřikla: "Podívej, mami, to je hezké — parašutisti!" A opravdu, zatímco zasažené letadlo padalo v plamenech směrem do moře, viděla jsem, jak se na obloze otvírá jeden bílý deštník padáku po druhém, a pod každým se kývá černá tečička a hýbe se podle větru: letec. Tak se jich otevřelo sedm či osm a pomaloučku se snášely dolů. Protiletcká baterie přestala střílet a zasažené letadlo se potácelo, letělo stále níž, až zmizelo za kopcem. Za chvíli jsme uslyšeli obrovský výbuch a pak už nic. Ted bylo znova ticho, jenom v dálce, na tu stranu, kde zmizela letka, zaznívala slabounká kovová ozvěna; na rumišti bylo slyšet jenom nárek a křik uprchlíků, stříbřité padáky se dál pomalu snášely dolů a celé údolí Fondi bylo zahaleno do šedého dýmu, tu a tam zarůžovělého od plamenů požárů.

Tak Angličani přišli, ano, ale aby zničili domy uprchlíků, a také při této příležitosti se znova u Michela projevilo to zvláštní tvrdé srdce, tak, jak bych byla nečekala. Tentýž večer, když jsme v chaidě mluvili o bombardování, Michele najednou řekl: "Víte, co říkali ti uprchlíci, kteří teď fňukají nad svými domy, když noviny psaly, že ti tak zvaní naši kotláři koventrizovali, jak se říkalo, některé nepřátelské město? Říkali — sám jsem to na vlastní uši slyšel: no, jestli je bombardují, je to znamení, že si to zaslouží." Zeptala jsem se: "Ale není ti jich líto, všech těch chudáků, co ted zůstali bez střechy nad hlavou a musí běhat po světě nazí a holí jak cikáňata?" A on: "Ano, je mi jich líto, ale o nic víc než těch druhých, co přišli o domov dřív než oni. Říkám ti, Cesiro: dneska mně, zítra tobě. Oni tleskali, když bombardovali domy Angličanům, Francouzům, Rusům — a ted přišlo bombardování zase na ně. Není to spravedlivé? Ty, Rosetto, věříš v Boha: nevidíš v tom prst boží?" Rosetta neřekla nic, jako obvykle, když Michele mluvil o náboženství, a tím to skončilo.

Zkrátka, po tom prvním bombardování se všichni uprchlíci vrhli dolů do údolí, aby viděli, co se stalo s jejich domy. Skoro všichni se vrátili s dobrou zprávou, že domy většinou stojí a že konec konců město není tak hrozně zničené, jak se na první pohled zdálo. Pravda, dva lidé přišli o život: starý žebrák, který

v

131

spal v polozbořeném domě na kraji města, a taky — vypadá to nemožné — ten fašista, kterému se říkalo Opičák a který nám vyhrožoval puškou, když jsme bydlily u Concetty. Opičák opravdu umřel tak, jak žil: to ráno využil pěkného dne, šel do Fondi a vypáčil roletu jednoho niťářského krámu. Bomba mu shodila dům na hlavu — našli ho mezi stužkami a knoflíky, v ruce ještě svíral ukradené věci. Řekla jsem Rosettě: "No, dokud budou umírat lidi jako on, blahoslavená válka." Ale Rosetta mě překvapila, měla tváře plné slzí a řekla: "Nemluv tak, mámo... byl to taky chudák." A večer chtěla přidat modlitbu taky za něho, za jeho duši černější než ta černá košile, co měl na sobě, když ho zasáhla bomba.

Zapomněla jsem říci, že v těch dnech umřel ještě někdo: Tommasino. Dobře vím, jak a proč umřel, protože jsem byla u něho při té události, která způsobila jeho smrt. Navzdory dešti, zimě a blátu Tommasino po celou tu dobu pořád šmelil. Kupoval od rolníků, od Němců, od fašistů a prodával uprchlíkům. Jídla už bylo málo, ale on kšeftařil se solí, s tabákem, s pomeranči a s vejci. Přirozeně

vytáhl ceny nahoru a tak se mi zdá, že měl pěkné výdělky. Celý den brouzдал po údolí a nebál se nebezpečí — ne že by byl statečný, ale proto, že mu záleželo víc na penězích než na vlastní kůži. Chodil věčně s neholenou bradou, věčně se zahrnutými a roztrhanými kalhotami, věčně se zablácenými botami — vypadal opravdu jak věčný žid. Rodinu ubytoval už před časem u známých rolníků, bydlili ještě nad Paridovým domkem, a když se ho někdo zeptal, proč nejde za rodinou, odpovídal: "Mám tam obchod, chci držet obchod až do poslední chvíle." Chtěl říci do poslední chvíle války, ale nevěděl, že bude obchodovat až do poslední chvíle svého života.

Zkrátka, jednoho dne jsem složila do košíčku osm vajec a sešla jsem s Rosettou dolů, abych je vyměnila za komisárek u Němců — tábořili v pomerančovnickových hájích dole v údolí. Náhodou byl ve Sv. Eufemii za obchodem Tommasino a nabídl se, že nás doprovodí.

Vydali jsme se na cestu pátý pěkný den po tom prvním bombardování. Tommasino šel jako obvykle před námi, skákal přes kamení a díry po oslí stezce, beze slova, ponořený do svých

132

výpočtů, a my šly za ním taky mlčky. Oslí stezka se klikatila po úbočí hory nalevo, potom jí na určitém místě zatarasovala cestu příkrá skála, stezka běžela kus po rovině a pak znova sestupovala z hory dolů napravo. Ta rovinka bylo podivné místo: byly tam holé, příkré skály zvláštního tvaru jako cukrové homole, šedé jak ze sloní kůže, celé proděravělé jeskyněmi a jeskyň-kami; a mezi těmi skalami rostla spousta indických fíků, které se podobaly svými zelenými masitými listy nafouklým a pichlavým tvářičkám. Stezka se kroutila mezi indickými fíky a skalami podél potůčku, který byl takový hezký, radost se podívat — voda čistá jak zrcadlo a koryto pokryté zeleným mechem. Jak jsme dorazili na tu rovinku a Tommasino šel asi třicet metrů před námi, zaslechli jsme rámusit letku eroplánů. Nevšímali jsme si toho, teď už to bylo docela běžné, a kromě toho letěla směrem na frontu; mohli jsme být jisti, že nezačne bombardovat hory, protože to nestálo za to, mrhat na kameny rumišť bombami, za které se musilo zaplatit. Proto jsem jen řekla klidně Rosettě: "Koukej, eroplány." A opravdu, na jasném nebi bylo vidět stříbřitě bílou letku, vyřízenou do tří řad, v čele jediný eroplán, který je jakoby vedl. Jak jsem se tak dívala, uviděla jsem, jak z eroplánů v čele letí červený praporek, a nevím, jak jsem si vzpomněla, že Michele mi řekl, že je to znamení k shazování bomb. Jen jsem si to pomyslila, začaly pršet bomby, nebo lépe řečeno, neviděli jsme bomby, padaly příliš rychle, ale skoro hned jsme slyšeli hromový výbuch hodně blízko, zatímco země kolem nás tancovala jako při zemětřesení. Ve skutečnosti to nebyla ani tak země, co tancovalo, ale spousty kamínků vyrvaných z půdy, a hlavně — jak jsem viděla potom — ostrých a zkroucených železných střepin, každá dlouhá aspoň jak můj malíček: kdyby nás jen jedna zasáhla do těla, byly jsme na místě mrtvé. Kolem dokola se zvedl ostrý hustý prach, dráždil ke kašli, a v tom kalném prašném mraku jsem už skoro nic nerozeznávala, popadl mě hrozný strach a volala jsem Rosettu. Mračno teď trochu zřídlo, na zemi byla spousta těch železných střepin a fašírka z rozsekaných a rozdrcených indických fíků. Pak jsem najednou zaslechla Rosettu, jak mi říká: "Ale já jsem tady, mámo." Nikdy jsem nevěřila na zázraky, ale říkám pravdu, \ když jsem — po těch železných střepinách, které kolem nás

133

v okamžiku výbuchu tancovaly — šťastně objímala svou Rosettu živou a zdravou, pomyslila jsem si, že to byl opravdový zázrak, že nás to nezabilo. Objímala jsem ji, pusy jsem jí dávala, sahala jsem jí na obličej a na tělo, skoro jsem nevěřila, že zůstala zdravá; potom jsem hledala Tommasina, který šel

před námi asi třicet kroků napřed, jak jsem řekla. Neviděla jsem ho na té rovině pokryté roztlučenými indickými fíky ani nablízku, ani dál, ale zaslechla jsem, jak někde nařiká: "Pane Bože, Panenko Marijá, Pane Bože, Panenko Marijá..." Napadlo mě, že ho to třeba zasáhlo, a pocítila jsem výčitky za to své štěstí, že jsem našla Rosettu živou a zdravou. Neměla jsem ho nijak zvlášť v lásce, ale konec konců to byl taky člověk a pomohl nám, i když ze ziskuchtivosti. A tak jsem zamířila k místu, odkud jsem slyšela jeho hlas, a čekala jsem, že ho najdu ležet na zemi ve vlastní krvi. Byla to mělká jeskyňka, skoro díra v jedné té skále; seděl tam skrčený jak hlemýžď v ulitě, hlavu mezi rukama a hlasitě nařikal. Hned jsem si ale všimla, že nemá ani šrám, že je to jenom úlek. Povídám mu: "Tommasino, je po všem... co tu děláš v té díře?... Poděkujme Pánu Bohu, všichni jsme naživu." On mi neodpověděl, jenom dál mumlal: "Pane Bože, Panenko Marijá..." To mě překvapilo a naléhala jsem: "Tommasino, hni sebou, jdeme dolů, jinak bude pozdě." A on: "Já se odtud nehnu. A já: "Ale copak chceš tady zůstat?" A on: "Já tam dolů nejdu..." ted vylezu nahoru až na vršek, co nejvýš, a zalezu pod zem do nějaké hluboké jeskyně a nehnu se odtamtud... se mnou je konec." "Ale Tommasino, a co obchod?" "K čertu s obchodem." Jak jsem slyšela, že posílá k čertu obchod, pro který až dosud podstoupil tolik nebezpečí, pochopila jsem, že to myslí vážně a že je zbytečné naléhat. Ale přece jsem řekla: "Doprovod nás aspoň dolů... stejně můžeš být klidný, dneska už se eroplány nevrátí." Odpověděl: "Jděte samy... já se odsud nehnu," a zase se začal třást a volat Panenku Marii. Tak jsem se s ním rozloučila a vykročila jsem po oslí stezce směrem do údolí.

Došly jsme do údolí a tam jsme na kraji pomerančovníkových hájů viděly německý tank celý přikrytý pomerančovníkovými větvemi, kamuflovaný stan — totiž modře, zeleně a hnědě pomalovaný — a šest sedm Němců: vařili si, jeden seděl pod pomerančovníkem a hrál na tahací harmoniku. Všichni byli

134

mladí, měli dohola ostříhané hlavy a bledé nateklé tváře, znetvořené jizvami: než přišli do Fondi, byli v Rusku a tam, jak nám řekli, byla válka stokrát horší než v Itálii. Já jsem je znala, už jindy jsem s nimi takhle měnila vejce za chleba. Zdaleka jsem vyzvedla do výše košíček s vejci; ten s tahací harmonikou nechal hned hraní, šel do stanu a vylezl s hranatým kilovým komisár-kem. Přiblížily jsme se; on se nám ani nepodíval do tváře, držel chleba stranou, jako by měl strach, že mu ho vytrhnu, odhrnul z vajíček listí a po německu je spočítal, od jedné do osmi. Ne-spokojeně si vzal jedno vajíčko a u ucha s ním zatřepal, aby viděl, jestli je čerstvé. Nato jsem mu řekla: "Jsou čerstvá, bud klidný, neboj se, riskovaly jsme život, abychom ti je donesly dolů, dneska bys nám měl dát dva chleby a ne jeden." On nechápal a zatvářil se tázavě; já mu tedy ukázala na nebe a pak jsem na-značila, jak padají bomby, a řekla jsem "bum bum", abych popsala výbuchy. Konečně pochopil a řekl větu, ve které bylo slovo "kaput" — to oni pořád opakují a jednou mi Michele vysvětlil, že to v italštině znamená něco jako "být zabitý". Pochopila jsem, že mluví o sestřeleném letadle, a odpověděla jsem: "Za jednoho, co sestřelíte, jich přiletí stovka.... kdybych byla vámi, nechala bych války a vrátila bych se do Německa... bylo by to lepší pro všechny, pro vás i pro nás." Tentokrát neřekl nic, protože zase nepochopil, ale podal mi chleba a vzal si vajíčka a rukou naznačil něco jako: "Přijď zas a zase uděláme tuhle výměnu." Tak jsme je pozdravily a vrátily jsme se po oslí stezce zpátky do Sv. Eufemie.

Ještě tentýž den utekl Tommasino až nahoru do osady nad Sv. Eufemií, kde měl rodinu. Druhý den poslal jednoho rolníka s dvěma muly pro všechny své věci do svého domečku v údolí — všecko, taky matrace a drátěnky z postelí, si dal odnést na vršek hory. Ale domek, kde bydlila rodina, se mu nezdál

dost bezpečný; za pár dní se se ženou a s dětmi přestěhoval do jeskyně až docela pod temeno hory. Byla to prostorná, hluboká jeskyně se vchodem, který nebylo zvenčí vidět, protože byl celý zakrytý stromy a ostružiním. Nad jeskyní se tyčila obrovská šedá, vysokánská skála, podobná cukrové homoli — bylo ji dobře vidět i z údolí, tak byla veliká. Strop jeskyně byl tedy pěkných pár desítek metrů silný, samá pevná skála. Ubytoval se s rodinou

135

v té jeskyni — za dávných dob bývala útočištěm loupežníků — a budete si možná myslet, že se teď cítil před bombami v bezpečí a že ho strach přešel. Ale jeho chytl tenkrát takový strach, že mu tak říkajíc přešel do krve jako horečka. Třebas byl v jeskyni a nad sebou měl skálu, pořád se jen celý den třásl od hlavy k patě, chvílku se podepíral na jednom místě, chvílku zas na druhém, hlavu a ramena zabalená do deky. Pořád jen opakoval slabým naříkavým hlasem: "Mně je špatně, mně je špatně," nejedl už, nespál a zkrátka se tratil před očima, roztával jak svíčka, každý den ho kus ubylo. Já jsem za ním jeden den šla a našla jsem ho hubeného a zkroušeného, že by se kámen ustrnul. Stál opřený u vchodu jeskyně, celý zabalený do deky, a třásl se a vzpomínám, že jsem si ho trochu dobírala — neuvědomila jsem si, že je opravdu nemocný: "Ale Tommasino, čeho se bojíš? Tahle jeskyně bomby vydrží. Čeho se bojíš? Že se budou bomby kroutit tady v lese jako hadi a nakonec vlezou do jeskyně a půjdou za tebou i do postele?" Díval se na mne, jako by nerozuměl, a úporně opakoval: "Mně je špatně, mně je špatně." Zkrátka, za několik dní jsme se dověděli, že umřel. Umřel strachy, protože neměl žádné zranění ani nemoc: jenom hrůzu z těch bomb. Nešla jsem mu na pohřeb, protože mne to rozlítostňovalo, a smutného bylo už tak dost. Šla jeho rodina a Filippo se svými; mrtvolu neuložili do rakve, protože už nebyla ani prkna, ani truhláři, ale přivázali ji ke dvěma větvím a hrob-ník, světlolasý čahoun, taky uprchlík — ted se trochu zabýval černým trhem a chodil po horách se svým černým koněm — přivázal Tommasina do sedla na koně a krok za krokem ho po oslí stezce dopravil dolů na hřbitov. Pak mi vyprávěli, že se jim nepovedlo najít kněze, protože všichni utekli. A tak se, chudinka, musil spokojit modlitbami příbuzných. Pohřeb prý třikrát přerušil letecký poplach; a z nedostatku jiného mu u Jělali na hrob kříž ze dvou prkýnek utržených z bedničky od nábojů. Později jsem se dověděla, že Tommasino nechal ženě hodně peněz, ale žádné zásoby: obchodničil a kupčil, až prodal všechno, do posledního kila mouky a do posledních deseti dek soli; a tak měla vdova peníze, ale nic k jídlu, a aby se udržela při životě, musila kupovat dvakrát tak draho to, co manžel kdysi prodal za polovic. Mám dojem, že na konci války jí ze všech těch peněz, co jí

136

Tommasino zanechal, nezbylo skoro nic, taky protože došlo k znehodnocení měny. A víte, co řekl Michele o strýcově smrti? , Je mi ho líto, protože to byl hodný člověk. Ale umřel stejně, jako může zítra umřít tolik jiných lidí: běhal za penězi a myslel si, že jde jen o peníze; a pak ho najednou ochromil strach, když uviděl, co se za penězi skrývá."

Šestá kapitola

Pěkné počasí přineslo anglické bomby a ještě jednu metlu: německé zátahy. Vrták nám je ohlásil, ale v hloubi duše tomu nikdo nevěřil, kdežto ted nám několik rolníků, kteří utekli do hor, přineslo zprávy, že Němci udělali v údolí zátah, sebrali všechny muže schopné práce, naložili je na nákladáky a pak je poslali na práci bůhvíkam — někdo říkal, že na opevňovací práce na frontu, jiný dokonce, že do Německa. Pak přišla další zpráva: Němci v noci obklíčili sousední údolí, vylezli na vršek hory, potom se

rozptýleně pustili dolů a do téhle sítě nachytali muže jako rybičky a na nakladačích je poslali pryč. Mezi uprchlíky hned zavládl veliký strach — byli mezi nimi alespoň čtyři či pět mláďenců, kteří byli v armádě, když se fašismus zhroutil, a pak dezertovali. A zrovna tyhle mláďence Němci hledali, protože je považovali za zrádce a chtěli je za zradu potrestat tím, že je pošlou na práci jako otroky kdovíkam a kdoví za jakých podmínek. Největší strach měli rodiče těch mláďenců a ze všech nejvíc se bál Filippo o syna Michela. Vždycky mu odporoval, ale Filippo na něho byl moc pyšný. Zkrátka, ve Filippově domku udělali schůzi a rozhodli, že v příštích dnech, dokud tu bude nebezpečí zátažů, všichni mláďenci utečou za svítání jeden po druhém na vršek hory a sejdou pak dolů až za soumraku. I kdyby se tam nahoru Němci dostali, byly tam jiné pěšinky, vedly do jiných údolí nebo na jiné hory a zkrátka, i Němci jsou lidé, a až uvidí, že mají chodit kilometry pořád po horách jenom proto, aby chytli jednoho či dva lidi, přejde je chuť. Po pravdě řečeno, Michele by byl nechtěl utéci jako ostatní, ne snad z vyzývavosti,

137

ale protože nechtěl nikdy dělat to, co druzí. Ale matka ho s plá-čem prosila, aby to udělal pro ni, když ne pro sebe, a on nakonec souhlasil.

Rosetta a já jsme se rozhodly chodit do hor s ním — ne že bychom měly strach, ženy nebrali —, ale jen tak, abychom něco dělaly, protože na rumišti jsme umíraly nudou, a taky proto, abychom byly pohromadě s Michele, byl to tam nahoře jediný člověk, kterého jsme si oblíbily. Tak začal ten divný život — budu si na něj pamatovat, co budu živa. Uprostřed noci Paride, který vždycky vstával za úsvitu, nám přicházel zaklepat na dveře a my jsme se ve velkém spěchu oblékly při slabém světle olejového kahanu. Vyšly jsme ven za tmy, byla pořádná zima, nahoru dolů po rumišti se míhaly stíny a okna domků se rozsvěcela jedno po druhém. Nakonec jsme našly Michela, drobného a zachumlaného do svetříků a svetrů, podobal se trpaslíkovi z pohádky — z rodu těch trpaslíků, co žijí v jeskyních a hlídají poklady. Dal se na pochod a my jsme za ním beze slova vykročily do hor.

Začali jsme stoupat potmě hustým vysokým houštím, které nám sahalo až k prsoum, nahoru po umrzlé pěšině. Nebylo vidět, ale Michele měl kapesní lampičku a občas namířil na pěšinu pruh světla, a tak jsme šli beze slova dál. Zatímco jsme stoupali, začalo nebe za horami blednout, pomaloučku dostávalo špinavě šedou barvu, ale spousta hvězd ještě naposledy zazářila, než se rozednilo. Hory zůstávaly černé na pozadí toho jasnějšího nebe potečkovaného hvězdami, potom začaly i hory blednout, objevovala se zeleň, tu a tam pocákaná tmavou barvou houštin a lesíků. Teď už se hvězdy ztratily, nebe bylo šedé až skoro do běla a před našima očima se objevila suchá houština, ztuhlá zimou, ubohá, mlčenlivá a ještě spící. Ale na obzoru nebe postupně růžovělo a nad našimi hlavami modralo a s prvním paprskem slunce, který zezadu té jedné hory prudce a zářivě vystřelil jak zlatý šíp, se rozsvítily všechny barvy: jasná červeň bobulí, zářivá zeleň mechu, smetanová bělost rákosových čupřin, lesklá černá shnilých větví. Ted jsme vyšli z houštiny a šlapali jsme dubovým lesíkem, kterým byla hora porostlá až k vrcholku. Duby byly dost vysoké, roztroušené po svahu hodně kus jeden od druhého, rostly a nikde se nedotýkaly — místy natahovaly

138

větve jako paže, jako by se chtěly vzít za ruku a jeden podepřít druhého, aby na tom svahu a tím větrem nespady. Byly po-kroucené, bylo jich málo a tvořily řídký lesík, bylo jím vidět po svahu bílého kamení až na vršek hory, který se rýsoval proti modrému nebi. Lesíkem vedla pěšina skoro po rovině; slunce probouzelo ve větvích ptáky, bylo jich hodně slyšet, jak poletují a pípají, i když je nebylo vidět.

Michele šel napřed, vypadal nevím proč šťastný, šel rychle, točil kusem větve, kterou si vzal jako hůl, a pohvizdoval si melodii, která byla jako vojenský pochod. Ještě jsme kus vystoupili a duby postupně řídly, byly menší a zkroucenější a nakonec tam už nebyly duby, ale jenom pěšina, která běžela po svahu mezi bílou oslepující sutí, a o kous-sek výše byl vršek hory nebo spíš sedlo mezi dvěma horami — tam jsme měli namířeno. Jak jsme došli na konec pěšiny, ocitli jsme se na paloučku a po takové spoustě kamení to bylo překvapení: byl celý vystlaný hebkou, svěže zelenou travou a tu a tam se zvedaly kulaté balvany jako hřbety zvířat. Uprostřed té smaragdově zelené louky byla stará studna s roubením z kamení, jen tak bez malty. Z toho paloučku byl opravdu krásný pohled a dokonce i já — na přírodní krásy nejsem, možná že proto, že jsem se na horách narodila a znám je moc dobře — dokonce i já, když jsem tam poprvé přišla, jsem zůstala s pusou otevřenou obdivem. Na jedné straně klouzal pohled dolů po mohutném svahu, rumišťě za rumišťem jako obrovské schody až do údolí a dál až k modrému lesknoucímu se pruhu moře. Na druhé straně bylo vidět jen hory a zase hory, hory Ciociarie, některé pocákané sněhem nebo dočista bílé, jiné holé a šedé. Tam nahoře bylo chladno, ale ne moc, bylo tam čisté, jasné slunce a na slunci bylo příjemně a nebyl tam vítr, alespoň po celou tu dobu, co jsme tam chodili — asi čtrnáct dní.

Musili jsme tam nahoře zůstat celý den, a tak jsme obvykle roztáhli pokrývku a natáhli jsme se. Chvilku jsme odpočívali, ale pak jsme neměli stání a začali jsme brousit kolem. Michele a Rosetta šli o kus dál, trhali květiny nebo si prostě povídali — nebo spíš on mluvil a ona poslouchala. Ale já jsem většinou nechodila s nimi, zůstávala jsem na paloučku. Ráda jsem byla sama, v Římě jsem to mohla dělat kdykoli, ale ve Sv. Eufemii to bylo nemožné, protože v noci jsem spala s Rosettou a ve dne

139

člověk vždycky narazil na uprchlíky. Samota na mne působila takovým dojmem, jako když se v životě zastavuji a rozhlížím se; ve skutečnosti čas utíkal stejně, ale já jsem si toho tak nevší-malá, jako když jsem byla ve společnosti. Tam nahoře bylo neobyčejné ticho: z údolíčka naproti se ozývalo občas cinkání stáda, ale to byl jediný hluk a ani se to nezdál být opravdový hluk, ale jen hluk, který zdůrazňuje, jak je to místo klidné a to ticho hluboké. Občas jsem chodila ráda ke studni, naklá-něla jsem se přes roubení a dlouho jsem se dívala dolů. Byla velmi hluboká, nebo se to aspoň zdálo, celá z holého kamení kolem dokola až dolů k hladině vody, kterou bylo sotva vidět. Mezi kameny vyrážel hustě netík, takový hezký s větvičkami černými jak smůla a se zelenými jemnými lístečky jak peří, a odrážel se v tmavé hluboké vodě. Nakláněla jsem se tedy, dlouho jsem se dívala dolů a vzpomínala jsem, jak jsem byla malá. Dívat se na sebe do studní mi tenkrát nahánělo strach a současně mě to přitahovalo, představovala jsem si, že studny jsou spojené s celým podzemním světem vil a skřítků a skoro jsem mívala chuť skočit dolů do vody, abych se do toho světa dostala a utekla z toho svého. Nebo jsem se dívala dolů tak dlouho, až si oči zvykly na temnotu, a viděla jsem zřetelně, jak se můj obličej zrcadlí ve vodě — a pak jsem brala kámen a pouštěla jsem ho doprostřed obličeje a viděla jsem, jak se obličej rozbil na kousky ve chvění kruhů, které na vodě vyvolal pád kamene. Kromě koukání do studně se mi taky líbilo chodit mezi těmi podivnými bílými balvany, které tu a tam vystupovaly na paloučku mezi zelenou travou. I při těch procházkách se mi zdálo, že se vracím do dětských let: skoro jsem doufala, že mezi travou najdu nějakou vzácnost, trochu proto, že sama ta smaragdová tráva vypadala jako vzácnost, a trochu proto, že to bylo jedno z těch míst, kde mohl být zakopaný poklad, jak mi to jako dítěti vyprávěli. Ale byla tam jenom tráva, a ta nemá žádnou cenu a dává se dobytku. Jen jednou jsem našla čtyřlístek, dala jsem ho Michelovi a on — spíš aby mi udělal radost, než že tomu věřil — si ho dal do peněženky. Tak pomalu ubíhal čas, slunce stoupalo na nebi a

začínalo pálit, že jsem si někdy rozepja-la živůtek a opalovala se jako u moře. Když byl čas k jídlu, Miche-le a Rosetta se vrátili z procházky, usadili jsme se na trávu a sněd-

140

li jsme kus chleba se sýrem. Předtím i později jsem jedla leccaké dobré věci, ale ten tmavý zatvrdlý chleba, míšený z otrub a kukuřičné mouky, a ten ovčí sýr, tvrdý, že se dal roztloukat kladivem, mi připadají, když na to vzpomínám, jako to nejchutnější, co jsem kdy v životě jedla. Možná že je kořenila chuť k jídlu, kterou jsme při procházce dostali, anebo horský vzduch; možná pomyšlení na nebezpečí, které je taky vzácná omáčka; - jisté je, že jsem jedla se zvláštní chutí, jako bych si poprvé v životě uvědomila, co to je jíst a žít se a nabývat jídlem síly a cítit, že jídlo je dobrá a potřebná věc. Tady chci říci, že tam ve Sv. Eufemii jsem si tak říkajíc uvědomila mnoho věcí a byly to kupodivu ty nejprostší, které člověk obvykle dělá mechanicky, aniž na to myslí. Spánek mi nikdy dříve nepřipadal jako potřeba, jejíž uspokojení přináší požitky a osvěžení, a tělesná čistota, právě proto, že bylo těžké, ne-li nemožné, ji zachovávat, se zdála něčím skoro rozkošným. Zkrátka všecko, co se týká těla a čemu se v městě naopak věnuje málo času i pozornosti. Kdyby tam nahoře býval byl muž, který by se mi líbil a kterého bych měla ráda, myslím, že by láska byla měla taky novou příchutí, hlubší a silnější. Zkrátka, bylo to, jako kdyby se ze mne stal živočich — zdá se mi, že živočichové, kteří myslí jen a jen na vlastní tělo, musí zakoušet pocity, jaké jsem tehdy zakoušela já, když mě okolnosti donutily nebýt ničím jiným než tělem, které se živí, spí, líže se a snaží se, aby se mu vedlo co nejlíp.

Slunce opisovalo pomaloučku na nebi svou dráhu a zapadalo do moře. Když moře začalo tmavnout a červenat od západu slunce, vydávali jsme se na zpáteční cestu, už ne oslí stezkou, ale běželi jsme přímo po svahu dolů, cesta necesta, klouzali jsme po trávě a kamení, řítili jsme se po suti a houštím. Cesta, kterou jsme za svítání ušli za dvě hodiny, nám teď nezabrala víc než půlhodinku. Byly jsme dole včas k večeři, zaprášené, šaty plné listů a trní, a hned jsme šly do chajdy na večeři. Chodily jsme spát brzy a za svítání jsme byly znova na nohou.

Vždycky to tam nahoře na té plošině nebylo tak klidné, tak daleko od války. Nechci mluvit o eroplánech, ty nám často — osamocené i ve skupinách — lítaly nad hlavou, ani o výbuších, které slabě zaznívaly z údolí a znamenaly, že ti zatracení Němci zase vyhazují do povětří hráze zavodněných polí a dělají záplavy

141

a rozšiřují malárii po celém údolí — chci říci, že válku bylo cítit i v těch občasných setkáních tam nahoře. A to proto, že ten osamocený průsmyk měli na cestě všichni, kdo šli z Říma nebo taky ze severní Itálie, obsazené Němci, pořád přes hory a nikdy údolím do jižní Itálie, kde byli Angličani. Nejčastěji to byli zběhlí vojáci nebo chudáci, kteří se chtěli vrátit do vesnice, odkud je vyhnala válka, anebo zajatci, uprchlí z nějakého koncentračního tábora. Jedno z těch-setkání si moc dobře pamatuji. Zrovna jsme jedli jako obvykle chleba se sýrem, když se najednou objeví za jedním tím balvanem dva muži ozbrojení holí — vypadali tak, že v tu chvíli jsem je pokládala za divochy. Na sobě měli hadry — to mě nepolekalo, protože v hadrech tam nahoře chodili skoro všichni; ale měli tak široká ramena, že jsem to ještě nikdy neviděla, a jejich obličej, docela jiný než naše italské, mě vyděsily tak, že jsem se nemohla ani hnout, když popošli blíž. Zůstala jsem tam sedět jak ochromená strachem, chleba se sýrem jsem nedonesla k puse. Michele se ale nebál nikoho a ničeho, možná že ani neměl takovou kuráž, ale proto, že všem věřil a přiblížil se tedy k těm dvěma mužům a začal se s nimi dorozumívat

posunky. My dvě jsme se taky osmělily a šly jsme blíž. Měli žluté, hladké, bezvousé obličej, na hladké kůži na tvářích měli takové hluboké vrásky, černé husté vlasy, malá očka zvednutá nahoru směrem ke spánkům, rozplácené nosy a pusy jak umrlci, plnou zlámaných černých zubů. Michele nám řekl, že to jsou dva ruští zajatci, ale mongolské rasy, to je jako čínské, a že podle jeho názoru utekli z nějakého německého koncentráku, kde byli zavřeni. Já se nemohla nasytit těch širokých ramen a myslila jsem si, že to možná byla neopatrnost, že jsme se neschovali ani neutekli: ti dva byli tak silní, že by nás před nimi jistě nic nezachránilo, kdyby na nás, na Rosettu a na mne, skočili. Ale oba Mongolové se chovali jako dobří lidé; pořád se domlouvali posunky a zůstali s námi hodinu nebo o něco déle, než si odpočinuli. Michele jim nabídl chleba se sýrem a oni se najedli, ale s mírou, a tak se mi zdá, že nám poděkovali. Ustavičně se smáli, chudáci, snad protože nerozuměli a nedohovořili se — jako by tím smíchem chtěli dát najevo, že mají dobré úmysly. Michele jim pořád posunky vysvětloval cestu, kudy mají jít, a tak za chvíli odešli, a mezi balvany vypa-

142

dali zdálky opravdu jako dvě velké opice, které jdou po zadních nohách a podpírají se o ty hole, co si usekly ze stromu.

Jindy zas tudy šel italský dělník, který byl na zákopech nevím kde na frontě a utekl, protože jim tam nedávali nic jíst, nakládali s nimi jako s dobytkem a dřít musili jak otroci. Sotva se držel na nohou, byl to hezký slušný chlapec s jemným snědým obličejem, vyhublý na kost — lícní kosti mu vyčnívaly, oči měl zapadlé a smutné a celé tělo kost a kůže. Řekl, že má rodinu v Apulii a že doufá, že se za ní dostane touhle cestou — pořád po horách. Už byl na cestě týden a byl úplně rozedraný, boty rozbité a šaty na cáry. Moc nám toho neřekl, taky proto, že ze slabosti mluvil pomaloučku a tiše, s námahou a pokaždé jen pár slov, jako by chtěl šetřit dechem. Řekl jen, že slyšel, že v Římě došlo ke vzbouření, že bylo zabito několik Němců a Němci udělali proti Italům represálie, ale nevěděl, kdy, jak, ani kde k tomu došlo. Nakonec, jak tak mluvil o Němcích, povídá: "Jsou to svině. Vědí moc dobře, že teď už válku prohráli, ale jim se válka líbí a nic jim nechybí, žijí z nás, a tak v ní budou pokračovat, dokud jim zbyde třeba jen jediný voják. Jestli válka dřív neskončí, všechny nás umoří hladem a nedostatkem. Bud dodělá válka, nebo doděláme my." Vzal si od Michela chleba a sýr a taky trochu tabáku, zůstal na paloučku ani ne půl hodiny a pak se dal znova na cestu a táhl za sebou nohy, až to při každém kroku vypadalo, že padne na zem a už se nezvedne.

Jedno ráno jsme se opalovali a najednou jsme slyšeli zapísknu-tí. Hned jsme se všichni tři schovali za jeden ten bílý balvan, abychom se podívali, oč jde. Nemohli jsme vědět — pořád jsme byli ve střehu a pořád jsme se báli, že přijdou Němci a seberou nás. Za chvíli vystrčil Michele hlavu ven a viděl, jak se naproti němu honem schovává za nedaleký balvan jiná hlava. Tak jsme chvíli pokračovali, špiclovali jsme se navzájem, oni a my, a pak jsme nakonec viděli, že to nejsou Němci, a oni viděli, že my jsme Italové, a tak vylezli. Byli to dva vojáci z jižní Itálie, poručík a podporučík, jak nám řekli, ale byli v civilu, protože jako tolik jiných utíkali přes hory směrem na jih. Chtěli přejít frontu a dostat se do vesnice, kde měli rodiny. Jeden byl černovlasý, vysoký, s tmavou pletí, kulatým obličejem, očima černýma jak uhlíky, s bílými zuby a rty skoro fialovými; druhý byl blondýn

143

s dlouhým obličejem, modrýma očima a nosem do špičky. Černovlasý se jmenoval Carmelo a blondýn Luigi. Ze všech těch setkání, co jsme jich na horách zažili, bylo tohle snad nejmiň příjemné — ne že by

ti dva byli opravdu protivní, dost možná, že v době míru bych jim tam u nich na vsi nemohla nic vytknout — ale protože, jak ještě uvidíme, válka na ně měla ošklivý vliv, jako ostatně na spoustu lidí — odhalila ty stránky jejich povahy, které by jinak zůstaly skryté. A tady chci říci, že válka je velká zkouška; že by člověk měl vidět lidi ve válce a ne v míru — ne když platí zákony a úcta před druhým a bázeň boží, ale když tohle všechno není a každý jedná podle své při' rozené povahy bez brzd a bez ohledů.

Tak tedy když vyhlásili příměří, byli ti dva se svým plukem v Římě, zběhli z armády, schovávali se a pak utekli z Říma a chtěli se dostat zpátky do svého rodiště. Asi měsíc zůstali u jednoho rolníka na svazích Vílí hory. Hned na mne udělali špatný dojem, jak jsem je slyšela mluvit pohrdavě o tom sedlákovi — konec konců se jich ujal — jako o hrubém a hloupém chudákovi, který neuměl ani číst a měl dům jako chlív. Jeden z nich dokonce se smíchem řekl: "Ale to se ví, musili jsme se uskrovnit, v době nouze darovanému koni..." Dál řekli, že odešli z Vílí hory, protože jim ten rolník dal na srozuměnou, že už je nemůže nechávat u sebe, že už nemá co jíst — a černovlasý poznamenal, že to nebyla pravda, že by se bylo jistě něco k jídlu objevilo, jen kdyby byli měli peníze; všichni rolníci jsou na krejcar jak čerti. Závěr byl, že jdou na jih a že doufají, že se jim povede přejít frontu.

Byl už čas k obědu a Michele jim třebas trochu nerad nabídl, aby se s nimi podělili o obvyklý chleba se sýrem. Černovlasý řekl, že chleba přijmou rádi, a pokud jde o sýr, že mají celé kolo, protože je při odchodu ukradli tomu lakomému sedlákovi, který si toho nevšiml. Při těch slovech vytáhl kolo z tlumoku a se smíchem jim zamával. Zarazilo mě tohle upřímné prohlášení, ne snad tak pro to, co udělali — bylo to obvyklé v těch dobách, kdy kradli všichni a krádež už nebyla krádeží — jako pro tu otevřenost: zdálo se mi, že se nehodí pro muže jako on, v hodnosti poručíka, na kterém bylo vidět, že je to pán. Taky jsem si pomyslíla, že to není pěkné, odplatit tomu chudákovi za

144

pohostinství tím, že mu sebrali tu trošku, co měl. Ale neřekla jsem nic; a tak jsme se posadili na trávu, dali jsme se do jídla, a zatímco jsme jedli, povídali jsme si, anebo spíš jsme poslouchali černovlasého, který mluvil pořád sám a pořád jen o sobě, jako o někom moc důležitém — na vesnici měl statek a ve válce byl důstojníkem. Blondýn ho poslouchal, přimhuřoval oči proti slunci a občas mu skoro zlomyslně odporoval, ale černovlasého to nerozházelo a vytahoval se dál. Kupříkladu černovlasý říkal: "U nás na vsi mám panství..." A blondýn: "No řekněme dvě tři políčka jak kapesníky." "Ne, je to panství — potřebuješ koně, abys je objel." "Ale jdi, stačí jít pěšky, pár kroků a jsi na konci." Nebo: "Vzal jsem hlídku a šel do lesa. V tom lese bylo schováno aspoň sto nepřátelských vojáků." "Ale jdi, já byl u toho — jestli byli všeho všudy čtyři nebo pět." "Říkám ti, že jich byla aspoň stovka... jak se zvedli za křovím, kde byli schovaní, já jsem je nepočítal, protože v tu chvíli má člověk jiné věci na práci než počítat nepříteli, ale byla jich určitě stovka, jestli ne víc." "Ale jdi, slev něco, uber, bylo jich asi pět nebo šest." A tak pokračovali. Černovlasý lhal, až se prášilo, sebejistým a chvástavým tónem, a slaboučký zmoklý blondýn mu neodpustil ani jednu lež. Nakonec černovlasý řekl, co udělal ten den, když vyhlásili příměří a italské vojsko se rozuteklo. "Já byl u nás na vsi na intendanci, měli jsme vojenský sklad nacpaný vším božím požehnáním. Tu chvíli, jak jsem se dověděl, že válka skončila, jsem se nerozmýšlel: dal jsem naložit na kamion, co se tam vešlo, jako konzervy, sýry, mouku, zkrátka poživatiny, a rovnou za nosem to všechno jelo domů k mámě." Smál se, až ukazoval všechny bílé pěkné zuby, celý spokojený tím svým krásným nápadem. Michele ho až dosud mlčky poslouchal, ale teď stroze poznamenal: "Zkrátka, krad jste." "Co to má jako znamenat?" "To má znamenat, že ještě

chvilku před tím jste byl důstojníkem italského vojska, a chvilku nato jste byl zloděj." "Milý pane, já nevím, co jste zač, ani jak se jmenujete, ale mohl bych..." "Co byste mohl?" "Kdo teda řekl, že jsem krad?... Udělal jsem to, co dělali všichni, kdybych ty zásoby byl nevzal já, byl by je vzal někdo jiný." "To je možné, ale stejně jste krad." "Dejte si pozor, co říkáte, byl bych taky schopný..." "Podívejme se, čeho byste byl schopný, podívejme

145

se." Blondák řekl červolasému s posměšným pochechtává-ním: "Mrzí mě to, Carmelo, ale musíš přiznat, že tady ten pán tě položil na lopatky." Červolasý pokrčil rameny a řekl Michelovi: „Je mi vás líto, nechci se zahazovat tím, že bych diskutoval s někým, jako jste vy." "Tak tedy dobře" — řekl Michele s důrazem — "řeknu vám taky, proč jste jednal jako zloděj... nestačí vám, že jste kradl, ještě se tím vychloubáte... myslíte si, že jste byl tuze chytrý... kdybyste to byl udělal a styděl se za to, mohli bychom si myslit, že jste to udělal z nedostatku... nebo že vás zachvátila davová nákaza... ale vy se tím vychloubáte a tím ukazujete, že si neuvědomujete, co jste to udělal, a že jste připraven udělat to znova." Červolasého tenhle tón rozzuřil, vstal, popadl kus větve a rozpráhl se na Michela: "Bud budete zticha, nebo..." Ale Michele neměl čas reagovat. Blondák znova červolasého odzbrojil tím svým potměšilým zachechtáním: "Zase se strefil, co?" Carmelo teď obrátil svou zuřivost na přítele: "Ty buď zticha, vždyť ty ses toho taky zúčastnil, byli jsme u toho brakování spolu, ne?" "Já jsem nesouhlasil, jen jsem poslechl... ty jsi byl můj nadřízený... hehe, strefil se." Zkrátka, do konce oběda bylo ticho, červolasý byl vzteky černý a blondák se pochechtával.

Po obědě jsme chvíli zůstali zticha. Ale Carmelo nemohl spolknout toho zloděje, a tak za chvíli řekl Michelovi vyzývavě: "Vy říkáte s takovou jistotou své názory a nadáváte tak snadno zlodějům lidem, co stojí za mnohem, ale mnohem víc než vy — moh byste říct, co jste vůbec zač? Já můžu říct, kdo jsem: jsem Carmelo Alí, důstojník, statkář, doktor práv, vyznamenáný za statečnost a rytíř Italské koruny. Ale co vy jste zač?" Blondák se uchechtl a poznamenal: "Zapomínáš, že jsi byl u nás doma taky tajemníkem fašistického svazu. Proč to neřekneš?" Carmelo odpověděl rozmrzele: "Fašistický svaz už neexistuje, jen proto jsem to neřek... ale ty víš, že ani jako proti tajemníkovi svazu proti mně nikdo nemoh říct slovo." Blondák se pousmál a opravil ho: "Až na to, že jsi toho využíval a sezobnul sis všechny hezké venkovanky, co za tebou přišly se žádostmi o příměluvu... Jdi mi, ty jsi pěkný donchuán." Tahle obžaloba Carmelovi zalichotila, lehýnce se pousmál, ale neodmítl ji; pak se obrátil na Michela a táléhal: "Tak milý pane, vytaste se s nějakým titulem, s ně-

146

jakým doktorátem, s nějakou poctou, s nějakým vyznamenáním, zkrátka s něčím, ať víme, co jste zač a jakým právem kritizujete ostatní." Michele se na něho upřeně díval skrz své silné brýle pro krátkozraké a nakonec se ho zeptal. "Co na tom záleží, jestli vám řeknu, kdo jsem?" "Tak zkrátka, máte doktorát?" "Ano, mám doktorát... ale i kdybych ho neměl, nic by to na věci neměnilo." "Co to má znamenat?" "To má znamenat, že vy a já jsme dva lidé, a jenom to, co děláme, a ne pocty a doktoráty, z nás dělají to, čím jsme... a to, co jste udělal a řekl vy, vás zařazuje přinejmenším mezi lehkomyslné lidi s náramně pružným svědomím... to je všechno." "Strefil se," řekl znova s uchechtutím blondák. Červolasý se tentokrát rozhodl, že mu to bude jedno. Najednou vyskočil a řekl: "Jsem hlupák, že se snižuji k diskusi s vámi... jdem, Luigi, nebo bude pozdě, a my máme před sebou ještě kus cesty... Tak děkuji za chleba, a jestli k nám přijdete, buďte jistý, že vám ho stonásobně vrátím." Michele, paličák, mu klidně řekl: "Ano, jen když to nebude chleba z mouky, kterou jste sebral

italskému vojsku." Ted už byl Carmelo o kus dál, pokrčil jenom rameny a řekl: "Jděte mi k čertu — a italské vojsko taky." Zaslechli jsme blondáka, jak znova se smíchem opakuje: "Strefil se." Za jedním balvanem zahuli a ztratili se nám z očí.

Jindy jsme v dálce na pěšině, která se točila kolem hory, za-hlédli spoustu lidí, šli v řadě za sebou jak procesí. Pak přešli přes průsmyk — bylo jich asi třicet, muži ve svátečním, většinou v černém, ženy skoro v kroji, s dlouhými suknicemi, ži-vůtky a šátky. Ženy nesly na hlavách rance a košíky a v náručí nejmenší děti, a muži vedli za ruku ty větší. Jak nám ti chudáci sami vysvětlili, byli všichni z jedné vesničky a ta ležela zrovna na bitevní linii. Jedno hrozné ráno je Němci za svítání vyburcovali ze spánku a dali jim půl hodiny, aby se oblékli a sbalili to nejnnutnější. Pak je všechny naložili na nákladáky a odvezli je do koncentračního tábora někam k Frosinone. Ale oni za několik dní z tábora utekli, a teď se pokoušeli vrátit se pořád přes hory ke svým domovům a začít obvyklý život. Michele se vyptával jejich vůdce, urostlého staršího muže s šedými kníry, a ten mu prostoduše řekl: "Když už nic jiného, jde o dobytek. Když tam nejsme my, kdo se postará o dobytek? Němci snad?" Mi-

147

chele neměl odvahy jim říci, že nenajdou ani dobytek, ani domy, ani nic jiného, až se vrátí do vesnice. Chvilku si odpočali a zase se vydali na cestu. Pocítila jsem takovou náklonnost k těm chudákům — byli tak klidní a byli si tak jistí — taky proto, že se trochu podobali nám dvěma, Rosettě a mně: taky je vyhnala válka z domovů, taky utíkali přes hory nazí a holí jak cikáňata. Za několik dní jsem se ale dověděla, že je Němci znova chytli a poslali nazpátek do tábora k Frosinone. Pak jsem už o nich neslyšela.

Zkrátka, asi čtrnáct dní jsme vedli tenhle život: za svítání jsme vystoupili na průsmyk a za šera sešli dolů. Nakonec bylo jasné že Němci nechali zátahů, alespoň v horách na naší straně, a tak jsme se vrátili dolů a začali znova žít jako obvykle. Ale zůstal mi stesk po těch krásných dnech, které jsem strávila na vršku hory, tváří v tvář samotě a přírodě. Tam nebyli uprchlíci ani sedláci, aby mě otravovali válkou, Angličany, Němci a drahotou, nebyla tam obvyklá otročina s vařením trochu špatného jídla na syro-vém dříví v tmavé chajdě. Zkrátka, nebylo tam nic, co by nám připomínalo naše postavení, až na ta dvě či tři setkání, o kterých jsem vyprávěla. Byla bych si mohla myslet, že jsem každý den s Michele a Rosettou na výletě — tak to bylo. A ten zelený palouček, na který pálilo zimní slunce, jako kdyby byl máj, na obzoru hory Ciociarie s bílými vršky a na druhé straně moře, které se třpytilo na pozadí roviny u Fondi — ten mi připadal jak začarované místo, kde by mohl být doopravdy zakopaný poklad o jakých mi vyprávěli, když jsem byla malá. Ale ten poklad nebyl pod zemí, to jsem věděla; našla jsem ho v sobě a tak mě to překvapilo, jako kdybych ho byla vyhrabala vlastníma rukama — byl to ten hluboký klid, ten naprostý nedostatek strachu a úzkosti, ta důvěra v sebe a ve věci, které mi při těch osamělých procházkách den po dni rostly v duši. Za tolik let to snad byly mé nejšťastnější dny a kupodivu to byly zrovna ty dny, kdy jsem najednou byla nejchudší, bez všeho, k jídlu chleba se sýrem a na spaní trávu na palouku, ani chajdu jsem neměla nad hlavou a podobala jsem se spíš divokému zvířeti než člověku. Ted už byl konec prosince a zrovna na Boží hod přišli opravdu Angličani. Samozřejmě, ne Angličani z vojska od Garigliana, ale dva Angličani, kteří taky utíkali jako tolik jiných přes hory

148

a kteří se k nám do Sv. Eufemie dostali ráno 25. prosince. Bylo pořád překrásné počasí, studené, suché a jasné; a jedno ráno jsem vykoukla z baráčku a na rumišti vidím celý menší sběh lidí. Šla jsem blíž a viděla jsem, že uprchlíci a venkované stojí kolem dvou mladíků, kteří vypadali jako cizinci: jeden světlavý, malý, s modrýma očima, rovným tenkým nosem, červenou pusou, světlou bradkou zastřiženou do špičky; druhý vysoký a hubený, s modrýma očima a černými vlasy. Blondýn lámal trochu italštinu a tak nám řekl, že jsou Angličani, on že je důstojník od mariny a ten druhý prostý námořník, že se vylodili někde u Ostie, poblíž Říma, aby nám ubohým Italům vyhodili do povětří trochu našeho majetku, po skončení akce že se vrátili na pláž, ale lod, která je přivezla, se pro ně nevrátila a tak musili utéci a schovávat se jako tolik jiných. Dobu dešťů přečkali v jednom selském stavení poblíž Sermonety, ale teď začalo pěkné počasí a tak se chtějí pokusit o přechod fronty a dostat se do Neapole — tam bylo jejich velitelství. Po tomhle vysvětlení následovala spousta otázek a odpovědí — uprchlíci i rolníci chtěli vědět, jak to vypadá s válkou a kdy skončí. Ale ti dva věděli zrovna tolik, co my: celé ty měsíce žili na horách a stýkali se jenom s negramotnými rolníky, kteří stěží věděli, že je válka. Když uprchlíci zjistili, že ti dva nevědí nic a že naopak potřebují pomoc, vytratil se jeden po druhém a opakovali si mezi sebou, že ti dva jsou Angličani, že je nebezpečné stýkat se s nimi, že člověk nikdy neví — udavač se vždycky najde — a že by mohlo taky dojít k nějaké mele, kdyby se to Němcům doneslo. Zkrátka, nakonec ti dva zůstali veprostřed rumiště sami na tom ostrém zářícím slunci, oblečení do hadrů, s dlouhými bradkami, a rozhlíželi se rozpačitě kolem.

Přiznám se, že jsem se taky trochu bála zůstat s nimi — ne tak kvůli sobě jako kvůli Rosettě; ale právě Rosetta mi řekla, až jsem se zastyděla: "Mámo, vypadají tak opuštěně, chudáci... a pak, dneska je Boží hod, oni nemají nic k jídlu a třeba by chtěli být pohromadě se svými rodinami a nemohou... Proč je nepozveme na oběd k nám?" Říkám, zastyděla jsem se a pomyslila jsem si, že Rosetta má pravdu a že je to lehké dívat se na uprchlíky svrchu, jako jsem to dělala já, když se pak chovám stejně jako oni. Tak jsme těm dvěma daly na srozuměnou, aby

149

šli s námi, že sníme hodobožový oběd společně, a oni hned celí šťastní přijali.

Na ten vánoční den jsem se snažila vytáhnout se, hlavně kvůli Rosettě, ta od malička slavila každý rok vánoce lip než panská dcerka. Od Parida jsem koupila slepici a upekla jsem ji v troubě s bramborami. Udělala jsem domácí těsto na nudle, po pravdě řečeno, bylo ho málo, měla jsem málo mouky, a udělala jsem plněné taštičky. Měla jsem dva kousky suchého salámu, nařežala jsem ho na tenké plátky a kolem dala několik vajíček na tvrdo. Taky moučník jsem udělala: z nedostatku něčeho lepšího jsem jemně nastrouhala svatojánský chleba, smíchala jsem tu strou* hanku s jemnou moukou, hrozinkami, piniovými semínky a cukrem a upekla jsem nízskou, tvrdou, ale dobrou placičku. Taky se mi podařilo odkoupit od jednoho uprchlíka láhev marsaly a od Parida jsem měla víno. Ovoce jsme měli habaděj — ve Fondi byly stromy pomeranči osypané a byly za babku, před několika dny jsem jich koupila padesát kilo a celý den jsme jedly jen pomeranče. Pomyslila jsem si, že pozveme taky Michela, a řekla jsem mu to, běžel zrovna k otcovu domku. Hned přijal a zdá se mi, že přijal hlavně z nechuti k vlastní rodině. Ale dodal: "Milá Cesiro, dneska jsi udělala dobrou věc... kdybys byla ty dva ne-pozvala, už jsem si tě nevážil."

Pro jistotu zavolal otce, ten se vyklonil z okna a Michele mu řekl, že jsme ho pozvaly a že přijal. Filippo ho začal potichu zapřísahat, aby to Angličani neslyšeli: "Nechod tam, ti dva jsou uprchlíci, jestli se to Němci dovědí, bude s námi zle." Ale Michele pokrčil rameny, nečekal ani, až otec skončí, a zamířil k

nám. Prostřela jsem vánoční stůl ubrusem ze silného lnu, vypůjčeným od sedláků. Rosetta dala kolem talířů zelené větvičky s červenými bobulemi, natrhané v houštině — trochu se podobaly větvíčkám, které se prodávají o svátcích v Římě. Na jednom talíři byla slepice, bylo jí pro pět lidí trochu málo; na ostatních byl salám, vejce, sýr, pomeranče a moučník. Schválně jsem na ten den upekla chleba, byl ještě teplý z pece, nakrájela jsem bochník na čtvrtky, pro každého jednu. Jedli jsme při otevřených dveřích, protože v baráčku nebyla okna, a když se* zavřely dveře, zůstali jsme potmě. Venku před dveřmi bylo slunce a překrásné panorama Fondi, zalité světlem až dolů k moři, které se na slunci 150

třpytilo. Po plněných taštičkách zaútočil Michele na Angličany na válečné téma. Říkal jim to pěkně zpřímá, jako rovný s rovnými, a oni vypadali trochu udiveně, možná že na podobném místě nečekali takovéhle řeči od nějakého rozedrance — tak aspoň Michele vypadal. Michele jim tedy řekl, že udělali chybu, že se nevylozili blízko Říma místo na Sicílii; v tu chvíli mohli klidně a bez bojů dobýt Řím a celou jižní Itálii. Kdežto jít krok za krokem přes celou Itálii zezdola nahoru, jako to dělali oni, znamenalo zničit Itálii a připravit hrozné utrpení obyvatelstvu, které se octlo tak říkajíc mezi kovadlinou — to byli oni — a kladivem, totiž Němci. Angličani odpovídali, že o tom všem oni nic nevědí, že jsou vojáci a poslouchají rozkazy. Tak na ně Michele zaútočil jinak: proč vedou válku, s jakým cílem? Angličani odpověděli, že bojují, aby se ubránili před Němci, kteří si chtějí podrobit všecky a je taky. Michele odpověděl, že to nestačí: lidé od nich čekají, že po válce vytvoří nový svět, spravedlivější, svobodnější a šťastnější, než byl ten starý. Jestli se jim nepodaří ten svět vytvořit, tak i oni v podstatě prohráli válku, i když ji ve skutečnosti vyhrají. Světlovlasý důstojník Michela nedůvěřivě poslouchal a odpovídal stroze a zřídka; ale zdálo se mi, že námořník má stejné názory jako Michele, i když z respektu k důstojníkovi, svému nadřízenému, nemá odvahu je vyslovit. Nakonec důstojník přetrhl diskusi, řekl, že pro tuhle chvíli je hlavní vyhrát válku, a to ostatní že on nechá na své vládě; ta má jistě plán na vytvoření toho nového světa, o kterém mluvil Michele. Všichni jsme pochopili, že si nechce zadat v choulostivé rozmluvě, a taky Michele to pochopil, i když se ho to dotklo, navrhl teď přípitek na zdraví toho nového světa, který z války vznikne. Nalili jsme tedy do skleniček marsalu a všichni jsme se napili na zdraví toho budoucího světa. Michele byl dokonce dojatý, měl v očích slzy a po tom prvním přípitku chtěl připít na zdraví všech spojenců, taky Rusů, kteří, jak se zdálo, zrovna v těch dnech dobyli nad Němci velké vítězství. A tak jsme byli všichni spokojeni, zrovna jak to má na vánoce být, a alespoň na chvíli se zdálo, že už nejsou žádné rozdíly v jazyku ani ve výchování, že jsme opravdu všichni bratři a že ten den, který před kolika staletími viděl narození Krista ve stáji, vidí dneska zrození něčeho podobného Kristovi, něčeho dobrého a nového, co

151

udělá lidi lepšími* Na závěr oběda jsme naposled připili na zdraví obou Angličanů a pak jsme se všichni políbili, já jsem políbila Michela, Rosettu a oba Angličany a oni políbili nás, a všichni jsme si navzájem řekli: "Šťastné vánoce a šťastný nový rok", a já jsem se poprvé od příchodu do Sv. Eufemie cítila opravdu spokojená. Za chvíli však Michele řekl, že to je sice hezké, ale že sebeobětování a láska k bližnímu má své meze; a vysvětlil oběma Angličanům, že my dvě jim můžeme nabídnout pohostinství nanejvýš na tuhle noc, ale pak že bude lepší, když odejdou, protože je opravdu nebezpečné pro ně i pro nás, aby zůstali v osadě: Němci se to vždycky mohli nějak dovědět a potom by nás nic nezachránilo před jejich pomstou. Angličani odpověděli, že to chápou, a ujistili nás, že nazítří odejdou.

Celý den zůstali u nás. Hovořili s Michelelem o všem možném, a já jsem si všimla, že byl Michele zřejmě tuze dobře informovaný o jejich krajích, div ne lip než oni sami, kdežto oni toho věděli málo nebo vůbec nic o Itálii, kde konec konců byli a kde válčili. Důstojník nám kupříkladu řekl, že studoval na universitě, byl tedy vzdělaný. Ale Michele doloval, až zjistil, že ani neví, kdo to byl Dante. Já vzdělaná nejsem a nikdy jsem od Danta nic nečetla, ale Dantovo jméno znám a Rosetta řekla, že se u jeptišek ve škole nejen učily, kdo to byl Dante, ale taky jim od něho něco dali přečíst. Michele nám tuhle věc o Dantovi řekl potichu a stejně potichu, když ti dva neslyšeli, dodal, že tím se vysvětluje spousta věcí, kupříkladu bombardování, které zničilo tolik italských měst. Ti letci, co házeli bomby, neznali nic o nás a o našich památkách, byli klidní a nelítostní z neznalosti; a neznalost, připojil Michele, byla možnou příčina všeho trápení našeho i těch ostatních, protože zloba není nic jiného než jedna forma neznalosti, a kdo zná, nemůže opravdu ublížit.

Tu noc spali ti dva ve stohu a brzy ráno odešli, ani se nerozloučili. Byly jsme obě k smrti unavené, protože jsme zůstaly dlouho vzhůru a nebyly jsme na to zvyklé — obvykle jsme chodily spát se slepicemi. Tak jsme to ráno tvrdě spaly ještě přes poledne. V nejlepším spánku nás probudila najednou hrozná rána na dveře světničky a pak nějaký strašný hlas něco říkal v cizí řeči. "Panebože, mámo," vykřikla Rosetta a chytla se mne, "co se to děje?" Zůstala jsem chvilku bez hnutí, skoro nedůvěřivě

152

pak buchla znova další rána a další nesrozumitelné zařvání. Řekla jsem tedy Rosettě, že se půjdu podívat, slezla jsem z postele a jak jsem byla, ve spodničce, rozčuchaná, bosá, jsem otevřela dveře a vykoukla ven. Byli to dva němečtí vojáci, jeden byl asi rotmistr a druhý obyčejný voják. Rotmistr byl mladší, měl oholenou světlou hlavu, obličej bílý jak papír, vybledlé modré oči bez řas, bez výrazu a bez jiskry. Nos měl trochu nakřivo a rty mu utíkaly na opačnou stranu, dvě dlouhé, zacelené bledé jizvy přes tvář mu dodávaly podivný výraz, jako kdyby mu pusa pokračovala ke krku. Druhý byl ve středních letech, podsaditý, tmavý, s obrovským čelem, smutnými zapadlými očima tmavomodré barvy, čelist jak buldok. Abych pravdu řekla, dostala jsem strach, když nic jiného, tak z těch studených nevýrazných očí rotmistra — byla to tak ošklivá modř, že vypadaly jako oči zvířete, a ne člověka. Ale nedala jsem ten strach znát a naplno jsem mu zakřičela do obličeje: "Hele, co tě to chytá, zatracené j... chceš nám vyrazit dveře? Nevidíš, že jsme dvě ženské a že spíme — ted už člověk nemůže ani spát." Rotmistr se světlými očima udělal rukou pohyb a řekl špatnou italštinou: "Dobrý, dobrý;" pak se otočil na vojáka, kývl na něho, aby šel za ním, a vešel do baráčku. Rosetta byla ještě v posteli, koukala s očima navrch hlavy, prostěradlo přitažené až ke bradě. Ti dva se hrabali všude, i pod postelí, a v té hledači vášni nadzvedl dokonce rotmistr Rosettino prostěradlo, jako kdyby ho mohla mít pod pokrývkou, toho, co oni hledali. Nato šli zas ven. Mezitím se seběhla spousta uprchlíků; a když tak na to teď myslím, říkám si, že to byl zázrak, že se ti dva Němci neptali na Angličany uprchlíků, protože by jim to byl někdo určitě vyklopil, spíš z hlouposti než z jiného důvodu, a my chuděry bychom si to byly pěkně odskákaly. Ostatně — že se Němci objevili nahoře zrovna den po příchodu Angličanů, to mě vždycky přivádělo na myšlenku, že v tom byl nějaký špicl, nebo aspoň někdo upovídaný. Ale podle mého názoru si Němci nechtěli pálit prsty, a tak jen rychle udělali prohlídku a nikoho nevyslýchali.

Ale uprchlíci nebyli zvyklí vidět tam nahoře Němce a chtěli vědět, jak pokračuje válka a jestli bude brzy konec. Zatím šel někdo pro Michela, který uměl trochu německy; nakonec, zrovna ve chvíli, kdy se ti dva chystali k odchodu, někdo strčil do-

153

předu vzpouzejícího se Michela a zavolal: "Zeptej se, kdy bude konec války."

Bylo vidět na kilometr daleko, že se Michelovi ani trochu nechce mluvit s Němci. Ale odhodlal se a něco řekl. Vyložím ted italsky, co řekli Němci a Michele německy — něco z toho Michele hned na místě přeložil, aby tomu uprchlíci rozuměli, a něco mi přeložil, když pak Němci odešli. Michele se tedy zeptal, kdy skončí válka, a rotmistr odpověděl, že skončí brzy Hitlerovým vítězstvím. Připojil, že oni mají tajné zbraně a že těmi zbraněmi zaženou nejpozději zjara Angličany do moře. Pak řekl něco, co uprchlíky pořádně vystrašilo: "Uděláme ofenzívu a zaženeme Angličany do moře. A vlaky budou mezitím sloužit k dopravě munice, my budeme žít z italských zásob, a zrádce Italy necháme umřít hladem." Zrovna tak to řekl, tvářil se při tom přesvědčeně, klidně a nelítostně, jako by místo o Italech, tedy o lidech, mluvil o mouchách nebo o švábech. Všichni uprchlíci při těch slovech oněmli — tohle nečekali, kdovíproč si mysleli, že je mají Němci rádi. Michelovi se to ted začalo líbit a zeptal se těch dvou, co jsou zač. Rotmistr odpověděl, že je z Berlína a že v mírových dobách měl malou továrničku na výrobu papírových krabic, ale ted mu ji srovnali se zemí, a tak mu nezbývá, jak řekl, než válčit, jak nejlíp umí. Voják napřed zaváhal, než odpověděl, pak odvrátil zapadlé smutné oči, zatvářil se zarmouceně jak pes, když dostane holí, a odpověděl, že on je taky z Berlína a že mu taky nezbývá nic jiného než válčení, protože při bombardování přišly o život jeho žena a jediná dcera. Oba říkali zhruba totéž — při bombardování přišli o všechno a ted myslí jen na válčení; jenomže bylo jasné jak slunce, že rotmistr válčí horlivě a vášnivě a možná i se zlobou, kdežto zasmušilý voják s ohromným čelem, které bylo jakoby plné smutku, válčí už ted spíš jen ze zoufalství — dobře věděl, že už ho doma nikdo nečeká. Napadlo mě, že ten voják snad není zlý, ale to, že přišel o ženu a dceru, by z něho mohlo udělat zlého člověka, a kdyby nedej Bože nás dvě zatkli, neváhal by možná zabít Rosettu — právě proto, že by si vzpomněl, že mu zabili stejně starou dcerku. Zatímco jsem o tom přemýšlela, rotmistr — zdálo se, že má zrovna Italy v žaludku — se najednou zeptal, jak to, že tady je mezi uprchlíky tolik mladých lidí se založenýma rukama, když

154

všichni Němci jsou na frontě. Nato Michele zvýšeným hlasem . skoro zakřičel, že on a všichni ostatní bojovali zaHitlera a za Němce v Řecku, v Africe a v Albánii a že jsou hotovi bojovat znova až do poslední kapky krve; že se tu všichni nemohou dočkat, až velký slavný Hitler zvítězí a zažene do moře všechny ty zatracené Angličany a Američany. Rotmistra tahle tiráda trochu překvapila, díval se-nejistě zespoda nahoru na Michela a bylo vidět, že mu tak docela nevěří. Ale na těch slovech se nedal najít ani chloupek a nemohl nic říci, i když tomu nevěřil. Nakonec ještě trochu prolezli domky a prohrabali tak trochu všechno, ale ne zvlášť horlivě, jen tak aby se neřeklo. Pak se vrátili do údolí a nám se všem ulevilo.

Ale já jsem zůstala zaražená nad Michelovým chováním. Neříkám, že měl začít Němcům nadávat, ale zkrátka překvapily mě všechny ty lži, které na ně s takovou drzostí křičel. Řekla jsem mu to tedy a on pokrčil rameny a odpověděl: "S nacisty se smí všechno: může se jim lhát, zradit je, zabít je, pokud možno. Co bys ty udělala s jedovatým hadem, tygrem, vzteklym vlkem? Jistě bys ho hleděla

zneškodnit násilím nebo lstí. Určitě bys na něho nemluvila a nesnažila se ho nějak uchlácholit — věděla bys předem, že je to marná práce. A s nacisty je to zrovna tak. Postavili se mimo lidstvo jako divoká zvířata, a proto je proti nim každý prostředek dobrý. Ty jsi taky nečetla Danta jako ten vzdělaný anglický důstojník. Ale kdybys ho četla, věděla bys, že Dante říká: „A bylo zdvořilé být k němu hrubý/“

Zeptala jsem se, co ta Dantova věta znamená, Vysvětlil mi, že to právě znamená, že lidem jako nacisti je až příliš laskavé lhát a zradit je. Ani to si nezasluhují. Řekla jsem jen tak, abych něco řekla, že mezi nacisty mohou být hodní a zlí lidé jako všude, a jak tedy může Michele vědět, že ti dva jsou zlí? Ale on se dal do smíchu: "Tady nejde o hodné a zlé lidi. Jsou možná hodní na své ženy a děti, jako jsou hodní na svá mládata a samičky taky vlci a hadi. Ale na lidstvo — a tohle nakonec rozhoduje — to jest na tebe, na mne, na Rosettu, na tyhle uprchlíky a na rolníky, mohou být jen zlí." "A proč?" "Protože" — chvíli se rozmýšlel — "jsou přesvědčeni, že to, čemu my říkáme zlo, je dobro. A tak právě dělají zlo a myslí si, že dělají dobro. To jest, dělají svou povinnost." Zůstala jsem trochu na vahách, zdálo se mi, v že jsem to dobře nepochopila. Ale on mě už neposlouchal a skon-

155

čil jakoby pro sebe: "Ano> kombinace zla a smyslu pro povinnost, to je nacismus/*

Bylo zkrátka zvláštní, jak byl Michele hodný a současně tak nelítostný. Vzpomínám si, jak jsme se jednou setkali s Němci při docela jiné příležitosti. Většinou jsme měly málo mouky, a teď když jsem mísila chleba, dávala jsem do těsta nejenom jemné otruby, ale taky ty hrubší. Tak jsme se jednoho dne rozhodly, že se podíváme dolů do údolí, jestli tam nenajdeme trochu mouky výměnou za vajíčka. Vajíčka jsem koupila od Parida, bylo jich šestnáct a doufala jsem, že za ta vejce dostanu nějaké to kilo bílé mouky, když navrch přidám peníze. Od toho bombardování, co nahnalo chudákovi Tommasinovi tolik strachu, jsme už do údolí nešly, a abych řekla pravdu, právě proto se mi tam taky nechťelo. Zmínila jsem se o tom před Michele, nabídl se, že nás doprovodí, a já jsem přijala opravdu ráda, protože s ním jsem se cítila bezpečněji — tam nahoře to byl jediný člověk, který mi dodával odvahu a důvěru. Uložily jsme tedy vejce do košíčku pod slámu a brzy ráno jsme vyrazili. Bylo to začátkem ledna, zrovna uprostřed zimy a taky — to jsem cítila, i když jsem si to nedovedla dobře vysvětlit — uprostřed války, v nejhlubší, nejstudenější, nejzoufalejší chvíli toho zoufalství, které trvalo už tolik let. Naposledy jsem sešla do údolí právě tenkrát s Tommasinem; tenkrát bylo ještě na stromech listí, i když žluté, a po těch deštích byla na lukách tráva a na svazích byly dokonce poslední podzimní kytky, bramboříky a psí fialky. Ale teď, jak jsme postupně scházeli dolů, viděli jsme, že je všecko suché, šedé, spálené a holé, vzduch studený, bez slunce, a nahoře zatažené, vybledlé nebe. Vyrazili jsme na cestu dost zvesela, ale hned nás řeč přešla: den byl tichý, jako bývají tiché dny v hluboké zimě, a to ticho nás mrazilo a bránilo nám mluvit. Napřed jsme seběhli svah na pravé straně údolí, pak jsme přešli rovinku, kde spadla z eroplánu bomba mezi indické fíky a balvany tenkrát, když jsme šly s Tommasinem do údolí, a pak jsme se dali po stráni nalevo. Pochodovali jsme tak bez řeči ještě půl hodiny a nakonec jsme dorazili na začátek údolí, kde byl můstek, rozcestí a domek — bydlíval v něm Tom-masino, než došlo k tomu osudnému bombardování. Pamatovala jsem si to místo usměvavé, hezké, taky prostorné, a při-

156

znám se, že mě překvapilo, když jsem uviděla, jaké je teď smutné, šedé, holé a stísněné. Viděli jste někdy ženskou bez vlasů? Já ano, jedno děvče u nás na vsi dostalo tyfus, zčásti jí vlasy vypadaly a zbytek jí ostříhali dohola mašinkou. Vypadala jak vyměněná, měla i jiný výraz, působila dojmem velkého ošklivého vajíčka s tou svou hladkou holou lebkou — takovou ženské nikdy nemají — a obličejem bez vlasů, jako by jí ho rozmáčklo příliš ostré světlo. Stejně tak bez hustého zeleného listí tří platanů, které dávaly stín Tommasinovu domku, bez zeleně která schovávala kamení na březích potoka, bez kytek na obou stranách cesty a v příkopech — tenkrát jsem si jich nevšimla, ale určitě tam tehdy byly, protože teď jsem cítila, že tam chybí — to místo nevypadalo nijak, ztratilo celou svou krásu, právě jako když se ženské ostříhají vlasy. Nevím proč, když jsem je viděla tak zubožené, sevřelo se mi srdce a skoro se mi zdálo, že se trochu podobá našim životům v té chvíli — taky tak holým, bez iluzí — v téhle válce, která pořád nebrala konec. Odbočili jsme na hlavní cestu a za chvíli došlo k prvnímu setkání toho dne. Muž vedl za uzdu dva hnědé, dobře živěné koně, opravdu moc pěkné. Byli to němečtí koně, ale takovou uniformu jsem nikdy neviděla. Jen jsme ho dohnali, napřed se na nás podíval, pak pozdravil a zkrátka, protože jsme měli stejnou cestu, začal lámanou italštinou rozhovor. Tak jsme šli a povídali si hezký kousek. Muž byl asi pětadvacetiletý mládenec, tak krásný, že jsem málokdy v životě něco takového viděla. Vysoký, široká ramena, pas útlý jako ženská, elegantní, dlouhé nohy v holínkách ze žluté teletiny. Vlasy měl plavé jak zlato, oči modrozelené, mandlového tvaru, zvláštní a jako zasněné, nos rovný, velký a tenký, červená ústa se pěkně rýsovala, a když se usmál, ukazoval překrásné, bílé pravidelné zuby, radost se na ně dívat. Řekl nám, že není Němec, ale Rus, z hodně dalekých končin — řekl nám jméno, ale nevzpomínám si na ně. Klidně řekl, že zradil Rusy pro Němce, protože mu Rusové nešli pod nos, i když nemá v lásce ani Němce. Řekl, že spolu s jinými Rusy, kteří taky zradili, posluhuje u Němců, a řekl taky, že teď už je jisté, že Němci válku prohráli, protože pobouřili svět svými ukrutnostmi a celý svět se postavil proti nim. Prohrát nadobro válku je pro Němce otázka několika měsíců, řekl na závěr, a to bude jeho konec; a tady udělal

157

rukou na krku pohyb, až mě zamrazilo — jako že mu Rusové podřežou krk. Hovořil klidně, jako by mu vlastní osud byl už docela lhostejný, a dokonce se usmíval nejen ústy, ale taky těma divnými blankytně modrýma očima — vypadaly jak dva kousky moře, tam, kde je nejhlubší. Bylo jasné, že nenávidí Němce a ne-návidí Rusy a nenávidí dokonce sebe sama a nic mu na tom nezáleží, jestli umře. Klidně šel, držel za uzdu oba koně, a na opuštěné silnici v šedém zmrzlém kraji byl jen on a jeho koně a zdálo se to k neuvěření, že tak krásný člověk je už tak říkajíc odsouzený brzo umřít, možná dříve než se rok s rokem sejde. Rozloučili jsme se na rozcestí, a tam povídal — hladil přitom hřívu jednomu koni: "Tihle dva koně jsou to jediné, co mi v životě zbývá, a nejsou ani moje." Pak odešel směrem k městu. Chvíli jsme se za ním dívali, jak se vzdaluje. A mě přitom na-padlo, že je to taky důsledek války: kdyby nebyla válka, ten krásný mladý muž by byl zůstal doma a třeba by se oženil a pracoval by a stal by se z něho pořádný člověk, jako každý jiný. Válka ho odvedla z jeho země, dovedla ho ke zradě a teď ho válka zabíjela a on se už se smrtí smířil — a to snad bylo na té vši hrůze to nejhorší, protože to bylo nejmíň přirozené a nejmíň pochopitelné.

My jsme zatočili nalevo na vedlejší cestu, která vedla k pomerančovníkovým zahradám — doufali jsme, že vyměníme vajíčka za chleba u německých tankistů, utábořených na kraji pomerančovníkových hájů, jako tenkrát. Ale nenašli jsme nikoho, tankisti odjeli a bylo vidět jen udupanou půdu bez trávy tam, kde dřív stály jejich stany, a několik stromů vyvrácených z kořenů a osekáných: to bylo všecko. Řekla jsem tedy, když nevíme kudy kam, můžeme jít stejně tak dobře dál

po téhle cestě, možná že budou tankisti nebo jiná skupina Němců tábořit o kousek dál. Pochodovali jsme ještě čtvrthodinku a asi o kilometr dál jsme nakonec potkali světlovlasé děvče. Šla docela sama, ne jako někdo, kdo jde na určité místo, ale jako když se prochází bez cíle. Šla pomalu, dívala se s podivným zájmem na šedá holá pole a přitom si občas ukousla z krajíce chleba. Šla jsem jí naproti a zeptala jsem se: "Poslechni, nevíš, jestli dál po téhle cestě jsou Němci?" Po té otázce se naráz zastavila a podívala se na mne. Na hlavě měla šátek a bylo to opravdu pěkné zdravé a silné děvče, s širokým, 158

trochu masitým obličejem a velkýma kaštanovýma očima. Řekla hned rychle: "Němci... to se ví, že tu jsou... aby tu nebyli Němci." Zeptala jsem se: "Ale kde jsou?" Dívala se na mne, vypadala teď vystrašená, a najednou bez odpovědi vykročila pryč. Chytla jsem ji tedy za ruku a zeptala jsem se znova a ona zašeptá* la: "Když ti to povím, neřekneš jim pak, kde mám schované zásoby?" Zůstala jsem nad těmi slovy s pusou otevřenou — byla za těch okolností docela na místě a přitom neměla vůbec žádný smysl. Řekla jsem: "Co to povídáš? Co s tím mají zásoby společného?" Potřásla hlavou: "Přijdou a všechno seberou... přijdou a všechno seberou... jsou to Němci, víme... ale víš, co jsem jim řekla, když přišli poslední? Já nic nemám, řekla jsem, mouku nemám, fazole nemám, sádlo nemám, nic nemám... mám jen mlíko pro své děťátko... jestli chcete, vemte si ho, tady je..." Dívala se na mne terna vyvalenýma očima a začala si rozepínat živůtek. Zůstala jsem, jak když do mne hrom uhodí, a Michele a Rosetta taky. Děvče se na nás dívalo, pohybovalo rty, jako by si pro sebe povídalo, a mezitím se rozepnulo až do pasu a pak jednou rukou vytahovalo ven prs — s rozevřenými prsty, zrovna jak to dělávají matky, když dávají prs dítěti. "Mám jenom tohle... vemte si," opakovala přitom potichu a zasněně. Teď se jí podařilo vytáhnout celý prs, pěkně kulatý, a nalitý, s průsvitnou kůží a jasně bílý — to obvykle ukazuje, že je žena matka a že kojí. Ale když ho vytáhla, najednou se sebrala a šla pryč — prozpěvovala si jakoby roztržitě, živůtek měla pořád rozepnutý a jeden prs uvnitř a druhý venku. Divně to na mne zapůsobilo, když jsem ji takhle viděla, jak odchází, ohryzává kus chleba a vystavuje zim* nímu vzduchu jeden prs — jediné, co tu bylo živého, bílého, světlého a teplého v té chvíli a v ten holý, studený den bez slunce a bez barev. "Ale ona je bláznivá," řekla nakonec Rosetta. Michele to suše potvrdil: "Tak." Mlčky jsme znova vykročili. Ale Němce nebylo nikde vidět, a tak Michele navrhl jít k nějakým známým — věděl, že se utekli schovat do baráčku mezi pomerančovníky. Řekl, že jsou to slušní lidé, a když nic jiného, alespoň by nám mohli poradit, kde najít Němce, abychom si vyměnili vajíčka za chleba. Tak jsme za chvíli odbočili z cesty a dali jsme se pěšinkou mezi zahradami. Michele nám řekl, že všechny ty pomeranče patří člověku, za kterým jdeme — svobod-

159

nému advokátovi, který žije se starou matkou. Šli jsme asi deset minut a nakonec jsme se ocitli na mýtince, před námi baráček jako nic, stěny z cihel a střecha z vlnitého plechu. Baráček měl dvě okna a dveře. Michele přistoupil k jednomu oknu, podíval se, řekl, že jsou doma, a dvakrát zaklepal. Chvíli jsme čekali a nakonec se dveře pomalu, jakoby nerady otevřely a na prahu se objevil advokát. Bylo mu kolem padesátky, byl tělnatý, holohlavý, bledé čelo jak ze slonoviny měl obrostlé černými rozcuhanými vlasy, vodnaté, trochu vystouplé oči, nos zahnutý, a měkká ústa mu spadala k tlusté bradě. Na sobě měl městský kabát, takový, co se nosí pozdě večer, z modrého sukna s černými sametovými klopami, ale pod tímhle elegantním kabátkem měl roztřepané staré kalhoty a okované vojenské boty z teletiny. Hned jsem si všimla, že ho náš příchod nepříjemně překvapil. Ale hned se vzpamatoval a objal Michele kolem krku — až byla ta srdečnost přehnaná. "Michálku... to jsi hodný... to jsi hodný... jaký dobrý vítr tě přinesl ?" Michele nás představil a on nás na dálku rozpačitě a skoro chladně

pozdravil. To jsme pořád zůstávali na prahu a on nás nezval dál. Michele tedy řekl: "Šli jsme okolo a tak jsme si mysleli, že k vám zaskočíme." Advokát odpověděl a jako by přitom nadskočil: "Ale to jste hodní... no zrovna jsme sedali ke stolu... pojdte si taky přisednout, vezměte si s námi." Zaváhal a pak dodal: "Michele, upozorňuji tě... protože znám tvé názory — ostatně je to taky moje přesvědčení... Pozval jsem německého poručíka, velitele protiletické baterie tady odvedle... musil jsem to udělat... ach, bohužel, v těchle dobách..." Vzdychal, omlouval se a vedl nás do baráčku. U okna bylo prostřeno na kulatém stole a byla to v celé místnosti jediná věc, která byla čistá a v pořádku; jinak bylo vidět samé krámy, hromady hadrů, kupy knih, kufry a bedny jedna na druhé. U stolu už seděla advokátova matka, malinká stará paní v černém, s vrásčitým úzkostlivým obličejem jak vystrašená opička, a nacistický poručík, hubený blondýnek, v utažené uniformě, placatý jak list papíru, dlouhatánské nohy v jezdeckých kalhotách a holínkách, natahoval nohy neomaleně pod stolem sem a tam. Připomínal psa a měl psí obličej: samý nos, oči skoro žluté a blízko u sebe, bez řas a obočí, s číhavým nepřátelským výrazem, velká ústa stažená dozadu. Zdvořile a vychovaně vstal a pozdravil nás

160

sražením pat; ale ruku nestiskl nikomu a hned se posadil, jako by chtěl říci: "Nedělám to pro vás, dělám to, protože jsem dobře vychovaný." Advokát nám přitom vysvětloval, že je poručík od protiletických baterií — to už jsme věděli — a že ten oběd je oběd na dobré sousedství. "A doufejme" — dodal advokát — "že válka brzo skončí a že nás pan poručík bude moci pozvat do svého domu v Německu." Poručík neříkal nic, ani se neusmál, a já jsem si pomyslela, že nezná náš jazyk a že to nepochopil. Ale pak řekl poručík najednou dobrou italštinou advokátově matce, která mu naříkavým hlasem nabízela vermut: "Děkuji, aperitivy nepiji." A v tu chvíli jsem pochopila, že se neusmívá, protože je z nějakého důvodu dopálený na advokáta. Potom Michele vyprávěl o našem setkání s bláznivou a advokát lhostejně řekl: "Aha, Lena. Ta byla vždycky blázen. Loni při tom zmatku, když se potloukalo vojsko sem a tam, přišel na ni nějaký voják, když bloumala jako obvykle sama po kraji, a udělal jí dítě."

"A kde je to dítě teď?" "Má ho u sebe rodina a pečlivě se o ně stará. Ale ona, chudák bláznivá, si vzala do hlavy, že jí je chtěl vzít, protože pro ně nemá mléko. Zajímavé na tom je, že ho pravidelně kojí — v určité hodiny jí je matka dá do náručí a ona dělá, co jí matka řekne. Ale má stejně utkvělou myšlenku, že ho nestačí nakrmit." Advokát mluvil o té ubohé Leně jako o nějaké věci. Já jsem si ze setkání naproti tomu odnesla hluboký dojem, který se mi nikdy nesmaže z paměti. Jako by ten nahý prs, který každému na silnici nabízela, byl nejjasnějším obrázkem toho, v jaké situaci jsme se octli my Italové oně zimy v čtyřiačtyřicátém: zbaveni všeho jak zvířata, která mají jen mléko pro své mladé.

Mezitím vystrašená, chvějící se a ulekaná advokátova matka chodila z kuchyně do pokoje a nosila v obou rukou talíře jako nejsvětější svátost. Dala na stůl nárez — salám a šunku, německý hranatý chleba, zrovna ten, co jsme hledali, pak pravou hovězí polévku s nudlemi a nakonec velké vařené kuře a k němu zeleninu v octě. Postavila na stůl taky láhev červeného vína dobré značky. Bylo vidět, že se advokát a jeho matka snažili kvůli tomu německému holobrádkovi — byl se svou baterií teď v sousedství, a proto si ho chtěli naladit. Ale poručík měl opravdu špatnou povahu — první, co udělal, že ukázal na hranatý chleba a zeptal se: "Mohl bych se vás, pane advokáte, zeptat, jak jste si opatřil ten-

161

hle chléb?" Advokát seděl celý zachumlaný, jako by měl vysokou horečku, a odpověděl váhavým, žertovným hlasem: "No, dáí-reček.. | jeden voják nám ho dal a my dali dáreček jemu | | vímej, v době války..|" "Výměna" — řekl druhý nemilosrdně — "jee zakázaná... kdo byl ten voják?" "Ach, ach, poručíku, hříclh možno prozradit, ale ne hříšníka... ochutnejte tuhle šunku, tsa není německá, je od nás." Poručík neřekl nic a dal se do šunky. Najednou soustředil poručík pozornost z advokáta na Michelai. Z ničeho nic se ho zeptal, jaké má zaměstnání, a Michele be; z váhání odpověděl, že je profesor a že učí. "Profesor čeho?<< "Italské literatury." K advokátově úžasu na to poručík řekl: "Vaši literaturu znám... dokonce jsem přeložil do němčiny jeden italský román." "Jaký?" Poručík řekl jméno autora a všimha jsem si, že Michele zpozorněl — až dosud neprojevil o poručíkovi žádný zájem. A advokát, když viděl, že poručík mluví s Michelenn skoro s určitou úctou, jako rovný s rovným, změnil taky chování: tvářil se spokojeně, že má Michela u stolu, a dokonce poručíkovi řekl: "Ach, náš Festa je literát... významný literát..." a poplácali ho po rameni. Ale poručík jako by si pokládal za věc cti nevšii-mat si advokáta, i když byl pán domu a hostitel. Pokračovali, obrácený k Michelovi: "Žil jsem dva roky v Římě a studoval jsem váš jazyk... já se zabývám filosofií." Advokát se chtěl vmísit do rozhovoru a žertem řekl: "Tak pochopíte, proč my Italové be--reme filosoficky všecko, co nás potkalo v těchhle posledních dobách... ba právě, filosoficky..." Ale i tentokrát se na něho poručík ani nepodíval. Mluvil teď horlivě s Michele, jmenovali řadu spisovatelů, názvy knih a bylo vidět, že literaturu dobře zná... Všimla jsem si, že Michele skoro nerad a jakoby skoupě podléháá pomaloučku pocitu když ne úcty, tedy aspoň zvědavosti. Tak pokračovali chvíli a pak nevím, jak to přišlo — začlo se mluvit o válce a o tom, co může válka znamenat pro literáta nebo filo--sofa. Poručík poznamenal, že je to důležitá, ba nezbytná zkušenost, a pak se vytasil s touhle větou: "Ale nejnovější a taky nejestetičtější pocit" — opakuji to slovo "estetický", i když jsem mu v té chvíli nerozuměla, protože celá ta věta se mi vtiskla do paměti jak žhavým železem — "jsem zakusil při balkánském ta-" žení, a víte kdy, pane profesore? Když jsem plamenometem čistili jeskyni plnou nepřátelských vojáků."

162

Ten tu větu vyslovil, zůstali jsme všichni čtyři — Rosetta, já, advokát a jeho matka — jak kusy kamene. Později jsem si mys-•lila, že se snad jen vytahoval, a doufala jsem, že to nikdy neudělal a že to není pravda: vypil pár skleniček vína, obličej mu zčervenal a oči se mu trochu leskly; ale v té chvíli jsem cítila, jak mi srdce usedá, a zamrazilo mě po celém těle. Podívala jsem se na ostatní. Rosetta klopila oči, advokátova matka nervózně uhla-zovala chvějícíma se rukama záhyb na ubrusu, advokát stáhl hlavu jako želva dovnitř kabátu. Jenom Michele se díval na poručíka široce rozevřenýma očima a pak řekl: "To je zajímavé, o to nic... zajímavé... předpokládám, že ještě novější a estetičtější bude asi pocit letce, který pouští bomby na venici, a když přeletí, tam, kde dřív stály domy, zůstane jenom prašná skvrna." Ale poručík nebyl tak hloupý, aby si nepovšiml, že Michele mluví ironicky. Za chvíli řekl: "Válka je nenahraditelná zkušenost, bez ní není muž opravdu mužem... a mimochodem, pane profesore, jak to, že jste tady, a ne na frontě?" Michele odpověděl prostě: "Na které frontě?" Kupodivu tentokrát neřekl poručík nic, jen po něm hodil zlý pohled a začal si hledět talíře.

Ale nebyl spokojený, bylo vidět na kilometr daleko, že si . uvědomuje, že má kolem sebe ne-li zrovna odpůrce, tak alespoň ne přátele. Najednou nechal Michela být — snad se mu nezdál dost ustrašený — a pustil se znova do advokáta. "Milý pane advokáte" — řekl z ničeho nic a ukázal na stůl — "vy se topíte v nadbytku, kdežto tady kolem lidí většinou chápají hladu... jak jste ke všem těm dobrotám přišel?" Advokát a matka si vyměnili významný pohled, matčin byl vylekaný a ustrašený, advokátův uklidňující, a pak advokát řekl: "Ujišťuji vás, že jindy opravdu takhle nejíme... chtěli jsme vás uctít."

Poručík na chvíli ztichl a pak se zeptal: "Vám tady v údolí patří půda, že je to tak?" "Ano, v jistém smyslu ano." "V jistém smyslu? Bylo mi řečeno, že vám patří půlka údolí." "Ach ne, milý poručíku, to vám napovídal nějaký lhář nebo závistivec anebo obojí dohromady... patří mi několik zahrad... my těmhle pěkným pomerančovým háječkům říkáme zahrady." "Bylo mi řečeno, že ty tak zvané zahrady jsou velmi výnosné... vy jste boháč." "No, pane poručíku, boháč zrovna ne... žiji ze svého." "A víte vy, jak žijí tady kolem vaši rolníci?" Advokát už pochopil, kam hovor míří, a důstojně

163

odpověděl: "Žijí dobře... tady v tomhle údolí se mají lip než kde jinde/" Poručík v té chvíli uřezával kus kuřete a řekl bez úsměvu, s nožem namířeným na advokáta: "Jestli se těmhle žije dobře, jen si představme, jak se žije těm, co žijí špatně. Já je viděl, ty vaše rolníky, jak žijí. Žijí jak dobytek — domy jak chlívy, jedí jak dobytek a chodí v hadrech. V Německu takhle nežije žádný rolník. My v Německu bychom se styděli nechat své rol" niky, aby žili takhle." Matka házela po advokátovi prosebné pohledy, které měly znamenat: "Nepopichuj ho, bud zticha," a on, aby jí vyhověl, pokrčil rameny a neřekl nic. Ale poručík naléhal: "Co tomu všemu říkáte, milý advokáte, co mi na to povíte?" Tentokrát advokát řekl: "Oni tak chtějí sami žít, ujišťuji vás, pane poručíku... vy je neznáte." Ale poručík tvrdě odrazil: "Ne, to vy, statkáři, vy chcete, aby rolníci žili takhle. Všechno závisí na tomhle" — ťuknul se do hlavy — "na hlavě. Vy jste hlava Itálie a je to vaše vina, že rolníci žijí jak dobytek." Advokát teď byl opravdu vyděšený, nutil se do jídla, až to bylo vidět, při každém soustu udělal krkem pohyb, jako když kuře ve spěchu polyká. Matka měla dočista zmatený výraz a viděla jsem, jak potají pod ubrusem sepjala ruce — modlila se, prosila Pána Boha. Poručík pokračoval: "Svého času jsem znal jenom několik nejkrásnějších italských měst a v těch městech jsem znal jen památky. Ale teď jsem díky válce poznal vaši zem zevrubně, celou jsem ji prošel křížem krážem. A víte, vážený pane advokáte, co vám řeknu? Že u vás jsou mezi třídami takové rozdíly, že je to zrovna skandál." Advokát zůstal zticha, ale udělal rameny takový pohyb, jako by chtěl říci: "A co já za to můžu?" Poručík si toho všiml a vyskočil: "Ne, milý pane, vás se to týká zrovna tak jako všech lidí vašeho druhu, advokátů, inženýrů, lékařů, profesorů, intelektuálů. Nás Němce kupříkladu rozhořčily ty obrovské rozdíly mezi italskými důstojníky a vojáky: důstojníci jsou samý prýmek, oblékají se do zvláštních látek, jedí zvláštní stravu, ve všem a při všem se s nimi nakládá jinak — privilegovaně. Vojáci chodí v hadrech, jedí jak dobytek, jedná se s nimi jak s dobytkem. Co mi o tom všem řeknete, milý pane advokáte?" Tentokrát advokát promluvil: "Musím říci, že je to třeba i pravda. A že jsem první, kdo toho lituje. Ale co já sám v tom mohu dělat?" Poručík byl paličatý: "Ne, milý pane, takhle nesmíte

164

mluvit. To se týká přímo vás, a kdyby všichni lidé jako vy opravdu chtěli, aby se věci změnily, tak by se změnily. Víte, proč ' Itálie prohrála válku a proč .ted my Němci musíme mrhat drahocennými vojáky na italskou frontu? Právě pro tenhle rozdíl mezi vojáky a důstojníky, mezi lidem a vámi — pány z vládnoucí třídy. Italští vojáci nebojují, protože si myslí, že válka je vaše věc, ne jejich. A dokazují vám své nepřátelství právě tím, že nebojují. Co mi o tom všem řeknete, vážený pane advokáte?" Advokátovi se tentokrát možná ze vzteku podařilo přemoci strach a řekl: "To je pravda, italský lid nechtěl tuhle válku. Ale já taky ne. Tuhle válku nám vnutila fašistická vláda. A fašistická vláda není moje vláda, tím si můžete být jistý." Ale ten druhý zvýšil hlas: "Ne, milý pane, to je příliš pohodlné. Tahle vláda je vaše vláda." "Moje vláda? Děláte si legraci, poručíku." Vtom zasáhla matka: "Francesco, prosím tě... proboha!" Poručík stál na svém: "Ano, vaše vláda, mám vám to dokázat?" "Jak to —

dokázat?" "Já vím o vás všechno, milý pane, vím kupříkladu, že jste antifašista, liberál. Ale vy se tady v údolí nestýkáte s rolníky nebo dělníky, stýkáte se s tajemníkem fašistického svazu... no, co tomu říkáte?" Advokát se znova skrčil v ramenou: "Předně já nejsem ani antifašista, ani liberál, já se o politiku nestarám a hledím si svého... A pak — co to s tím má co společného, s tajemníkem svazu jsem chodil do školy a dokonce je to tak trochu přízeň ze sestřiny strany, vzala si jednoho jeho bratrance... vy Němci nemůžete pochopit určité věci... Neznáte dost Itálii." "Ne, milý pane, to je důkaz, a pádný... vy fašisti a antifašisti jste všichni spráhnutí jedni s druhými, protože jste všichni jedna třída... a tahle vláda je vláda vás všech — fašistů jako antifašistů — protože je to vláda vaší třídy... tak, milý pane, mluví fakta a to ostatní jsou tlachy." Ted se advokátovi perliť pot na čele, třebaš bylo v baráčku zima, a matka už nevěděla, co dělat — celá zmatená vstala, řekla chvějícím se hlasem: "Půjdu uvařit dobré kafičko," a zmizela v kuchyni. Mezitím poručík říkal: "Já nejsem jako většina mých krajanů, kteří jsou tak hloupí, když jde o vás Italy... mají rádi Itálii, protože je tu tolik krásných památek a protože italská krajina je nejkrásnější na světě... nebo se setkají s Italem, který mluví německy, a jsou celí dojatí, že slyší svůj jazyk... nebo je někdo pozve na dobrý oběd, jako jste dnes po-

165

zval vy mne, a skamarádí se u flašky. Já k těmhle hloupým a naiv-ním Němcům nepatřím... Já vidím věci, jak jsou, a říkám vám to do tváře, milý pane." Tehdy, nevím proč — možná že mi toho chudáka advokáta bylo líto — jsem najednou skoro bez uvažování řekla: "Víte vy, proč vás advokát pozval na tenhle oběd?" "Proč?" "Protože z vás Němců jde na všechny strach a všichni se vás bojí a on se tedy snažil ochočit si vás, jak se to dělá právě s divokým zvířetem — dá se mu něco dobrého k snědku." Ku* podivu se zatvářil — jen na okamžik — skoro smutně a zahořkle: "Pro nikoho, ani pro Němce, není potěšení slyšet, že jde z něho strach a že jsou k němu lidé laskaví jen proto, že se ho bojí." Zničený advokát se to snažil napravit a zasáhl: "Poručíku, neposlouchejte tu ženskou... je to prostá osoba, nerozumí některým věcem." Ale poručík mu naznačil, aby byl zticha, a zeptal se: "Jak to, že z nás Němců jde strach? Nejsme lidi jako všichni ostatní?" Jak jsem byla rozjetá, užuž jsem mu chtěla říci: "Ne, člověk, který je opravdu člověk, totiž křesťan, z toho nemá žádné potěšení, když čistí plamenometem — jak jste to před chvilkou řekl — jeskyni plnou živých nepřátelských vojáků," ale naštěstí — nevím, co by se bylo stalo — jsem to nestačila vyslovit: najednou zazněly z údolí řídké suché rány, jak z protiletadlovky, a mezi nimi občas hlubší zadunění padajících bomb. Současně se v dálce ozvalo bručení, blížilo se a bylo čím dál tím jasnější. Poručík vyskočil a vykřikl: "Letadla... musím běžet k baterii," vyběhl ven a povalil při tom židle a všechno, co mu stálo v cestě. Po jeho útěku se první vzpamatoval advokát: "Rychle, rychle, běžte... jdeme do krytu." Zvedl se a šel před námi z baráčku ven na mýtinu. Tam byl v rohu při zemi takový otvor, chráněný stříškou z trámů a pytlů naplněných pískem. Advokát si to namířil k tomu otvoru, začal sestupovat po dřevěných schůdkách a opakoval: "Rychle, za chvíli je máme nad hlavou." Opravdu, bylo slyšet, jak je to bručení stále neodbytnější, jako kdyby přicházelo ze stromů, které obklopovaly mýtinu — a do toho bouchala protiletadlovka. Pak všechno utichlo a octli jsme se potmě v podzemní komůrce, která vypadala jako vyhrabaná zrovna pod mýtinou. "Proti bombě by tohle samozřejmě nestačilo" — řekl advokát — "ale stačí to alespoň na střely z kulometů... nad námi je metr hlíny a pytle." Zkrátka,

166

zůstali jsme tam stát potmě a bez dechu nevím jak dlouho; občas jsme slyšeli tlumené výbuchy protiletadlovky a to bylo všecko. Nakonec advokát pootevřel dvířka, zjistil, že už je všude ticho, a tak jsme vylezli na vzduch. Advokát nám ukázal pár pytlíků s pískem — byly potrhane a proděravělé — a taky sebral na prst dlouhou mosaznou nábojnici a řekl: "Ta kdyby nás byla sebrala, bylo po nás." Pak se podíval k nebi. "Blahoslavené eroplány, jen kdyby přiletěly často. Doufejme, že nám pomohly od toho poručíka — to je doopravdy bestie." Matka ho pokárala: "Nemluv tak, Francesco. Je to taky křesťan, smrt se nemá přát nikomu." Ale advokát odpověděl: "Ten a křesťan? Ať ho čert veme, a jeho baterii taky a taky ten den, kdy sem přišel. Až odejde, vystrojím tisíckrát lepší oběd než dneska. To se rozumí, všechny vás zvu." Zkrátka, pořád jen proklínal s opravdovou nenávistí toho poručíka. Nakonec jsme znova vešli do baráčku, vypili jsme kávu a pak si od nás advokátova matka vzala vejce a dala nám za ně trochu mouky a fazolí. Nakonec jsme se s nimi rozloučili a šli jsme.

Ted už bylo pozdě, vejce jsme vyměnili a já se nemohla dočkat, až zas půjdeme nahoru do Sv. Eufemie. V údolí jsme zažili jen samá ošklivá setkání: napřed Rus se svými koňmi, pak ta chudák bláznivá, pak ten německý poručík. Jak jsme se vraceli nahoru, Michele řekl: "Dopalovala mě hlavně jedna věc na těch jeho řečech." "A co?" "Že měl pravdu — přestože je nacista." Já jsem řekla: "A proč? Nacisti můžou mít taky někdy pravdu." A on, se sklopenou hlavou: "Nikdy." Byla bych se ho chtěla zeptat, jak si vysvětlí, že takový krutý nacista, kterému dělalo zvláštní potěšení spalovat lidi plamenometem, si přitom uvědomuje, jaká je v Itálii nespravedlnost. Michele nám vždycky říkal, že ti, kdo cítí nespravedlnost, jsou slušní lidé, nejlepší ze všech, jediní, kterými nepohrdá. A ted najednou ten poručík a filosof k tomu cítí nespravedlnost, ale přitom pociťuje potěšení ze zabíjení lidí. Jak je to možné? Tak to nebyla pravda, že je spravedlnost taková dobrá věc? Ale neměla jsem odvahu svěřit mu tyhle své úvahy, taky že jsem viděla, jak je malomyslný a smutný. Tak jsme vystoupili nahoru údolím a dorazili jsme do Sv. Eufemie už hodně za tmy.

167

SEDMÁ KAPITOLA

Jeden den v lednu — na průsvitném nebi, jasném jak sklo, foukal severák — jsme najednou s Rosettou ráno, když jsme se probudily, zaslechly jakoby vzdálené pravidelné dunění — zrovna vzadu na nebi na tu stranu k moři. Napřed zadunění, jako by nebe dostalo ránu pěstí, pak za chvíli druhé, zřetelnější a silnější, jako ozvěna prvního. Bum, bum, bum, tak to pokračovalo bez přestávky — a proti těm dutým hrozivým zvukům se zdál den hezčí, slunce jasnější a nebe modřejší. Uplynuly dva dny a dunění nepřestávalo ve dne ani v noci. Pak jednou ráno přišel z houštiny pasáček a přinesl potištěný list papíru — našel ho v křoví. Byly to takové malé noviny, vydávané Angličany, ale psané německy pro Němce. Jediný tam nahoře uměl trochu německy Michele — přinesli mu je, přečetl je a vysvětlil nám, že se ohromné oddíly Angličanů vylodily u Anzia nedaleko Říma, že tam ted bojují lodi, děla, tanky i vojáci, že Angličani táhnou na Řím, a jak se zdá, že už jsou někde u Velletri. Při té zprávě si všichni uprchlíci navzájem padli do náručí, gratulovali si a líbali se ze samé radosti. Ten večer nešel nikdo spát se slepicemi, jako obvykle — všichni chodili z jednoho domečku do druhého, z jedné chajdy do druhé, přetřásali to vylodění a radovali se, že k němu došlo.

Naproti tomu následující dny nepřinesly žádnou novinku. Pravda, to temné dunění bylo slyšet pořád dole na nebi od Ter-raciny, ale brzo jsme se dověděli, že se Němci nehýbají. A pak za několik dalších dní přišly první přesné zprávy: ano, Angličani se vylodili, ale Němci tam hned vyslali nevím kolik divizí, aby je zadržely, a po mnoha bojích se jim to podařilo. Ted se Angličani zakopali na pláži na docela

malém prostůrku, Němci do nich stříleli ze spousty kanónů jak do terče a zkrátka, co nevidět prý Angličany přinutí, aby se zas nalodili — lodi měli připravené u pláže, jen nastoupit, pro případ, že by se vylodění nepovedlo. Po těch zprávách bylo vidět ve Sv. Eufemii jen dlouhé obličejy a uprchlíci opakovali, že Angličani neumějí vést pozemní válku — že to jsou námořníci, kdežto Němci mají pozemní válku v krvi — v tom Angličani Němce nepřetrumfnou a Němci válku určité vyhrají. Michele vůbec s uprchlíky nemluvil — řekl nám, že se

168

nechce rozčilovat. Nás ale klidně ujišťoval, že je naprosto nemožné, aby Němci zvítězili, a když jsem se ho jednou zeptala, proč si to myslí, odpověděl prostě: "Němci byli poraženi hned od začátku."

Chtěla bych vám říci jednu historku a ukázat, jak jsme tam nahoře byli beze zpráv a jak venkované, skoro všichni ngramotní, překroutili i tu trošku, co se dověděli. Protože se nám nedařilo dovědět se něco přesnějšího o vylodění u Anzia, Fi-lippo a jiný uprchlík, taky obchodník, zaplatili Paridovi, aby došel přes hory pořád po oslích stezkách do jednoho vzdáleného městečka v Ciociarii — věděli, že je tam obvodní lékař, který má rádio. Pravda, Paride byl ngramotný, neuměl číst ani psát, ale měl uši a mohl poslouchat rádio jako každý jiný a třeba si to mohl dát vysvětlit od obvodního lékaře. Dali Paridovi taky trochu peněz, aby cestou sehnal pokud možná něco k jídlu — mouku, fazole, tuky — zkrátka, co mohl najít. Paride osedlal osla a jednoho dne za svítání odjel.

Byl pryč tři dny a jednou k večeru se vrátil. Hned jak ho zahlédli — sestupoval z hory a táhl osla za ohlávku — běželi mu všichni naproti a mezi prvními Filippo a jeho přítel obchodník, kteří mu zaplatili, aby poslouchal rádio. Paride dorazil na rumiště a hned řekl, že zásoby nesehnal žádné nebo skoro žádné, že je všude drahota a hlad jako ve Sv. Eufemii anebo ještě horší. Pak zamířil k chajdě a průvod lidí za ním. V chajdě si sedl na lavici, kolem se rozesadila rodina, Michele, Filippo a ostatní. Hodně jich dokonce zůstalo venku, protože uvnitř nebylo místo, ale stejně si chtěli poslechnout, co Paride slyšel z rádia.

Paride řekl, že poslouchal rádio a že rádio toho moc o vylodění neřeklo, říkalo jen, že se Angličani a Němci drží na svých pozicích a nehýbají se. Ale mluvil s obvodním lékařem a s mnoha jinými lidmi, kteří poslouchali rádio jiné dny, a tak se dověděl, proč se vylodění nepovedlo. Filippo se ho zeptal, proč se tedy vylodění nepovedlo, a Paride prostě odpověděl, že za to může jedna ženská. Po téhle zprávě jsme všichni zůstali s otevřenou pusou a Paride pokračoval. Řekl, že admirál, co vedl to vylodění, byl Američan, ale ve skutečnosti to byl Němec a nikdo to nevěděl. Ten admirál měl dceru krásnou jako slunce a ta byla zasnoubená se synem generála, který velel všem americkým vojskům v Evropě. Ale ten

169

syn byl do větru a dopustil se urážky — zrušil zasnoubení, vrátil dárky a prsten a vzal si jinou. Nato admirál, otec nevěsty, rozený Němec, se chtěl pomstít a tajně zpravil Němce o vylodění, takže když se Angličani objevili u Anzia, našli tam Němce pěkně nachystané i s kanóny. Ale teď se na to přišlo, zjistilo se, že ten admirál je vlastně Němec, i když se vydává za Američana, zatklí ho a brzy dojde k procesu — zkrátka, bylo jisté, že ho zastřelí. Tyhle Paridovy zprávy posluchače rozdělily. Ti nejhoupější a nejprostší potřásali hlavou a opakovali: "To se ví, nakonec je v tom vždycky nějaká ženská... jak do toho rejpněš, vždycky vyleze na povrch sukně." Ale mnoho jiných se bouřilo a říkalo,

že to není možné, aby rádio vykládalo takovéhle žvásty. Michele se jenom zeptal Parida: "Jsi jistý, že tyhle zprávy jsou z rádia?" Paride potvrdil, že ho obvodní lékař a ještě další ujistili, že ty zprávy oznámil Hlas Londýna. A Michele: "Heleď, neslyšel jsi je náhodou od nějakého potulného zpěváka v městečku na rynku?" "Ale, od jakého potulného zpěváka?" "Já jen tak. Zkrátka — nová verze příběhu Ganelona Mohučského. Moc zajímavá, o to nic." Paride nepochopil ironickou narážku a opakoval, že to jsou všechno zaručené zprávy z rádia. Ale já jsem se za chvíli zeptala Michela, kdo to je ten Ganelon Mohučský. Vysvětlil mi, že to byl kdysi před mnoha staletími jeden generál, který zradil svého císaře v bitvě proti Turkům. Řekla jsem na to: "No tak vidíš, takové věci se mohou stát... neříkám, že Paride má pravdu, ale zkrátka, není to tak docela vyloučené." On se dal do smíchu a řekl: "Jen kdyby to ještě dneska chodilo takhle!"

Zkrátka nezbývalo než čekat, když se to vylodění nepodařilo, ať už z jednoho či z druhého důvodu. Ale jak říká přísloví, čekat a nedočkat se je horší než smrt. Tam nahoře ve Sv. Eufemii jsme celý leden a pak únor nedělali nic jiného, než že jsme každý den kousek víc umírali. Dny byly jednotvárné, taky protože se teď už všechno opakovalo a každý den se dělo totéž co v posledních měsících. Každý den jsme musili vstávat, nařezat dříví, rozdělat v chajdě oheň, připravit jídlo, najíst se a pak chodit kolem po rumišti pro ukrácení dlouhé chvíle až do večera. Každý den taky přilétaly eroplány a házely bomby. Každý den bylo od rána do večera a od večera do rána slyšet pravidelné dunění těch zatracených děl od Anzia; střílely v jednom kuse, a jen co

170

i

pravda, ale nikdy se nestrefily, jak jsme věděli, ani Angličani, ani Němci se nehýbali. Zkrátka, každý den se podobal tomu předešlému, ale naše vzrušení a netrpělivá naděje z něho teď dělala ještě napjatější zoufalejší, bolestnější, nudnější, nekonečnější a zoufalejší den, než byl ten předešlý. A hodiny, které na začátku našeho pobytu ve Sv. Eufemii utíkaly tak rychle, teď odkapávaly nekonečně pomalu, a to opravdu vysilovalo a přivádělo do zoufalství — nedá se to vypovědit.

Nejvíce zdůrazňovaly tu zoufalou jednotvárnost ustavičné rozhovory všech o jídle. Mluvil se o něm pořád víc a bylo ho pořád míň; z řečí se už neozýval stesk člověka, který jí špatně, ale strach člověka, který jí málo. Teď už všichni zavedli jedno jídlo denně a ani je nenapadlo zvat přátele. Jak říkal Filippo: "Všichni přátelé tělem duší, ale u stolu v techle dobách každý pro sebe." Ještě nejíp se vedlo nakonec těm, kdo měli peníze, to je Rosettě a mně, Filippovi a dalšímu utečenci, jmenoval se Geremia. Ale i my, co jsme, jak se říká, byli při penězích, jsme cítili, že peníze co nevidět nebudou na nic. A opravdu, ze začátku byli rolníci na peníze jak čerti — chudáci, v míru je nikdy ani neviděli — ale teď se pomalu dovrtípili, oč běží, a přicházeli na to, že peníze mají menší cenu než jídlo. Říkali trochu ponuře a skoro pomsty-chtivě: "Teď přišla chvíle pro nás, pro rolníky... teď poroučíme my, protože my máme zásoby... peněz se nikdo nenají, ale zásob ano." Ale já věděla, že se trochu vytahují, protože oni měli taky zásob pomalu: byli to chudí sedláci z hor a ti stěží vystačí do nové sklizně, a když přijde květen, červen, taky musí sáhnout do kapsy a něco koupit, aby vyšli až do července.

Co jsme jedli? Jedli jsme jednou denně trochu fazolí uvařených ve vodě s kávovou lžičkou sádla a štipkou rajského protlaku, kousek skopového a nějaký ten suchý fík. Ráno, jak jsem už řekla, svatojánský chléb nebo cibuli a tenký krajíček chleba. Hlavně se nesehnala sůl, a to bylo hrozné — neslané jídlo ani nejde do krku, jen se strčí do pusy, obrací se žaludek, tak je nechutné a nasládlé,

jako by to byla mršina v rozkladu. Oleje už nebyla ani kapka, sádla mi zůstalo ani ne na dva prsty na dně hliněného hrnku. Občas nás potkalo štěstí, jako jednou, když se mi povedlo koupit dvě kila brambor. Nebo jindy, když jsem od nějakých pastýřů odkoupila čtyřicet deka ovčího syra — tvrdého

171

jak kámen, ale dobrého, štiplavého. Ale to byla šťastná náhoda, vzácnost, nemohlo se s tím počítat.

Ted na začátku března se začínaly v kraji ukazovat první znám-ky jara. Jedno ráno jsme kupříkladu vyhlédli z rumiště a uviděli jsme v mlze na svahu první chvějící se bílé lístky mandloně; v noci se všechny rozvily, byly bílé jak přízraky a zdálo se, že se chvějí zimou v šedé mlze. Nám uprchlíkům připadaly ty květy jako dobré znamení: přicházelo jaro, cesty oschnou, Angličani začnou zas postupovat. Ale rolníci potřásali hlavou: jaro znamená hlad. Věděli ze zkušenosti, že nevyjdou se zásobami do příští sklizně, a hleděli s nimi co nejvíc šetřit. Vymýšleli, co jíst, aby nemU' šili sáhnout na zásoby. Paride* kupříkladu kladl do houští proutěné klece na červenky a skřivany, ale byli tak malinkatí, že na jedno sousto padli čtyři. Nebo se snažil chytit do želez tamější lišky, malé a červené jak oheň; pak je stáhl, nechal je pár dní naložené ve vodě, aby změkly, a vařil je ve sladké kořeněné omáčce, aby nebylo cítit chuť divočiny. Ale hlavní zdroj byla ted čekanka — ne čekanka, co se jí v Římě, ta je vždycky stejná a nemění se — ale jakákoli tráva, která se dala jíst. Já jsem se taky nejčastěji utíkala k téhle čekance, ráno jsme na ni někdy chodili s Rosettou a Michelelem na rumiště. Člověk si nedovede představit, kolik druhů trávy se dá jíst — ve skutečnosti skoro všechny. Já už jsem je trochu znala, jako malá jsem na ně chodila, ale skoro úplně jsem zapomněla jména a druhy. Paridova žena Luisa se mnou poprvé šla a naučila mě to, a tak jsem v tom brzy vynikala jako rolníci a znala jsem různé druhy čekanky podle jména i podle vzhledu. Vzpomínám si jen na některé: kryšpínek, kterému se ve městě říká řeřicha, s tmavozelenými jemnými a měkkými listy a lodyhami; zaječí list, co roste mezi kamením na rumišti, je zelený až skoro do modra a má tenké, dlouhé a masité listy; quaiozza — to je rostlina o čtyřech či pěti chlupatých zelených a žlutých listech, roste rozplácá při zemi: pravá čekanka s dlouhými lodyhami a zubatými listy do špičky; routička; máta; pampeliška a nevím jaké ještě. Jak jsem řekla, chodily jsme nahoru dolů po rumištích — a nebyly jsme samy, všichni sbírali čekanku a na svah hory byl zvláštní pohled, byl celý posetý lidmi, kteří chodili krok za krokem se sehnutou hlavou jak ty duše v očištcí. Zdálo se, že všichni hledají nějakou ztracenou věc, a zatím je

172

hlad nutil hledat něco, co neztratili, nýbrž doufali najít. Sbírání čekanky trvalo dlouho, dvě tři hodiny i déle, na jednu naběračku jí bylo třeba nasbírat plný klín; a taky jí nebylo tolik, aby stačila všem sběračům, a později jsme musily chodit pořád dál a hledání trvalo déle. Všechna ta námaha přinesla nakonec hubený výsledek: dva tři klíny čekanky se po uvaření scvrkly na dva tři kopečky, asi tak veliké jako pomeranč. Když jsem ji uvařila, dávala jsem ji podusit na pánev jen tak se štipkou sádla a tím jsme se sice nenajedly, ale aspoň jsme si naplnily břicho a zahnaly hlad. Ale ta dřina se sbíráním čekanky nás unavila k smrti na celý zbytek dne. A v noci, když jsem si lehla vedle Rosetty do tvrdé postele na pytel nacpaný kukuřičným chrastím, jen jsem zavřela oči, neviděla jsem tmou, ale jen čekanku, trsy a trsy čekanky mi tancovaly před očima. Marně jsem se snažila usnout, ještě hodně dlouho jsem viděla čekanku, pletla se mi a rozplývala před očima, až jsem se nakonec po dlouhém polospánku konečně propadla do čekanky a usnula jsem.

Ale jak jsem řekla, nejprotivnější tenkrát bylo, že uprchlíci pro samou drahotu nemluvili celý den o ničem jiném než o jídle. Já jím taky ráda; ochotně uznávám, že jídlo je důležité, a když člověk nejí, nemůže dělat nic — ani shánět něco k snědku. Ale jsou tu důležitější věci, o kterých se dá mluvit, říkal nám pořád Michele. A pak — mluvit o jídle s prázdným žaludkem je dvojí trápení: ustavičně si připomínat hlad a současně plný žaludek. Hlavně Filippo pořád mluvil o jídle. Někdy jsem přecházela rumiště a viděla jsem Filippa, jak sedí na kameni, kolem skupina uprchlíků, šla jsem blíž a slyším ho, jak vykládá: "Vzpomínáte si? Člověk zatelefonoval do Neapole a zamluvil si v restauraci ryby. Pak jsme vzali auto, byli jsme čtyři nebo pět, samí dobří jedlíci, a jelo se. Sedli jsme si ke stolu v jednu a zvedli jsme se v pět. Co jsme jedli? No, špagety s rybí omáčkou a v ní kusy ryby, sepie, ráčky a ústřice, oráty a jelce pečené nebo vařené s majonézou, žraloka s hráškem, řízky z mečouna, jehlice a tuňáka na rožni, polypy alla luciana, to je přece jídlo! Zkrátka, dvě tři hodiny jsme jedli všechny možné ryby na všechny způsoby. Sedali jsme ke stolu upravení jak ze škatulky a vstávali jsme s roze-pjatou vestou a povoleným páskem, říhali jsme, až okna řinčela, a každý jsme vážili aspoň o dvě tři kila víc. A navrch jsme vypili

173

každý přinejmenším dva litry vína. Kdypak se zase takhle na-dlábнем?" V tu chvíli někdo řekl: "Až přijdou Angličani, bude všeho dost, Filippo/" Jeden ten den, když mluvili o jídle jako obvykle, se Filippo a Michele chytli — byla jsem u toho. Filippo zrovna říkal: "Tak, ted bych chtěl mít pěkné prase, zapáchnout ho a nařezat hned pěkné kotlety na prst tlusté, každou půl kila '... víte, půl kila vepřového člověka vzpruží." Michele ho náhodou slyšel a najednou řekl: "To by byl vážně kanibalismus." "Jakto?" "Protože prase by jedlo prase." Filippa se dotklo, že mu syn říká prase, celý zrudl a vyrazil: "Ty si nevážíš svých rodičů!" A Michele: "Nejenomže si jich nevážím, ale stydím se za ně." Filippa nanovo vyvedl z míry ten tvrdý, neústupný tón a poznamenal už klidněji: "Kdybys byl neměl tátu, který platil, nebyl bys studoval a ted by ses za nás nemoh stydět... moje vina." Při těch slovech Michele na chvíli zmlkl a pak řekl: "Máš pravdu... neměl jsem vás poslouchat... odtedka se budu držet dál a budete si povídat o jídle, jak budete chtít." Na to Filippo řekl smířlivě a skoro dojatě — bylo to snad poprvé za tu dobu, co jsme byly ve Sv. Eufemii, že mu syn dával za pravdu: "Jestli chceš, budeme mluvit o něčem jiném... máš pravdu, nač máme pořád mluvit o jídle?... mluvmе o něčem jiném." Ale Michele se najednou rozčertil, otočil se jak zmije a zakřičel: "Dobře, a o čem tedy budeme mluvit? O tom, co budem dělat, až přijdou Angličani? O blahobytu? O obchodu? O věcech, co pachtýř ukrad? O čem budeme mluvit, co?" Tentokrát Filippo ztratil řeč, protože on dovedl mluvit právě jen o tomhle a ještě o málo podobných věcech a Michele je vypočítal skoro všechny a Filippo si na nic jiného nemohl vzpomenout. Michele skončil a šel pryč. Jen si byl Filippo jistý, že ho syn nevidí, udělal pohyb, jako by chtěl říci: "Je to podivín, člověk ho musí politovat," a všichni uprchlíci se snažili Filippa povzbudit a dávali mu za pravdu: "Filippe, máš syna, který toho ví tolik... ty peníze na jeho studium jsi vynaložil dobře... to je to hlavní a zbytek nestojí za řeč."

Ten den nám Michele trochu pokořeně řekl: "Otec má pravdu, já si ho nevážím. Ale já za to nemohu — když mluví o jídle' ztratím hlavu." Zeptala jsem se ho, proč mu tolik vadí, že otec mluví o jídle. Chvilku se zamyslel a pak odpověděl: "Kdybys věděla, že zítra umřeš, mluvila bys o jídle?" "Ne." "Tak vidíš,

174

a my jsme v tomhle postavení. Zítřka, nebo za moc let, to je jedno, umřeme. A musíme tedy tlachat a starat se o hlouposti, než přijde smrt?" Nechápala jsem dobře a stála jsem na svém: "Ale o čem máme tedy mluvit?" On se zase zamyslel a pak povídá: "V naší situaci, kupříkladu, bychom měli mluvit o tom, z jakého důvodu jsme se dostali až sem." "A jaký je to vlastně důvod?" Dal se do smíchu a odpověděl: "Každý z nás si ho musí najít sám." Já mu na to řekla: "Dost možná, ale tvůj otec mluví o jídle právě proto, že nám schází a že to člověka tak říkajíc nutí myslet na ně." Michele tomu udělal konec: "Možná, ale chyba je v tom, že otec mluví o jídle pořád, i když neschází a když ho má každý dost." Ale jídla byl zatím opravdu nedostatek a všichni se teď snažili zachránit tu svou trošku; hlavně když mluvili s druhými, snažili se přesvědčit je, že nemají nic. Například Filippo opakoval skoro každý den tem nejchudším uprchlíkům: "Já už mám mouky a fazolí jen na týden... až týden uteče, postará se Pán Bůh." Ale nebyla to pravda, všichni věděli, že má doma ještě pytel mouky a menší pytel fazolí. Bála se, že mu je seberou, a proto už nikoho nezval domů, ve dne zamykal dveře na klíč a chodil po rumišti s klíčem v kapse. Rolníci, chudáci, byli se zásobami opravdu u konce — jiná léta touhle dobou chodili dolů do Terraciny nakupovat jídlo, aby vystačili do příští sklizně. Ale ten rok byl nedostatek všude a v Terracině byl možná větší hlad než ve Sv. Eufemii. Kromě toho tam byli Němci a ti tahali zásoby pryč, jak mohli, ne snad proto, že by bývali všichni zloději a špatní lidé, ale protože byli ve válce a válčili — a válčit neznamena jenom zabíjet, ale taky krást. Kupříkladu jeden ten den k nám nahoru přišel docela sám jeden německý voják, jako na procházku — byl beze zbraně. Tmavovlasý, s modrýma očima, měl kulatý dobrácký obličej, neklidný a trošku smutný pohled; dlouho chodil mezi chajdami a hovořil s rolníky a s uprchlíky. Bylo na něm vidět, že nemá špatné úmysly, naopak — že cítí náklonnost ke všem těm chudákům. Vyprávěl, že v mírových dobách byl u nich doma v Německu kovářem, a taky vyprávěl, jak výborně hrál na harmoniku. Jeden uprchlík šel tedy pro svou harmoniku, Němec se posadil na kámen a hrál nám, kolem něho plno dětí a poslouchaly ho s otevřenou pusou. Hrál opravdu pěkně a taky nám zahrál jednu německou písničku, kterou tenkrát asi zpívali všichni

175

němečtí vojáci: "Lili Marlen." Byla to opravdu smutná, skoro naříkavá písnička, a jak jsem ho tak poslouchala, napadlo mě, že konec konců ti Němci, které Michele tak nenáviděl a nepovažoval ani za lidi, jsou taky křesťani, mají ženu a děti a domov, a taky nenávidí válku, která je odtrhla od rodiny. Po Lili Marlen nám hrál plno jiných melodií a všechny byly smutné a dojemné; jiné zas byly takové složité, jako by to byla koncertní hudba. A on seděl s hlavou skloněnou nad harmonikou, celý ponořený do kláves, probíral je lehce prsty a vypadal jako vážný člověk, který ví, jakou mají věci cenu, necítí k nikomu nenávist, a kdyby mohl, rád by se válčení zřekl. Dobře, ten sympatický Němec hrál asi hodinu a pak šel pryč; napřed ale pohládl děti po hlavě a řekl nám pár dobrých slovíček svou lámanou italštinou: "Odvalu, brzo bude po válce." Pustil se dolů po stezce, co vedla kolem jedné chajdy. Na plůtek chajdy si uprchlík, co tam bydlil, pověsil pěknou, červeně kostkovanou košili. Jak šel Němec kolem, zastavil se, sáhl na látku, jako by chtěl zjistit, jestli je to dobrá kvalita, pak potřásl hlavou a pokračoval dolů. Ale za půl hodiny, hele ho — celý udýchaný, jak běžel do kopce. Jde přímo k chajdě, strhne košili z plotu, dá si ji pod pažďi a hrr zas dolů do údolí. Je vám to jasný? Odešel, napřed nám zahrál na harmoniku a pohládl děti, byl to slušný člověk — to bylo vidět; ale dostal zálsus na tu košili a celou tu dobu, co šel dolů, myslel jen a jen na ni a nakonec bylo pokušení silnější než svědomí, vrátil se nahoru a košili sebral. Pokud hrál na harmoniku, byl to člověk, který byl v míru kovářem; když sebral košili, byl to voják, který nezná rozdíl mezi mým a tvým a nemá úctu před ničím a před nikým. Zkrátka, jak jsem už řekla, válka znamená nejen zabíjet, ale taky krást, a ten, kdo by v mírových

dobách nikoho nezabil a nic neukradl ani za všechny poklady světa, za války v sobě najde pud kradení a zabíjení, který je ve všech lidech — a najde ho, protože ho to zrovna podněcuje, aby ho našel, a dokonce se mu pořád říká, že to je ten pravý instinkt a tomu má věřit, jinak že není pravý voják. On si tedy pomyslí: "Jsem ve válce... tím, čím opravdu jsem, zase budu, až přijde mír... prozatím to nechám' plavat." Ale bohužel, když někdo zabil a když kradl, třeba to bylo ve válce, ať nikdy nedoufá, že bude zas tím, kým býval — aspoň podle mého názoru. Bylo by to jako — abych řekla pří-

176

klad — jako kdyby se nějaká panna nechala připravit o věnec a myslila si, že z ní později nevím jaký zázrak udělá zas pannu — to se nikdy nestalo. Zloději a vrahové jednou — třeba v uniformě a s řadou metálů na prsou — zloději a vrahové pořád.

Rolníci věděli, že Němci mají tak trochu dlouhé prsty, a zavedli poplachovou službu: od údolí až nahoru do Sv. Eufemie rozestavili kluky. Jen se na oslí stezce objevil Němec, hned první kluk zakřičel z plna hrdla: "Malárie!" A druhý o kus výš opakoval: "Malárie!" A další a ještě další a další: "Malárie!" Na ten pokřik "malárie" nastal ve Sv. Eufemii všeobecný shon: ten sebral pytlík fazolí, ten sáček mouky, další hrnek sádla a jiný klobásy a běželi to schovat do houští nebo do jeskyň. Někdy při* šel Němec opravdu, býval to voják, který se odvážil kdovíproč až tam nahoru, chodil chvíli mezi domky a všichni se táhli za ním jak procesí — někdo tu komedii hrál tak do krajnosti, že mu ukazoval rukou do pusy, jako že mají hlad. Ale často to byl planý poplach, a když za hodinku neviděli uprchlíci po Němci ani stopy, oddychli si a šli vyhrabat zásoby ze skrýší.

Ale jídla bylo pořád míň a míň, moje zásoby už byly skoro vyčerpané, a tak jsem se rozhodla udělat vážný pokus a něco sehnat: peníze jsem měla, dost možná, že na nějakém odlehlém místě se dalo něco koupit. Tak jsme se jedno krásné ráno, hodně časně, vypravili na cestu, Rosetta, Michele a já. Měli jsme namířeno do horské vsi Černý Kámen, byly to asi čtyři hodiny cesty. Počítali jsme, že se tam dostaneme k polednímu, nakoupíme, co bude možné, něco sníme a pak se zas vydáme na cestu a vrátíme se před setměním do Sv. Eufemie.

Vyrazili jsme, slunce bylo ještě za horami, ale rozednilo se už před hezkou chvílí. Foukal sněhový větřík, že nám mrzl nos a uši — a opravdu, když jsme dorazili k průsmyku, byl tam sníh: pár bílých skvrn, rozpouštěly se na smaragdově zelené trávě. Konečně vyšlo slunce a nebyla taková zima. Panoráma ciociar-ských hor, pocákaných sněhem, bylo tak krásné pod jasným nebem, že jsme se na chvíli zastavili, abychom se rozhlédli. Pamatuji se, že Michele řekl s povzdechem, skoro proti své vůli, jak se díval na ty hory: "Ach, Itálie je krásná." Usmála jsem se a řekla jsem: "Michele, ty to říkáš, jako by tě to mrzelo." A on: >>To je pravda, trochu mě to mrzí, protože krása je pokušení."

177

Od průsmyku jsme se dali po cestičce mezi balvany — napřed byla nejasná, jen vyšlapaná v trávě, pak stále zřetelnější, táhla se po hřebenu hory. Po obou stranách byl sráz—jeden se svažoval nepřetržitě až k Fondi, druhý, mělčí, vedl do opuštěné doliny, hustě porostlé houštím. Cestička se pořád držela hřebenu hory, kus pokračovala po rovině, točila se jako had a pak začala klesat houštím a doubravou po svahu do té divoké doliny. Sešli jsme až do doliny — spíš to byla docela opuštěná strž — a kus jsme šli podél malé bystřiny, napůl schované mezi keři; utíkala lehce mezi kamením a v tom hlubokém tichu vesele bublala. Pak začala cestička zase stoupat pořád nahoru po druhém svahu

strže, až jsme se dostali do druhého průsmyku, potom se stezka opět trochu svažovala, potom začala šplhat po další hoře, až jsme dorazili na holý kamenitý vršek, kde byl starodávný kříž ze zčernalého dřeva, postavený kdovíproč mezi to kamení. Od toho vršku jsme šli pořád po hřebenech, až jsme se nakonec dostali na podivné místo — mohli jsme si je pohodlně prohlédnout seshora, než jsme tam sešli. Byla to rovinka plochá jako dlaň, pod obrovskou rudou skálou, zakulacenou jako mazanec, celá poházená řídkými duby a balvany. Duby byly vysoké, staré a rozpřahovaly šedé větve, podobné vlasům čarodějnic; balvany byly malé i velké, ale všechny homolovité, hladké a černé, jak vysoustružené. Tu a tam mezi duby a balvany bylo vidět chajdy s doškovými střechami, kouřilo se z nich, venku před chajdami ženské šily nebo věšely prádlo na šňůry a spousta dětí si hrála na rozryté zemi. Muže nebylo vidět, byla to pastýřská vesnice a v tu dobu byli muži se stády na horách. Sešli jsme až k chajdám a pod tou velkou skálou, co vypadala jako mazanec, jak jsem řkala, jsme viděli začernalý vchod do jeskyně. Jedna žena nám řekla, že v jeskyni bydlí uprchlíci. Zeptala jsem se jí, jestli má na prodej něco k jídlu, ale ona potřásla zamračeně hlavou, jako že ne, a pak váhavě dodala, že by mi snad něco mohli prodat uprchlíci. To se mi zdálo divné — uprchlíci přece neprodávají, ale kupují. Stejně jsme šli k jeskyni, aspoň abychom se přeptali, protože z plachých a nedůvěřivých pastýřských žen nebylo možné dostat slovo. Jak jsme se blížili k jeskyni, půda byla pořád hustěji poházená spoustou kostí a kostiček, smíchaných se šterkem — jistě zbytky koz a ovcí, které uprchlíci postupně snědli, ale vedle

178

kostí tam bylo taky dost odpadků, zrezivělých plechovek, hadrů, starých křampů, papírů. Vypadalo to jako na nějaké stavební parcele v Římě, kam z okolních domů házejí všechny odpadky. Tu a tam bylo taky vidět černá kola spalenišť — na kraji ohořelá polena a uprostřed hromádky šedého popela. Vchod do jeskyně byl veliký, kolem dokola zčernalý, špinavý a začazený. Ve skále byly zaražené hřebíky a na nich visely hrnce, sběračky, hadry a dokonce čtvrtka čerstvě zabitě kozy — ještě z ní kapala na zem krev. Jak jsme nahlédli do jeskyně, říkám pravdu, překvapilo mě to: byla vysoká, hluboká, strop černý od kouře, vzadu tma, že nebylo vidět na konec, a vypadala jako jediná obrovská ložnice, celá zastavená lůžky a pelíšky, jeden vedle druhého jak ve špitálu nebo v kasárenské světnici. Smrdělo to tam jak v chorobinci nebo v chudobinci a na první pohled jsem viděla, že ta lůžka jsou rozházená, se zpřeházenými přikrývkami a špinavá až hrůza. Tu a tam byli uprchlíci, a byla jich spousta: ten seděl na kraji postele a drbal se na hlavě, nebo seděl a nedělal nic, ten ležel na posteli, zahrabaný do pokrývek, ten chodil nahoru dolů po tom kousku volného prostoru. Skupina uprchlíků seděla na dvou lůžkách kolem stolku a hrála karty, klobouky na hlavách a v kabátech, tak trochu jako ve Sv. Eufemii. Na jedné posteli jsem zahlédla polonahou ženu, která kojila děcko; jinde zas tři, čtyři děti v klubíčku, byly jak mrtvé, nehýbaly se — snad spaly. Vzadu v jeskyni, jak jsem řekla, byla tma, ale rozeznávala jsem obrovskou kupu naskládaného domácího nářadí — pravděpodobně všechno, co chudáci uprchlíci pobrali, když utíkali.

U vchodu do jeskyně jsem si všimla něčeho nezvyklého: oltář z beden, pokrytý krásným vyšívaným ubrusem. Na ubruse stál krucifix a dvě stříbrné vázy, do kterých někdo strčil místo květín dubové větve s listím. Dole pod krucifixem kupodivu nebyly svaté sošky ani žádné mešní předměty — místo nich jsem viděla hodiny, snad tucet hodin, pěkně vyrovnaných v řadě. Samé starodávné hodinky, co se nosí v kapsičce u vesty, většinou niklové, ale pár jich vypadalo jako zlaté. Na stoličce u oltáře jsem zahlédla kněze. Říkám kněze, protože měl tonzuru — podle toho ostatního by člověka sotva napadlo,

že to je kněz. Byl to asi padesátník se snědým hubeným a vážným obličejem. Neměl černou kleriku — byl celý v bílém, bílý nátělník, bílý pásek, pod-

179

hrnuté kalhoty — *nebo spíše dlouhé podvlékačky — taky bílé, černé punčochy a černé boty. Zkrátka, sundal si bůhvíproč šaty a zůstal v tom, co měl vespod. Nehýbal se, hlavu měl svěšenou a ruce v klíně a rychle pohyboval rty, jako by se modlil. Po-díval se na mne — já jsem zatím šla blíž, abych si prohlédla oltář — a v té chvíli jsem viděla, že má oči lesklé a současně jako bez výrazu.

Řekla jsem potichu Rosettě: "Ale vždyť je to blázen," ale bez údivu, teď už jsem se dávno nedivila ničemu. Díval se zatím na mne upřeně, a jeho pohled dostával poznenáhlu zvědavý výraz, jako když někdo někoho pomalu poznává. Najednou vstal a chytl mě za ruku: "To jsi hodná, konečně jsi přišla... pojď, natáhneš mi tyhle hodinky."

Ohlédla jsem se trochu zmateně ke vchodu jeskyně, tím spíš, že mě ta ruka svírala hrozně silně, jako pařáty sokola nebo jestřáb ba. Jeden z uprchlíků, kteří hráli karty — asi tu scénu po očku pozoroval — zavolal, ani se neotočil: "Udělej mu tu radost, natáhni mu hodinky... rozbourali mu chudákovi kostel a faru, utekl s těmi svými hodinkami a přišel o rozum... ale nikomu neublíží, neboj se."

Trochu nás to uklidnilo a Rosetta a já jsme každá vzala jedny hodinky a natáhly jsme mu je, nebo spíš jsme dělaly, že je natahujeme — byly už bezvadně natažené a všechny šly výborně. Díval se na to, jako se dívají kněží — stál s nohama rozkročenýma, ruce za zády, zamračený a se svěšenou hlavou. Když jsme skončily, řekl hlubokým hlasem: "Teď jste je natáhly a konečně mohu sloužit mši... jste hodné, moc hodné, že jste konečně přišly." V té chvíli se naštěstí objevil jiný obyvatel jeskyně: mladá jeptiška, a jen jsem se na ni podívala, uklidnila jsem se. Měla bledý obličej, dokonale oválný, srostlé černé obočí, které jí tvořilo jakoby černou hradbu nad černýma, zářivýma a klidnýma očima — vypadaly jako dvě hvězdy v letní noci. Ale největší dojem na mne udělal — opravdu me to zarazilo — její závoj a všechny bílé části jejího oděvu: byly bílé jak padlý sníh, a zní to k neuvěření na tom místě, dokonale naškrobené. Kdovíjak to dělala, že se udržela tak čistá a bezvadná v té špinavé jeskyni. Laskavě a mírně se obrátila ke knězi: "No tak, doně Matteo, pojďte se s námi najíst... ale vezměte si napřed něco na sebe.. | není to slušné, jíst

180

v podvlékačkách." Don Matteo ji poslouchal s pusou dokořán, s nechápavýma očima a s rozkročenýma nohama — od hlavy až k patě jak opravdový zuáv. Nakonec zamumlal: "A hodinky? Kdo se postará o hodinky?" Jeptiška mu řekla svým klidným hlasem: "Už vám je natáhli, všechny jdou jedna radost — podívejte se, doně Matteo, všechny ukazují tutéž hodinu a je to zrovna hodina k jídlu." Přitom sundala z hřebíku černou kleriku a pomáhala mu s oblékáním, zrovna jako ošetřovatelka bláznovi v blázinci, po dobrém. Don Matteo si dal obléci kleriku, celou zaprášenou a zmuchlanou, pak si přejel rukou po rozčuchané hlavě a vykročil se sestrou, která ho držela pod paží, dozadu do jeskyně, kde bylo na trojnožce vidět velký kouřící kotel. Jeptiška se pak obrátila k nám: "Pojďte si vy tři taky vzít, je tam i pro vás."

Tak jsme šli taky ke kotlíku; kolem už se shromáždila spousta jiných uprchlíků. Mezi nimi jsem si všimla jednoho, který se mi zdál zvlášť ufnukaný a protivný: malý tlustý človíček, moc špatně oblečený, v samých hadrech, rozčuchaný a s neholenou bradou. Kalhoty měl roztržené zrovna na

zadníci a čouhal mu bílý podolek košile. Držel a talíř pofňukával: "Mně dáváte vždycky míň než ostatním, sestro Terezo, proč mi dáváte míň než ostatním?" Sestra Tereza mu neodpověděla, pozorně naplňovala misky, kaž-děmu dala kus masa a dvě sběračky polévky; ale jiný uprchlík, muž ve středních letech s černými kníry a rudou tváří řekl kousavě: "Tico, proč nedáš sestře pokutu... jsi přece strážník, dej jí pokutu, když ti dává míň polévky než druhým." Zasmál se a řekl Michelovi: "To jsme to tu pěkně dopracovali: farář je blázen, četníky deportovali do Německa, strážníkovi čouhá košile z kalhot a starosta, to jsem jako já, má větší hlad než všichni dohromady. Už tu není pevná ruka — zázrak, že se navzájem nepod-řežem." Sestra nezvedla oči od kotlíka a odpověděla: "Není to zázrak, je to vůle Boží — on chce, aby si lidé navzájem pomáhali." Tico zatím bručel: "Vy máte vždycky chuť dělat si legraci, doně Luigi... Copak nevíte, že strážník bez uniformy je chudák jako všichni ostatní? Vraťte mi uniformu a budu zas udržovat pořádek." Pomyslila jsem si, že má konec konců pravdu, že aspoň v určitých případech je uniforma všecko. A že i ta hodná sestra s celou svou mírnou povahou a náboženstvím by neměla tako-

181

vou moc, kdyby místo svého jeptišského hávu měla na sobě hadry jako já a Rosetta.

Snědli jsme polévku, byl to tučný vývar ze skopového masa a smrděl a byl cítit kozlečím, že jsem ho i přes ten hlad stěží polykala. Při jídle jsme slyšeli obvyklé řeči, které jsme tak dobře znali: drahota, příchod Angličanů, válka. Nakonec, když se mi zdálo, že je vhodná chvíle, troufla jsem si zeptat se, jestli by nám někdo mohl prodat nějaké zásoby. Zůstali ohromeni, jak jsem si to představovala: neměli nic, taky tu a tam kupovali jako my, nebo spotřebovávali zbytek toho, co si přinesli. Ale poradili nám, abychom se obrátili na pastýře, co bydlili v chajdách před jeskyní: "My kupujem od nich... oni mají vždycky nějaký sýr, nějaké kůzle... uvidíte, jestli vám budou chtít něco prodat." Řekla jsem, že nás jedna žena poslala do jeskyně, že prý pastýři nic na prodej nemají. Starosta pokrčil rameny: "Říkají to, protože jsou nedůvěřiví a chtějí udržet vysoké ceny. Ale mají stáda a tady v okolí prodávají jen oni."

Zkrátka, poděkovali jsme jeptišce a uprchlíkům za polévku, prošli jsme kolem oltáře plného hodinek bláznivého faráře a vyšli jsme z jeskyně ven. Zrovna v tu chvíli běželo mezi balvany a chajdami stádečko ovcí a koz, hnal je obrovský muž v bílých opánkách a černých kalhotách, s opaskem na břiše, v černé kajdě a klobouku. Jedna uprchlice, která stála u vchodu do jeskyně, ukusovala kus chleba a slyšela náš rozhovor, nám ho ukázala a řekla: "Tohle je jeden evangelista... ten ti sýr prodá, jestli mu ho můžeš dobře zaplatit." Rozběhla jsem se tedy za ním a zavolala jsem: "Máš na prodej trochu sýra?" Neodpověděl mi, ani se neotočil, šlapal dál jak hluchý. Zavolala jsem znova: "Pane Evangelista, prodáš mi sýr?" Na to řekl "Já se nejmenuju Evangelista, jmenuju se De Santis." A já: "Řekli mi, že se jmenuješ Evangelista." A on: "Ne, my jsme evangelíci, to je všechno."

Zkrátka, nakonec jsem z něho vytáhla, že by nám sýr snad mohl prodat, a tak jsme šli za ním do chajdy. Napřed zahnal všechny ovce jednu po druhé do chatrče vedle té své, a přitom je volal jménem: "Bělinko, Kuličko, Potrhla, Modrooká," a tak dál. Pak zavřel za stádem dvířka a šel před námi do chajdy. Chajda se podobala chajdě, ve které žil Paride, jen byla větší a nevím proč bídňější, prázdnější, studenější, ale snad to byl jen dojem,

182

který ve mne vyvolala mužova nevlídnost. Kolem známého ohniště, známých lavic a pařezů seděla spousta žen a dětí. Posadili jsme se a on se napřed pomodlil, se sepjatýma rukama, a všichni to udělali po něm, i děti. Zůstala jsem jak opařená, když jsem je viděla, jak se modlí — rolníci, aspoň tam u nás, se modlí zřídka a jenom v kostele. Ale vzpomněla jsem si na tu jeho odpověď o evangelickém náboženství a pochopila jsem, že jsou jiní než my, že věří nějak jinak. Michela to zřejmě zajímalo; jen bylo po modlitbě, zeptal se jich, jakto že jsou evangelíci — zřejmě věděl, co to slovo znamená. Obrovitý muž odpověděl, že on a jeho dva bratři byli v Americe na práci a setkali se tam s protestantským pastorem, ten je přesvědčil, a tak se obrátili na evangelickou víru. Michele se jich zeptal, jaký dojem na ně Amerika udělala, a on odpověděl: "Nalodili jsme se v Neapoli, vylodili jsme se v jednom městečku u Pacifiku a pak jsme jeli do lesů, byli jsme najatí jako dřevorubci. Ále, podle toho, co jsem já viděl, zdá se mi, že jsou tam samý lesy." "Ale nějaká města jste viděli?" "Ne, jen tam, co jsme se vylodili, takové malé městečko... dva roky jsme byli v lesích a pak jsme se vrátili stejnou cestou do Itálie." Michela to asi překvapilo a taky pobavilo — jak mi potom řekl, v Americe jsou obrovská města, ale oni neviděli nic jiného než stromy, a proto si mysleli, že v Americe jsou jen samé lesy. Chvilí tak ještě mluvili o Americe, a pak jsem se zmínila o sýru, protože se připozdívalo. Nato muž zašátral ve tmě a ze slámy v posteli vytáhl dvě nažloutlé holky ovčího sýra a prostě řekl, jestli chceme, že stojí tolik a tolik. Nadskočili jsme, byla to neslýchaná cena i v té drahotě, a já jsem řekla: "To je ten tvůj sýr ze zlata?" Odpověděl vážně: "Ne, je lepší než ze zlata, je to sýr. Zlata se nenajíš, sýra ano." Michele kousavě povídá: "To vás učí evangelium, žádat takovéhle ceny?" On neodpověděl a já trvala na svém: "Před chvilkou řekla sestra Tereza vedle v jeskyni, že Bůh chce, aby si lidi navzájem pomáhali. To máte pěkný způsob, jak pomáhat bližnímu." A on klidně a opravdu nestoudně povídá: "Sestra Tereza má jiné náboženství. My nejsme katolíci." »A co myslíte, že to znamená být evangelík?" zasáhl Michele. "Prodávat za dvakrát vyšší ceny než katolíci?" A on, vážně jako obvykle: "Být evangelík, bratře, to znamená zachovávat přikázání evangelia. My je zachováváme." Zkrátka, měl odpověd

183

I!

vždycky pohotově a nedalo se nic dělat, byl tvrdý jak skála* Nakonec řekl: "Jestli chcete, mohu vám prodat beránka... pěkného, tučného... na svaté velikonoce... mám už šestikilové... dal bych vám ho za slušnou cenu," Pomyslela jsem si, že se velikonoce opravdu blíží a na velikonoce má být beránek. Zeptala jsem se na cenu a znova jsem vylítla: za tu cenu jsme s beránkem skoro zaplatili taky ovci, která ho vrhla. Michele náhle řekl: "Víte, co jste zač, vy evangelíci? Vydřiduchové jak se patří." A muž: "Mír, bratře, evangelium chce, aby se lidé navzájem milovali." Nakonec jsem z toho byla zoufalá a řekla jsem mu, že si od něho koupím jednu holku ovčího sýra, ale že mi musí udělat cenu. Víte, co mi na to řekl? "Udělat cenu? Tohle je nejnižší cena, co ti mohu udělat. Ale uděláš lip, když si ho nevezmeš, sestro. Když ho koupíš za moji cenu, budeš pak ty rozhněvaná na mne. Když ti ho prodám já za tvou cenu, budu pak já rozhněvaný na tebe. Ale evangelium chce, aby se lidé měli rádi. Nech sýr být, a tak se budeme mít rádi dál." Nevšímal jsem si téhle rady a hádala jsem se hodnou chvíli, ale byl neoblomný a za nic na světě se nedal přesvědčit. Když jsem ho přitiskla ke zdi a dokázala jsem mu, že je zloděj, pomohl si citátem z bible, jako kupříkladu: "Nenech se unést hněvem, sestro... hněv je těžký hřích." Nakonec jsem zaplatila tu přemrštěnou cenu, docílila jsem jen, že přidal plátek tvarohu

— snědli jsme ho tam na místě s kouskem chleba. Pak jsme odešli; a přestože jsme se loučili chladně, pozdravil nás: "Bůh s vámi, bratři." Skoro proti své vůli jsem si po-]| myslila: "A vás ať sebere čert a vezme si vás do pekla."

Na tom výletu jsme vydělali jen tu homolku ovčího sýra, a to jsme se našlapali tolik kilometrů po horách a div jsme každý nerozedrali pár opánků. Ale jak to v takových případech bývá, za pár dní jsme si to vynahradili, jen tak, bez námahy, jakoby dílem prozřetelnosti: hrobník, který chodil po horách se svým černým koněm a sháněl jídlo, nám prodal za slušnou cenu hezkou hromádku naklíčených fazolí. Koupil je od nějakých deportovaných Jugoslávců, kteří utekli po příměří z ostrova Ponzy do údolí vedle našeho, ted se báli Němců, někam utíkali a nestačili s sebou odnést zásoby. Hrobník, vytáhlý čiperný mládenec s vlasy do plava, nám taky přinesl zprávy o válce, jak se je dověděl od těch deponovaných. Řekl, že v městě Stalingradu, které leží v Rusku,

184

dostali Němci pořádně na frak, že Rusové zajali celou armádu se všemi generály a že Hitler ztratil odvahu a nařídil ústup. Povídal taky, že ted je to už otázka dní, nejvýš týdnů, a bude po válce. Ty zprávy rozradovaly uprchlíky, ale ne rolníky. Většina mužů ze Sv. Eufemie odešla do války zrovna ke Stalingradu. Psali taky o tom městě, uváděli jméno, a ted se mnoho žen bálo o život manželů a bratrů a měly pravdu, protože později přišla zpráva, že se nezachránil ani jediný.

Celý březen, jak se dny dloužily, hory se pomalu začínaly zelenat a vzduch oteplovat, pokračovalo bombardování u Anzia na jedné straně a u Cassina na druhé. Byli jsme tak říkajíc na poloviční cestě mezi Anziem a Cassinem a celý den a celou noc jsme moc dobře slyšeli děla, která bez ustání v těch dvou místech střílela jak o závod. Bum bum, říkal kanón z Anzia, napřed výbuch při výstřelu a pak při dopadu; bum bum odpovídal na druhé straně kanón z Cassina. Nebe bylo jako kůže na bubnu a ty kanóny na něm hluše a temně duněly, zrovna jako když se bouchne pěstí do velkého bubnu. Bylo to divné, slyšet podobné hrozivé, chmurné rány v takové překrásné dny; přicházelo na mysl, že válka je už součástí přírody, že ten hluk je spjatý a smíšený se slunečním světlem a že příroda je taky nemocná válkou, jako jí jsou nemocní lidé. To dunění děl prostě vstoupilo do našeho života, jako do něho vstoupily hadry, drahota, nebezpečí — a protože nepřestávalo, stalo se zrovna jako hadry, drahota a nebezpečí něčím normálním, na co jsme si tak zvykli, že kdyby to přestalo — a jednoho dne to opravdu přestalo — skoro by nás to překvapilo. Tím chci říci, že si člověk zvykne na všechno, že válka je právě takový zvyk a že to, co nás mění, nejsou výjimečné události, ke kterým dojde jednou za čas, ale právě to přizpůsobení — ukazuje totiž, že přijímáme to, co se nám děje, a že už se nebouříme.

Ted na začátku dubna bylo na horách krásně, všechno zelené a v květu, vzduch byl vlhý a celý den jsme mohli zůstat venku. Všecko to kvítí byla radost pro oči, ale pro nás utečence se pod ní skrývala myšlenka na hlad, protože květ vyráží, když je rostlina nejvíc vyvinutá, když ztverdne a je vláknitá a není už k jídlu. Zkrátka, ty květy, na pohled tak krásné, taky znamenaly, že už došel náš poslední zdroj, čekanka, a že tentokrát už nás může za-

185

chránit opravdu jen rychlý příchod Angličanů. Také stromy rozkvetly, broskvoně, mandloně, jabloně, hrušně, vypadalo to na svahu, jako když visí bílé a růžové obláčky v mírném vzduchu bez větru. Ale stromy, když jsme se na ně dívali, nám taky připomínaly, že z květů bude ovoce, a to ovoce, kterým

bychom se mohli nasytit, že uzraje nejdřív za několik měsíců. A obilí bylo ještě zelené, krátké a jemné jak samet, a taky mě jakoby roz-teskňovalo: uteče ještě hodně vody, než vyroste a zežloutne, než ho bude možné posekat, vymlátit a dovézt do mlýna, zadělat na chleba a strčit do pece samé pěkné kilové bochníky. Ach ano, krásu může člověk ocenit s plným břichem, ale při lačném ža-ludku se všechny myšlenky obracejí stejným směrem a krása člověku připadá jako podvod nebo ještě hůř — jako výsměch.

Ještě o tom osení: Vzpomínám si, že se mi v těch dnech jedna událost zdála pravým obrazem těch zlých časů. Jedno odpoledne jsme jako obvykle sestoupili do Fondi s nadějí, že tam koupíme kus chleba. Jak jsme přišli do údolí, zůstali jsme jak opašení při pohledu na tři německé vojenské koně, kteří se klidně pásli v obilí. Voják bez výložek, snad přeběhlý Rus jako ten, s kterým jsme se setkali posledně, seděl na ohradě se založenýma rukama, stéblo trávy mezi zuby, a hlídal koně. Řeknu pravdu, v tu chvíli jsem pochopila jako nikdy jindy, co je válka, a že v době války srdce už není srdce, bližní neexistuje a všechno je možné. Byl takový překrásný den, plný slunce a kyttek, a my tři, Michele, Rosetta a já, jsme stáli u ohrady a dívali jsme se s otevřenou pusou na ty tři pěkně vypasené koně — chudáci, neuvědomovali si, co jim to páni dovolí —, kteří chroupali měkké obilí, ze kterého se dělá chleba pro lidi, když dozraje. Vzpomínala jsem, že mi rodiče v dětství říkali, že chleba je svatý, že je rouhání pohodit ho nebo jím mrhat a že je hřích i položit bochník obráceně. A teď jsem viděla, že ten chléb dávají zvířatům, zatímco v údolí a na horách trpí tolik lidí hladem. Michele nakonec vyjádřil, co jsme cítili všichni: "Kdybych byl věřící, řekl bych, že nastala Apokalypsa, kdy se právě uvidí koně pást se na obilí. Protože věřící nejsem, řeknu jen, že přišli Němci, a to je snad totéž."

Téhož dne, o něco později, jsme dostali další důkaz, jakou mají Němci povahu — takovou podivnou a odlišnou od naší

186

italské. Možná že mají spoustu dobrých vlastností, ale vždycky jim něco chybí, jako by to nebyli úplní lidé. Dostali jsme se zas k tomu advokátovi, kde jsme tehdy poznali toho zlého důstojníka, který vykládal, že se mu líbí čistit jeskyně plamenometem. A zase jsme tam našli Němce, kapitána. Ale advokát nás upozornil: "Ten není jako druzí, tenhle je opravdu slušný člověk, umí francouzsky, žil v Paříži, a o válce si myslí to, co my." Vešli jsme do baráčku a kapitán se jako všichni Němci při našem příchodu zvedl, srazil paty a stiskl nám ruku. Byl to opravdu slušný člověk, pán, s menší lysinkou a šedýma očima, tenkým aristokratickým nosem, hrdým výrazem kolem úst, hezký, dalo by se říci — vypadal skoro jako Ital, kdyby v něm nebylo bývalo něco rozpačitého a strnulého, co u Italů nikdy nenajdete. Mluvil dobře italsky a řekl nám spoustu poklon o Itálii — že je to jeho druhá vlast, že každý rok jezdil k moři na Capri a že mu válka — když nic jiného — aspoň umožnila procestovat v Itálii tolik krásných míst, která neznal. Nabídl nám cigarety, vyptal se na Rosettu a na mne, nakonec vyprávěl taky o své rodině a ukázal nám fotografii: manželku, hezkou ženu s nádhernými plavými vlasy, a tři děti, taky krásné jako andílky, všechny tři plavovlasé. Když si bral fotografii zpátky, řekl: "V téhle chvíli jsou ty děti šťastné." Zeptali jsme se proč, a on odpověděl, že si děti vždycky přály oslíčka a že on zrovna v těchhle dnech koupil jednoho ve Fondi a poslal jim ho do Německa. Celý nadšený zaběhl do podrobností: našel zrovna oslíka, jakého hledal, sardské rasy, a protože ještě cucal, poslal ho do Německa s vojenským konvojem, jeden voják měl na starost dávat mu pořád mléko — v konvoji byla taky kráva. Kapitán se spokojeně usmál a pak dodal, že v té chvíli jeho děti jistě jezdí na sardském oslíku, a proto že tedy říká, že jsou šťastné. My ostatní, i advokát s matkou, jsme zůstali omráčení:

byla nouze, nebylo co jíst, a on si najde cestu, jak poslat do Německa oslíka, a dává ho krmit mlékem, když by je mohl přidělit italským dětem, kterým chybělo. Kde byla jeho láska k Italům a k Itálii, když si neuvědomoval něco tak prostého? Ale pomyslíla jsem si, že to neudělal ze zlé vůle. Určitě to byl nejlepší Němec, se kterým jsem se zatím setkala; udělal to, protože byl Němec, a jak jsem řekla, Němci jsou z jiného těsta, mají třeba moc dobrých vlastností, ale všechny na jednu stranu,

187

kdežto na druhé straně nemají ani jednu •*— tak trochu jako některé stromy, co rostou u zdi a mají všechny větve na jednu stranu, na opačnou, než je zed.

Ted, když už nebylo nic k jídlu, snažil se nám Michele všemožně pomáhat, buď otevřeně — přinášel nám část svého oběda nebo večeře, pronásledován káravými pohledy rodiny, anebo potají — dokonce pro nás kradl otcovy zásoby. Například jednou za námi přišel a já jsem mu ukázala, kolik nám zbývá chleba — malý bochníček a ještě ze dvou třetin z kukuřičné mouky. Nato řekl, že nám od nynějška bude chleba obstarávat on, bude ho brát z truhly, kam ho matka vždycky ukládala. A tak to udělal. Každý den nám nosil nějaký ten krajíček chleba, byl to ještě bílý chleba bez kukuřičné mouky a bez krupice. Tam nahoře ho už nikdo jiný takový nepekl, a přece Filippo pořád naříkal na bídu a vykládal všem, kdo ho chtěli poslouchat, že on a jeho rodina mají hlad. Ale jednou, nevím proč, nám Michele přinesl místo obvyklých tří čtyř krajíčků celé dva bochníky; pekli zrovna ráno chleba a Michele si myslel, že si toho nevšimnou. Ale oni na to přišli a Filippo udělal pekelný rámus, křičel, že mu někdo ukradl zásoby. Ale nepřiznal se, že jde o bochníky chleba, jinak by se sám usvědčil, protože pořád chodil a říkal, že už nemá mouku. Bud jak bud, udělal policejní šetření, změřil výšku a šířku okna, prozkoumal půdu pod oknem, aby zjistil, je-li tráva udupaná, prohlédl okenní trámy, neodpadli náhodou kousek omítky, a nakonec došel k názoru, že při rozměrech a výšce okénka musilo vlézt dovnitř nějaké dítě, ale to dítě že nemohlo dosáhnout na okno bez pomoci dospělého. Zkrátka, pátrání dospělo k závěru, že to dítě byl určitý nějaký Mariolino, synek jednoho uprchlíka, a že dospělý, který mu pomáhal, byl určitě jeho otec. A tím by to bylo asi skončilo, kdyby byl Filippo nesdělil tyhle své dohady ženě a dceři. Co pro něho byly jen dohady, stalo se pro obě ženy jistotou. Napřed přestaly uprchlíka a jeho ženu zdravit, chodily pořád kolem nich mlčky a povýšeně, a pak začaly s narážkami: "Byl dneska chleba dobrý?" nebo: "Dejte pozor na Mariolina... moh by si při tom lezení po oknech zlámat vaz," a nakonec jim to jednou řekly rovně a jasně: „Jste zlodějská famílije, ted to víte." Byl z toho povyk, výstup k ne-vypovědění, ječení a řev stoupaly až do nebes. Uprchlíkova

188

I

manželka, nezdravá, rozcuchaná a roztrhaná ženička, opakovala pronikavým hlasem: "Šlapej, šlapej" — nevím, co to mělo znamenat. A na druhé straně Filippova žena jí křičela do tváře, že jsou zloději. Takhle pokračovaly hodnou chvíli, jedna opakovala pořád jen "šlapej, šlapej" a druhá povykovala, že jsou zloději, jedna naproti druhé jak dvě rozdurděné slepice a kolem kruh uprchlíků — ale nesáhly na sebe. Mezitím jsme my dvě zrovna v té chvíli — a ne bez výčitek — jedly Filippův chleba, potmě, aby to nebilo do očí. A nezapírám, že kradený chleba mi skoro připadal chutnější než ten náš, právě proto, že byl kradený a že jsme ho jedly potají. Ale stejně od toho dne hleděl Michele ukrájovat bochníky tak, aby si toho rodina nevšimla, tady krajíček, támhle druhý, a skutečně si toho nevšimli a bylo po výstupech.

Přešel duben s kvítím a steskem v žaludku, přišel teplý květen a teď se k hladu a zoufalství přidružilo trápení s mouchami a vosami. V našem domečku bylo tolik much, že jsme tak říkajíc trávil den tím, že jsme je vyháněly, a když jsme šly večer spát, šly spát taky mouchy na šňůry, na které jsme věšely šaty. Bylo jich tam tolik, že se šňůry jen černaly. Vosy zase měly hnízda pod střechou, lítaly v rojích sem a tam a běda tomu, kdo na ně sáhnul — dávaly žihadla. Celý den jsme se potily, snad taky od slabosti. Jak nastalo vedro, nevím proč — možná že proto, že jsme se už nemohly mýt ani převlékat — jsme najednou zjistily, že jsme na tom opravdu jak dva trháni, u kterých se už nerozezná věk ani pohlaví a kteří žebrají u vrat klášterů. Ty naše dvojce šaty už byly roztrhané a páchly, naše opánky (boty jsme už dávno neměly) byly taky pod obraz boží, jak je Paride vyspravil kusy starých pneumatik, a světnička nebyla k obývání, tak byla rozpálená, plná much a vos. V zimě to bylo přístřeší, ale teď byla horší než vězení. Při vši své mírnosti a trpělivosti tím Rosetta snad trpěla víc než já, protože já jsem se narodila na venku, ale ona se narodila v městě. Taky mi jednoho dne řekla: "Ty mi, mámo, pořád mluvíš o jídle... ale já bych ráda trpěla hlad ještě rok, jen kdybych měla čisté šaty a žila v čistém domě." Fakt byl, že chyběla taky voda, nepršelo už přes dva měsíce, a ona si ne' mohla vychrtnout na hlavu džber ze studně, jako to dělala v zimě — zrovna teď, když to naopak potřebovala tím víc.

V květnu jsem se dověděla něco, z čeho si člověk může udělat

189

obraz, kam až uprchlíci ze zoufalství dospěli. Prý svolali do Filippova domu schůzi, účastnili se jí jen muži. Při té schůzi se rozhodlo, jestli Angličani nepřijdou do konce května, že uprchlíci, kteří měli všichni zbraně — revolver, loveckou pušku či nůž — donutí rolníky po dobrém nebo po zlém, aby dali své zásoby do společného fondu. Michele se té schůze taky zúčastnil a hned protestoval, jak nám řekl; prohlásil, že se postaví na stranu rolníků. Jeden uprchlík mu na to odpověděl: "Výborně, v tom případě tě budem považovat za jednoho z nich a podle toho s tebou budem jednat." Zkrátka, ta schůze snad neměla valný význam, protože konec konců všichni uprchlíci byli hodní lidé, a pochybuji, že by byli schopní sáhnout ke zbraním, ale ukazuje to, k jakému stupni zoufalství už všichni dospěli. Jak jsem se dověděla, jiní se chystali, teď když bylo pěkné počasí a půda oschla, že odejdou ze Sv. Eufemie a pokusí se jít na jih a přejít frontu, nebo na sever, kde prý bylo jídla dost. Jiní zas mluvili o tom, že půjdou pěšky do Říma — říkali, že na venku tě nechají umřít hladu, ale ve městě ti musí pomoci, protože mají strach z revoluce. Zkrátka všechno se pod tím palčivým květnovým sluncem hýbalo, všechno praskalo, každý zas myslel sám na sebe a na vlastní kůži. A mnozí byli dokonce ochotní riskovat život, jen aby se dostali z té strnulé situace, z toho nekonečného čekání.

Znenadání přinesl jeden obyčejný den velkou novinu: Angličani opravdu zahájili ofenzívu a postupovali. Nebudu vypisovat, jakou měli utečenci radost. Z nedostatku něčeho lepšího — nemohli se na to napít, protože už nebylo víno, ani najíst, protože nebylo jídlo — se vybouřili aspoň tím, že se objímali a vyhazovali klobouky do výšky. Chudáci, nevěděli, že nám zrovna postup Angličanů přinese nové starosti. Potíže teprve začínaly.

OSMÁ KAPITOLA

Když jsem byla malá, jeden kupec u nás na vsi měl ročníky ilustrované neděle z minulé války. Často jsme se dívaly na ta stará čísla s kupcovými dětmi, byly v nich takové pěkné barevné

obrázky a na nich bylo vidět bitvy z války 1915. Možná proto jsem si představovala bitvu jako na těch ilustracích: kanóny střílejí, spousta prachu, dým a oheň, vojáci jdou do útoku s nasazeným bajonetem a před nimi prapor; těla a zase těla, muži padají mrtví k zemi a jiní běží dál. Řeknu pravdu, ty ilustrace se mi líbily a zdálo se mi, že válka konec konců není tak hrozná, jak se říká; nebo lip — je hrozná, ano, ale myslila jsem si, když se zkrátka někomu líbí zabíjet, prokazovat odvahu nebo ukazovat iniciativu a pohrdání nebezpečím, válka je pro něho ta pravá pří* ležítost. A taky jsem si myslila, že se člověk nemá domnívat, že mají všichni rádi mír. Spousta se jich naopak cítí ve válce dobře, když pro nic jiného aspoň proto, že mohou dát průchod svým násilnickým a krvežíznivým pudům. To jsem si myslila, dokud jsem neviděla na vlastní oči opravdovou válku.

Jeden ten den za mnou přišel Michele a řekl, že bitva o proražení fronty je teď už skoro u konce; ale mě to rozladilo, protože jsem neviděla ani stopu po žádném boji, ať jsem namáhala oči sebevíc. Byl překrásný jasný den, nanejvýš pár růžových mráček cestovalo po obzoru a skoro se dotýkalo vršků hor, za kterými bylo Itri, Garigliano, zkrátka fronta. Napravo se zelenaly pyšné hory ve zlatém slunečním světle, nalevo se na konci roviny třpytilo usměvavou modří světlé jarní moře. Kde tu byla jaká bitva? Michele mi odpověděl, že bitva trvá už nejmíň dva dny, za horami u Itri. Nechtěla jsem tomu věřit, jak jsem řekla, představovala jsem si bitvu docela jinak, a taky jsem mu to pověděla. Michele se dal do smíchu a vysvětlil mi, že se dnes už nevedou takové bitvy, jaké jsem tolik obdivovala na titulních listech Ilustrované neděle. Děla a letadla prý teď spořádají vojáky i na velkou vzdálenost od fronty v pravém slova smyslu; zkrátka, teď se bitva pořád víc podobá tomu, co dělá hospodyňka s rozprašovačem proti hmyzu — zabíjí všechny mouchy, neušpiní si ruce a ani se jich nedotkne. Moderní válka, řekl Michele, nepotřebuje výpady, útoky a boj muže proti muži. Statečnost se stala zbytečná, teď vítězí ten, kdo má víc děl a s větším dostřelem a rychlejší letadla s větším doletem. "Z války se stala záležitost strojů" — skončil Michele — "a vojáci jsou o málo víc než dobří mechanici."

Ta neviditelná bitva trvala snad den či dva. A pak jedno ráno

dělo jako by poskočilo v prostoru, bylo najednou tak blízko, že se zdi naší světnice otřásaly. Bum, bum, bum, zdálo se, že střílí někde vzadu za horou. Vylítla jsem z postele a vyběhla ven, skoro jsem tušila, že uvidím ten boj muže proti muži, jak jsem říkala. Ale kdepak, byl překrásný jasný slunečný den jako vždycky, s jediným rozdílem, že dole na obzoru na konci roviny bylo vidět, jak zezadu hor, které ji uzavíraly, bleskově stoupají na nebi spousty tenoučkých rudých stop — podobaly se tržným ránám — a pak se zas rozplývaly, jako by přeskočily na druhou stranu nebe. Vysvětlili mi, že jsou to střely z děl; v ovzduší prý nastaly na chvíli takové podmínky, že bylo vidět jejich dráhu pouhým okem. Ty rudé čáry vypadaly opravdu jak říznutí břitvou — z ran vytryskla na chvíli krev a pak hned přestala. Nejdřív jsme viděli říznutí břitvou; pak k nám doletělo bouchnutí při výstřelu; hned nato jsme slyšeli zrovna nad hlavou rozzlobené sykové mňoukání; skoro současně se za horou ozval hromový výbuch při dopadu, a ten rozduněl nebesa jak prázdnou síň. Zkrátka, stříleli přes naše hlavy na někoho nebo na něco, co jsme měli za zády. A to znamenalo, jak nám vysvětlil Michele, že se bitva už posunula na sever a že údolí Fondi je už osvobozené. Zeptala jsem se, kam šli Němci, a on mi odpověděl, že Němci skoro určitě utekli směrem na Řím, že boje o průlom už skončily a že ta děla

právě ostřelují Němce na ústupu. Prostě, žádné boje muže proti muži, bodákové útoky, mrtví a ranění.

Tu noc jsme ale viděli, že nebe na tu stranu k ltri je jasnější a chvílemi dočista rudé, jako by náhle vyšlehl plamen, a přitom pokračovala ta říznutí břitvou — dráhy dělových střel. Na tom černém nebi připomínaly ohňostroji, jenomže to bylo nepřetržité tryskání tenounkých čar, bez měkkých květů, kterými se na konci košatí bengálské ohně. A taky rány byly jiné, temnější, hlubší, hrozivé — ne veselé jako při ohňostroji. Hezkou chvíli jsme se dívaly na oblohu a pak jsme k smrti unavené vlezly do postele a spaly jak se dalo — bylo horko a Rosetta pořád něco povídala. Brzy ráno nás vzbudil hromový výbuch, někde hodně blízko. Vyskočily jsme z postele a zjistily jsme, že tentokrát střílejí opravdu na nás. Tenkrát jsem poprvé pochopila, že děla jsou mnohem horší než eroplány; ty aspoň vidíš, a jakmile je vidíš, můžeš se běžet schovat nebo máš aspoň tu útěchu, že vidíš,

192

kam mají namířeno. Ale děla nevidíš nikdy, jsou za obzorem; a zatímco ty je nevidíš, ona tě přímo hledají a nikdy nevíš, kam zalézt, protože dělo tě pronásleduje všude jak namířený prst. Ta hromová rána byla, jak jsem řekla, někde hodně blízko a opravdu nám pak přišli říci, že náboj vybuchl nedaleko Filippova domu. Michele přiběhl a celý spokojený povídal, že teď už je to jenom otázka hodin, ale já jsem mu řekla, že umřít může být taky otázka vteřin. On pokrčil rameny a řekl, že teď se můžeme považovat za nesmrtelné. Skoro jako na odpověď se v tu ránu zrovna nad námi ozval děsný výbuch. Stěny a podlaha se zatřásly, se stropu na nás spadla sprška omítky a prachu a na chvíli se tak zatemnilo, že jsem si myslila, že střela opravdu dopadla na náš dům. Vyhrnuli jsme se ven a uviděli jsme, že náboj vybuchl nedaleko na rumišti, kus rumiště se zřítil a kolem dokola byla velká jáma plná čerstvé hlíny a převráceného drnu. Taky Michele — neříkám, že ho chytl strach, ale pochopil, že jsem se nespletla, když jsem říkala, že na umření stačí jen pár vteřin, a tak řekl, abychom šly s ním: že ví, kam jít. Musí se zalézt do mrtvého úhlu, povídal. Běželi jsme podél rumiště na druhý konec úžlabi-ny k chajdě z nasekaných větví; sloužila jako přístřeší pro dobytek a stála pod výběžkem skály. "To je mrtvý bod," řekl Michele, celý spokojený, že může prokázat své válečné zkušenosti. "Můžeme si tu sednout na trávu, sem rány z děla nikdy nedoletí/' Jo, pěkný mrtvý bod. Jen to dořekl, zase hromový výbuch, všechny nás zahalil kouř a prach a mezi kouřem a prachem jsme* viděli, jak se chajda naklání na stranu a pak zůstává celá nakloněná — vypadala jak dětský domeček z karet, ten taky nikdy nestojí zpřímá. Tentokrát Michele s tím svým mrtvým úhlem nenaléhal. Poručil nám, abychom sebou plácly na zem a sám teď nevstával, jen na nás křičel: "Za mnou do jeskyně... jdeme do jeskyně... ale nevstávejte, lezte při zemi jako já." Jeskyně byla zrovna za chajdou, malá jeskyňka s nízkým vchodem, rolníci z ní udělali kurník pro slepice. Tak jsme se plazily za ním a po břiše jsme vlezly do jeskyně mezi slepice, které začaly kdá-kat a vyděšeně zalézaly dozadu. Jeskyně byla příliš nízká, než abychom mohli stát zpřímá, a tak jsme zůstali víc než hodinu ležet jeden vedle druhého, celí jsme se zamazali od slepičinců, bylo jich tam na zemi plno, kdežto slepice nabyly zas kuráže, pro-

193

cházely se po nás a klovaly nás do vlasů. Mezitím jsme slyšeli kolem jeskyně jeden výbuch za druhým a já jsem řekla Michelovi: , Ještě že to byl mrtvý úhel." Nakonec se ozvalo ještě pár řidších výbuchů a pak už nic, jen v dálce rány z děl, které nás tak říkajíc překračovaly — ostřelovali nějakou vesnici za Sv. Eufemií. Michele řekl, že ty výstřely, co zasáhly chajdu, nebyly pravděpodobně od Angličanů, ale od Němců, z horských hmoždírů se zakřiveným dostřelem, a že teď můžeme klidně vylézt, protože

Němci už nestřílejí a Angličani na nás nestřílejí. Tak jsme to taky udělali: po břiše, jak jsme vlezli dovnitř, jsme vylezli z jeskyně a zamířili domů.

Byla už jedna hodina, a tak jsme si řekli, že něco sníme, kousek chleba se sýrem. Zrovna jsme jedli, když vtom příběhne Paridův synek a celý udýchaný povídá, že jsou tu Němci. Hned jsme to nepochopili, logicky nás napadlo, že po takové dělostřelbě musí přece přijít Angličani, a já jsem mu opakovala — bylo to dítě, možná špatně rozuměl: "Chceš říci Angličani." "Ne, Němci." "Ale Němci přece utekli." "A já ti zas říkám, že přišli." Až nakonec Paride záhadu objasnil: byla to opravdu skupina Němců na útěku, teď seděli na slámě ve stínu stohu a nebylo jasné, co chtějí. Řekla jsem Michelovi: "No a co nám je po Němcích?... My čekáme Angličany, a ne Němce... Jen ať se Němci považí ve vlastní šťávě." Ale Michele mě bohužel neposlechl: při Parido-vých slovech se mu rozsvítily oči; člověk si musil myslet, že Němce nenávidí a že ho současně přitahují — bylo jasné, že myšlenka vidět je na útěku, poražené, když je tolikrát viděl pyšné a jako vítěze, ho vzrušovala a zamlouvala se mu. Řekl Paridovi: "Pojďme se na ty Němce podívat," a vykročil. Rosetta a já jsme šly za nimi. Našli jsme Němce, jak nám Paride sdělil, ve stínu stohu. Bylo jich pět a v životě jsem neviděla utahanější a vyčerpá* nejší lidi. Hodili sebou na slámu, ruce a nohy roztažené, jeden sem a druhý tam, jak mrtvolý. Tři spali nebo aspoň měli zavřené oči, jeden měl oči otevřené, ležel naznak a upřeně se díval do nebe, pátý ležel taky na zádech, udělal si z hromady slámy jakoby polštářek a díval se přímo před sebe. Všimla jsem si hlavně toho posledního: byl to skoro albín, s růžovou průsvitnou kůží, modrýma očima a kolem nich skoro bílými chloupky, jemné rovné vlasy hodně jasné plavé. Tváře měl šedé prachem a

194

zbrázděné jakoby slzami, které stékaly v tom prachu a zaschly; chřípí černé od země a nevímjaké špíny; rty rozpraskané, oči kolem dokola červené a pod nimi dvě hluboké rýhy jak dvě Škrábnutí nehem. Němci, to je známá věc, mají vždycky uniformu v pořádku, čistou a vyžehlenou, jako kdyby byla čerstvě vytažená z naftalínu. Ale uniformy těchhle pěti byly zmačkané, s rozepnutými knoflíky, a zdálo se, že dokonce změnilly barvu, jako kdyby na ně byl zprudka napadal oblak prachu nebo černého kouře. O kousek dál v kruhu kolem Němců stál hlouček uprchlíků a vesničanů a mlčky se na ně dívali, jako se člověk dívá na něco neuvěřitelného; Němci byli zticha a nehýbali se. Michele se tedy přiblížil a zeptal se, odkud jdou. Řekl to německy, ale albín tiše pronesl, ani se přitom nehnul, jako kdyby měl hlavu přibitou na ten polštářek ze slámy: "Můžete mluvit italsky.. . umím italsky." Michele opakoval tedy otázku italsky a ten druhý odpověděl, že jdou z fronty. Michele se optal, co se stalo. Albín, pořád jak ochrnutý, řekl temným, hrozivým, vyčerpaným tónem — odtrhoval přitom pomaloučku jedno slovo od druhého — že jsou dělostřelci, že dva dny a dvě noci byli vystaveni strašnému leteckému bombardování, že děla a dokonce i půda, na které byli, zkrátka všechno vylétlo do povětří, že většina kamarádů jim umřela před očima a nakonec musili vyklidit pozice a utéci. Skončil pomaloučku: "Fronta už není na Gariglianu, ale víc na sever a my se tam musíme dostat... dál na sever jsou jiné hory a my vydržíme." Tak se sice přivedli do takového stavu, že vypadali, jako by už měli po smrti, ale mluvili ještě o válčení a odolávání.

Michele se jich pak zeptal, kdo prolomil frontu, zda Angličani nebo Američani. To byla neopatrná otázka, protože albín se jakoby zašklebil a řekl: "Co vám je do toho, kdo to byl? Milý pane, vám musí stačit vědomí, že za chvíli tu budou vaši přátelé, a víc nic." Michele dělal, že si nevšiml uštěpačného a výhružného tónu, a zeptal se, co pro ně může udělat. Albín řekl: "Dejte nám něco k jídlu."

V té době jsme už všichni byli opravdu na dně a až snad na Filippa, myslím, by byli uprchlíci i rolníci nedali dohromady ani bochník chleba. Tak jsme se na sebe podívali jak u vyjevení, a já jsem řekla, co si myslili všichni: "Něco k jídlu? A kdo tady

195

r

má něco k jídlu? Jestli nám Angličani co nejdřív něco nepřinesou, tak tu umřem hlady všichni. Počkejte si taky na Angličany a dostanete jídlo."

Zahlédla jsem, jak Michele udělal nelibý pohyb, jako by chtěl říci: "Hlupačko!" a pochopila jsem, že jsem řekla něco, co jsem neměla. Němec se na mne zatím upřeně díval, jako kdyby si chtěl vtisknout mou tvář do paměti. Pomalu řekl: "Výborná rada — počkat na Angličany." Chvilku seděl ještě nehybně, pak namáhavě zvedl ruku a hrábnul pod kazajku na prsa: "Řek jsem, že chceme něco k jídlu." Ted' svíral v ruce obrovskou černou pistoli a mířil na nás, a přitom se nepohnul ani nezměnil pozici.

Padl na mne hrozný strach, možná ani ne tak z té pistole jako z albínova pohledu, byl to pohled zrovna jako divokého zvířete chyceného do pasti, které ale ještě vyhrožuje a cení zuby. Ale Michele se nepolekal a řekl Rosettě prostě: "Běž za mým otcem a řekni mu, ať ti dá kus chleba pro pár Němců — že ho potřebují." Řekl ta slova zvláštním způsobem, aby Rosettě napověděl, co má vysvětlit: že Němci ten chleba vymáhají pistolí. Rosetta se hned rozběhla k Filippovu domku.

Než přišel chleba, zůstali jsme všichni bez hnutí stát v kruhu kolem stohu. Za okamžik začal albín znova: "My nepotřebujem jenom chleba... potřebuj em taky někoho, kdo by šel s námi a ukázal nám cestu, abychom se dostali na sever k našemu vojsku/" Michele řekl: "Cesta je tady," a ukázal na oslí stezku směrem k horám. Albín řekl: "To vidím taky. Ale my tyhle hory neznáme. Potřebujeme někoho. Kupříkladu to děvče." "Které děvče?" "To, co šlo pro chleba." Krev mi ztuhla v žilách při těch slovech: jestli si ve prostřed války odvedou Rosettu, kdo ví, co se může stát, kdo ví, kdy ji uvidím. Ale Michele neztratil klid a řekl hned: "To děvče není odsud. Zná to tady míň než vy." "A tak tedy půjdete vy, milý pane," řekl albín. "Vy jste odsud, ne?" Byla bych chtěla zavolat na Michela: "Řekni mu, že jsi přesporní," ale neměla jsem čas, Michele byl příliš čestný, než aby lhal, a už odpověděl: "Jsem odsud, ale hory taky neznám. Žil jsem vždycky ve městě." Při těch slovech se albín skoro zasmál a řekl: "Podle vás ty hory nezná nikdo. Půjdete vy. Uvidíte, že najednou zjistíte, že je znáte náramně dobře." Michele nato neodpověděl nic, jen sraštil obočí nad obloučky brýlí. Mezitím se Rosetta celá

196

udýchaná vrátila s dvěma chlebíčky a položila je do slámy na zem a přitom natáhla ruku a naklonila se, zrovna jako se to dělá s divokou zvěří, které člověk nedůvěřuje. Němec si pohybu všiml a řekl s náznakem podráždění v hlase: "Dej mi ten chleba do ruky. Nejsme přece vzteklí psi, nekoušem." Rosetta sebrala chleby a podala mu je. Němec zastrčil pistoli, vzal chleba a posadil se.

Ted si sedli taky ostatní, zřejmě nespali a sledovali celý rozhovor se zavřenýma očima. Albín vytáhl z kapsy nůž, rozřezal oba chleby na pět stejných částí a rozdělil je mezi kamarády. Jedli pomalounku, my stáli pořád v kruhu kolem a nepadlo jediné slovo. Když skončili — trvalo to dlouho, protože jedli tak říkajíc drobeček za drobečkem —, jedna venkovanka jim mlčky podala měděný džbán plný vody a

každý z nich vypil dvě a taky čtyři sběračky: byli opravdu mrtví hladem a žízní. Potom vytáhl albín zas pistoli.

"Tak" — povídá — "musíme jít, nebo bude pozdě." To řekl kamarádům a ti se hned začali pomalu zvedat. Pak se otočil na Michela: "A vy jdete s námi, ukážete nám cestu."

Všichni jsme zůstali jak opaření, myslili jsme si, že to před chvílí albín říkal jen tak, ale teď bylo naopak vidět, že to myslil vážně. Mezitím přiběhl taky Filippo a taky se mlčky díval, jak Němci jedí. Ale když viděl albína mířit pistolí na Michela, skoro zasténal a s odvahou, kterou bys u něho nehledal, se postavil mezi pistoli a syna: "To je můj syn, rozumíte? Je to můj syn."

Albín neřekl nic. Udělal jen pistolí posunek, jako kdyby odháněl mouchu; to mělo znamenat, aby Filippo šel stranou. Ale Filippo křičel: "Můj syn hory nezná, to je svatosvatá pravda. On čte, píše, studuje, jak by moh znát hory?"

Albín řekl: "Půjde on a bašta." Nato se zvedl, v jedné ruce měl pořád napřaženou pistoli a druhou si upravoval opasek.

Filippo se na něho podíval, jako by dobře nechápal. Viděla jsem, jak polkl a přejel si jazykem rty: musil mít pocit, že se dusí, a nevím proč jsem si v té chvíli vzpomněla na větu, kterou tak rád opakoval: "Tady není nikdo křen." Chudinka, on teď nebyl ani křen, ani chytrák, byl táta a dost. Opravdu — chvíli zůstal, jak když do něho uhoří blesk, a pak znova vykřikl: "Vemte si raě! Vemte si mě namísto syna. Já hory znám. Než jsem se stal

197

obchodníkem, byl jsem podomní kramář. Všecky hory jsem prolezl. Já vás zavedu za ruku, pořád přes hory, až na vaše velitelství. Známe ty nejpohodlnější a nejtajnější cestičky. Já vás povedu, to vám slibuju." Otočil se k ženě a řekl: "Jdu tam já. Nedělejte si starosti, vrátím se zítra k večeru." Za slovem následoval čin: vytáhl si kalhoty, naladil celý obličej do úsměvu, který se mi v té chvíli zdál opravdu srdceryvný, přistoupil k Němci, položil mu ruku na paži a řekl s chtěnou nenuceností: "No, půjdeme, máme před sebou kus cesty."

Ale Němec měl na to jiný názor. Řekl klidně: "Vy jste moc starý. Půjde váš syn, je to jeho povinnost!" odstrčil prostě Filippa hlavní pistolí, šel k Michelovi a ukázal mu pořád pistolí, aby šel napřed: "Jdeme." Někdo, nevím kdo, zavolal: "Michele, uteč!" Měli jste vidět Němce. Byl sice vyčerpaný, ale otočil se jako blesk na stranu, odkud vyšel výkřik, a vystřelil. Naštěstí rána zapadla mezi kameny rumišť, ale Němec dosáhl stejně svého — zastrašit rolníky a uprchlíky a zabránit jim, aby pro Michela něco udělali. Všichni se opravdu zděšeně rozprchli, ale znova se postavili do kruhu o kus dál a dívali se pak mlčky na Němce, který odcházel a strkal před sebou pistolí do zad Michela. Tak odešli a já mám ten výjev pořád před očima, jako bych byla zas u toho: Němec s ohnutou paží mířil pistolí, Michele šlapal před ním, vzpomínám si, že měl jednu nohavici delší, skoro až na podpatek, a druhou kratší, že bylo vidět kotník. Kráčel pomalu; snad doufal, že se my ostatní proti Němcům vzbouříme a dáme mu možnost utéci. Táhl nohy, že mi to připadalo, jako by za sebou táhl těžký řetěz. Průvod čtyř Němců, Michela a Němce albína prošel pod námi po pěšince, která vedla do údolí, a pak pomalu zmizel v houštině. Filippo utekl při výstřelu s ostatními, pak se o kousek dál zastavil a díval se. Když byli albín a Michele u zátočiny, najednou vyrazil jakoby řev a chtěl se vrhnout za nimi. Rolníci a uprchlíci na něho hned skočili a zadrželi ho — řval, opakoval synovo jméno a po tváři se mu kutálely

velké slzy. Ted přiběhla taky matka a sestra, nemohly to pochopit a vyptávaly se na všechny strany, jak to; ale jen pochopily, daly se taky do pláče a volaly Michela. Sestra hlasitě vzlykala a mezi vzlyky opakovala: "Zrovna ted, když mělo být po všem, zrovna ted." Nevěděli jsme, co na to říci, protože opravdovou bolest,

198

která má opravdové příčiny, nemohou slova utiřit, bylo by zapotřebí odstranit příčinu bolesti a to my jsme nemohli. Nakonec se Filippo vzpamatoval, vzal manželku kolem ramen, podpíral ji a řekl: "Uvidíš, že se vrátí... určitě... musí se vrátit... ukáže jim cestu a vrátí se." Dcera sice plakala, ale dávala otcí za pravdu: "Uvidíš, maminko, že se vrátí ještě večer." Ale matka řekla, co říkají matky v těchto případech často, a bohužel to většinou uhodnou, protože, víme, mateřský pud je silnější než jakákoli úvaha: "Ne, ne, já vím, že se nevrátí, mám předtuchu, že už ho nikdy neuvidím."

Tady musím přiznat, že při tom pozdvižení s dělostřelbou, porážkou Němců, průlomem fronty a koncem našeho pobytu na horách na nás ta věc s Michelelem neudělala takový dojem, jak by bývala měla. Taky jsme si myslely nebo spíš — chtěly jsme se domnívat, že se určitě vrátí; snad protože jsme cítily, že bychom nebyly schopné podílet se na bolesti Festových tak, jak bychom byly měly, kdybychom nevěřily v jeho návrat. Byly jsme srdcem a myšlenkami jinde. Obě jsme byly plné vytoužené, očekávané novinky — osvobození. Nepřišlo nám na mysl, že odchod Michela, který byl pro nás jako otec a bratr, je dokonce důležitější než osvobození, nebo by nám aspoň měl osvobození ztrpčit bolesti. A tak to chodí: sobectví bylo zticha, dokud tu hrozilo nebezpečí; jakmile nebezpečí pominulo, hlásilo se k slovu. A já sama, když jsem se vracela k domku po tom, co Michela odvedli, neubránila jsem se myšlence, že to bylo opravdové štěstí, že Němci sebrali Michela, a ne Rosettu, a že Michelův odchod se vlastně týká hlavně jeho rodiny, protože my se s nimi co nevidět rozloučíme a už se s nimi nikdy nesetkáme, vrátíme se do Říma a začneme zas obvyklý život a na celý ten pobyt na horách si budeme vzpomínat jen zřídka a roztržitě, možná tak, že jedna druhé řekneme: "Pamatuješ si na Michela?... Kdo ví, jak skončil? A pamatuješ si na Filippa, na jeho ženu a dceru?... Copak asi dělají?"

Tu noc jsme spaly těsně přitisknuté jedna k druhé, třebas bylo horko, protože dělo pořád střílelo a rány dopadaly dost blízko a zdálo se nám, že bychom tak aspoň umřely společně, kdyby nás to zasáhlo. Spaly jsme ostatně, jen aby se neřeklo; usnuly jsme fta pět, na deset minut a pak jsme při silnější dělové ráně vy-

199

r

skočily a posadily jsme se na posteli, nebo jsme se probouzely jen tak bezdůvodně, pravděpodobně proto, že jsme byly rozčilené a nervózní. Rosetta se bála o Michela a já ted chápu, že ona na rozdíl ode mne cítila, že to odvezení není jen tak bezvýznamné, jak jsem jí chtěla namluvit. Tak jsem jí občas potmě slyšela: "Mámo, a co ted udělají s Michelelem?" Nebo: "Mámo, myslíš opravdu, že se Michele vrátí?" Anebo: "Mámo, co se stane s chudákem Michelem?" Já na jedné straně cítila, že má pravdu, když má starost, ale na druhé straně mě to skoro zlobilo, protože, jak jsem řekla, zdálo se mi, že pobyt ve Sv. Eufemii už skončil a my ted musíme myslet jenom na sebe. Tak jsem jí odpovídala chvilku to a chvilku zas ono — vždycky jsem se snažila uklidnit ji — a nakonec mě přešla trpělivost a

řekla jsem: "Ted spi, stejně pro něho nemůžeš nic udělat, i když nespíš. Kromě toho jsem jistá, že mu neublížili. Touhle dobou už si to šlape přes hory a vrací se sem za námi." Rosetta řekla už skoro ve spánku: "Chudák Michele!" a to bylo všecko, protože pak už usnula doopravdy.

Druhý den ráno jsem se vzbudila a vidím, že Rosetta neleží vedle mne. Vyběhla jsem z domu, bylo pozdě, slunce stálo už vysoko a zjistila jsem, že dělostřelba přestala a v celé vsi je živo. Bylo vidět uprchlíky, jak běhají sem tam, jeden se loučil s rolníky, druhý nosil věci, jiní dokonce pochodovali v řadě za sebou dolů po pěšině, která vedla do Fondi. Najednou na mne padl hrozný strach, že Rosetta z nějakého neznámého důvodu taky zmizela jako Michele; začala jsem pobíhat sem a tam a volat ji. Nikdo se o mne nestaral a neposlouchal mne a já jsem si najednou uvědomila, jak se proti mně obrací to, co mě napadlo o Michelovi: Rosetta nikde, všichni se starali o sebe, nikdo se nechtěl ani zastavit, aby vyslechl, co se mi stalo. Když už jsem si div nezoufala, našťastí vykoukla najednou z chajdy Paridova žena Luisa a řekla: "Co pořád voláš Rosettu? Je tu s námi a jí polentu." Oddychla jsem si, trochu pokořeně jsem taky vešla do chajdy a sedla jsem si s ostatními ke stolu, kolem polévkové mísy polenty. Jako obvykle nikdo nemluvil, a tak jsem nemluvila ani já; zdáli se jako vždycky docela ponoření do obřadu jídla, i ten den, kdy se stalo a mělo stát tolik nových věcí. Jenom Paride jako by chtěl vyjádřit společnou myšlenku, řekl najednou beze smutku, jako kdyby

200

řekl, že je hezky nebo tak podobně: "A tak vy se vrátíte do města a budou z vás zase paní... a my ostatní tu zůstanem a budem se dít dál." Utřel si pusy, vzal sběračku vody, napil se a pak odešel jako vždycky bez pozdravu. Řekla jsem Paridově rodině, že si ted půjdeme nachystat věci a pak že se s nimi přijdejie rozloučit. A vyšla jsem s Rosettou taky ven.

Ted jsem měla jedno velké, netrpělivé, radostie přání: co nejdřív odejít pryč. Ale přece jen jsem řekla nevím proč: "Budeme musit zajít k Festovým a zeptat se, co se stalo s Michele." Řekla jsem to s odporem, protože možná že se Michele nevrátil, a v tom případě jsem se bála, že by mi Festovic bolest mohla pokazit radost. Ale Rosetta klidně odpověděla: "Festovic tu už nejsou. Dneska ráno za svítání sešli dolů. A Michele se ne-vrátil. Doufají, že ho najdou ve městě." Při těch slovech se mi moc ulevilo, byla to zrovna tak sobecká úleva jako chvilku předtím můj odpor, a řekla jsem: "No, tak nám zbývá jen sbalit svých pět švestek a co nejdřív odejít odtud." Nato Rosetta dodala: "Já jsem vstala za svítání, když jsi ještě spala, a šla jsem se s Festovými rozloučit. Chudáci, byli docela zoufalí. Pro ně je tenhle krásný den naopak hrozný, protože Michele se nevrátil." Na chvilku jsem se odmlčela, protože jsem se najednou zastyděla a pomyslila jsem si, že Rosetta je o tolik lepší než já — vstala schválně za svítání, šla k Festovým a nebála se jalm já, že jí jejich bolest zkazí radost. Tak jsem ji .objala a řekla jRm: "Dceruško zlatá, ty jsi o tolik lepší než já, udělala jsi to, k čemu jsem já neměla odvahy. Já jsem tak šťastná, že tohle trápení skončilo, že jsem se skoro bála k Festovým jít." Odpověděla: "Já jsem se k tomu nemusila nutit, udělala jsem to, protože jsem Michela měla ráda. Byla bych se musila spíš nutit, abych tam nešla. Celou noc jsem oko nezamhouřila, protože jsem pořád myslila na chudáka Michela. A bohužel měla pravdu jeho matka: nevrátil se."

Ted už jsme ale musily jít. Jen jsme se vrátily do světničky, vytáhly jsme oba vulkánfíbrové kufry, které jsme přinesly z Říma, a složily jsme dovnitř těch svých pár hadříků, nějakou tu sukni, pár svetrů, které jsme tam nahoře upletly z mastné venkovské vlny, nějakou tu punčochu, pár kapesníků. Dala jsem dovnitř taky to, co nám zbývalo ze zásob, totiž ovčí sýr, který

jsem koupila od evangelíků, něco přes kilo naklíčených fazolí a poslední černý bochníček chleba z otrub a kukuřičné mouky. Zaváhala jsem, jestli si mám odnést ty dva tři talíře a skleničky, co jsem koupila od rolníků, ale pak jsem se rozhodla, že jim je nechám, a pěkně jsem je seřadila na okno. To bylo všecko: zavře-la jsem kufry, na chvilku jsem se posadila na postel vedle Rosetty, rozhlížela jsem se kolem po světničce, která už vypadala smutně a opuštěně jako domy, které opouštíme navždycky. Ted jsem už nebyla tak netrpělivá ani rozradostnělá, ale naopak jsem docela cítila něco jako úzkost. Napadalo mě, že na ty špinavé zdi a blátivou podlahu se přilepily ty nejtrpčí a nejhroznější dny mého života, a bolelo mě, že mám jít pryč, ačkoliv jsem si to přála. Těch devět měsíců, které jsem strávila v té světničce, jsem prožívala den za dnem, hodinu za hodinou a minutu za minutou, se silou, kterou dává naděje a zoufalství, strach a odvaha, vůle k životu a přání umřít. Ale hlavně jsem očekávala jedno — osvobození, které bylo nejen krásné, ale taky spravedlivé, a bylo to osvobození nejen pro mne, ale taky pro ostatní. A tehdy jsem najednou pochopila, že ten, kdo očekává něco podobného, žije silněji a pravdivěji než ti, kdo neočekávají nic. Přenesla jsem to ze svého malého případu na ty větší a pomyslíla jsem si, že totéž se může říci o všech, kdo čekají o tolik důležitější věci — jako návrat Ježíše na zemi nebo nastolení spravedlnosti pro chudáky. Řeknu pravdufjak jsem vyšla ze světnice, abych se navždycky rozloučila, zdálo se mi, že opouštím ne snad zrovna kostel, ale skoro posvátné místo — tam uvnitř jsem tolik zkusila, a jak jsem řekla, čekala a doufala jsem nejenom pro sebe, ale taky pro druhé. Postavily jsme si kufry na hlavu, tak aby byly v rovnováze, a vykročily jsme k Paridově chajdě rozloučit se. Najednou propukl mezi lidmi na rumišti všeobecný úprk. Tentokrát to ale nebylo dělo, to bylo teď slyšet daleko, jako když se vzdaluje bouřka, ale pravidelné ťukání, velmi přesné a vzteklé — zdálo se, že přichází zezdola z houští a stoupá nahoru k vršku. Jeden uprchlík se na okamžik zastavil a zavolal na nás: " Kulo mety! Němci střílejí z kulometů na Američany!" a běžel pryč. Ted se všichni utekli schovat do jeskyň a do děr, my dvě jsme zůstaly samy uprostřed rumiště a to ťukání nepřestávalo — naopak se zdálo neodbytnější. Na okamžik mě taky napadlo běžet se ně-

kam schovat, ale pak mě chytl silný odpor zase začít — zrovna teď když jsme byly na odchodu do Fondi — ten ustrašený život, jaký jsem vedla celých devět měsíců, a řekla jsem celá rozzlobená Rosettě: "Víš, co ti řeknu? Že ty kulometry jsou mi putýnka a že jdu dolů stejně." Rosetta nic nenamítala, taky se z nudy a únavy stala nebojácná. Tak jsme si odpustily rozloučení s rolníky, u kterých jsme byly hosty tolik měsíců — kdo ví, kam se běželi schovat — bez ohledu na kulometry jsme se vydaly po pěšině do údolí a šly jsme beze spěchu. Začaly jsme sestupovat jedním rumištěm za druhým, a jak jsme postupně byly níž, uvědomovaly jsme si, že jsme měly pravdu, když jsme se neschovaly: ted už ťukání nebylo slyšet a všecko vypadalo jako obvykle: krásný květnový den jako jiné, slunce pálilo, v živých plotech voněly šípkové růžičky a prach a bzučely včely, všecko docela tak, jako by nikdy nebyla válka.

Ale válka byla a brzy jsme viděly její stopy. Nejdřív jsme potkaly dva vojáky —> napadlo mě, že jsou to Američani spíš podle toho, co řekli, než podle uniforem — ty jsem neznala. Byli to dva tmavovlasí malinkatí mládenci, najednou vylezli z křoví, div že se s námi nesrazili. Jeden řekl: "Helou," nebo něco podobného; druhý řekl něco anglicky, čemu jsem nerozuměla. Minuli nás a pak zahnuli z pěšiny a začli zas stoupat nahoru houštinou, přikrčení, pušku v ruce, dívali se ve stínu helmy nahoru, směrem k vršku, odkud bylo slyšet ťukání kulometů. To byli první Američani, které jsme viděly, a viděly jsme je

náhodou. Celá válka, když tak na to teď myslím, je náhoda a všechno se děje bez důvodu: uděláš krok nalevo a zabijí tě, uděláš ho naopak napravo a zachráníš se. Řekla jsem Rosettě: "Vidělas je, to jsou Američani." A Rosetta: "Já si je představovala vysoké a světlolasé, ale tihle jsou tmavovlasí a malí." V tu chvíli jsem nevěděla, co jí říci, ale později jsem se dověděla, že v americké armádě jsou vojáci všech ras a všech barev, černí a bílí, světlolasí a tmaví, vysocí a malí. Ti dva, jak jsem se potom dověděla, byli dva Italoameričané, a bylo jich tam hodně, aspoň v těch jednotkách, které obsadily náš kraj.

Jak jsme sestupovaly, narazily jsme taky na stanici Červeného kříže ve stínu rohovníku mimo cestu. Bylo tam polní lůžko, skříňka s léky a pár vojáků a zrovna v tu chvíli přinášeli jiní dva

203

vojáci na stanici raněného kamaráda, ležel nznak na nosítkách. Zastavily jsme se a dívaly jsme se na oba vojáky, kteří odbočili z pěšiny a namáhavě s nosítkami v rukou mířili ke stanici. Raněný voják měl zavřené oči a vypadal jako mrtvý. Ale mrtvý nebyl, protože ti dva, co ho nesli, k němu mluvili, jako by mu říkali, aby vydržel, že už tam za chvíli budou, a on malinko pokyvoval hlavou, jako by chtěl odpovědět, že rozuměl a aby se nestarali. Ale když člověk viděl ten výjev — na tom svahu, ve slunci, v roz-kvetlé houštině, která zakrývala do půli těla oba nosiče — div mu nepřišlo na mysl, nejenomže ten raněný není mrtvý, ale taky že ti vojáci nejsou vojáci a ta stanice Červeného kříže není stanice Červeného kříže, že to všechno zkrátka není pravda a je to všechno něco divného a protismyslného, co se nedá vysvětlit a co nic neznamena. Řekla jsem Rosettě: "Ten to dostal z kulometů... to se mohlo stát nám." Myslím, že jsem to řekla, abych se pře* svědčila, že kulomety opravdu existují a že tam bylo doopravdy nebezpečno. Ále stejně jsem o tom nebyla moc přesvědčená.

Rumiště po rumišti jsme se dostaly dolů na rozcestí u řeky, kde stával domek, ve kterém bydlíval chudák Tommasino. Na-* posledy jsme to místo viděly opuštěné, jako všechna místa zabraná Němci — nevím, čím to bylo, že kolem sebe vytvářeli poušť; kam šli, odtud lidé utíkali a schovávali se. Ale teď tam naopak bylo nácáno plno lidí, rolníků a uprchlíků, jedni šli pěšky, jiní na oslech a mulách a všichni sestupovali jako my z hor a vraceli se domů. Pochodovaly jsme s tím zástupem, všichni byli veselí a povídali si, jako by se znali odjakživa. Všichni říkali: "Je po válce, je po všem, přišli Angličani, přišel blahobyť," a zdálo se, že všichni zapomněli na ten rok strádání. Společně s tím zástupem jsme se dostaly na rozcestí, kde se silnice křížovala s jinou cestou, která vedla k horám; a tam jsme potkaly první kolonu Američanů. Šli v řadě za sebou a tentokrát jsem viděla, že to jsou opravdu Američané — tak se lišili od Němců i od Italů. Měli svou zvláštní chůzi, klátivou, zdlouhavou, skoro nespokojenou, každý nosil přílbu jinak — jeden šikmo, druhý do očí, jiný v týlu, mnoho jich šlo s vyhrnutými rukávy a všichni žvýkali gumu. Zdálo se, že válčí neradi, ale beze strachu, zrovna jako lidi, kteří se nenarodili pro válčení jako kupříkladu Němci, ale vedou válku, protože je k tomu přitáhli za vlasy. Nedívali se na nás, na kilometr daleko

204

se poznalo, že horských cest, chudáků s ranci jako my a rán jako dneska už viděli od vylodění v Itálii kdo víko lik, že už to s nimi tak říkajíc ani nehnulo. Rada se táhla nevím jak dlouho směrem k horám, pomaloučku, pořád tím stejnoměrným krokem. Nakonec přešli poslední tři čtyři, vypadali nejnavenější a nejvíc omrzelí, a pak jsme se znova pustily po silnici.

Silnice vedla k Monte San Biago, to je městečko posazené vysoko v horách, které uzavírají na sever údolí Fondi; o kus dál ústila do státní silnice, myslím, že do Via Appia. A jak jsme se dostaly na Appii, zůstaly jsme opravdu s pusou dokořán při podívané na celé americké vojsko na pochodu. Říci, že silnice byla přecpána lidmi, je málo a taky by to nebylo přesné, protože ji nezatarasoval dav lidí, ale vozy všeho druhu, všechny na zeleno natřené s bílou pěticípou hvězdou, americkou hvězdou — ta se tolik liší od italské hvězdice, která nosí štěstí, jak se říká — ale jenom štěstí, kdežto americká hvězda vypadá zpupně a dává sílu těm, kdo jdou za ní. Řekla jsem vozy, ne automobily. Na té silnici byly opravdu vozy všeho druhu hustě za sebou, že se skoro nemohly hnout. Malá nekrytá auta celá ze železa, přecpaná vojáky s puškou mezi nohama. Obrovské tanky s pásy a pancířem se hlavní děl dotýkaly větví platanů, které zastíňovaly cestu. Malé a velké, kryté a nekryté nákladáky, malé tanky, skoro hračky, ale každý taky pěkně s dělovou hlavní vztyčenou do výšky. Dokonce celé obrovské vagóny kolem dokola obrněné, a v kabinách uvnitř bylo vidět desky plné knoflíků, pák a elektrických drátů. Řeknu pravdu, kdo nikdy neviděl postupovat po silnici americkou armádu, nemá pojem, co to je armáda. Ten proud velkých a malých vozů, na každém hvězda, která se zrovna neodbytně vtírala, pomaloučku postupoval, ještě pomaleji než krokem, každou chvíli se zastavil a pak se zas rozjel, zrovna jako auta v Římě na Korsu, když je největší provoz. A všude byli vojáci, viseli, seděli, stáli jeden na druhém na tancích, na autech, na nákladácích, a pořád s tím trpělivým, lhostejným a skoro znuděným výrazem, pořád žvýkali gumu a někteří si dokonce četli takové jejich malé obrázkové noviny.

Mezi jednotlivými vozy se zatím proplétaly motocykly s jedním nebo dvěma motocyklisty v kožených oblecích, a ti jediní jeli rychle, mohli uhánět a vypadali jako ovčáčtí psi, kteří po-

205

bíhají kolem obrovského pomalého líného stáda. Když jsem viděla ten průvod vozů nacpaných tak hustě za sebou, že by šesták nepropadl k zemi, kdybys ho do nich hodil, v duchu jsem se po* divila, že toho Němci nevyužijí, nepřiletí nad nás s eroplány a neudělají z toho jatka. A tohleto mě nejvíc přesvědčilo, že Němci teď už válku prohráli a nemohou uškodit, protože jim zastříhli drápy a vylámali zuby — to jsou v armádě právě děla a eroplány. A znovu jsem pochopila, co to je moderní válka. Ne boj muže proti muži, jaký jsem tolik obdivovala na obálkách časopisů z roku 1915, ale něco docela vzdáleného a nepřímého: napřed eroplány a děla vyčistily území bombami a střelami, potom postupovala většina armády, ale ta málokdy přišla do styku s ne-přítelem. Vojáci jen pohodlně postupovali kupředu, usazení v autech s puškou mezi nohama, žvýkali gumu a četli si ilustrované časopisy. Později mi kdosi řekl, že v některých místech měly ty jednotky těžké ztráty. Ale nikdy ne v boji s jinými jednotkami — proti dělům, která na ně střílela a snažila se je zadržet.

Nemohla být ani řeč o tom, přejít nebo jít po té silnici, bylo by to jako chtít přeplavat rozvodněnou řeku na nejhlubším místě. Tak jsme se s mnoha jinými vrátily nazpátek, a když jsme se dostaly na vedlejší cestu, namířily jsme si to směrem k městu. Za deset minut jsme tam byly, ale viděly jsme, že tady taky není radno zůstat. Všecky domy byly srovnané se zemí, všude hromady trosek, a kde nebyly trosky, byly velké jámy plné za-hnívajících vody. Na té trošce vyklizené půdy se hemžila a pobíhala směsice amerických vojáků, uprchlíků a rolníků. Bylo to jako jarmark, jenomže tam nebylo nic na prodej ani ke koupi, jenom naděje na lepší dny, a ti, kdo tu naději mohli prodat — totiž Američani —, se zdáli lhostejní a vzdálení a ti, kdo by ji byli chtěli koupit — rolníci a uprchlíci —, jako by nevěděli, jak ji odkoupit. Chodili kolem Američanů a vyptávali se jich italsky; ti jim nerozuměli a

odpovídali anglicky, a tak rolníci a uprchlíci zklamaně odcházeli a za chvíli začínali znova se stejným výsledkem.

U jednoho domku — nevím jak zůstal bez pohromy — jsem zahlédla sběh lidu a šla jsem blíž. Ve druhém patře na balkóně stálo několik Američanů a házeli dolů uprchlíkům a rolníkům

206

karamely a cigarety a ti se na to vrhali a rvali se tam v prachu, že to byla opravdu hanba. Bylo moc dobře vidět, že jim na těch karamelách a cigaretách konec konců vůbec nezáleží, že se o ně tak perou, protože cítí, že od nich Američani čekají, že se takhle budou chovat. Zkrátka, v těch pár hodinách už vzniklo ovzduší, které jsem potom mohla pozorovat v Římě po celou tu dobu, co trvala spojenecká okupace: Italové žádali o věci, aby udělali radost Američanům, a Američani jim je dávali, aby udělali radost Italům. A nikdo z těch dvou si neuvědomoval, že tomu druhému žádnou radost nedělá. A já myslím, že tohle nikdo nechce: dochází k tomu samo sebou, jakoby po vzájemné dohodě. Američani byli vítězové, Italové poražení, a to stačilo.

Přistoupila jsem k jednomu vojenskému vozíku, stál uprostřed všeho toho zástupu. Seděli v něm dva vojáci, jeden rudovlasý, pihovatý s modrýma očima a druhý tmavovlasý, žlutý v obličeji, se špičatým nosem a tenkými rty. Řekla jsem: "Řekněte mi, jak se člověk může dostat do Říma?" Zrzoun se na nás ani nepodíval, žvýkal gumu, četl nějaký ten svůj malý časopis a byl do toho celý ponořený, ale ten tmavý hrábnul do kapsy a vytáhl balíček cigaret. Řekla jsem: "Jdi mi někam s cigaretama, my nekouříme, řekněte nám jenom, jestli se můžeme nějak dostat do Říma." "Do Říma?" opakoval nakonec ten tmavý. "Nic Říma." "A proč ne?" "Němci v Říma." Přitom se hrabal v kapsách a tentokrát vytáhl ty věčné karamely. Ale já jsem je taky odmítla a řekla jsem: "Jestli nám chceš něco dát, dej nám bochník chleba, co s karamelami? Chceš nám osladit pusy? To se ti nepovede, zůstane ještě hezkou chvíli hořká." Nepochopil, vytáhl ze spodku sedadla fotografický aparát a udělal pohyb, jako by chtěl říci, že si nás chce vyfotografovat. Tentokrát jsem ztratila trpělivost a vykřikla jsem: "Poslechni, to nás chceš fotit takhle roztrhané a špinavé, jak dvě divošky? Mokrát děkujem, jen ten tvůj aparát zastrč." Protože ale stál na svém, vzala jsem mu aparát z rukou a položila ho na sedadlo, abych jako řekla: "Nech toho." Tentokrát pochopil, otočil se ke kamarádovi, něco mu řekl anglicky a ten mu neochotně odpověděl, ani nezvedl oči od časopisu. Pak se ten tmavý otočil k nám a naznačil nám, abychom si vylezly na vůz, a my jsme poslechly; nato se zrzek jako by probudil, chytnul volant a nastartoval. Vůz vyrazil jako blesk mezi davem,

207

který ustupoval, a vjel do města přes kupy trosek a jámy plné vody. Bylo vidět, že je to vojenský vůz, který se dostane všude. Tmavovlasý mezitím prohlížel Rosettě nohy — měla opánky jako já. Nakonec se zeptal: "Boty?" sehnul se, aby si sáhl na opánky, a pak rukama jel po řemínkách až k lýtku. Plácla jsem ho přes ruku a řekla jsem: "Hej, ruce pryč... jsou to opánky, a co je na tom zvláštního? ... Ale ty si z toho nesmíš dělat příležitost, abys mi sahal na dceru." On zase dělal, že nerozumí, ukazoval na Rosettin opánek, vzal znova fotoaparát a řekl: "Fotografie?" Řekla jsem mu: "Opánky nosíme, ale nechcem, abys je fotografoval. Ty pak třeba přijdeš domů a řekneš, že my Italové nosíme všichni opánky a boty neznáme. Vy máte doma Indiány, a co bys tomu ty říkal, kdybychom je vyfotografovali a pak říkali, že vy Američané chodíte všichni s péry na hlavách jak slepice? Horalka jsem a jsem na to hrdá; ale pro tebe jsem Italka, Římanka nebo co chceš, a neotravuj mě s těmi tvými fotografiemi."

Nakonec pochopil, že toho má nechat, a odložil aparát. I Mezitím vůz skákal přes hory trosek, brodil se rybníky špinavé | vody, až projel město a dostal se na hlavní nádraží.

Tam byl obrovský dav, pořád takový jarmark — zástup byl I hlavně kolem domu, kde dřív asi bývala radnice, zázrakem nebyl I rozbořený — jen pár děr a nějaká ta trhlina na fasádě. Zrzek, f který pořád neříkal ani slovo a ani se na nás nepodíval, nám naznačil, abychom slezly. Poslechly jsme, tmavovlasý slezl taky, [řekl nám, abychom počkaly, a zmizel v davu. Za chvíli se vrátil s jiným Američanem v uniformě, mladíkem, který vypadal docela jako Ital, tmavovlasý, s jiskřivýma očima a bílými pravidelnými zuby. Hned řekl: "Já umím mluvit po italsky," a vykládal nám cosi v řeči, o které si myslil, že je to italština, ale bylo to nanejvýš to nejsprostší neapolské nářečí, jakým mluví v Neapoli nádeníci z přístavu. Přesto nám rozuměl a jemu bylo rozumět taky a já mu řekla: "My dvě jsme z Říma a chceme jet do Říma. Ty nám musíš ukázat, jak se můžeme dostat do Říma." Dal se do smíchu, až ukázal všechny ty běloskvoucí zuby, a pak odpověděl: "Jediná možnost je, že se oblékneš do vojenského, vylezeš na tank a budeš bojovat v bitvě o Řím — ted se zrovna vede." To mě rozladilo a řekla jsem: "Ale copak vy jste neobsadili Řím?" A on: "Ne, jsou tam ještě Němci. A i kdybychom ho obsadili, ty bys

208

H

tam stejně nemohla, dokud o tom nepřijdou rozkazy. Bez rozkazu nebude smět do Říma nikdo." Rozladilo mě to a znova jsem vykřikla: "To je to vaše osvobození? Umírat hladu a být bez střechy nad hlavou jako dřív, a hůř než dřív?" Pokrčil rameny a pak řekl, že to jsou vyšší, válečné důvody. Ale pokud jde o umírání hladu, dodal, všechno je zařízeno, aby v územích obsazených Američany nikdo hladu neumřel; a na důkaz že mi ted dá něco k jídlu. A opravdu — usmíval se pořád těmi blýskavými zuby a řekl nám, abychom šly za ním. Tak jsme šly za ním na tu radnici a našli jsme tam blázinec k nevypovězení — lidé se tlačili, povykovali a protestovali vzadu ve velké bílé a prázdné světnici, kde byl dlouhatánský pult. Za pultem byli někteří z Fondi s bílou páskou na rukávě, a na pultu kupy a kupy amerických konzerv.

Italskoamerický důstojník nás zavedl ke stolu a ze své moci nám poručil dát pěkných pár konzerv. Vzpomínám, že nám dal šest nebo sedm plechovek masa se zeleninou, pár plechovek ryb a velkou kulatou, nejmíň kilovou konzervu švestkové marmelády. Zkrátka, složily jsme konzervy do kufru a prodraly jsme se ven prorážejíce si cestu lokty. Ti dva z auta už zmizeli. Důstojník nás s úsměvem pěkně po vojensku pozdravil a šel pryč.

Začaly jsme chodit jen tak bez cíle mezi davem, jako všichni ostatní. Ted jsem se cítila jistější, s těmi konzervami v kufru, protože jídlo, to je to hlavní; a tak jsem se bavila podívanou na osvobozené Fondi. Přitom jsem postřehla několik věcí, podle kterých jsem pochopila, že situace není taková, jak jsme si představovali nahoře ve Sv. Eufemii, když jsme čekali na příchod spojenců. Především, ten slavný blahobyť, o kterém všichni mluvili, nebylo vidět. Pravda, Američani rozdávali cigarety a karamely, těch měli — jak se zdálo — opravdu velkou zásobu, ale pokud jde o ostatní, dávali si pozor, to bylo vidět. A potom, říkám pravdu, chování těch Američanů se mi nezamlouvalo. Byli slušní, to je pravda, a proto jim člověk rozhodně dával přednost před Němci, kteří slušností neplýtvali. Ale ta jejich slušnost byla lhostejná, s odstupem a zkrátka — chovali se k nám jako k dětem, které otravují dospělé, a proto se musí ukonejšit právě karamelami. A někdy nebyli ani slušní. Abyste měli představu, povím o jedné srážce — byla jsem při tom. Ke vstupu do Fondi musila být propustka nebo musil mít člověk zaměstnání na pracích, se

kterými už Italové a Američani začali, aby napravili spoušť po bombardování. Náhodou jsme s Rosettou došly po silnici na místo, kde byla kontrola — dva vojáci a rotmistr. Vtom se přiblížili dva Italové, dva páni, to bylo vidět podle vystupování, i když byli taky rozedraní. Jeden z nich, starý bělovlasý muž, řekl rotmistrovi: „Jsme dva inženýři a na spojeneckém velitelství nám řekli, abychom se tu dnes hlásili na ty práce.“ Rotmistr, statný chlapík s obličejem jak zaťatá pěst, holým a samá boule, povídá: „Kde máte propustku?“ Ti dva se na sebe podívali a starý řekl: „Nemáme propustku... řekli nám, abychom se přihlásili...“ Nato začal rotmistr nevychovaně hulákat: „A vy si dete teď! Měli jste se tu hlásit v sedm ráno s ostatními dělníky.“ „Řekli nám to teprve před chvílí,“ povídal mladší, hubený, slušný a moc nervózní čtyřicátník — škubalo mu v obličeji, až chvílemi nakláněl hlavu na stranu, jako by měl strnutí šíje. „Samý lži, ste lháři.“ „Dejte si pozor, co říkáte,“ řekl ten mladší dotčeně, „ten pán a já jsme dva inženýři a...“ byl by chtěl j pokračovat, ale rotmistr ho přerušil těmhle krásnými slovy: „Ty bud zticha, blbče, nebo ti dám pár přes hubu, až ten zobák zavřeš.“ Ten mladší inženýr, jak jsem řekla, asi byl opravdu s nervy pryč — tahle slova na něho udělala stejný dojem, jako kdyby těch pár facek opravdu dostal. Zbledl jak stěna a v tu chvíli jsem si myslela, že chce rotmistra zabít. Naštěstí se do toho vložil smířlivě starý a zkrátka — jedno k druhému — nakonec prošli a ztratili se nám z očí. Ten den jsem takových srážek viděla hodně. A musím říci: vždycky je vyvolali ti američtí vojáci, co byli vlastně Italoameričané. Opravdoví angličtí Američani, totiž ti' vysocí, světlolvasí, hubení, se chovali jinak — pořád udržovali odstup, to je pravda, ale byli vychovaní a uctiví. Ale tihle Italo* američané, to byli opravdu mizerové, nikdy se nevědělo, jak na ně. Bud se cítili až příliš podobní Italům, chtěli se přesvědčit, že jsou jiní a lepší — a aby se odlišili, zacházeli s Italy špatně; nebo měli starou zášť vůči Itálii, odkud utekli nazí jak cikáňata do Ameriky, nebo v Americe nic neznamenal a tady se chtěli | jednou v životě ukázat — zkrátka, fakt je, že byli ze všech nej' nevychovanější, nebo chcete4i, nejmiň slušní. A pokaždé, když' jsem musila Američany o něco žádat, prosila jsem Pána Boha, abych měla co dělat s nějakým Američanem, třeba černochem,

ale jen ne s Italoameričanem. Kromě toho nám všichni zdůrazňo* váli, že mluví italsky, ale přitom všichni mluvili nejrůznějšími jihoitalskými nářečím, jako kalabrijským, sicilským nebo nea-polským — mistr, kdo jim rozuměl. Když je člověk poznal blíž, víme, zjistilo se, že to jsou všechno konec konců pořádní lidé* Ale první setkání bylo vždycky nepříjemné.

Chvíli jsme ještě bloumaly uprostřed trosek mezi davem Italů a vojáků, a pak jsme se vydaly po silnici, kde bylo ještě hodně domů netknutých, protože bombardování postihlo hlavně město. Na místě, kde hora vyčnívala jako osten do roviny a cesta se zatáčkou točila kolem ní, jsme najednou viděly domek. Dveře byly otevřené. Řekla jsem Rosettě: „Pojď se podívat, jestli se tu nemůžeme uložit na jednu noc.“ Vystoupily jsme po třech schůdkách a našly jsme jedinou místnost, docela prázdnou. Stěny byly možná kdysi obílené, ale teď byly špinavější než ve stáji. Mezi skvrnami jako od kouře, odprýskanou omítkou a děrami bylo taky pěkných pár kreseb uhlem — nahé ženské, ženské obličeje a jiné věci, které nebudu říkat: obvyklé prasečiny, co po zdech malují vojáci. V koutě na zemi hromádka popela a spousta černých, ohořelých polen ukazovala, že tam byl rozdělaný oheň. V oknech nebylo sklo a jen jedno mělo stahovací roletu; tak se mi zdá, že ty kusy dřeva byly zbytky druhé rolety. Zkrátka řekla jsem Rosettě, že na dvě nebo na tři noci bude nejlíp, když se tam utáboříme. Z okna jsem zahlédla

nedaleko v poli stoh, doneseme si kupu slámy a jakž takž si to upravíme na spaní• Pokrývky a prostěradla jsme neměly, ale teď už bylo teplo — a budeme spát oblečené.

Co slovo, to čin, uklidily jsme světnici z nejhoršího, vynesly jsme tu hlavní špínu a. pak jsme šly na pole a přinesly jsme si náruč slámy — stačila na lůžko. Pak jsem řekla Rosettě: "To je divné, že nikoho před námi nenapadlo nastěhovat se do tohoto domku." Vysvětlení té podivné okolnosti přišlo za pár minut, když jsme se šly projít po cestě na svahu hory. Kousek za domem se cesta jako by rozšířila, stála tam skupina stromů. No a my jsme zjistily, že na ten plácek Američani postavili tři kanóny — tak obrovské jsem pak už po celý zbytek války nikdy neviděla. Mířily do nebe, měly opravdu obrovské hlavě, dole silné jako kmeny a pak nahoru se pořád víc zužovaly až k ústí,

211

Byly natřené na tmavozeleno a tak dlouhé, že se ztrácely v listi vysokých platanů, pod kterými je umístili. Stály na housenkových pásech, u základu měly desky plné koleček, knoflíků a rukojeti, že člověka napadlo, jak je to asi složité s nimi zacházet; a kolem dokola bylo nevim kolik nákladů a obrněných vozů. Potom nám řekli nějací rolníci, co to taky pozorovali, že tam jsou náboje — soudě podle kanónů, musily být taky mohutné. Kolem byli vojáci, kteří ta děla obsluhovali, někteří leželi na trávě břichem nahoru, jiní dřepěli přímo na kanónech, všichni s vyhrnutými rukávy, mladí, bezstarostní, jako by tam byli na vý-letě, a ne ve válce: pokuřovali, žvýkali gumu, četli nějaké ty malé časopisy. Jeden z těch rolníků nám vysvětlil, že vojáci upozornili všechny obyvatele domků blízko děl, že tam zůstávají na vlastní nebezpečí, protože se vždycky může stát, že Němci udělají proti-útok, zasáhnou při bombardování děla a to by všechna ta munice mohla vylítnout do povětří a pozabíjet všechny na vzdálenost sta metrů. Ted mi bylo jasné, proč i při tom nedostatku bytů ve Fondi zůstal náš domeček prázdný, a řekla jsem: "Tak se mi zdá, že jsme, jak se říká, spadly z bláta do louže. Tady se může stát, že vylítneme do povětří dohromady se všemi těmihle mládenci. " Ale slunce svítilo, vojáci s vyhrnutými rukávy na trávě byli takoví lhostejní, všude bylo zeleno a vlahý vzduch krásného dne — zdálo se opravdu nemožné, že by člověk mohl umřít. A tak jsem dodala: "No, co na tom: doposavad jsme neumřely, neumřeme ani tentokrát. Zůstanem v domku." Rosetta dělala vždycky to, co jsem dělala já, a tak řekla, že jí na tom nezáleží: Panna Maria nás doposavad ochránila a bude nás chránit i dál. A tak jsme pokračovaly docela klidně v procházce.

Bylo to opravdu jako v neděli, když je trh a všichni chtějí ve svatém pokoji vychutnat krásný sváteční den. Cesta byla plná rolníků a vojáků, všichni kouřili cigarety, cucali karamely a užívali slunce a svobody, jako by to byla jedna jediná věc, jako by slunce bez svobody nemělo světlo ani teplo a jako by svoboda nepřišla, pokud trvala zima a slunce bylo schované za mraky. Zkrátka, všechno bylo přirozené, jako by to, co se doposud stalo, bylo proti přírodě a jako by po tak dlouhé době příroda konečně převládla. Mluvily jsme s různými lidmi, všichni říkali, že Američané rozdávají potraviny, že už se mluví o znovuvybudování

212

Fondi — prý z něj bude mnohem hezčí město než dřív —, že je to nejhorší za námi a že už se ničeho nemusíme bát. Ale teď mě trápila Rosetta, chtěla vědět, co je s Michelelem — v té radosti jí zůstal ten osten v srdci. Já se na něho vyptávala moc lidí, ale nikdo nic nevěděl. Ted, co Němci odešli, nikdo nechtěl myslet na smutné věci, zrovna jako jsem se já na odchodu ze Sv. Eufemie bála jít se rozloučit s

Filippem, který se mezi všemi jediný nemohl radovat. Lidé říkali: "Filippo? Ten už jistě touhle dobou organizuje černý trh."

Ten den jsme snědly jednu americkou konzervu, maso se zeleninou, s kouskem chleba, který nám dal jeden rolník. A protože bylo moc horko, neměly jsme nic na práci a byly jsme k smrti utahané, vrátily jsme se pak do domečku, zavřely dveře a hodily sebou na slámu, že budeme spát. Vzbudil nás pozdě odpoledne nenadálý mohutný výbuch: stěny se třásly, jako by nebyly z cihel, ale z papíru. Napřed jsem si nebyla jistá, odkud ten výbuch přichází, ale za pět minut nový, zase tak mohutný, a už jsem to pochopila: americká baterie zahájila palbu na padesát metrů od nás. I když jsme už pár hodin spaly, byly jsme ještě hodně unavené, a tak jsme si zůstaly ležet v náručí na slámě v koutě světnice, ohlušené a neschopné dokonce i promluvit. Dělo pokračovalo ve střelbě celé odpoledne. Po prvním překvapení jsem zas začala podřimovat, a tak jsem přes tu hroznou sílu výbuchů slyšela dělo jako v polospánku; rány se podivně mísily do mých myšlenek a myšlenky zas takřka sledovaly rytmus výbuchů. To dělo prostě střílelo pravidelně a moje myšlenky .se té pravidelnosti brzy přizpůsobily a rámus jim už nevadil. Nejprve strašně prudký, hluboký, chraplavý a trýznivý výbuch, jako by tu ránu ze sebe vyrazila sama země; všechny stěny se třásly a se stropu se odtrhávaly kousky vápna a padaly na nás. Potom zas nastalo ticho, ale jen na chvíli. Znenadání, bum, další výbuch, až se znova třásly stěny a se stropu padala omítka. Rosetta neříkala nic a tiskla se ke mně; ale já přemýšlela, musila jsem přemýšlet, i když myšlenky tížil spánek a oči jsem měla zavřené. Říkám pravdu — každý ten výbuch mě naplňoval radostí, a při každém výbuchu ta radost rostla. Napadlo mě, že ty kanóny střílejí na Němce a na fašisty, a teď jsem si poprvé uvědomila, že Němce a fašisty nenávidím, a ty výbuchy mi při-

i

213

padaly ne jako dělové rány, ale jako nějaká přírodní síla, jako hrom nebo lavina. Ta pravidelná, jednotvárná a vytrvalá dělostřelba, myslila jsem si, zahání zimu a bolesti, nebezpečí a válku, drahotu a hlad a všechno to ostatní ošklivé, čím nás Němci a fašisti po tolik let zahrnovali. Myslila jsem si: "Milé kanóny;" myslila jsem si: "Požehnané kanóny;" myslila jsem si: "Zlaté kanóny," a každý výbuch jsem přijímala s pocitem radosti, který mi roztřásl celé tělo, a každé odmlčení skoro se strachem, protože jsem se bála, že už děla nebudou střílet. Zdálo se mi se zavřenýma očima, že vidím velikánský salón, jako jsem tolikrát viděla v novinách, salón s řadou krásných sloupů a tolika malbami, a ten salón byl plný, plničký fašistů v černých a nacistů v hnědých košilích, všichni strnuti v pozoru, jak psávaly noviny. A za mohutným stolem byl Mussolini s tou svou širokou papulou, s těma vykulenýma očima a odulými pysky, prsatý, samá medaile, na hlavě bílý chochol; a vedle něho byl ten druhý zatracený čubčí syn — jeho přítel Hitler, s obličejem buzeranta, s těmi černými vous-ky, co připomínaly kartáček na zuby, s těma očima jak shnilá ryba, s tím nosem do špičky a s tou patkou do čela jak vyzývavý pásek. Viděla jsem ten salón, jako jsem ho vždycky vídala na fotografiích, a mohla jsem vidět každou podrobnost, jako bych tam byla: ty dva, jak stáli vzpřímeně za stolem, po obou stranách fašisty a nacisty; napravo fašisti — celí černí, zatracení chlapi, vždycky černí, s umrlčí hlavou na černých čapkách; nalevo nacisti, jako jsem je vídala v Římě — v hnědých košilích a na nich červenou pásku s tím jejich hakenkrojcem, vypadal jak ošklivý hmyz, který běží po čtyřech; tlusté tváře zastíněné štítkem čepice, břicha narvaná do jezdeckých kalhot. Já se dívala, dívala a dívala, kochala jsem se všemi těmi kriminálnickými, zatracenými, par-chantskými a buzerantskými obličejí, a

pak jsem se najednou v myšlence přehoupala k jednomu tomu dělu vedle našeho domku a viděla jsem amerického vojáka, který vůbec nestál v pozoru, neměl hákové kříže, ani černou nebo hnědou košili, ani lebký na čepici, ani dýku a opasek, ani lesklé holínky, ani všechny ty ostatní voloviny, co na sebe navěšovali Němci a fašisti, ale byl oblečený jednoduše, a protože bylo horko, měl ohrnuté rukávy u košile. A tenhle americký mládenec žvýkal s božským klidem gumu, beze spěchu bral do náručí obrovskou střelu a zastrčil ji do

214

spodku děla a pak nařizoval páky na desce a najednou dělo vystřelilo, celé se zatřásl a jako poskočilo dozadu — a v tu chvíli do snu zasáhla rána ze skutečného děla, které opravdu střílelo, a sen už nebyl sen, ale skutečnost. A já sledovala v myšlence tu střelu, jak píská a mňouká a prořezává vzduch, a pak jsem viděla, jak najednou padá do salónu a vyhazuje do povětří fašisty a nacisty, Hitlera a Mussoliniho, se všemi jejich lebkami, chocholy, kříži, dýkami a holínkami. A ten výbuch mi dělal velikánskou radost a já chápala, že ta radost není dobrá, že je to radosti nenávisť, a nemohla jsem si pomoci; zřejmě jsem celou tu dobu nenáviděla fašisty a nacisty, aniž jsem o tom věděla, a teď jsem byla ráda, když na ně dělo střílelo. A tak jsem od jednoho výbuchu k druhému přecházela v myšlence ze salónu k dělu a od děla zpátky do salónu a pokaždé jsem znova viděla obličej Mussoliniho, Hitlera, fašistů a nacistů a pak obličej amerického dělo-střelce a pokaždé jsem prožívala tutéž radost a nemohla jsem se jí nasytit. Potom, později, jsem slyšela hovořit o osvobození a pochopila jsem, že to opravdu bylo osvobození, protože tenkrát odpoledne jsem je cítila jako něco tělesného, jak člověk cítí, že je mu dobře, když byl napřed svázaný a potom ho rozváží; jako člověk cítí, že je volný, když byl zavřený na klíč v místnosti a pak mu najednou otevrou dveře. A to dělo, které střílelo na nacisty, sice bylo ve všem všudy podobné těm, z jakých svého času stříleli nacisti na Američany, ale pro mne znamenalo osvobození: něco, co mělo blahoslavenou sílu, silnější než jejich zlořečená síla, co jim nahánělo strach, když předtím naháněli všem strach oni, co je ničilo, když napřed zničili oni tolik lidí a tolik měst. To dělo střílelo na nacisty a na fašisty a každý výstřel byla rána do toho žaláře lží a strachu, který za tolik let vystavěli; ten žalář byl veliký jak nebe a teď se na všech stranách řítí pod ranami z toho děla a všichni teď mohli dýchat, dokonce i oni, fašisti a nacisti, protože už brzy nebudou muset být fašisty a nacisty, ale stanou se z nich zas lidi, jako jsou všichni ostatní. Ano, tenkrát večer jsem cítila osvobození takhle, a i když později to osvobození znamenalo tolik jiných, ne tak pěkných, ba dokonce často velmi ošklivých věcí, co budu živa, budu si pamatovat na to odpoledne, na to dělo, na to, jak jsem se cítila osvobozená a jak jsem pocítila osvobození jako štěstí, a to štěstí mi přinášelo dokonce i rozkoš ze

215

smrti, kterou to dělo rozsévalo. Naučilo mě poprvé a naposledy v životě nenávidět a proti mé vůli mi přineslo radost ze záhuby bližního se stejným pocitem, jako má člověk radost z příchodu jara, z květů a z krásného počasí.

Tak jsem strávila odpoledne v spánku nebo spíš v polodřímotě, s tou hroznou ukolébavkou děla — pro mé uši byla sladší než ta, kterou mi zpívala matka jako dítěti, aby mě ukolébala. Dům se při každém výbuchu otřásl, omítka mi padala v kusech na hlavu a na tělo, sláma píchala a podlaha pod slámou byla tvrdá, a přece to pro mne byly jedny z nejkrásnějších hodin v životě, to dnes mohu říci s plným vědomím. Občas jsem se se zavřenýma očima podívala na nezasklené okno a viděla jsem zelené listí platanu ozářené krásným májovým světlem. Pak to světlo pohaslo, listí ztmavlo, zářilo

méně a dělo pořád střílelo a já jsem se silně přitiskla k Rosettě a cítila jsem se šťastná. Tak jsem byla unavená a ohlušená, že jsem přes tu dělostřelbu nejmíň hodinu spala černým těžkým spánkem. Pak jsem se probudila a znova jsem slyšela, jak dělo venku bouchá. Uvědomila jsem si, že celou tu hodinu nepřestalo střílet, a znova jsem se cítila šťastná. Na-, konec, když se začalo stmívat a v místnosti byla už skoro tma, dělo najednou ztichlo. Nastalo ticho, bylo jakoby zkroušené tolika vystřelenými ranami, a to ticho, jak jsem zjistila, se skládalo z obvyklých hluků života: někde zvonil kostelní zvon, bylo slyšet hlasy lidí, kteří přecházeli po cestě, někde štěkal pes, zabučel vůl. Zůstaly jsme ještě půlhodinku v objetí v polospánku, pak jsem vstaly a vyšly ven. Byla už noc, na nebi plno hvězd, ve vlhkém vzduchu v bezvětří silná vůně pokosené trávy. Ale z nedaleké Appiovy silnice sem pořád doléhal rachot železa a motorů: ofenzíva pokračovala.

Snědly jsme ještě jednu konzervu s kouskem chleba a hned jsme sebou zas hodily na slámu a přitisknuté jedna ke druhé jsme zase usnuly, tentokrát bez děla. Jak dlouho jsme spaly, ne" povím — snad čtyři pět hodin, možná víc. Vím jen, že jsem najednou zděšeně vyskočila a posadila se na posteli: místnost byla plná zeleného, velmi prudkého a třaslavého světla, a všechno bylo zelené — stěny, strop, sláma, Rosettin obličej, dveře, podlaha. Každým okamžikem se to světlo zdálo silnější, jako se některá tělesná bolest každým okamžikem zostřuje a zdá se, že

216

už nemůže vzrůstat, tak je už silná a nesnesitelná. Náhle světlo zhaslo a ve tmě jsem slyšela to zatracené houkání poplachové sirény — to už jsem neslyšela, co jsme odešly z Říma; pochopila jsem, že je nálet. Byl to okamžik, zakřičela jsem na Rosettu: "Honem, utečme z domu." A v té chvíli jsem už slyšela prudké výbuchy bomb, padaly nablízku, a mezi výbuchy zlostný rachot ero-plánů a suché rány protiletadlovky.

Chytla jsem Rosettu za ruku a vrhla jsem se ven ze dveří. Byla noc, ale vypadalo to jako ve dne, protože dům, stromy a nebe byly zalité rudým světlem. Najednou strašlivá rána: za domkem spadla bomba, v sukni jsem cítila vzduchovou vlnu jako obrovská ústa, která na ni zezadu foukala a přilepila mi ji k nohám — až jsem si myslila, že mě to zasáhlo a že je snad po mně. Ale přitom jsem běžela přes obilné pole a táhla Rosettu za ruku a pak jsem ucítila, že klopýtám a že mi voda sahá ke kolenům. Byl to příkop plný vody a ta studená voda mě trochu uklidnila. Stála jsem bez hnutí ve vodě — teď mi sahala do pasu, tiskla jsem k prsům Rosettu a kolem dokola tancovalo to rudé světlo, ve světle bylo vidět zničené domy Fondi, jejich barvy a obrysy jak ve dne a kolem v kraji se dál ozývaly zblízka i zdálky výbuchy. Nebe nad námi celé rozkvetlo bílými mráčky od střel protiletadlovky a při tom všem božím dopuštění pokračoval chraplavý zlostný rachot ero-plánů — letěly nízko a házely bomby. Nakonec přišel poslední výbuch silnější než ostatní, jako by celé nebe bylo jediná místnost a někdo prásknul na odchodu dveřmi. Pak ta rudá záře skoro docela uhasla, až na jedno místo na obzoru — asi tam hořelo. Potom utichl i rachot letadel a zmizel v dálce, protiletadlovka ještě párkrát vystřelila a pak už nic.

Sotva zas nastala tichá černá noc a na nebi nad našimi hlavami se zas objevily hvězdy, řekla jsem Rosettě: "Lip, když se do domku nevrátíme.. • může se stát, že ty čubčí syni zas začnou házet bombami a tentokrát nás opravdu oddělají. Zůstanem tady, aspoň nám nepadne dům na hlavu." Tak jsme vylezly z vody a hodily jsme sebou do obilí vedle příkopu. Ale nespaly jsme, spíš jsme zas dřímaly, ale ne tak šťastně jako v domku, když střílelo dělo. Noc byla plná hluků, v dálce bylo slyšet křik,

povykování, rachot motorů, dupání a nevím jaké jiné divné zvuky. Noc byla neklidná, napadlo mě, že německé bomby nadělaly plno mrtvých

217

a raněných a teď Američani běhají sem a tam a sbírají mrtvé a raněné. Konečně jsme usnuly; probudily jsme se najednou v šedém světle svítání a viděly jsme, že ležíme mezi obilím — u obličeje jsem měla vysoká žlutá stébla a mezi stébly několik pěkně červených vlčích máků. Nebe nad mou hlavou bylo bílé, studené, svítilo na něm ještě několik jasně zlatých hvězd. Podívala jsem se na Rosettu, ležela vedle mě a ještě spala. Obličej měla celý ušpiněný od černého zaschlého bahna a taky nohy a sukně černé od bahna až skoro k břichu, a moje nohy a sukně vypadaly zrovna tak. Ale cítila jsem se odpočatá, protože, jedno k druhému, od včerejška od časného odpoledne až doteď jsem jenom spala. Řekla jsem Rosettě: "Chceš jít pryč?" Ale ona něco zamumlala, nevím co, celá se otočila, strčila mi obličej do klína a obejmula mi oběma rukama boky. Tak jsem se natáhla taky, i když se mi už nechtělo spát. A tak jsem tam zůstala se zavřenýma očima, kolem nás se zvedalo obilí, a čekala jsem, až se vyspí.

Vzbudila se nakonec až za bílého dne. Ale jak jsme namáhavě vstaly ze svého lůžka mezi obilím a vyhlédly nad okraj pole, abychom se podívaly směrem k domečku, zjistily jsme, že tam domek už není, ať se díváme jak se díváme. Po dlouhém zkoumání jsem nakonec zahlédla kopeček trosek na kraji pole, tam, kde stával domek — to, jsem si moc dobře pamatovala. Řekla jsem Rosettě: "Vidiš, kdybychom byly zůstaly v domě, bylo by po nás." Odpověděla klidně a ani se nepohnula: "Možná že by to bylo lepší, mámo." Podívala jsem se na ni a teprv jsem viděla, že má nepřítomný a zoufalý obličej. Hned jsem se rozhodla a řekla jsem jí: "Ještě dneska jdeme odsud, stůj co stůj." Rosetta se zeptala: "A jak?" A já: "Musíme jít pryč a půjdeme pryč."

Potom jsme se šly podívat na domeček a viděly jsme, že bomba vybuchla zrovna vedle něho a odstrčila ho celý na cestu, kterou opravdu skoro po celé šířce zatarasovaly trosky. Bomba udělala velkou povrchovou jámu s rozervaným okrajem, plnou čerstvé hnědé hlíny promíchané s drnem, a na dně už byla louže žlutavé vody. Tak jsme teď byly bez přístřeší, a co bylo horší, taky naše kufry s tou troškou našeho majetku zůstaly pod troskami. Najednou jsem se cítila opravdu zoufalá, nevěděla jsem, co počít, a tak jsem si sedla na trosky a dívala jsem se před sebe. Cesta se hemžila vojáky a uprchlíky jako den před tím, ale všichni šli

218

primo za nosem a nevšímal si ani nás, ani trosek*; teď to bylo obvyklé, nikomu to ani nepřišlo. Pak se zastavil jeden venkovan a pozdravil nás: byl to jeden z Fondi, seznámil se s námi, když jsem chodívala ze Sv. Eufemie shánět zásoby. Řekl nám, že ten noční nálet udělali Němci, a taky řekl, že je asi padesát mrtvých, třicet mezi vojáky a asi dvacet Italů. Vyprávěl taky o případu jedné rodiny uprchlíků — skoro rok prožili na horách jako my, potom sešli dolů, když přišli spojenci, a ubytovali se v domečku u cesty, nedaleko našeho. Bomba zasáhla ten domeček naplno a zabila je všechny: ženu, muže a čtyři děti. Poslouchala jsem to, neříkala jsem nic a Rosetta taky ne. Jindy bych vykřikla: "Ale jak to? A proč? Chudáci! To se podívejme, jaký je to osud." Ale teď jsem neměla sílu něco říkat. Ve skutečnosti nás naše trápení udělalo lhostejnými k neštěstí ostatních. A později mi přišlo na mysl, že tohle je jistě jeden z nejhorších následků války: dělá necitelným, zatvrzuje srdce, zabíjí soucit.

Tak jsme strávily dopoledne: seděly jsme na troskách domu, otupělé a neschopné na něco myslit. Byly jsme tak ohlušené, takovým užaslým a bolestným způsobem, že už jsme neměly ani sílu odpovídat všem těm vojákům a venkovanům, kteří nás oslovovali, jak chodili kolem. Vzpomínám si, jak jeden americký voják zahlédl Rosettu sedět nehybně a otupěle na kamení, zastavil se a promluvil na ni. Neodpovídala a nedívala se na něho: napřed na ni mluvil anglicky, pak italsky, nakonec vytáhl z kapsy cigaretu, strčil ji Rosettě do pusy a odešel. A Rosetta seděla, jak byla, obličej zamazaný černým zaschlým bahnem a s cigaretou v puse, visela jí se rtu, že by to bylo bývalo dokonce směšné — kdyby to nebylo především smutné. Pak přišlo poledne, a to jsem s největším vypětím rozhodla, že musíme něco dělat, aspoň sehnat něco k jídlu, jíst jsme přece musily. Řekla jsem Rosettě, že se vrátíme do Fondi a vyhledáme toho amerického důstojníka, který mluvil po neapolsku, a zdálo se, že je nám nakloněný. Po-^{*} maloučku, s nechutí jsme šly, a tak jsme se vrátily do města. Tam byl obvyklý jarmark — hromady omítky, jámy s vodou, nákladáky a obrněná auta, a na rozcestí američtí policisté ukazovali rukama, aby usměrnili ten netečný a bezmocný dav. Dorazily jsme na náměstí a já šla k radnici, byl tam jako dříve předtím obvyklý hlučící dav a obvyklé rozdělování potravin. Tentokrát

219

byl ale větší pořádek: policisté dav rozdělili do tří front, každá končila u jednoho Američana — ti stáli za pultem a na něm byly narovnané konzervy. Vedle každého Američana byl jeden Ital s bílou páskou na ruce, lidé od obce, měli za úkol pomáhat při rozdělení. Mezi ostatními jsem za pultem zahlédla amerického důstojníka, kterého jsem hledala, a řekla jsem Rosettě, že se postavíme do fronty, která končí u něho — tak s ním budeme moci mluvit. Čekaly jsme hezkou chvíli ve frontě se všemi těmi chudáky, až přišla konečně řada na nás. Důstojník nás poznal a usmál se na nás všemi těmi oslňujícími zuby: "Jak se máte — ještě jste neodjely do Říma?"

Ukázala jsem na svoje a Rosettiny šaty a řekl jsem: "Podívej se, jak jsme zřízené."

Podíval se na nás a hned pochopil: "Bombardování dneska v noci?"

"Tak, a nemáme už nic. Bomby zbouraly baráček, kde jsme bydlily, a kufrů nám zůstaly pod troskami i s těmi konzervami[^] co jsi nám dal."

Ted už se neusmíval. Hlavně Rosetta se svým něžným obličejem, celým umazaným od zaschlého bahna, brala chuť k smíchu. "Potraviny vám mohu dát, jako včera," řekl, "a taky něco na | sebe. Ale víc bohužel nemohu udělat."

"Umožni nám návrat do Říma," řekla jsem, "tam máme být | a věci a všechno."

Ale on odpověděl jako předešlý den: "Do Říma jsme se ještě | nedostali my, jak by ses tam mohla dostat ty?"

Já neřekla nic, oněměla jsem. On vzal z hromady několik | konzerv, dal nám je a pak řekl jednomu z těch Italů s páskou na ruce, aby nás doprovodil na jiné místo, kde se rozdávalo Šatstvo. Už na odchodu, když jsem už šla za Italem, jsem najednou řekla, ani nevím proč: "Mám rodiče na vsi u Vallecorsy, nebo aspoň jsem je tam měla — nevím, kam teď šli. Udělej aspoň něco, ať se dostánám do mého rodiště. Znáš tam všechny, a i když tam nebudou rodiče, nějak se zařídím."

Podíval se na mne a odpověděl zdvořile, ale pevně: "Není možné, abyste používaly vojenských dopravních prostředků na vaše cesty. Je to zakázáno. Jenom Italové, kteří pracují pro americké vojsko, mohou používat našich prostředků, a jen pro

220

služební účely. Je mi líto, ale nemohu pro vás nic udělat." Po těch slovech se otočil k jiným dvěma ženám za námi a já jsem pochopila, že už nám nemá co říci, a vyšla jsem ven za Italem s páskou na ruce.

Venku mi Ital řekl — slyšel náš rozhovor: "Zrovna včera tu byl případ dvou uprchlíků, muže a ženy, které dopravili do jejich vsi vojenským autem. Ale mohli dokázat, že v zimě u nich byl jako host jeden anglický zajatec. Za odměnu jim udělali výjimku z pravidla a odvezli je domů. Kdybyste vy dvě byly udělaly totéž, myslím, že byste se lehce dostaly do Vallecorsy."

Rosetta až dosud neřekla nic, ale teď vykřikla: "Mámo, vzpo-mínáš, ti dva Angličani! Mohly bychom říci, že jsme se jich ujaly."

Čirou náhodou mi ti dva Angličani dali před odchodem lístek psaný v jejich řeči a podepsaný oběma, a já ho strčila do kapsáře k penězům. Ted tam bylo peněz málo, ale lístek tam měl ještě být. Zapomněla jsem na něj, ale při Rosettiných slovech jsem honem hrábla do kapsy a opravdu — našla jsem ho. Oba Angličani mě prosili, abych ten lístek odevzdala některému důstojníkovi, hned jak dorazí jejich armáda. Řekla jsem rozradostněně: "Ale tak máme vyhráno," vyložila jsem Italovi příběh dvou Angličanů, a jak my dvě jediné jsme je na vánoce pohostily, protože ostatní uprchlíci se báli, a jak den nato odešli a jak hned to ráno je přišli hledat Němci. Ital řekl: "Ted pojdte se mnou vzít si těch pár hadříků. Pak půjdeme na velitelství a uvidíte, že dosáhnete všeho, co budete chtít."

Zkrátka, šli jsme do jiného domu, kde se rozdávalo šatstvo, a tam nám dali každé pár mužských polobotek s gumovou podrážkou, zelené podkolenky a sukni s blůzou, taky zelené. Byly to šaty, v jakých chodily ženy z jejich vojska, a my jsme byly rády, že si je můžeme obléci, protože teď už byly z našich šatů cáry a byly celé umazané od zaschlého bahna. Taky jsme dostaly kus mýdla a využily jsme toho — umyly jsme si obličej a ruce a já se učesala a Rosetta taky. Ted jsme se docela mohly někomu ukázat a ten Ital nám řekl: "Výborně, teď jste jako dvě slušné osoby, předtím jste vypadaly jak dvě divošky. Pojdte se mnou na velitelství."

Velitelství bylo v jiném domě. Šli jsme po schodech nahoru,

221

všude byli vojenští policisté, vyptávali se, informovali se a kontrolovali. Z jednoho poschodí do druhého jsme se mezi tím po-bíháním vojáků a Italů dostali do druhého patra. Tam šel ten Ital něco říci vojákovi, který stál na stráží před jedněmi dveřmi, pak se k nám vrátil a řekl: "Nejenže se o věc zajímají — hned vás přijmou. Sedněte si tady na pohovku a počkejte."

Čekaly jsme chvíličku. Uplynulo ani ne pět minut po tom, co šel voják dovnitř, a přišel nás zavolat a uvedl nás do místnosti.

Byla docela prázdná, jen za psacím stolem seděl světlolasý muž středního věku s ryšavými vousky do kartáčku, pomněnkovými očima a kropenatým obličejem, tělnatý a veselý. Byl v uniformě — já jejich

hodnosti neznám, ale pak jsem se dověděla, že je major. Před psacím stolem stály dvě židle; zdvořile vstal, když jsme vešly, pozval nás, abychom se posadily, a pak si sedl až po nás. "Chcete si zapálit?" zeptal se dobrou italštinou a nabídl nám balíček cigaret. Odmítla jsem a on hned začal: "Bylo mi řečeno, že máte pro mne lístek."

Řekla jsem: "Tady je," a podala jsem mu jej. Vzal ho, dvakrát nebo třikrát ho velmi pozorně přečetl, pak se na mne upřeně podíval a s vážnou tváří řekl: "Ten lístek je velmi důležitý a vy nám dáváte cenné informace. Byli jsme dlouho beze zpráv o těch dvou vojácích a jsme vám velmi vděční za všechno, co jste pro ně udělaly. Ted mi povězte, jak ti dva vypadali?"

Popsala jsem mu je, jak jsem svedla: , Jeden světlavý, malý a s bradkou do špičky. Druhý vysoký a hubený, tmavý a s modrýma očima."

"Co měli na sobě?"

"Větrovky z černého nepromokavého plátna, myslím, a dlouhé kalhoty."

"Měli čepice?"

"Ano, měli takovou jako vojenskou čapku."

"Byli ozbrojeni?"

"Ano, měli pistole, ukázali mi je."

"A co chtěli dělat, až se s vámi rozloučí?"

"Chtěli jít pořád přes hory až k frontě, přejít frontu a dostat se do Neapole. Celou zimu bydlili u jednoho rolníka pod Vílí horou a doufali, že teď dorazí k frontě a přejdou linie. Ale tak se mi zdá, že se jim to nepovedlo, protože všichni říkali, že se

222

fronta něčím přejít, že jsou tam německé hlídky a palba z kulometů a děl."

"Skutečně," řekl on, "neprošli, protože do Neapole nikdy nedorazili. Kdy to byli u vás?"

Řekla jsem mu datum a on za chvíli pokračoval: "A jak jste je dlouho hostily?"

"Jenom jeden den a noc, protože měli naspěch a taky protože se báli udání. A opravdu — jen odešli, už tam byli Němci. Ti dva s námi strávili Boží hod, snědli jsme společně slepici a vypili trochu vína."

On se usmál a řekl: "To víno a ta slepice, o které jste se s nimi podělily, jsou jen malá část toho, co jsme vám dlužni. Ted mi povězte, co pro vás můžeme udělat."

Řekla jsem mu tedy docela všechno: že nemáme nic k jídlu, že si netroufáme zůstat ve Fondi, taky protože už nemáme kde bydlet — tu noc nám bomby zničily dům; že chceme jít do mého rodiště u Vallecorsy, kde mám rodiče a kde bychom aspoň mohly bydlet doma. Vážně mě poslouchal a pak řekl: "To, o čem žádáte, je skutečně zakázané. Ale ujmout se za Němců anglických zajatců, to bylo taky zakázané, ne?" Usmál se a já taky. Za chvíli pokračoval: "Uděláme to takhle: Já řeknu, že jedete autem s naším důstojníkem sebrat po horách zprávy o těch našich dvou nezvěstných vojácích.

Ostatně bychom stejně musili to pátrání podniknout, i když ne ve vaší vsi, kudy projít nemohli. Jinými slovy, důstojník vás napřed doprovodí do Vallecorsy a pak zahájí pátrání."

Řekla jsem, že mu mockrát děkuji, a on odpověděl: "My vám děkujeme. A teď mi řekněte jména."

Řekla jsem mu, jak se jmenujeme, on si všechno pečlivě napsal, pak vstal, aby se s námi rozloučil, a byl tak zdvořilý, že nás doprovodil až ke dveřím, tam nás předal vojákově na stráž a něco mu anglicky řekl. Voják byl hned taky moc zdvořilý a vyzval nás, abychom šly za ním.

Šly jsme za vojákem přes bílou holou chodbu, dovedl nás do prázdného, ale čistého pokoje, kde byla dvě polní lůžka, a řekl nám, že se tu jednu noc vyspíme tam a na druhý den že půjdeme podle majorova rozkazu jinam. Nechal nás tam, zavřel dveře, my jsme si sedly na kavalce a ulehčené jsme si oddychly.

223

Teď nám bylo docela jinak, než jak nám bylo až do té chvíle. Měly jsme čisté šaty, byly jsme umyté, měly jsme konzervy k jídlu, dvě lůžka na spaní, střechu nad hlavou a měly jsme — to bylo hlavní — naději na lepší dny. Zkrátka, byly jsme jak vyměněné a za tu změnu jsme děkovaly majorovi a jeho dobrým slovům. Já jsem si mockrát myslila, že s člověkem se má jednat jako s člověkem, a ne jako se zvířetem, a jednat s člověkem jako s člověkem znamená držet ho v Čistotě, v čistém domě, projevovat mu náklonnost, vážit si ho a hlavně dát mu naději do budoucna. Když se to neudělá, člověk je všeho schopný, jako nic se z něho stane zvíře, pak se chová jako zvíře a je zbytečné žádat na něm, aby se choval jako člověk — když se na něm chtělo, aby byl zvířetem, a ne člověkem.

Pevně jsme se objaly, políbila jsem Rosettu a řekla jsem jí: "Uvidíš, že se to tentokrát doopravdy všechno napraví. Teď zůstaneme nějaký den na vsi, budeme dobře jíst, odpočineme si a pak pojedeme do Říma a všechno bude zas jako dřív." Chudinka Rosetta povídá: "Ano, mámo," zrovna jako beránek, kterého vedou na porážku a on to neví a líže ruku, která ho táhne pod nůž. Bohužel ta ruka byla moje ruka, nevěděla jsem, že ji zrovna já sama vedu na porážku, jak uvidíte.

Ten den jsme snědly jednu konzervu a celé odpoledne jsme zůstaly ležet na lůžkách a podřimovaly jsme. Chodit po ulicích Fondi jsme neměly chuť, bylo to příliš smutné, ten jarmark otrhanců a vojáků a všechny ty trosky na každém kroku připomínaly válku. A potom jsme měly v těle ještě tolik staré únavy: po všem tom strachu a dojmech jsme přenocovaly minulou noc pod širým nebem a měly jsme rozlámané kosti. Tak jsme spaly, občas jsme se probudily a pak jsme zase spaly. Můj kavalec stál u okna — okno nemělo rolety, bylo plné modrého nebe a pokaždé, když jsem se probudila, pozorovala jsem, jak světlo mění směr a sílu podle toho, jak se slunce točí na obzoru od jihozápadu na západ. Ten den jsem se taky cítila šťastná jako den předtím, když jsem poslouchala dělo — ale tentokrát jsem byla šťastná kvůli Rosettě, viděla jsem ji spát na lůžku vedle sebe, živou a zdravou po všech těch událostech a nebezpečích. Myslila jsem, že se mi všechno konec konců povedlo, že se mi podařilo provést tou válečnou bouří do bezpečí sebe a dceru: Rosettě

224

se vede dobře, mně se vede dobře, nestalo se nám nic opravdu vážného, brzo se vrátíme do Říma, zas budeme bydlet v našem bytě a já otevřu krám a všechno zas začne jako dřív. Dokonce líp než dřív, protože Rosettin chlapec se určitě zachránil taky, vrátí se z Jugoslávie a on a Rosetta se vezmou. V

polospánku jsem se s velkým požitekem a hlubokým zalíbením zdržela u Rosettiny svatby. Viděla jsem ji, jak vychází celá v bílém a s pomerančovými květy na hlavě z portálu kostela zalitého sluncem, zavěšená do manžela, a za ní já a všichni ostatní příbuzní a přátelé, usměvaví a šťastní. Potom mi nestačilo vidět je u portálu, přehoupla jsem se nazpátek do kostela a chtěla jsem je vidět, jak klečí u oltáře, farář je zrovna oddal a teď jim dělá kázáníčko o povinnostech a poutech svatého manželství. Ale ani to mi nestačilo a přehoupla jsem se tentokrát do budoucnosti a viděla jsem Rosettu s prvním děťátkem: seděli jsme u stolu, já, ona a její muž; najednou ve vedlejším pokoji zaplakalo děťátko, Rosetta vstala, šla pro ně a pak si zas sedla, rozepnula si živůtek, podala děťátku prs, to se ho chytlo pusinkou a oběma ručičkami, ona se naklonila nad děťátkem a nabrala lžící polívky — a tak jsme teď už u stolu nejedli tři, ale čtyři — Rosettin muž, Rosetta, děťátko a já. A já se v polospánku dívala na ten obrázek a líbil se mi, protože já jsem teď už po lásce netoužila a chtěla jsem být stará a být dlouho živa jako babička a stařenka u Rosetty a jejích dětí. Co jsem tak snila, zahlédla jsem každou chvíli Rosettu nataženou vedle na lůžku, byla jsem ráda, že tam je a dokazuje mi tím, že ty sny konec konců nejsou jen sny, že se brzy promění v skutečnost, jen co se vrátíme do Říma a zařídíme si zase život jako dřív.

Přišel večer, posadila jsem se a rozhlédla jsem se skoro potmě: Rosetta ještě spala, sundala si sukni a blůzu, v pološeru jsem zahlédla její nahá, bílá, plná ramena a ruce mladého zdravého děvčete. Spodnička se jí vysoukala nad ohnutou nohu, koleno měla skoro u pusy; stehno měla taky bílé a plné jako ramena a ruce. Zeptala jsem se jí, jestli chce jíst; za chvíli zatřásla hlavou, jako že ne, a ani se neotočila. Pak jsem se zeptala, jestli chce sejít dolů do Fondi; znova zavrtěla hlavou, jako že ne. Tak jsem si zas lehla a tentokrát jsem usnula, jak se patří: ve skutečnosti jsme byly obě vyčerpané tolika dojmy a ten tvrdý spánek

225

byl něco, jako když se natahují hodinky, které dlouho nešly — natahuješ, natahuješ, a pořád tomu není konec, protože hodinky docela došly a nemají už sílu jít dál.

DEVÁTÁ KAPITOLA

Za svítání nás někdo probudil boucháním na dveře, tloukl do nich tak silně, jako by je chtěl vylomit. Byl to ten voják, který se o nás postaral den předtím. Když jsme mu otevřela, upozornil nás, že dole čeká auto, které nás odveze do Vallecorsy a že si máme pospíšet. Ve velkém spěchu jsme se oblékly a při oblékání jsem zjistila, že se cítím silnější než kdy jindy — po těch hodinách spánku jsem byla opravdu znovuzrozená. Pochopila jsem, že se Rosetta taky cítí silná a čilá — podle toho, jak hbitě se umyla a oblékla. Tohle může pochopit jen matka; vzpomněla jsem si na Rosettu den předtím, jak byla otupělá spánkem a dojmy, obličej umazaný zaschlým bahnem, oči nepřítomné a smutné, a dělalo mi radost dívat se teď na ni, jak sedá na postel, nohy jí visí dolů, protahuje se s rukama do výšky, nadychuje krásná plná bílá prsa — div že jí neprotrhla kombiné — a jak jde k umyvadlu v koutě, nalívá studenou vodu ze džbánu a usilovně se myje, lije si vodu nejenom na obličej, ale taky na krk, na paže, na ramena. Jak se zavřenýma očima nahmatává ručník a celá se otírá až do červena. A jak bere sukni a natahuje si ji přes hlavu uprostřed světnice. Všechny ty pohyby byly běžné a kdo ví, kolikrát jsem ji tak viděla. Ale cítila jsem z nich její mládí, obnovenou sílu, jako člověk cítí mládí a sílu pěkného stromu — stojí nehybně na slunci a jen tak nepatrně hýbá vším listím při každém lehkém zavanutí jarního větru.

Oblékly jsme se a běžely jsme dolů. Schodiště toho prázdného domu bylo ještě pusté. Před dveřmi stál otevřený malý vůz spojeneckého vojska, tvrdý a se železnými sedadly. Za volantem seděl světlolasý anglický důstojník s červeným obličejem, s rozpačitým a možná trochu znuděným výrazem. Ukázal nám na sedadla vzadu a řekl nám lámanou italštinou, že má rozkaz dovézt

226

nás do Vallecorsy. Nezdál se moc laskavý, ale spíš to bylo z ne-smělosti a z rozpaků, než že bychom mu byly protivné. Ve voze byly taky dvě velikánské papírové krabice, vrchovatě naložené konzervami; pořád tím rozpačitým tónem řekl, že to posílá major se svým poručením a že se omlouvá, že se nepřišel rozloučit, má moc práce. Mezi těmi přípravami přišlo několik uprchlíků — pravděpodobně strávili noc pod širým nebem — obklopili vůz a mlčky se na nás dívali. Na obličeji jim byla jasně vidět závist. Uvědomila jsem si, že nám závidí, protože jsme našly způsob, jak se dostat z Fondi, a taky že jsme dostaly všechny ty konzervy. Přiznám se, nemohla jsem si pomoci — skoro jsem pocítila marnivost, i když v ní nechybělo trochu výčitek. Ještě jsem nevěděla, jak málo je nám ve skutečnosti co závidět.

Důstojník nastartoval motor a vůz se rychle rozjel přes jámy a trosky směrem k horám. Odbočil na vedlejší cestu, jel pořád pěkně rychle a brzy začal stoupat mezi dvěma horami úzkým hlubokým údolím podle potoka. My byly zticha a důstojník byl taky zticha: my, protože už nás v hloubi duše omrzelo dorozumívat se posunky a brumláním jak hluchoněmé, on snad z ostychu nebo že ho dopalovalo dělat nám šoféra. Ostatně — co jsme tomu důstojníkovi mohly povídat? Že jsme rády, že jedem pryč z Fondi? Že je krásný májový den, modré nebe bez mráčku a slunce ozařuje celý kraj, kypící zelení? Že jedeme do mého rodiště? To všechno ho nemohlo zajímat. Byl by měl pravdu, kdyby nám byl řekl, že ho to nezajímá, že dělá svou povinnost, a to bylo odvézt nás podle rozkazu na určité místo, a proto že uděláme lip, když budeme zticha, taky protože musí řídit a nemá ho nikdo rušit. A přece — bude vám to připadat divné — i když jsem si to myslila, přece jsem si celou tu dobu usilovně přála promluvit s tím důstojníkem, dovědět se, co je zač, co dělá v mírových dobách, jestli je zasnoubený a tak podobně. Ve skutečnosti, jak jsem si všimla, sotva minulo nebezpečí, měla jsem zase normální pocity normálních dob, totiž měla jsem zase zájem o lidi a o věci mimo mne, mimo svou a Rosettinu bezpečnost. Zkrátka jsem zas začínala žít a to prostě znamená dělat mnoho věcí bez důvodu, z náklonnosti, z rozmaru nebo náhlého hnutí, nebo třeba taky jen ze hry. A ten důstojník mě zajímal, jak když se člověk po dlouhé nemoci uzdravuje a zajímá ho všechno, co mu

227

i

padne do očí, i to nejméně významné. Dívala jsem se na něho, měl opravdu nádherné světlé vlasy do zlata se spoustou hladě kých lesklých pramenů, ležely jeden přes druhý, proplétaly se jak vlákna na pěkném košíku a na šíji se rozdělovaly do spousty rozmarných špiček. Ty zlaté vlasy mě skoro sváděly, abych na-táhla ruku a pohládila je, ale ne proto, že by se mi ten mládenec líbil nebo že by mě nějak přitahoval — jenom proto, že se mi znova líbilo žít a ty vlasy byly právě živé. A skutečně, stejné pocity ve mně probouzelo mladé listí stromu, který nám běžel u cesty vstříc, zídka z čistého, pěkně sekaného kamení, která podpírala násep na druhé straně příkopu, modré nebe a jasné májové slunce. Všecko se mi líbilo a na všecko jsem měla chuť jako po dlouhém postu, který mi na hezký čas vzal chuť k jídlu.

Vedlejší silnice vedla kus podél potoka úzkým vysokým údolím a nakonec vyústovala na státní silnici a potok do jasné a široké říčky, která protékala trochu širším údolím. Ted už hory nestrměly hned u silnice — pozvolna se k ní svažovaly a nebyly už tak zelené, ale kamenité a holé. Celá krajina ted každým krokem byla pořád víc holá, opuštěnější, přísnější. V té krajině jsem jako dítě rostla, stále lip jsem ji rozpoznávala a to částečně zmírnilo ten trochu tísnivý, skoro strašidelný pocit, který vyvolával její divoký ráz a pustota — vracela jsem se do známých míst. Byla to krajina jak dělaná pro loupežníky — dokonce ani májové slunce jí nedodávalo trochu roztomilosti a pohostinnosti — všude jen kamení, balvany a srázy a na srázích kameny a balvany a mezi kameny a balvany jen málo trávy a ta černá, čistá a lesklá silnice, která se točila mezi tím vším kamením, vypadala docela jako had probuzený první jarní vláhou. Nebylo vidět ani dům, selské stavení, chatrč ani chajdu, nebylo vidět člověka ani zvíře. Věděla jsem, že to údolí pokračuje tak holé, mlčenlivé a opuštěné dlouhé kilometry a že jediná ves je tam naše vesnice — nic než velká skupina domů podél cesty a kolem návsi, na které stál kostel.

Tak jsme kus mlčky jeli a najednou se za zatáčkou o kousek dál objevila naše vesnice. Všecko zůstalo tak, jak jsem si to pa-matovala: na kraji vsi stály po obou stranách silnice dva domy — ty jsem moc dobře znala, vystavěné z místních horských kamenů, neobílené, tmavé a skromné, se střechou z nazelenalých tašek porostlých mechem. Najednou na mne padl takový jako

228

ostych před tím anglickým důstojníkem, vypadal tak otrávený, že nám dělá šoféra. A z ničeho nic jsem mu plácla rukou na rameno a řekla jsem, že vystoupíme tady: ted už jsme na místě. Prudce zabrzdil a mě tak trochu zamrzelo, že jsem ho zastavila, a řekla jsem Rosettě, že jsme na místě a že musíme vystoupit. Tak jsme slezly, důstojník nám pomohl sundat obě velké krabice se zásobami a my jsme si je daly na hlavu. Najednou důstojník řekl skoro něžně, s úsměvem italsky: "Hodně štěstí," pak otočil rychle vůz a vyrazil jako blesk. Za pár vteřin už zmizel za zákrutem a zůstaly jsme samy.

Ted jsem si teprve uvědomila hluboké ticho a naprostou pustotu toho místa. Nikoho nebylo vidět, nic nebylo slyšet, jen mírný jarní větřík profukoval údolím. Když jsem se znova podívala na dva domy u vjezdu do vesnice, povšimla jsem si něčeho, co jsem v první chvíli nepozorovala: měly zabeďněná okna, zavřené okenice a dveře v přízemí byly zatarasené dvěma do kříže zatlučenými trámy. Pomyslela jsem si, že vesnici asi vyklidili, a poprvé jsem si uvědomila, že jsem možná udělala chybu, když jsem opustila Fondi; pravda, hrozilo tam bombardování, ale taky tam bylo hodně lidí a člověk nebyl sám. Cítila jsem, že se mi svírá srdce, a abych si dodala kuráže, řekla jsem Rosettě: "Možná že ve vsi nikdo nebude, asi všichni utekli. V tom případě tu nezůstaneme, půjdeme pěšky až do Vallecorsy, to je pár kilometrů. Nebo nás sveze nějaký nákladák, na téhle silnici je velký provoz a pořád něco jezdí."

Skoro v tu chvíli se jako na potvrzení mých slov objevila za zákrutem celá dlouhá kolona nákladních a vojenských aut. Pohled na ně nás vzpružil: byli to spojenci, tedy přátelé, v nouzi se na ně vždycky můžeme obrátit, jako ve Fondi. Ustoupila jsem ke kraji cesty, Rosetta taky, a dívala jsem se, jak před námi kolona projíždí. V čele jelo malé nekryté auto podobné tomu, kterým jsme přijely. Seděli v něm tři důstojníci a na kapotě vlál prapo-reček. Byla to modrá, bílá a červená vlajka, francouzská vlajka, jak jsem se později dověděla, a opravdu, ti důstojníci byli Francouzi, měli na hlavě kulatou vojenskou čapku jak rendlík, s tvrdým štítkem do očí. Za malým autem jela spousta nákladáků, všechny byly stejné, nacpané vojáky; ale nebyli to vojáci, jaké jsme až dosud viděly, tihle měli tmavou pleť a obličej jak Turci — ty

obličej měli skoro úplně zakryté červenými šálami. Na sobě měli taková jako bílá prostěradla a navrch tmavou pláštěnku. Později jsem se taky dověděla, odkud ti vojáci jsou: byli z Maroka, Marokánci, a Maroko, jak se zdá, je hodně vzdálená země, která leží v Africe, a kdyby nebylo války, ti Marokánci by se jakživi byli nedostali do Itálie. Kolona nebyla příliš dlouhá, za pár minut nás minula a zmizela za vesnicí. Poslední přejelo malé auto jako to v čele a silnice byla zas opuštěná a tichá. Řekla jsem Rosettě: "Určitě to jsou spojenci, ale co je to za plemeno, kdo to jakživ viděl?" Pak jsem vykročila směrem k vesnici.

Kousek před vesnicí přečínal nad silnici kus skály, pod výčnělkem byla jeskyně a v ní pramen. Řekla jsem Rosettě v chůzi a krabici s konzervami jsem pořád držela na hlavě: "Tohle je jeskyně s pramenem. Poj dme tam — mám žízeň a chci se napít." Řekla jsem to sice takhle, ale ve skutečnosti jsem se chtěla na tu jeskyni podívat, protože jako malá holčička, pak jako děvčátko a pak jako děvče jsem k té jeskyni několikrát za den chodila s měděným džbánem na hlavě pro vodu, a pak jsem tam zůstala třeba deset minut nebo taky déle — jak kdy — na kus řeči s ostatními ženami, které tam taky chodily pro vodu a na kus řeči. Někdy jsem tam potkala i lidi z blízkých vesnic, na oslech měli přivázané soudečky — voda z toho pramene byla známá, byl to jediný pramen v okolí, který v létě nevysychal, pořád z něho proudilo hojně ledové vody. Měla jsem tu jeskyni ráda a vzpomínám, že jako děvčátku mi to místo připadalo takové divné a tajemné, trochu mi nahánělo strach a trochu mě přitahovalo. Často jsem se celým tělem nakláněla nad okraj nádrže, která tam byla vsazená, zhlížela jsem se v černé vodě a dlouho jsem se dívala na husté netíky zakrývající pramen. Ráda jsem pozorovala svůj obrácený obraz, takový jasný a barevný. Ráda jsem se dívala na netíky, takové hezké, se zelenými lístečky a větvičkami černými jako smůla. Ráda jsem pozorovala sametový mech, který pokrýval skalní stěnu, jak se perlí zářivými kapičkami a je posypaný červenými kvítky. Ale hlavně mě přitahovala jeskyně, protože na vsi mi někdo vyprávěl pověst — podle ní, kdybych odvážně skočila do vody a plavala pořád hlouběji, dostala bych se najednou do podzemního světa, mnohem krásnějšího než ten nahoře, se spoustou jeskyň plných pokladů, se spoustou

skřítků a s krásnými vílami. Ta pověst na mne silně zapůsobila, i když jsem pak už byla děvče, nevěřila jsem tomu a věděla jsem, že to je jen pověst, stejně mi to přicházelo na mysl, kdykoli jsem přišla k jeskyni, a vždycky jsem měla takový jako pocit nejistoty a pochybnosti, jako by to nebyla pověst, ale skutečnost, a jako bych mohla skočit do té vody — jen chtít — dostat se pod povrch země a navštívit ten čarodějný svět.

Šly jsme tedy k jeskyni, položila jsem krabici na zem, vystoupila jsem po těch dvou třech schůdkách, nakoukla jsem do jeskyně a přitom jsem se řadry opřela o kraj nádrže. Nade mnou visely stalaktity, jako tenkrát z nich kapalo a byly porostlé lesklým zeleným mechem. Rosetta tam nakoukla taky a já jsem se chvilku dívala, jak se naše dva obličejové odrážejí v černé stojaté vodě, a povzdechla jsem si při pomýšlení, co se všechno udalo — a nebylo to všechno pěkné — od té doby, kdy jsem se jako malá nakláněla nad tou vodou a zrovna takhle jsem se v ní zhlížela. Pod hustým netíkem bylo na dně nádržky jako tenkrát vidět lehké vlnění od pramene a mně přišlo na mysl, že z toho pramene bude voda mírně a klidně tryskat až na věky, až už já, Rosetta a všichni odejdeme z tohoto světa a i po téhle hrozně válce zůstane sotva vzpomínka. Tak všechno skončilo, pomyslíla jsem si pro sebe, už nejsem děvčátko, mám teď velkou dceru, ale pramen nekončí, pořád z něho tryská voda jako vždycky.

Sehnula jsem se a napila jsem se a myslím, že mi z očí ukápla do vody slza. Vedle mne Rosetta taky pila a nevšimla si toho. Pak jsme si utřely pusy, narovnaly jsme si krabice zase na hlavu a vykročily jsme k vesnici.

Vesnice byla opravdu opuštěná, jak jsem si to představovala. Nebyla vybombardovaná ani nějak zpustošená, ale prostě opuštěná. Všecky domy — chudé domy z holého kamení bez omítky, jeden se opíral o druhý podle silnice — byly netknuté, ale měly zavřená okna a zatarasené dveře. Šly jsme kus mezi dvěma řadami mrtvých domů. Skoro mi naháněly strach, jako když jde člověk přes hřbitov a myslí na všecky ty lidi pod náhrobními kameny, šly jsme kolem domu mých rodičů, byl taky zavřený a zatarasený, ani jsem nezaklepala. Rosettě jsem neřekla nic a přidala jsem do kroku. Nakonec jsme přišly na náves, byla do vršku a končila velkým schodištěm* Nahoře stál kostel, pravý vesnický kostelíček

231

ze začernalých kamenů, venkovský a starodávný, ale bez ozdob a okras. Náves zůstala zrovna taková, jak jsem se na ni pamatovala: stupně z tmavých kočičích hlav lemované bílým kamením; čtyři či pět nepravidelně vysázených stromů — teď na jaře byly jako vždycky obalené světlým listím; kousek stranou stará studně s roubením z toho černého kamene jako kostel a se železným rumpálem, celým zrezivělým. Všimla jsem si, že pod malým portálem podepřeným dvěma sloupy byly dveře do kostela pootevřené, a řekla jsem Rosettě: "Víš co? Kostel je otevřený, půjdem si tam na chvíli sednout, odpočinem si a pak půjdeme pěšky do Vallecorsy." Rosetta neřekla nic a šla za mnou.

Vešly jsme dovnitř a hned jsem si podle mnoha příznaků povšimla, že kostel je ne snad schválně zpustošený, ale jistě v něm bydlili vojáci — udělali z něj stáj. Dlouhá úzká loď byla obílena vápnem, střecha byla z velkých černých trámů, v pozadí stál oltář a nad ním obraz Panny Marie s Ježíškem. Oltář byl teď holý, bez pokrývky a beze všeho. Obraz tam ještě byl, ale visel nakřivo, jako kdyby se tam přehnalo zemětřesení. Lavice, které kdysi stávaly ve dvou řadách až k oltáři, zmizely všechny — až na dvě, postavené obráceně, po délce. Mezi těmi dvěma lavicemi byla na zemi hromada šedého popela a několik zčernalých kusů dřeva — znamení, že si tam udělali oheň. Světlo padalo dovnitř obrovským oknem nad vchodem; kdysi tam bývalo barevné sklo. Ted z toho skla zbývalo jen pár ostrých střepin a v kostele bylo světlo jako venku. Popošla jsem blíž k těm dvěma zbylým lavicím, jednu jsem narovnala čelem k oltáři, položila jsem na ni krabici a řekla jsem Rosettě: "Taková je válka: nemají v úctě ani kostely/* Pak jsem se posadila a Rosetta si sedla vedle mně.

Měla jsem divný pocit, jako když se člověk ocitne na posvátném místě a přitom nemá chuť se modlit. Upřela jsem pohled k starobylému, nakřivo pověšenému obrazu Panny Marie. Panna Maria byla celá začazená, teď se už nedívala dolů na lavice, ale šikmo ke stropu. Pomyslila jsem si, že bych musila ze všeho nejdřív narovnat ten obraz, kdybych se chtěla modlit. Ale možná že bych se stejně nedokázala modlit; byla jsem jakoby otupená, necítila jsem nic jen ohromení. Doufala jsem, že se zas sejdu se svým rodištěm, s lidmi, mezi nimiž jsem vyrostla, a možná taky s rodiči. Ale prozatím jsem našla jen prázdnou skořápku:

232

všichni odešli, snad taky Panna Maria, znechucená, že se takhle zachází s jejím obrazem a že jej nechali tak nakřivo. Pak jsem se podívala vedle na Rosettu a viděla jsem, že se modlí, má sepaté

ruce, sklání hlavu a lehce pohybuje rty. Potichoučku jsem jí řekla: "Dobře děláš, že se modlíš, pomodli se taky za mne... já už nemám to srdce/l

V tu chvíli jsem zaslechla od vchodu nějaké kroky a hlasy, otočila jsem se a viděla jsem, že se ve dveřích mihlo něco bělá-vého; a hned to zas zmizelo. Ale zdálo se mi, že poznávám jednoho toho podivného vojáka, z těch, co jsem před chvílí viděla kolem projíždět na nakladačích. Najednou mě popadl neklid, vstala jsem a řekla jsem Rosettě: "Pojdme... bude lip, když půjdem." Ihned vstala a pokřičovala se: pomohla jsem jí dát na hlavu krabici, postavila jsem si na hlavu tu moji a šly jsme k východu.

Chtěla jsem strčit do dveří, které ted byly zavřené, a najednou se těsně proti mně objevil jeden ten voják, vypadal jak Turek, takový byl tmavý a podobaný od neštovic, červenou čepici měl sraženou do černých, blýskavých očí, postavu zahalenou do bílého prostěradla a přes něj tmavou pláštěnku. Položil mi ruku na prsa, strkal mě dozadu a přitom mi něco nesrozumitelného říkal; za ním jsem zahlédla další, ale neviděla jsem, kolik jich bylo, protože ted mě popadl za ruku, táhnul mě do kostela a všichni ostatní, taky v bílém prostěradle a s červenou čepičkou, se hrnuli dovnitř. Já vykřikla: "Pomalů, co to děláte, jsme uprchlice!" v tu chvíli jsem upustila krabici, co jsem držela na hlavě, krabice spadla, slyšela jsem, jak se všechny konzervy rozkutálely, a pak jsem se začala bránit — ted mě vzal kolem pasu a tiskl se na mne, tmavý divoký obličej těsně u mého. Pak jsem zaslechla ostrý výkřik, byla to Rosetta, a ted jsem se vši silou snažila vyprostit a běžet na pomoc Rosettě, ale on mě svíral a já jsem se nadarmo zmítala, protože byl silný, a ačkoliv jsem mu strčila ruku pod bradu a odstrkovala jeho obličej, cítila jsem, jak mě táhne dozadu, do koutku kostela v příšeří napravo od vchodu. Ted jsem vykřikla já taky, ještě ostřeji než Rosetta, a myslím, že jsem do toho křiku vložila všechno své zoufalství nejenom z toho, co se mi mělo stát v téhle chvíli, ale taky z toho, co se mi stalo až dosud, od toho dne, kdy jsem odešla z Říma.

233

Ale on mě tečí chytí strašnou silou za vlasy, jako by mi chtěl odervat hlavu od krku, a pořád mě strkal dozadu, až jsem nakonec cítila, že padám — a opravdu jsem upadla na zem a on se mnou. Ted ležel na mně a já jsem se bránila rukama a nohama; on mi pořád držel hlavu u země, jak mě jednou rukou táhl za vlasy; a přitom jsem cítila, jak druhou rukou jde po sukni a vyhrnuje mi ji nahoru na břicho a pak mi šel mezi nohy. Najednou jsem znova vykřikla, ale bolestí, protože mě chytnul za chloupky stejně silně, jako mě rval za vlasy, aby mi držel nehybně hlavu. Cítila jsem, že mě síly opouštějí, nemohla jsem skoro dýchat; on mě přitom rval za chloupky a dělal mi bolest. Bleskem mi prolítlo hlavou, že mužští jsou na tom místě hodně choulostiví, a tak jsem mu taky zajela rukou na břicho a nahmatala ho; a on si při dotyku mé ruky snad pomyslel, že se mu podvoluji a že mu snad chci pomoci, aby si se mnou užil — hned povolil sevření na chloupkách i na vlasech a taky se na mne usmál, ukázal černé zlámané zuby — byl to hrozný úsměv. Ale já jsem vespod natáhla ruku, chytla jsem ho za varlata a vši silou jsem mu je zmáčkla. Vyrázil řev, chytnul mě zas za vlasy a bouchnul mi spodkem hlavy o podlahu, tak prudce, že jsem skoro ani nepocítila žádnou bolest, ale ztratila jsem vědomí.

Vzpamatovala jsem se ani nevím za jak dlouho, zjistila jsem, že ležím v tmavém koutu kostela, že vojáci odešli a že je ticho. Bolela mě hlava, ale jenom vzadu v týlu. Jinou bolest jsem necítila a pochopila jsem, že se tomu hroznému chlapovi nepovedlo udělat, co chtěl, protože jsem ho zmáčkla, on mi bouchnul hlavou o zem a já jsem omdlela; a to je známé, s omdlelou ženou se dá těžko něco

zmoci. Ale neudělal mi nic, později jsem si v duchu dala dohromady, že ho kamarádi asi zavolali, aby šel držet Rosettu, a on nechal mne, šel tam a ukojil se na ní jako všichni ostatní. Ale Rosetta bohužel neomdlela a všechno, co se stalo, viděla na vlastní oči a cítila vlastními smysly.

Já jsem zatím ležela natažená, skoro neschopná se pohnout pak jsem se pokusila zvednout a hned mi týlem projela prudká bolest. Ale přemohla jsem se, postavila jsem se na nohy a rozhlédla jsem se. Nejdřív jsem viděla jen podlahu kostela a na ní konzervy, jak se rozkutálely z obou krabic ve chvíli, kdy nás přepadli. Pak jsem zvedla oči a zahlédla Rosettu. Zatáhli ji nebo

234

'ona sama utekla až pod oltář; ležela naznak, sukni vyhrnutou nad hlavu, že ji nebylo vidět, od pasu dolů nahá. Nohy zůstaly rozevřené, jak je nechali, bylo vidět mramorově bílé břicho a světlé kudrnaté chloupky podobné jehněčí hlavičce a na vnitřní straně stehen byla krev a na chloupkách taky. Napadlo mě, že je mrtvá, taky pro tu krev. I když jsem pochopila, že je to krev jejího znásilněného panenství, přece jen to byla krev a vyvolávala myšlenku smrti. Šla jsem blíž a zavolala jsem potichu "Rosetto", a skoro jsem nedoufala, že mi odpoví. Opravdu mi neodpověděla, ani se nehnula. Byla jsem přesvědčená, že je opravdu mrtvá, trochu jsem se natáhla a odhrnula jsem jí sukni z obličeje. V tu chvíli jsem uviděla, že se na mne dívá široce rozevřenýma očima a neříká ani slovo, ani se nehýbe. Takový pohled jsem nikdy neviděla — jako zvíře chycené do pasti, které se nemůže hýbat a čeká, až mu lovec zasadí poslední ránu.

Tak jsem se pod tím oltářem posadila vedle ní, strčila jsem jí ruku pod pas, trochu jsem ji nadzvedla, přitáhla jsem si ji k sobě a řekla jsem: "Dceruško zlatá/* Nedokázala jsem říci nic jiného — dala jsem se ted do pláče, slzy mi tekly proudem a já jsem je pila a cítila jsem, že jsou opravdu hořké, že je v nich všechna hořkost, kterou jsem za celý život nasbírala. Přitom jsem se ji snažila upravit, napřed jsem vytáhla z kapsy kapesník a otřela jsem jí se stehem a s břicha ještě čerstvou krev, pak jsem jí stáhla spodničku, potom sukni a potom jsem jí zastrčila do podprsenky prs, který jí ti barbaři vytáhli, zapnula jsem jí živůtek a přitom jsem pořád usedavě plakala. Nakonec jsem vzala hřebínek, co jsem dostala od Angličanů, a pomalu jsem jí česala rozčuchané vlasy, pramen po prameni. Ona mě nechala, nehýbala se a nemluvila. Ted jsem neplakala a bylo mi líto, že už nemohu plakat ani křičet, ani si zoufat. Zeptala jsem se: "Máš dost síly jít odtud?" a ona tichounce odpověděla, že ano. Pomohla jsem jí tedy na nohy, vrávorala, byla velmi bledá, ale nakonec se mnou šla k východu a já ji podpírala. Ale uprostřed kostela, když jsme se dostaly k lavicím, jsem jí řekla: "Musíme si přece tohle všechno vzít a zas to složit do krabic. Nemůžem to tady nechat. Dokážeš to?" Řekla znova ano, tak jsem zas naložila do obou krabic konzervy, rozkutálené po podlaze, jednu krabici jsem jí postavila na hlavu, druhou jsem si vzala sama a nakonec jsme vyšly ven.

235

Hlava mě vzadu bolela, že se to nedá vypovědět. Jak jsem vyšla z portálu, docela se mi zatmělo před očima, ale vzmužila jsem se při pomýšlení, jak asi v té chvíli musí být Rosettě. Tak jsme pomaloučku sešly po kluzkých stupních na náves. Slunce stálo už vysoko a pěkně jasně ozařovalo začernalé kočičí hlavy. Marokánec tam už nebyl ani jeden: po tom, co udělali, zaplatť pánbůh odešli, snad to zas šli dělat do nějaké jiné vsi v okolí. Tak jsme prošly celou ves mezi dvěma řadami zavřených, tichých domů, pak jsme odbočily na silnici — byla plná slunce, čistá, jasná — jarní vítr mírně pofukoval u uší, jako by mi říkal, abych si to tak nebrala, že stejně jde všechno dál jako dřív, jako vždycky. Tak jsme

šlapaly asi kilometr, pomaloučku a bez řečí; nakonec jsem ale cítila v týle pořád silnější bolest, a bylo mi jasné, že Rosetta už taky nemůže, a tak jsem jí řekla: "Ted zůstaneme až do zítřka do rána v prvním stavení, které najdeme, a odpočinem si." Rosetta neřekla nic a tak začalo ticho, které na ni padlo ve chvíli, kdy ji Marokánci znásilnili, a které jí mělo trvat tak dlouho. Zkrátka, ušly jsme asi sto kroků a pak jsem viděla, jak proti nám jede takové malé otevřené auto, navlas podobné tomu, co nás tam dovezlo, a v něm dva důstojníci, dva francouzští důstojníci, to jsem pochopila podle rendlíkové čepice. Najednou mě něco chytlo, postavila jsem se doprostřed silnice, začala jsem jedinou volnou rukou mávat a oni se zastavili. Stoupla jsem si k vozu a zuřivě jsem zakřičela: "Víte, co udělali ti Turci, které máte pod velením? Víte, co se odvážili udělat na posvěceném místě, v kostele, před očima Panny Marie? Víte, co udělali?" Oni nerozuměli a překvapeně se na nás dívali; jeden byl tmavovlasý, měl černý knír a červený obličej zářící zdravím; druhý byl vytáhlý bledý blondýnek s jasně modrýma šilhavýma očima. Křičela jsem dál: "Tady tuhle mou dceru mi zkazili, ano, navždycky mi ji zkazili, byla to dcera jak andílek a teď je horší, než kdyby byla mrtvá. Ale víte vy, co nám udělali?" Ten tmavovlasý zvedl ruku a udělal pohyb, jako by chtěl říci "dost", a pak opakoval italsky, ale s francouzským přízvukem: "Mir, mir," což mělo znamenat mír. Řvala jsem: "Jo, mír, pěkný mír, tohle je ten váš mír, čubčí syni." Blondýn řekl něco tmavovlasému, co mělo znamenat, že jsem blázen; opravdu si ťukl prstem na čelo a usmál se. V tu chvíli jsem ztratila hlavu a znova jsem vykřikla: "Ne, já nejsem

236

blázen, podívejte se!" Hodila jsem na zem krabici s konzervami, běžela jsem k Rosettě, která zůstala nehybně stát kousek dál uprostřed silnice s krabicí na hlavě. Rosetta se nehýbala, nedívala se na mne a já jsem jí trhavě vyhrnula sukni na břicho a odkryla jsem pěkné bílé a rovné a spojené nohy. Věděla jsem, že jsem ji od krve očistila, že snad po ní zůstala leda nějaká stopa; ale jak jsem ji odkryla, najednou vidím, že krev začala znova téci, stehna byla celá zakrvácená a jeden potůček jí stékal až ke kolenu; taková červená, živá krev, že na slunci svítila. "Tak, jen se podívejte a řekněte mi, jestli jsem blázen," křičela jsem celá zmatená a taky trochu vyděšená ze vší té krve. V tu chvíli jsem uslyšela, jak kolem mě auto rychle vyrazilo, a když jsem se zvedla, viděla jsem je už mizet za zákrutem.

Rosetta pořád stála nehybně, podobala se soše — na hlavě krabici, jednou rukou si ji přidržovala, nohy držela u sebe. Najednou mě přepadl strach, že se z té hrůzy pomátla na rozumu, stáhla jsem jí sukni a zeptala jsem se: "Děvenko moje, co nemluvíš, co ti je, řekni něco mámě." Nato ona klidně řekla: "To nic není, mámo. Je to přirozené a už se to zastavuje." Ulevilo se mi, protože jsem se opravdu bála, že se z toho dojmu pomátla, trochu jsem pookřála a zeptala jsem se: "Můžeš jít ještě kousek?" Odpověděla: "Ano, mámo." Vzala jsem krabici zas na hlavu a znova jsme vykročily po silnici.

Sly jsme ještě asi kilometr a mne pořád víc bolelo v týlu a chvílemi jsem div neomdlela, krajina mi zčernala před očima, jako by najednou zhaslo slunce. Nakonec jsme za jednou zatáčkou viděly kulatý vršek porostlý houštinou, opíral se o jiné vyšší hory. Na vršku mezi houštím bylo vidět chajdu, takovou, jaké ve Sv. Eufemii stavěli rolníci pro dobytek. Řekla jsem Rosettě: "Já už nemohu, a ty musíš být taky unavená. Ted půjdem tamhle k té chajdě, jestli tam jsou lidi, jsou to taky křesťani a nechají nás tam přenocovat. Jestli tam nebude nikdo, tím lip: dneska a zítra tam zůstanem, a jak nám bude lip, vydáme se zas na cestu." Rosetta neřekla jako obvykle nic, ale teď už jsem byla klidnější, protože jsem věděla, že není pomatená, ale jen rozrušená, a to se <lalo taky pochopit, po tom, co se stalo. Zkrátka, cítila jsem, že už není jako dřív, že se něco změnilo nejenom v jejím těle, ale taky v duši. A já, i když jsem její máma, jsem neměla právo

ptát se jí, nač myslí, a cítila jsem, že jí všechnu svou lásku mohu dát najevo jen tím, že ji nechám na pokoji.

Odbočily jsme na cestičku, která se kroutila houštinou směrem k chajdě, a nakonec jsme k ní po dlouhém stoupání dorazily. Jak jsem si představovala, byla to pastýřská chajda se zídka z kamenů bez malty, doškovou střechou skoro až k zemi a dřevěnými dveřmi. Sundaly jsme konzervy s hlavy a snažily jsme se dveře otevřít. Ale byla na nich železná závora s obrovským zámkem, dveře byly z tlustých fošen a nebylo ani pomyslení, že by se daly otevřít, ani mužský by je nedokázal vyrazit. Jak jsme lomcovaly dveřmi, zaslechly jsme napřed tenoučké zamečení a pak další, jako od koz, ale ne silné ani zlostné, jak mečí kozy, když jsou zavřené potmě a chtějí ven, nýbrž slabé a naříkavé. Řekla jsem tedy Rosettě: "Zavřeli dovnitř dobytek a utekli... musíme je nějak dostat ven." Pak jsem obešla chajdu a začala jsem strhávat slámu se střechy. Šlo to ztěžka, protože sláma byla celá slehlá a zdrchaná deštěm, kouřem a taky zubem času; kromě toho každý svazek slámy byl přivázaný povřísem k podpěrným trámům. Ale jak jsem tu a tam kus utrhl, uvolnila a rozvázala povřísla, povedlo se mi vyrvat několik svazků slámy a tak jsem ve výšce zídky udělala dost velký otvor. Hned jak jsem otvor zvětšila, vystrčila ven hlavu černobílá koza, nohama se opřela o zídku, dívala se na mne zlatýma očima a tichounce pomekávala. Řekla jsem jí: "No tak, hodná, vyskoč, vyskoč!" ale viděla jsem, že ať se chudák snaží povytáhnout jak chce, nemá sílu, a pochopila jsem, že ty kozy jsou zesláblé hladem a že je musím vytáhnout ven já. Zvětšila jsem ještě otvor — koza přitom stála nohama opřená o zídku, dívala se na mne a tiše mečela — a pak jsem ji chytla za hlavu a za krk a zatáhla jsem, ona se vzepjala a seskočila dolů. Hned nato se v otvoru objevila další koza, pak třetí a čtvrtá a já jim všem pomohla ven. Nakonec se už žádná koza neobjevila, ale v chajdě bylo ještě slyšet mečení. Tak jsem znova rozšířila otvor a skočila jsem dovnitř. Hned jsem viděla pár kůzlátek, byla zrovna pod otvorem, ale nemohla vyskočit, protože byla ještě moc malá. V jednom koutě byla taková jako hromádka, popošla jsem blíž a viděla jsem, že je to bílá koza — byla natažená na zemi na boku a nehýbala se. U kozy leželo v klubičku kůzlátko, nohy složené pod břicho, s nataženým krkem a cucalo

vemeno. Myslila jsem, že ta koza leží tak bez hnutí, aby se kůzle mohlo nacucat, ale jak jsem byla blízko, viděla jsem, že ta koza je vlastně mrtvá. Pochopila jsem to podle svěšené hlavy, pootevřené tlamy a podle roje much — seděly jí v koutcích huby a na očích. Koza chcipla hladu a ta tři kůzlata byla ještě naživu, protože mohla aspoň cucat až do posledního matčina dechu. Vzala jsem kůzlata jedno po druhém, vyklonila jsem se ven a postavila jsem je u zídky na zem. Všecky čtyři kozy, které jsem vysvobodila, už zuřivě, hltavě škubaly a žraly listí v houštině, jako zaslepené hladem; kůzlátka běžela za nimi a za chvíli už nebylo vidět kozy ani kůzlátka, chroupaly, až zmizely mezi křovinami. Ale bylo slyšet jejich mečení, pořád jasnější a silnější, jako by se jim při každém soustu hlas upevnil a ty chudáci kozy chtěly dát najevo, že je jim lip a že mi děkují, že jsem je zachránila od smrti hladem.

Zkrátka, s velkou námahou jsem vytáhla ven mršinu chciplé kozy a odtáhla jsem ji co nejdál do houštiny, aby nás nepronásledoval smrad. Pak jsem vzala všechnu slámu, co jsem odervalá se střechy, a slámu, vytrženou při zvětšování otvoru, položila jsem ji do chládku do kouta chajdy a udělala jsem tam takové jako lůžko. Rosettě jsem řekla: "Natáhnou se tady na tu slámu, chci se trochu vyspat. Nepůjdeš si taky lehnout?" Rosetta odpověděla: "Já si lehnu ven na slunce." Neřekla jsem nic a šla jsem se natáhnout. Byla jsem ve stínu, ale otvorem ve střeše jsem viděla jasné modré nebe; paprsek

slunce dopadal na zem, celou posypanou černými kozími bobky, zářily a byly pěkné jako kuličky vavřínu; a v chajdě byla vůně chléva. Cítila jsem všechny kosti v těle a uvědomila jsem si, že samou únavou nejsem schopna cítit opravdovou lítost nad tím, co se stalo Rosettě. To, co se stalo, mi zůstalo v paměti jako něco nepochopitelného a nesmyslného: chvílemi jsem viděla znova její pěkné bílé nohy se sevřenými stehny a svaly vystouplými námahou a ji, jak vzpřímená nehybně stojí uprostřed silnice a krev jí potůčkem crčí se stehem až ke kolenům a třpytí se na slunci. Čím víc jsem se na ten obraz dívala, tím míň jsem ho chápala. Nakonec jsem usnula.

Spala jsem málo, možná ani ne půl hodiny, a najednou jsem se vytrhla ze spaní a hned jsem hlasitě zavolala Rosettu, skoro ustrašeně. Nikdo neodpověděl, bylo hluboké ticho a nebylo slyšet už ani kozy — kdo ví, kde zmizely. Zavolala jsem znova,

239

vstala jsem celá neklidná a vyskočila jsem otvorem ven: Rosetta tam nebyla. Obešla jsem chajdu, u zídky byly opřené naše dvě krabice plné konzerv, ale Rosetta nikde.

Dostala jsem hrozný strach, pomyslíla jsem si, že z hanby a zoufalství odešla nebo dokonce že ve chvílce zoufalství šla na silnici skočit pod nějaké auto a tak všechno skoncovat. Dech se mi zatajil a srdce mi začalo v prsou prudce bouchat, stoupla jsem si před dveře chajdy a začala jsem volat Rosettu. Ale nikdo neodpovídal, taky možná protože jsem moc nekřičela — hlas mi vypovídal. Pak jsem odešla od chajdy a dala jsem se nazdařbůh houštinou.

Šla jsem po cestičce, kousek se rozšiřovala, byla zřetelná a zaprášená a kousek vedla zas jen jako nejistá stopa mezi vysokým křovím. Znenadání jsem vylezla u skály, která tvořila výstupek, příkře spadající nad silnici. Stál tam strom a ve skále bylo takové jako sedátko, z kterého se člověk mohl dívat dolů. Bylo vidět hodný kus silnice — točila se jak had úzkým údolím, a pod silnicí koryto potoka, poházené bílými oblázky — rozdvojoval se do dvou tří pramenů průzračné vody, které ubíhaly mezi kamením a trsy zeleně a leskly se. Ted, jak jsem seděla na skále a nakláněla jsem se, zahlídla jsem v dálce dole Rosettu. Bylo mi jasné, proč neslyšela: byla už kus pod silnicí, v prostředku kamenitého koryta potoka a beze spěchu opatrně skákala z kamene na kámen, aby si neumáčela nohy. Podle toho, jak šla, jsem pochopila, že ji k potoku nedohnalo ani zoufalství, ani žádná jiná duševní trýzeň. Pak jsem viděla, jak se zastavuje v místě, kde se proud potoka zužoval a prohluboval, kleká si, sklání obličej k vodní hladině a pije. Napila se, vstala, na chvíli se rozhlídla a pak si vytáhla sukně až k slabinám a obnažila tak nohy — byla jsem sice daleko, ale zdálo se mi, že vidím tmavý proužek zaschlé krve, který sahal až ke kolenům. Přisedla si s roztaženými nohama a pak jsem viděla, jak nabírá dlaněmi vodu a nese ji na břicho mezi nohy; teď jsem pochopila, že se myje. Měla hlavu na stranu a myla se beze spěchu, soustavně, zdálo se mi, a bylo jí jedno, že vystavuje na slunci a na volném vzduchu svou hanbu. Tak se všechny mé ustrašené domněnky rozplynuly: Rosetta odešla z chajdy a seběhla k potoku jenom proto, aby se umyla. Musím přiznat pravdu, pocítila jsem něco

240

jako bolestné zklamání. Nepřála jsem si jistě, aby se zabila — naopak, bála jsem se toho. Ale vidět ji, jak dělá něco docela opačného, to mi přineslo stejně pocit zklamání a skoro strachu z budoucnosti. Skoro se mi zdálo, že se už podřídila novému osudu, který pro ni začal v kostele, když ji ti barbaři připravili o panenství, a že to její zaryté mlčení je spíš odevzdané než vzteké mlčení. A později, když

se mi tenhle dojem bohužel potvrdil, jsem přišla na myšlenku, že v těch několika hrozných okamžicích se z mé Rosetty stala najednou v těle i v duši žena, zatvrdlá, zkušená, zahořklá žena, bez jakékoli iluze a bez jakékoli naděje.

Dlouho jsem se na ni ze skály dívala: jak se utírá — s toutéž skoro zvířecí nestoudností —, jak jde proti proudu potoka a znova šplhá k cestě. Pak přešla cestu, a to už jsem se zvedla se skály a vrátila jsem se do chajdy. Nechtěla jsem, aby si myslila, že jsem ji špehovala. Za pár minut opravdu přišla; měla obličej ne snad klidný a usmířený jako spíš naprosto bez výrazný. Předstírala jsem, že mám hlad, třebaž to nebyla pravda, a řekla jsem: "Dostala jsem chuť k jídlu, chceš něco sníst?" Odpověděla mi bezbarvým a lhostejným hlasem: "Když chceš." Tak jsme se obě posadily na kameny před chajdu, otevřela jsem pár konzerv a zas jsem zůstala jaksi bolestně překvapená, když jsem viděla, že jí s apetitem, ba dokonce hltavě. Ani tentokrát jsem si jistě nepřála, aby nejedla, naopak, ale vidět ji, jak se tak chtivě vrhá na jídlo, to mě znova překvapilo; myslila jsem si, že po tom, co se jí stalo, se jí aspoň jídlo hnusí. Nevěděla jsem, co říci, seděla jsem tam jak hloupá, dívala jsem se na ni, jak bere prsty z otevřených konzerv jeden kus masa za druhým, strká si je do pusy a pak je zuřivě s vyvalenýma očima žvýká. Nakonec jsem jí řekla: "Dceruško zlatá, nesmíš na to myslet — na to, co se stalo v kostele. Nesmíš na to už nikdy myslet, a uvidíš..." Ale ona mě stroze přerušila: "Jestli nechceš, abych na to myslila, tak mi o tom především sama nemluv." To se mě dotklo, protože i ten tón byl jiný, skoro podrážděný a současně suchý a bez citu.

Zkrátka, strávily jsme tam nahoře čtyři dny a čtyři noci a pořád jsme dělaly totéž a v noci jsme spaly v chajdě, lezly jsme do ní dírou ve střeše. Vstávaly jsme při východu slunce, jedly jsme konzervy od anglického majora, žízeň jsme hasily vodou z potoka a skoro vůbec jsme nemluvíly, jenom to nejnnutnější. Ve dne

241

jsem bez cíle brouzdaly houštinou. Někdy jsme spaly taky odpoledne na zemi pod stromem. Kozy se celý den pásly, večer se samy vracely do chajdy, my jsme jim pomáhaly skočit dovnitř, a pak spaly s námi, schoulené v koutě jedna vedle druhé a s nimi i kůzlátka — ta zas začala cucat chvíli jednu a pak zas druhou kozu a už docela zapomněla na mrtvou mámu. Rosetta byla pořád stejně otupělá, lhostejná a duchem nepřítomná. Jak mě o to žádala, už jsem jí nepřipomínala, co se stalo v kostele; od té chvíle jsem se jí o tom už ani jednou nezmínila a ta bolest, co mnou projela, mi zůstala uvnitř jako osten, a už nikdy nepřestane, protože ji nebudu už nikdy moci vyjádřit. Dokonce — pokud jde o ty čtyři dny — jsem přesvědčena, že se to tenkrát Rosettina povaha opravdu změnila, jak myslila sama pro sebe a po svém na to, co se stalo, a taky tím, jak se proti své vůli a nevědomky proměňovala jen silou utrpené pohany v jiného člověka, než byla dřív. A tady chci říci, že mne taky napřed překvapila ta její úplná, naprostá proměna, jako když se z bílé stane černá, ale když jsem na to později znova myslila, zdálo se mi, že při její povaze nemohlo dojít k ničemu jinému. Řekla jsem už, že ji to od přírody táhlo k takové zvláštní dokonalosti — jaká byla, taková byla až do hloubi duše a naprosto, bez váhání a bez protikladů — takže jsem až do té doby byla přesvědčená, že má dcera je skoro svatá. Tuhle dokonalost svěťice, založenou, jak už jsem řekla, hlavně na nezkušenosti a na neznalosti života, zasáhla na smrt ta událost v kostele; tenkrát se změnila v opačnou dokonalost, bez polovičatosti, umírněnosti a opatrnosti, které jsou běžné u normálních, nedokonalých a zkušených lidí. Až do té doby jsem ji viděla plnou dobroty a víry, čistoty a mírnosti; měla jsem čekat, že se od té chvíle obrátí k opačné krajnosti, a zase bez jakýchkoli pochyb a váhání, stejně nezkušeně a bez

výhrad. A mockrát jsem si na konec svých úvah o té bolestné záležitosti říkala, že čistotu člověk nemůže dostat jako dar od narození, tak říkajíc od přírody; že ji získává v životních zkouškách. Kdo ji dostal od narození, dříve či později o ni přijde, a co horšího, ztratí ji, když nejvíc věří, že ji má. Zkrátka, že je skoro lepší narodit se nedokonalý a stát se postupně když ne dokonalým, tak aspoň lepším — než narodit se dokonalý a musit pak opustit tu první prchavou dokonalost pro nedokonalost zkušenosti a života.

242

i

DESÁTÁ KAPITOLA

Mezitím konzerv od anglického majora valem ubývalo, tím spíš, že Rosetta, jak se zdálo, dostala natrvalo hlad jak vlk. Tak jsem se rozhodla, že musíme z toho kopce co nejdřív odejít. Neměla jsem odvahu jít do Vallecorsy nebo do jiné obce v tom kraji, bála jsem se nového setkání s Marokánci — podle toho, co jsem se dověděla, byli roztroušeni po celé Ciociarii. Nakonec jsem Rosettě řekla: "Uděláme nejlíp, když se vrátíme do Fondi. Tam určitě najdeme nějaký prostředek, jak se dostat do Říma — jestli tam už spojenci dorazili. Buď jak bud, lepší bombardování než Marokánci/" Rosetta mě vyslechla, chvilku byla zticha, a pak jsem od ní slyšela slova, která mě v té chvíli zbolela: "Ne, lepší Marokánci než bombardování, aspoň pro mne. Co mi teď můžou udělat Marokánci horšího než to, co už mi udělali? Ale umřít nechci." Chvilí jsme se ještě dohadovaly a nakonec uznala, že je lepší vrátit se do Fondi: ted se spojenecké vojsko už přesunulo na sever, bombardování už jistě skončilo. Tak jsme jedno ráno opustily chajdu a sešly na cestu.

Měly jsme, jak se říká, štěstíčko — nechaly jsme projet řadu vojenských vozů, ty civilisty nebraly; to jsem věděla — a najednou se objevil docela prázdný nákladák, sypal si to dolů po opuštěné silnici skoro by se řeklo rozdováděně, že šlo při tom o krk, cik-cak. Postavila jsem se doprostřed silnice a zamávala jsem rukama. Nákladák hned zastavil a viděla jsem, že za volantem sedí plavovlasý modrooký mládenec v pěkném červeném svetru. Zastavil, podíval se na mne a já zavolala: "Jsme dvě uprchlice, můžeš nás svézt do Fondi?" Hvízdal a odpověděl: "Máš kliku, jedu zrovna do Fondi. Jste dvě uprchlice — ale kde je ta druhá?" "Hned tu bude," řekla jsem a dala jsem Rosettě smluvené znamení — bála jsem se nějakého dalšího ošklivého setkání a nařídila jsem jí, aby počkala kousek dál na cestičce za křovím. Vylezla ven a šla nám naproti prostředkem silnice ozářené sluncem, na hlavě držela v rovnováze jedinou krabici, do které jsme naskládaly všechny zbylé konzervy. Ted jsem mohla vidět toho mladíka lip a všimla jsem si, že není příjemný — měl v jasně modrých očích a na přehnaně červené puse něco divokého, sprostého

243

a násilnického. Ten nepříznivý dojem se mi potvrdil, když jsem zpozorovala, jak se Rosetta postavila pod nákladák, že se jí nedíval na obličej, ale na prsa — jak rukou přidržovala krabici, zvedala se jí a tyčila se pod lehkou látkou blůzičky. Zavolal na Rosettu a rozjívěně se zasmál: "Tvoje máma povídala, že jsi uprchlice, ale neřekla mi, že jsi pěkná holka." Pak slezl, pomohl jí nahoru, usadil ji vedle sebe, a mne na druhou stranu.

Uvědomila jsem si, že jsem se proti té neuctivé větě neohradila — ještě pár dní předtím bych ho byla pádně usadila a dost možná, že bych se toho svezení vzdala. Najednou jsem si pomyslně, že jsem se sama taky změnila, alespoň pokud jde o Rosettu. Mezitím mladík nastartoval a nákladák vyjel.

Chvilku jsme byli zticha; potom, jak to v těchhle případech bývá, jsme se rozpovídali. O nás jsem toho řekla málo, zato on vypadal hodně upovídaný a řekl nám o sobě všechno. Řekl, že je z okolí, že ve chvíli příměří byl v armádě a že včas dezertoval, řekl, že se nějaký čas ukrýval a pak ho sebrali Němci, že se zalíbil německému kapitánovi a ten ho přidělil do kuchyně, místo aby ho poslal na zákopy, a v kuchyni pracoval pro Němce celou tu dobu a v životě že se tolik a tak dobře nenajedl. Nakonec řekl, že při té všeobecné drahotě mohl od ženských dostat, díky hojným zásobám, které měl k dispozici, všechno, co chtěl: "Tolik hezkých děvčat za mnou chodilo a prosily o něco k jídlu. Já jsem jim dával, ale rozumí se, něco za něco. Nebudete tomu věřit, ale nikdy jsem nepřišel ani na jednu, která by byla odmítla. Jo, hlad je velká věc, přivede k rozumu i ty nejpyšnější." Abych odvedla řeč jinam, zeptala jsem se ho, co dělá teď. Odpověděl, že se dal do spolku s nějakými kamarády a převáží sem a tam tím nákladákem uprchlíky, kteří se chtějí vrátit domů, rozumí se, že si přitom nechává masně zaplatit. "Od vás dvou nebudu chtít nic," řekl hned nato a hodil pohledem po Rosettě. Měl hrubý chraplavý hlas, na obrovský krk mu padala spousta světlých kudrn, takže měl hlavu jako kozel. A opravdu v něm bylo něco kozlího, jak se díval na Rosettu nebo spíš jak jí jezdil očima po prsou, jak jen mohl. Taky řekl, že se jmenuje Clorindo, a zeptal se Rosetty, jak se jmenuje ona. Řekla mu to a on poznamenal: "Věčná škoda, že je konec nouze. Ale uvidíš, že se stejně dohodneme. Líbí se ti hedvábný punčochy? Chtěla bys pěkný kus látky na

244

šaty? Nebo hezký pár bot z kozlečiny?" Rosetta k mému úžasu za chvilku řekla: "Komu by se nelíbil?" on se zasmál a opakoval: "Dohodneme se, dohodneme." Já jsem se třásla a nemohla jsem se udržet, abych nevykřikla: "Dej si pozor na jazyk... s kým myslíš, že mluvíš?" Hodil po mně křivým pohledem a nakonec řekl: "Hú, ty jsi ale zlá. S kým myslím, že mluvím? S dvěma chuděrami uprchlicemi, který potřebují pomoc."

Zkrátka, byla to veselá kopa, i když byl sprostý, hrubý a nemorální až do morku kostí. Po tomhle stručném rozhovoru, sotvaže jsme se dostali nahoru na průsmyk, odkud se cesta sváží dolů k moři, začal řídit nákladák jak blázen, hnal ho dolů s vypnutým motorem, že šlo o krk, zatáčky bral plnou rychlostí a přitom zpíval nějakou tu svou odrhovačku, až se hory zelenaly. A opravdu bylo proč zpívat, protože byl překrásný den a zároveň bylo ve vzduchu cítit svobodu, nově nabytou po tolika měsících otroctví. A nemohu popřít, že nám taky on tím svým nevázaným chováním dodával pocit, že svoboda je už opravdu tady; jenomže ta jeho byla svoboda darebáka, který nechce už nic a nikoho mít v úctě, kdežto naše svoboda, Rosettina a moje, byla jenom svoboda vrátit se domů a začít stejný život jako dřív. V jedné zatáčce mě otřes nákladáku hodil na něho: zahlédla jsem, že řídí jen jednou rukou, zatímco druhá mu sjela na sedadlo a mačkala ruku Rosettě. A znova jsem se podívala, že mu to Rosetta dovolí, a taky jsem se podívala, když jsem si uvědomila, že se já proti tomu nepostavím — ještě pár dní předtím bych to byla udělala. To je ta jeho svoboda, pomyslně jsem si, a napadlo mě, že teď už proti tomu nemohu nic dělat: jako Panenka Maria neudělala zázrak a nezabránila Marokáncům provádět to dopuštění zrovna pod oltářem, tak teď já, o tolik slabší než Panna Maria, jsem nemohla zabránit, aby nemačkal Rosettě ruku.

Přitom jsme se řítili dolů do údolí a za chvíli jsme byli na hlavní silnici, kterou jsem tak dobře znala — na jedné straně byly hory a na druhé pomerančovníkové háje. Pamatovala jsem si, že jsem ji naposled viděla přecpanou vojáky, uprchlíky, auty a tanky a najednou na mne dolehlo to ticho, ta poušť, která vystřídala ten jarmark. Kdyby bylo nesvítilo slunce a nad silnicí se nenakláněly přes rozkvetlé živé ploty zelené stromy, byla bych si mohla myslet, že je ještě zima, nejhorší chvíle německé okupace, kdy lidi hrůzou

245

zalézali do děr jak králíci. Nepřešel nikdo, nebo skoro nikdo, jen tu a tam nějaký rolník hnál před sebou osla, nebylo slyšet žádný zvuk ani blízko, ani daleko. Velkou rychlostí jsme projeli hlavní silnici a vjeli jsme do Fondi. Tam taky všude poušť a ticho, ale ještě horší, uprostřed těch pobořených domů, hromad trosek, jam plných hnijící vody. Tu a tam po ulicích plných spadlé omítky a vody chodili lidé, vypadali uboze a hladově, zrovna jako před měsícem za Němců. Řekla jsem to Clorindovi a on vesele odpověděl: "Jo, říkalo se, že Angličani přinesou blahobyt. Taky ho přinesli, ale jenom na ty dva nebo tři dny, co se při postupu zastavili. Dva tři dny rozdávají karamely, cigarety, mouku, šaty. Pak odejdou, blahobytu je konec a lidi jsou na tom zas tak jako dřív, protože teď už nemají v co doufat, ani v příchod Angličanů." Pochopila jsem, že má pravdu. Zrovna tak to bylo: spojenecká armáda se chvíli zastavila v místech, která postupně dobyla na Němcích, a na den na dva vlila do zpustošených obcí trochu života. Potom odešla a všechno zas bylo jako dřív. Řekla jsem Clorindovi: "Ale co si teď počneme my dvě? V téhle spoušti nemůžeme zůstat. Nemáme nic. Musíme se vrátit do Říma." Odpověděl a přitom řídil vůz mezi troskami: "Řím ještě neosvobodili. Zatím uděláte lip, když zůstanete tady." "A co tu budem dělat?" Nato odpověděl se záhadným přízvukem: "O vás dvě se postarám já." Ten tón mi připadal divný, ale v té chvíli jsem neřekla nic. Clorindo zatím zamířil ven z Fondi a pak zahnul mezi pomerančovníky na vedlejší cestu. "Tak, tady mezi zahradami bydlí jedna známá rodina," řekl nenuceně, "zůstanete tu, dokud ne-osvobodí Řím. Jak to bude možný, zavezu vás nákladákem do Říma." Zase jsem neřekla nic a on otočil nákladák, zastavil, slezl a vyložil nám, že k domu těch jeho přátel musíme pěšky. Tak jsme vykročili po cestičce mezi pomeranči. Ted mi to místo připadalo povědomé — pravda, byly to pořád pomerančovníkové háje a cestička byla jako všechny takové cestičky — ale podle určitých známek se mi zdálo, že jsem po té jisté cestičce mezi těmi pomeranči už někdy šla. Pochodovali jsme ještě asi deset minut, až jsme se najednou dostali na volné prostranství a v tu chvíli se mi rozsvítilo: přede mnou byl Concettin růžový dům — té ženské, u které jsme bydlily v prvních dnech ve Fondi. Řekla jsem rozhodně: "Tady já ale nechci bydlet." "A proč?" "Protože

246

tady jsme už před několika měsíci bydlely a musily jsme utéct, protože to byla famílije lumpů a tahle Concetta chtěla, aby Rosetta šla dělat fašistům děvku." On se dal do náramného smíchu: "Od té doby už uteklo něco vody... dneska už fašisti nejsou... Con-cettini synové nejsou žádní lumpi, jsou to moji společníci a můžeš být klidná, že s tebou budou jednat jako v rukavičkách... už uteklo něco vody." Byla bych chtěla stát na svém a říci znova, že nechci zůstat v Concettině domě za žádnou cenu, ale nestačila jsem to říci. Na prahu se objevila Concetta, vyběhla nám přes plácek naproti, jako dřív rozjařená, nadšená a nadnesená: "Vítám vás, vítám vás. Kdo neumře, ten se neztratí. Jo, jo, utekly jste, vy dvě, utekly jste a ani jste neřekly chcípni, ani jste nezaplatily, co jste nám byly dlužné. Ale víte, udělaly jste dobře, že jste utekly do hor, protože brzo potom i moji synové museli utéct a schovávat

se, protože ty zatracený Němci dělali zátahy. Dobře jste udělaly, měly jste víc rozumu než my všichni, co jsme tu zůstali a tolik jsme toho prodělali. Vítám vás, vítám vás, to jsem ráda, že vás vidím při zdraví, baže, dokud je zdraví, je všechno. Pojďte dál! Vincenzo a synové vás moc rádi uvidí. A potom — přivádí vás Clorindo, to je jako by vás přived můj syn. Clorindo ted patří do rodiny. Pojďte dál, vítám vás." Zkrátka, byla to stará známá Concetta a mně se sevřelo srdce při pomyšlení, že jsme na tom jako dřív, ba dokonce hůř než dřív, a že jsme z jejího domu utekly, abychom se vyhnuly právě tomu nebezpečí, které nás pak postihlo v mém rodišti. Ale neřekla jsem nic a nechala jsem se líbat a objímat od té hnusné ženské a Rosetta taky — ta ted vypadala skoro jako panák, taková byla otupělá a lhostejná. Mezitím vyšel z domu Vincenzo, vypadal jako zlověstný pták, ještě víc než předtím, hubený až hrůza, s nosem ještě zakroucenějším, obočím vystouplejším a oči mu jiskřily taky víc, než když jsem ho viděla naposled. Bručel něco nesrozumitelného, tiskl mi rukama ruku a Concetta měla tu kuráž, že řekla: "Vincenzo nám říkal, že jste nahoře u Festových, že vás viděl nahoře ve Sv. Eufemii. Ba, ba, pro Festovy to byla taky ošklivá zima. Napřed jsme my nedokázali odolat pokušení před tím vším božím požehnáním schovaným ve zdi a potom ten jejich syn, Michele. Chudáci: my jsme jim vrátili všechno, co jsme jim ukradli — přirozeně až na to, co už

247

bylo prodané —, protože my jsme poctiví lidé a majetek druhých lidí je pro nás svatý. Ale kdo jim vrátí syna, chudákům." Říkám pravdu, po takových lhostejných a krutých slovech jsem ucítila, že se mi srdce svírá, celou mě polil mráz a pochopila jsem, že jsem zbledla jako mrtvola. Zeptala jsem se stísněně: "Copak, Michelovi se něco stalo?" A ona celá nadšená, jako kdyby nám dávala náramně dobrou zprávu: "Ale jděte, copak to nevíte? Zabili ho Němci." Stáli jsme uprostřed mlatu a najednou jsem ucítila, že me opouštějí síly, poprvé jsem si uvědomila, že mám Michela ráda jako syna, posadila jsem se na stoličku a zakryla jsem si rukama obličej. Concetta mezitím nadneseně pokračovala: "Ano, zabili ho Němci, na útěku. Myslím, že ho sebrali, aby jim ukazoval cestu. Tak se dostali pořád přes hory do osamělé osady, kde byla jedna rolnická rodina, a protože Michele už dál cestu neznal, zeptali se Němci těch rolníků, kudy šli nepřátelé. Chtěli říct Angličani — to jsou přece jejich nepřátelé. Ale ti chudáci rolníci byli jako my všichni Italové přesvědčeni, že nepřátelé jsou naopak Němci, a odpověděli, že utekli směrem na Frosinone. Jak Němci slyšeli, že je považují za nepřátele, pochopitelně se dožrali — nikomu se nelíbí, když ho lidi považují za nepřítele — a namířili na rolníky pušky. Vtom se mezi ně postavil Michele a výkřik: „Nestřílejte, oni za nic nemůžou!“ A tak ho zabili dohromady s ostatními. Celá rodina zahynula, ach, víme, to je válka, celá rodina zamordovaná, opravdový masakr — muži, ženy, děti — a nahoře na hromadě Michele se spoustou kulek v prsou, jak na něho vystřelili, když se chudák mezi ně postavil. Dověděli jsme se to, protože jedna holčička se schovala za stohem a tak se zachránila a pak sešla dolů a všechno to vyprávěla. Ale copak jste to nevěděly? Celé Fondi si o tom povídá. Ach, víme, válka je válka."

Tak Michele byl mrtvý. Seděla jsem bez hnutí, s obličejem v ruce, pak jsem ucítila, že pláču, protože jsem měla prsty celé mokré; zhluboka jsem vy dýchla a začala jsem tiše pro sebe vzlykat. Zdálo se mi, že pláču pro všechny, především pro Michela, kterého jsem měla ráda jako syna; potom pro Rosettu — dost možná že by bývalo bylo lepší, kdyby byla mrtvá jako Michele; a pro sebe samotnou, protože jsem už ted neměla žádnou naději, po tom, co jsem si celý rok dělala takové naděje. Přitom jsem

248

slyšela, jak Concetta říká: "Plač, plač, uleví se ti. Já jsem taky plakala nevím jak dlouho, když mi synové odešli do hor, a pak mi bylo lip. Plač, plač, znamená to, že máš dobré srdce, a dobře tak, že pláčeš, protože chudinka Michele byl zrovna svatý a potom, byl takový vzdělaný, že kdyby nebyl umřel, byl by se z něho určitě stal ministr. To je válka, víme, a na tuhle válku všichni něčím doplatili. Ale Festovi nejvíc ze všech; protože ti, co přišli o majetek, si k němu zas pomůžou, ale k synovi si člověk nepomůže, ach ne, k synovi ne. Plač, plač, uleví se ti."

Zkrátka, plakala jsem hodnou chvíli a přitom jsem slyšela, jak ostatní kolem mne mluví o svých záležitostech. Nakonec jsem zvedla hlavu a uviděla jsem Concettu, Vincenza a Clorinda, jak se v koutě mlatu dohadují o nějaké dodávce mouky, a Rosettu — stála kousek dál od nich a čekala, až se vypláču. Podívala jsem se na ni a znova mě vyděsilo, jaký má otupělý a lhostejný obličej a suché oči, jako by nebyla nic slyšela nebo jako by jí Michelovo jméno nic neříkalo. Pomyslíla jsem si, že ona teď nic necítí, jako někdo, kdo se popálil, udělala se mu tvrdá kůže a pak může dát ruku na řeřavé uhlí a necítí nic. A jak jsem ji viděla takovou vyprahlou a otupělou, vrátila se mi zas bolest nad Michelovou smrtí, protože jsem si pomyslíla, že Michele ji měl rád, byl jediný, kdo by z ní snad zas mohl udělat normálního člověka — a teď byl mrtvý a tak se už nedalo nic v té chvíli dělat. Říkám pravdu, víc než Michelova smrt mě zbolelo, jak přijala Rosetta zprávu o ní. Concetta měla pravdu, taková byla válka a my dvě jsme teď k té válce patřily a chovaly jsme se, jako by se člověku slušelo žít ve válce, ne v míru.

Nakonec jsem vstala a Clorindo řekl: "Půjdeme se trochu podívat, jak se tu zařídíte." A tak jsme šli za Concettou k známému seníku. Ted už tam nebylo seno, ale tři postele se žíněnkami a pokrývkami a Concetta řekla: "To jsou postele toho chudáka hoteliéra z Fondi. Chudáci, sebrali jim všechno, hotel mají prázdný, už jim tam nezbylo nic, sebrali jim dokonce i nočníky. My jsme si letos v zimě těmhle postelemi trochu přivydělali. Chodili sem uprchlíci, nazí jak cikánata, chudáci, tak jsme od nich vždycky něco vzali za nocleh a trochu jsme si přilepšili. Ted už tu majitelé nejsou, utekli, chudáci — někdo říká, že jsou v Římě, někdo zas, že v Neapoli. Až se vrátí, zas jim ty postele

249

dáme, to se rozumí, protože jsme poctiví lidé; zatím si ale trochu přivyděláme, to se ví, přivyděláme si. Ach víme, válka je válka/' Nato řekl Clorindo: "Ale od těchhle dvou paní nevezmeš nic." A ona nadšeně: "Ale to se rozumí, kdopak od nich něco bere? Jsme všichni jedna rodina." Clorindo dodal: "A taky jim dáš najíst, pak se vyrovnáme." A ona: "Najíst, to se ví, ale po prostu, po venkovsku, musí se přizpůsobit, víme, po venkov-sku." Zkrátka, za chvíli odešli a já zavřela dveře a skoro potmě jsem si sedla vedle Rosetty na jednu postel.

Chvilku jsme byly zticha a pak jsem jí prudce řekla: "Co to s tebou je, můžeš mi říct, co se s tebou děje? Nebolí tě, že Mi-chele umřel, řekni, nebolí tě to? Vždyť jsi ho přece měla ráda." Nemohla jsem jí vidět do obličeje, protože měla hlavu skloněnou a taky bylo uvnitř šero, ale uslyšela jsem odpověď: "Ano, bolí mě to." "A to říkáš jen tak?" "A jak to mám říkat?" ,poslechni, co to s tebou je, řekni mi, mluv, ani jedna slza ti ne-ukrápla za toho chudíku, a přece umřel, když bránil chudáky, jako jsme my, umřel zrovna jako svatý." Neřekla nic a mne chytla nevím jaká zuřivost, vzala jsem ji za ruku, zatřásla jsem s ní a opakovala jsem: "Co to s tebou je, můžeš mi říct, co to s tebou je?" Vymkla se beze spěchu a pomalu a zřetelně řekla: "Mámo, dej mi pokoj." Tentokrát jsem už neřekla nic a zůstala jsem chvíli bez hnutí a dívala jsem se před sebe vytřeštěnýma očima. Rosetta zatím vstala, šla k vedlejší posteli, natáhla se a otočila se ke mně zády. Nakonec jsem si taky lehla a brzy jsem usnula.

Když jsem se probudila, byl večer a Rosetta už neležela na vedlejší posteli. Hodnou chvíli jsem bez hnutí zůstala tak, natažená na zádech, neschopná vstát a udělat cokoli — ani ne tak z únavy, jako že mi scházela vůle. Pak jsem skrz zed chajdy zaslechla, jak Concetta s někým mluví na mlatu, vzchopila jsem se, vstala jsem a vyšla ven. Concetta připravila jídlo na stůl u dveří na mlatu, byl tam její muž, ale Rosetta a Clorindo nikde. Popošla jsem blíž a zeptala jsem se: "Kde je Rosetta, viděli jste ji?" Concetta odpověděla: "Myslela jsem, že to víš, jela pryč s Clo-rindem." "Co to má znamenat?" A Concetta: "No, Clorindo odejel s nákladákem odvézt nějaké uprchlíky do Lenoly. A tak vzal s sebou taky Rosettu, aby nebyl na zpáteční cestě sám. Myslím, že budou zpátky zítra odpoledne." Zůstala jsem, jak když do mne

250

hrom uhodí, zbolelo mě to: jindy by byla Rosetta něco podobného nikdy neudělala — takhle odejít, nic mi přitom neříci, a ke všemu odejít s někým takovým, jako je Clorindo. Trvala jsem na svém, skoro nedůvěřivě: "A nenechala mi žádný vzkaz?" "Ne, řekla jen, abych ti to pověděla. Nechtěla tě budit, protože je to hodná dcera. A pak, víme, mládí — je v tom věku — líbí se jí Clorindo a chce s ním být sama. My matky už jsme v určitém věku dětem na obtíž. Mí synové taky utíkají z domu, aby byli sami s děvčaty. A Clorindo je moc hezký mládenec, on a Rosetta jsou opravdu pěkný párek." Nato mi uklouzlo: "Kdyby se to bývalo nestalo, Rosetta by se na Clorinda ani nepodívala." Jen jsem ta slova řekla, už jsem jich litovala, ale teď už bylo pozdě, protože ta čarodějnice už na mně seděla a vyptávala se: "Co se stalo? Pravda, zdálo se mi to trochu divné, že s ním Rosetta tak beze všeho jede, ale nepřikládala jsem tomu váhu, víme, mládí — tak mi tedy řekni, co se stalo?"

Nevím proč, trochu ze zlosti nad tím Rosettiným chováním, trochu abych si někomu ulevila, třebas i Concettě, jsem neodolala a všechno jsem jí vyprávěla: o kostele, o Marokáncích, o tom, co udělali Rosettě a mně. Concetta teď nalévala polévku a při nalévání opakovala: "Chudák malá, chudák holka, chudák Rosetta, to je mi líto, to je mi líto." Pak se posadila, a když jsem domluvila, řekla: "Ale víme, to je válka. A ty Marokánci jsou konec konců taky mladý, a když viděli tvou dceru takovou pěknou a mladou, neodolali a povolili lákadlu. Víme, to je..." — ale dořeknout to nemohla, protože jsem najednou vyskočila jako fúrie s nožem v ruce a křičela jsem: "Ty nevíš, co pro Rosettu tohle všechno bylo. Ty jsi děvka a dcera děvky a chtěla bys, aby všechny ženské byly děvky jako ty. Ale jestli si ještě jednou troufneš takhle mluvit o Rosettě, zabiju tě, čestné slovo, jako že je Bůh nade mnou." Když mě viděla takhle rozzuřenou, uskočila dozadu a pak sepjala ruce: "Prokristapána, proč se tak rozčiluješ? Co jsem nakonec řekla? Že válka je válka a mládí je mládí a že Marokánci jsou taky mladý. Ale nerozčiluj se, Clorindo se teď o Rosettu postará, a dokud se o ni bude starat on, uvidíš, že jí nebude nic chybět. Uvidíš, on dělá na černém trhu a má jídlo a šaty, punčochy, boty, bud klidná, s ním se Rosetta opravdu ničeho nemusí bát." Zkrátka, bylo mi jasné, že na tu ženskou je

251

škoda dechu, položila jsem nůž a snědla jsem beze slova ještě trochu polévky. Ale ten večer mi jídlo chutnalo jak jed — celou tu dobu jsem musila myslet na Rosettu, jaká bývala kdysi a jaká je teď. Odešla si s Clorindem jako nějaká děvka, co vyhoví prvnímu, který na ni sáhne, neřekla mi, že jde pryč, a možná dost, že už ani se mnou nechce žít. Večeře skončila v mlčení, pak jsem zalezla do baráčku a hodila jsem sebou na postel, ale tentokrát jsem nespala — měla jsem oči dokořán, uši napjaté a celé tělo ztuhlé nevím jakou zuřivostí.

Na druhý den se Rosetta nevrátila a já ten den strávila v hrozném neklidu, bloudila jsem po pomerančovníkových hájích a občas jsem nakoukla na silnici, jestli nejedou. Jedla jsem s Vincenzem a jeho ženou — ta se pořád snažila utěšit mě tím svým nadneseným a hloupým způsobem, opakovala mi, že s Clorindem je Rosettě dobře a že od téhle chvíle jí už nebude nic chybět. Já neříkala nic, stejně jsem věděla, že to k ničemu není, přešla mě i chuť se rozčilovat. Po večeři jsem se zavřela v chajdě a nakonec jsem usnula. K půlnoci jsem zaslechla, jak se pomaloučku otvírají dveře, otevřela jsem oči a ve světle měsíce jsem uviděla flosectu, jak se po špičkách vrací. Potmě šla k nočnímu stolku mezi našimi dvěma postelemi a za chvíli rozsvítila svíčku: přivřela jsem oči a dělala jsem, že spím. Teď stála přede mnou a ve světle svíčky jsem mohla vidět, že je oblečená v novém, jak Concetta předpověděla. Měla dvoudílné šaty z lehké červené látky, bílou blůzu, černé lesklé boty s vysokým podpatkem a viděla jsem, že má taky punčochy. Nejdřív si sundala kabátek, dlouho se na něj dívala a pak ho pověsila na židli u nohou postele. Pak si sundala sukni a dala ji vedle kabátku. Zůstala v černém dírkovaném kombiné, v takovém, co tu a tam mezi dírkami prokukuje bílá kůže; pak se posadila, zula si boty, zvedla je ke světlu svíčky, znova se na ně podívala a položila je vedle sebe pod postel. Po botách si sundala taky kombiné, horem přes hlavu. A v tu chvíli, jak stála a stahovala si kombiné a nešlo jí to a kroutila boky a nohama, viděla jsem, že má černý podvazkový pás na punčochy, svíral jí boky a obě stehna, a byla na něm spousta stužek. Rosetta nikdy neměla žádný podvazkový pás, ani černý, ani žádné jiné barvy, obvykle nosila kus nad kolenem podvazky; a ten podvazkový pás ji celou změnil, její tělo už nebylo

252

i

jako její, vypadalo jako docela jiné tělo. Dřív to bylo zdravé, mladé, silné, čisté tělo, tělo nevinného děvčete — ale teď mu ten úzký černý podvazkový pás dodával něco vyzývavého a neřest-ného: stehna vypadala příliš bílá, chloupky příliš světlé, hýždě příliš buclaté, břicho příliš vystouplé. Nebylo to zkrátka tělo Rosetty, která až do té doby byla má dcera; bylo to tělo Rosetty, která se milovala s Clorindem. Podívala jsem se jí na obličej a viděla jsem, že se v obličeji taky změnila. Světlo svíčky jí padalo na tvář, až mi Rosetta najednou tím svým žádostivým, zamyšleným a vypočítavým výrazem připomněla lehkou ženskou, která se nacourala hodně hodin po chodníku a najatých pokojích, pozdě v noci se vrátila domů a teď počítá, co jí ten den vynesl. Tentokrát už jsem se nemohla ovládnout a řekla jsem důrazně: "Rosetto." Zvedla hned ke mně oči a pak se pomalu a jakoby nerada zeptala: "Mámo?" Řekla jsem jí: "Kde jsi byla? Tři dny jsem měla starost. Proč jsi mi to napřed neřekla? Kde jsi byla?" Dívala se na mne a pak řekla: "Doprovodila jsem Clorinda a pak jsem se vrátila." Já jsem se teď posadila na postel a začala jsem znova: "Rosetto, co se to s tebou stalo? To už nejsi ty, Rosetto." Pomalu řekla: "A zatím jsem to pořád já, proč bych to neměla být já?" Já nato zarmouceně: "Ale dceruško, co je to zač, ten Clorindo? Co s ním máš, s tím Clorindem?" Tentokrát neodpověděla, seděla se sklopenýma očima, ale za ni odpovídalo její tělo, teď už nahé — až na podvazkový pás a podprsenku — tak jiné, než jako bývalo dřív. Ted mě přešla trpělivost, vyskočila jsem z postele, popadla jsem ji za ramena, zatřásla s ní a zakřičela: "Ty mě chceš tím svým mlčením umučit. Já to vím, proč nechceš odpovědět, myslíš si, že to nevím? Nechceš odpovědět, protože ses zachovala jako děvka a teď jsi Clorindova kurva, a ty nechceš nic říkat, protože na mámu kašleš a chceš dál dělat děvku, jak se ti uzda." Neříkala nic a já jsem s ní třásla dál; v tu chvíli jsem ztratila hlavu, vykřikla jsem: "Ale tohle aspoň musí dolů," a začala jsem z ní rvát podvazkový pás. Tentokrát se zase ani nehнула, ani neprotestovala, seděla bez hnutí se sklopenou hlavou naproti mně, skoro v klubíčku; tahala jsem

podvazkový pás a nešlo to, protože byl pevný, a tak jsem ji povalila na břicho na postel — padla obličejem na pokrývku —, já jsem ji dvakrát pořádně plácla přes půlky a pak jsem sebou hodila na svou postel, lapala jsem

253

po dechu a křičela: "Ale copak si to neuvědomuješ, co se z tebe stalo, copak si to neuvědomuješ?" Kdo ví proč jsem čekala, že se tentokrát ohradí. Ale ona vylezla ven z postele a zdálo se, že má teď starost jenom o punčochy — částečně jsem jí je stáhla, jak jsem se snažila jí servat podvazky. Na jedné punčoše opravdu pustila oka od stehna až docela dolů pod koleno; Rosetta si strčila prst do pusy, naslinila si ho, sehnula se a navlhčila puštěné oko, aby se zastavilo. Pak řekla rozvážně: "Proč nespíš, mámo, víš, že je hodně pozdě?" a já pochopila, že se tady nedá opravdu nic dělat, hodila jsem sebou prudce na postel a natáhla jsem se zády k ní. Slyšela jsem ještě, jak se hýbe, mohla jsem vidět její stín, který promítalo světlo svíčky na zed přede mnou, ale neotočila jsem se. Nakonec sfoukla svíčku, byla tma a slyšela jsem, jak její postel skřípe, jak se na ní protahuje a hledá nejlepší polohu na spaní.

Ted bych toho byla chtěla tolik říci — dokud bylo světlo a mohla jsem Rosettu vidět, nebyla jsem schopná to vyslovit, tak jsem byla rozrušená při pohledu na ni, celou proměněnou: Byla bych jí chtěla říci, že jí rozumím, že po tom, co se stalo s Marokánci, nemůže už být taková, jaká byla — chce být teď s mužem, aby se cítila ženou a vymazala tak vzpomínku na to, co jí udělali; rozumím taky, že po tom, co přestála před očima Panenky Marie — a Panenka Marie neudělala nic, aby tomu zabránila — už jí na ničem pranic nezáleží, ani na náboženství ne. Byla bych jí tohle všechno chtěla říci a třeba ji vzít do náručí a líbat ji a hladit a plakat s ní. Ale současně jsem cítila, že teď už nejsem schopná s ní mluvit a být k ní upřímná, protože se změnila, a přitom jak se změnila, změnila taky mne — a tak se změnilo mezi námi všechno. Zkrátka, několikrát jsem chtěla vstát, natáhnout se k ní na postel, obejmout ji; pak jsem toho nechala a nakonec jsem usnula.

Druhý den a následující dny to byla pořád stejná písnička. Rosetta se mnou skoro nemluvila, ale ne jako by byla uražená, spíš jako když mi nemá co říci. Clorindo byl pořád kolem ní a nestyděl se muckat ji před mýma očima — bral ji kolem pasu nebo ji hladil po tváři nebo tak. Rosetta ho nechávala, s výra-zem samolibé podřízenosti, skoro vděčně; a Concetta pořád spínala ruce a volala, jaký je to opravdu pěkný párek. A já se

254

kroutila a cítila jsem v sobě nevím jaké zoufalství, ale nemohla jsem nic dělat ani nic říci, nedokázala jsem to. Jeden den jsem jí zkusila připomenout snoubence, který byl v Jugoslávii, a víte, co mi odpověděla? "E, on si už taky jistě našel nějakou Slovanku. A potom, nemůžu na něho čekat celý život." Ostatně v růžovém domku zůstávala málo. Clorindo si ji odvážel na nákladáku — ten se stal tak říkajíc jejich domovem. A to jste měli vidět, jak ho poslouchala a jak za ním běhala. Stačilo, aby Clorindo nakoukl na plácek a zavolal na ni — hned všeho nechala a přiběhla. On na ni ale nevolal, pískal na ni jak na psa; zdálo se, že se jí to líbí, že s ní jedná jako se psem. Na kilometr daleko bylo vidět, že si ji vydržuje pro to, co až dosud nikdy neokusila a co pro ni bylo nové a bez čeho se teď už nemohla obejít — jako se piják nemůže obejít bez vína nebo kuřák bez cigaret. Ano, teď se jí to zalíbilo, to, k čemu ji Marokánci přinutili násilím, a to byl možná ten nejsmutnější rys její proměny, na

kterou jsem si pořád nemohla zvyknout: že její vzpoura proti násilí, které ji zprznilo, se vyjadřuje přijímáním a vyhledáváním zrovna toho násilí, ne tím, že by je odrážela a odmítala.

Rosetta a Clorindo jezdili nákladákem do Fondi a okolních vsí a někdy zajeli až do Frosinone, do Terraciny nebo dokonce do Neapole a to zůstávali přes noc pryč; když se Rosetta vracela, zdálo se, že visí na Clorindovi zas o něco víc, a v mých očích, kterým neušla sebemenší změna, byla vždycky víc kurva. Přirozeně se už nemluvalo o návratu do Říma, kam se spojenci ostatně ještě nedostali. Clorindo přitom dával na srozuměnou, že stejně až spojenci dobudou Říma, nebude to znamenat, že odjedem z Fondi: do Říma se dlouho nebude moci, prohlásí ho za vojenskou oblast, ke vstupu bude zapotřebí kdovíkolik povolení a kdoví kdy bude možné ta povolení dostat. Zkrátka, v okamžiku osvobození se mi budoucnost zdála taková jasná a světlá, ale teď se mi jednak Rosettiným chováním a jednak Clorindovou přítomností všecko zakalilo; sama jsem už nevěděla, jestli se teď chci opravdu vrátit do Říma a začít zas starý život, o kterém jsem věděla, že už nikdy nebude stejný — vždyť jsme už sni my ssmy nebyly stejné. Ty dny, co jsem strávila v růžovém domku mezi pomerančovníkovými háji, byly zkrátka z toho celého období nejhorší, protože jsem celou tu dobu věděla, že se Rosetta miluje

255

s Clorindem, a věděla jsem to nejenom proto, že jsem se toho dohadovala, ale protože jsem to viděla, a oni mi to takřka dělali před očima. Někdy jsme kupříkladu už byly v posteli, najednou se z plácku ozvalo známé zapískání a Rosetta se hned zvedla. Já jsem se jí dopáleně ptala: "Kam jdeš takhle pozdě, můžeš mi říct, kam jdeš?" — ale ona mi vůbec neodpovídala, honem se oblékla a vyběhla ven; a celou tu dobu měla takový napjatý, žádostivý a zahloubaný výraz v obličeji, jaký jsem u ní poprvé viděla při světle svíčky, když se vrátila z Lenoly, a já definitivně pochopila, že už není, jako bývala. Jednu noc mi dokonce Clorindo vlezl do domu, nebo aspoň jsem jistá, že tam byl, protože mě vzbudilo vrzání Rosettiny postele a nějaké šeptání. Sedla jsem si na postel a s napjatýma ušima jsem poslouchala a pak jsem se potmě zeptala Rosetty, jestli spí. Otráveně mi odpověděla: "To se ví, co bych dělala? Spala jsem a teď jsi mě probudila." Zase jsem si lehla, ale málo mě to přesvědčilo a myslím, že zůstali bez hnutí a beze slova, až si byli jisti, že jsem znova usnula, a po* tom za svítání Clorindo potají vyklouzl. Ale tentokrát jsem nechtěla rozžehnout svíčku, protože jsem je konec konců raději nechtěla vidět spolu v posteli; a když odcházel — jak jsem řekla, bylo to na úsvitu — i když jsem nespala, dělala jsem, jako že spím, a dokonce jsem držela oči zavřené, takže jsem o tom věděla jenom podle slabého zaskřípání dveří, které se otevřely a pak zas zavřely. Nejčastěji se ale chodili milovat kdo ví kam — po večeri odjížděli s nákladákem a vraceli se teprve hodně pozdě v noci. To se dělo skoro každý den; byla to jen a jen tělesná láska, která se nikdy nenasytila. On měl pod očima dvě černé čáry jak nehtem a dokonce se zdálo, že zhubl; z Rosetty se každým dnem očividně stávala víc žena, s takovou jakoby příchutí unylosti a uspokojení, co mají právě ženy, když hodně často a ochotně spí s mužem, který se jim líbí a kterému se líbí.

Nakonec po měsíci tohoto života jsem se začala utěšovat myšlenkou, že je Clorindo konec konců hezký mládenec, s nákladákem a černým trhem si přijde na pěkné peníze, nakonec si Rosettu vezme a tak se všecko urovná. Tohle pomyšlení se mi tak moc nezamlouvalo, protože Clorindo mi byl protivný, ale zkrátka, jak se říká, musila jsem tu hořkou pilulku spolknout s úsměvem a celkem vzato jsem si nakonec neměla vzít Clorinda

256

já, ale Rosetta — a jestli se jí líbil, já jsem proti tomu nemohla nic dělat. Tak jsem si myslila, že se vezmou, budou žít ve Frosino-ne, kde má Clorindo rodinu, a Rosetta bude možná šťastná. Tahle vyhlídka mě trochu utěšila, ale stejně jsem byla dál neklidná, protože Clorindo o svatbě nemluvil a Rosetta taky ne. A tak jsem se jeden večer po večeři v chajdě odhodlala a řekla jsem jí: "Dobrá, já nechci vědět, co děláte nebo neděláte, když jste pohromadě, ale zkrátka, chtěla bych aspoň vědět, jestli on má vážné úmysly a jestli má, jak doufám, kdy se chcete brát."

Rosetta seděla přede mnou na posteli a pozorně si zouvala boty. Vstala, podívala se na mne a pak prostě řekla: "Ale mámo, Clorindo je už ženatý, má ve Frosinone ženu a dvě děti."

Říkám pravdu, při téhle odpovědi se mi krev nahnala do tváří, jsem přece jen z Ciociarie a my horalky jsme horkokrevné plemeno a ránu nožem dáme jako nic. Já jsem si ani neuvědomovala, co dělám — skočila jsem z postele, vrhla jsem se na ni, chytla jsem ji za krk, povalila jsem ji na žíněnku a začla jsem ji fackovat. Snažila se chránit rukou, ale já ji bila a přitom jsem křičela: "Já tě zabiju... ty chceš dělat děvku, ale já tě napřed zabiju." Ona se pořád rukou chránila před ranami, jak mohla, ale neprotestovala ani nijak nereagovala, a tak mi nakonec došel dech a ne-'chala jsem ji. Tentokrát se ani nehnula, zůstala, jak byla, převrácená na posteli s obličejem v polštáři, takže nebylo jasné, jestli pláče nebo přemýšlí nebo co dělá. Seděla jsem na posteli a upřeně jsem se na ni dívala, ještě jsem byla celá udýchaná a cítila jsem zoufalství k nevypovězení, protože jsem chápala, že bych ji mohla taky zabít, ale že by to nebylo k ničemu, protože jsem teď už byla bezmocná, neměla jsem nad ní žádnou moc a vymkla se mi navždycky. Nakonec jsem vztekla řekla: "Ted si ale půjdu promluvit s tím lumpem Clorindem. To chci opravdu vidět, co mi řekne za drzost." Po těch slovech Rosetta vstala a viděla jsem, že má oči suché a obličej jako obvykle otupělý a lhostejný. Klidně řekla: "Clorinda nenajdeš, protože se vrátil k rodině. Ve Fondi už neměl žádnou práci. Vrátil se do Frosinone, dnes večer jsme se rozloučili a já už ho taky neuvidím — tchán mu pohrozil, že si vezme dceru nazpátek, a protože peníze patří ženě, musil poslechnout." Znova jsem zůstala bez dechu, protože

257

tohle jsem zas nečekala. Především jsem nečekala, že mi oznámí tak lhostejně, že se s Clorindem rozešli — jako by se jí to netýkalo. Konec konců to byl první muž v jejím životě a já v hloubi duše skoro doufala, že se mají opravdu rádi; a zatím to nebyla pravda, byli spolu, zrovna jako když je mužský s děvku — když se pomilovali, on jí dal peníze a ona si je vzala, už si nemají co říci a rozejdou se bez lítosti, jako by se nikdy nebyli viděli a poznali. Zkrátka, Rosetta se opravdu změnila, to jsem si znova mu-sila opakovat. Ale já jsem byla zvyklá vidět v ní svou dřívější Rosettu, a proto bych byla nikdy nepochopila, do jaké míry až se změnila. Řekla jsem ohromeně: "Tak ty jsi mu dělala děvku, on se teď s tebou vyrovnal a odešel a ty to říkáš jako nic." Odpověděla: "A jak to mám říct?" Já udělala vztekly posunek a ona se ustrašeně uhnula, jako by se bála, že ji chci znova bít. Zase me zabořilo u srdce, protože matka nechce, aby se jí dítě bálo, ale aby ji mělo rádo. Řekla jsem: "Bud klidná, už na tebe nesáhnu.. ! jenom mi krvácí srdce, když vidím, kam až jsi to dopracovala." Ona neřekla nic a svlékala se dál. V tu chvíli jsem najednou nahlas a zoufale řekla: "A kdo nás teď doveze do Říma? Clorindo říkal, že nás doveze do Říma, až spojenci Řím osvobodí. Řím je osvobozený, ale Clorindo nikde, kdo nás doveze do Říma? Ať hrom bije a padají sídla, zítra chci být v Římě, i kdybych tam měla dojít pěšky." Rosetta klidně odpověděla: "Do Říma se ještě nějaký den nebude moci. Ale tak jako tak nás jeden nebo druhý Concettin syn doveze v těchhle dnech do Říma. Vráti se zítra večer, protože doprovázeli Clorinda do Frosinone. Rozpustili teď spolek a oni si vzali Clorindův nákladák. Bud klidná,

do Říma se vrátíme." Tahle zpráva mi taky neudělala radost. Concetti-ni synové se až dosud neukázali, zdálo se, že šmelili v Neapoli na černém trhu, ale já jsem se na ně pamatovala, byli ještě protivnější než Clorindo, jestli to vůbec bylo možné; a myšlenka na společnou cestu s nimi do Říma se mi ani trochu nezamlouvala. Řekla jsem: "Tobě už je všechno jedno, vid?" Podívala se na mne a pak se optala: "Mámo, proč mě tak trápíš?" V hlase měla skoro odraz bývalé přichylnosti a já jsem jí dojatě řekla: "Dceruško zlatá, protože mám dojem, že ses změnila a že už k nikomu nic necítíš, ani ke mně." A ona nato: "Snad jsem se změnila, ne-popírám to, ale pro tebe jsem pořád jako dřív." Tak ona přizná-

258

vála, že se změnila, ale současně mě uklidňovala a dávala mi najevo, že mě má ráda jako dřív. Nevěděla jsem ani, jestli mě to má bolet nebo utěšit, a proto jsem mlčela; a tím ten rozhovor skončil. Na druhý den mi Rosetta oznámila, že přijel z Frosinone nákladák, ale jenom s jedním Concettiným synem, druhý jel sám dál do Neapole. Oba dva byli protivní, jak jsem řekla, ale ke všemu Rosario se mi z nich zamlouval nejvíce. Malý, zavalitý, zakrslý, s hranatým, tmavým surovým obličejem a nízkým čelem; vlasy mu rostly do poloviny čela, nos měl krátký a čelist vystoupilou — byl prostě to, čemu se v Římě říká křupan, totiž sprostý člověk, hrubec, venkovský pásek, a ke všemu ještě nebyl ani hodný, ani chytrý. Nikdy nic neříkal, ale ten den, co přijel, se u stolu skoro rozhovořil. Řekl Rosettě: "Mám ti vyřídit pozdravení od Clorinda, řek, že se za tebou přijede podívat do Říma, až tam budeš." Rosetta mu suše odsekla, ani oči nezvedla: "Jen mu řekni, ať nechodí, já ho už nechci ani vidět." Tehdy jsem poprvé pochopila, že celá "ta Rosettina lhostejnost byla hraná, že jí na Clorindovi záleželo a možná i záleží; zní to divně, ale to, že pro toho odporného člověka trpí, to mi bylo ještě nepříjemnější než myšlenka, že jí na něm vůbec nezáleží. Rosario se zeptal: "A proč? Copak se na něho zlobíš? Už se ti nelíbí?" Byla jsem jak na skřipci, když jsem viděla, jak Rosario s Rosettou mluví — bez úcty a nevychovaně, jako se mluví s děvčkou, která nemá právo ohradit se ani se pohoršit; a ještě víc mne to sevřelo, když Rosetta odpověděla: "Clorindo mi udělal něco, co mi neměl dělat. Nikdy mi neřek, že je ženatý. Řek mi to až včera, když jsme se rozhodli, že se rozejdem. Dokud se mu to hodilo, tajil to přede mnou, a jen se mu hodilo, aby mi to řek, tak mi to řek." Ted už mi bylo souzeno, že Rosettu nepochopím, a to, co se s ní dělo, taky ne; a ještě jednou jsem zůstala překvapená, i když bolestně: tak ona se to dověděla až na poslední chvíli, že Clorindo má ženu a děti. A mluví o tom takhle, jako kdyby to byla jen malá schválnost, docela jako děvka bez hrdosti a bez důstojnosti, která ví, že už nemůže uplatnit svou cenu u muže, kterého miluje. Zůstala jsem bez dechu a Rosario zatím s pochechtáváním říkal: "A proč by ti to konečně měl říkat?" Rosetta sklonila hlavu nad talíř a neřekla nic. Ale ta čarodějnice Concetta vyskočila: "Tohle bývalo kdysi. Za války, víme, se všechno změnilo, chlapci

259

obletují děvčata, ale neříkají jim, že jsou ženatí; a děvčata se milují s chlapci a nechtějí na nich, aby si je vzali. To bývalo kdysi, ted se všechno změnilo, co na tom záleží, jestli je někdo ženatý nebo není, jestli má děti a ženu nebo ne? Tohle bývalo kdysi. Důležité je, že se mají rádi, a Clorindo měl Rosettu jistě rád, stačí se podívat, jak ji oblíkal. Dřív než ji potkal, vypadala jako cikánka a ted vypadá zrovna jako paní." Concetta byla vždycky připravená hájit lumpy, protože byla sama taky taková, ale těmhle slovy říkala v podstatě pravdu: válka opravdu všechno změnila, já měla před očima důkaz v téhle mé dceři: Z čistého dobrého andílka — a taková vždycky byla — se ted stala otupělá kur-va bez paměti.

To jsem všechno věděla a taky jsem věděla, že to je pravda; ale stejně mě bolelo srdce, když jsem to viděla a slyšela, a tak jsem najednou vyskočila proti Concettě: "Houby se všechno změnilo. To vy jste čekali jen na válku, ty a tví synové a ten lump Clorindo a ti vrahové Marokánci a zkrátka všichni, abyste se vyřádili a dělali to, co byste si v normálních dobách nikdy netroufli. Houby se změnilo: já ti tady říkám, že to všechno dlouho nepotrvá a jednou se zas všechno urovná a pak na tom ty, tví synové a Clorindo budete špatně, moc špatně, a uvědomíte si, že je na světě ještě morálka, náboženství a zákon a že poctiví lidi mají větší cenu než lumpové/* Při těch slovech Vincenzo jak ten kus hlupáka — zrovna on, který ukradl pánovy věci — potřásl hlavou a řekl: "Zlatá slova." Ale Concetta zavrtěla hlavou: "Proč se rozčiluješ? Žít a nechat žít, nechat žít a žít." Pokud jde o Rosaria, ten se dal docela do smíchu a řekl: "Ty jsi, Cesiro, ještě předválečná ženská, kdežto my, můj bratr a já, Rosetta, má matka a Clorindo jsme poválečný. Podívej se například na mne: byl jsem v Neapoli s nákladem amerických konzerv a vojenských svetrů, hned jsem ho rozprodal, naložil jsem věci na prodej do Ciocarie a tady je výsledek" — a přitom vytáhl svazek bankovek a zatřepal mi s nimi před nosem — "za den jsem vydělal víc než táta za posledních pět let. Všecko se změnilo, už není ta doba, kdy Berta předla, to musíš vzít na vědomí. A potom, co pořád proti Rosettě máš? Ona taky pochopila, že před válkou to byla jedna věc a po válce druhá, a přizpůsobila se, naučila se žít. Tobě se možná láska nikdy nelíbila, říkali ti, že bez farářova požehnání láska není láska, že to dokonce vůbec nemůže být

260

láska. Ale Rosetta zatím ví, že farář nefarář, láska je vždycky láska. Není to tak, Rosetto, vid, že to víš? Pověz pěkně mamince, že to víš," Já jsem žasla, ale Rosetta byla klidná, jakoby nic, skoro se zdálo, že vychutnává tenhle Rosariův způsob vyjadřování. Rosario pokračoval: "Například před časem jsme byli společně v Neapoli, Rosetta, Clorindo, můj bratr a já, jako přátelé, bez žárlivosti a bez komplikací. A i když mezi námi byla Rosetta, a Rosetta se líbila všem, přece jsme zůstali přátelé jako dřív, Clorindo, můj bratr i já. A všichni čtyři jsme se pobavili, vid, Rosetto, že jsme se pobavili?" Ted jsem se celá třásla, protože jsem už pochopila, že Rosetta byla nejenom milenkou Clorinda — a už to bylo zlé —, ale že ji měla pro vyrazení celá banda, a dost možná, že se milovala nejenom s Clorindem, jak jsem věděla, a s Rosariem, jak už mi to bylo jasné, ale taky s druhým Concettiným synem a třeba s nějakým neapolským lumpem, jako jsou ti, co žijí z ženských a vyměňují si je jako zboží. A byla z ní už jen ubohá troska, se kterou si mohli mužští dělat, co chtěli, protože v té chvíli, kdy ji Marokánci znásilnili, se v ní zlomila vůle a současně jí vešlo do krve jako oheň něco, co doposud neznala, to ji pálilo a roznítilo v ní touhu, aby s ní všichni mužští, na které přijde, zacházeli zase tak jako Marokánci. Mezitím večere skončila, Rosario vstal, povolil si pásek a řekl: "No, ted se půjdu trochu projet nákladákem, chceš jet se mnou, Rosetto?" Viděla jsem, jak Rosetta přikývla, položila na stůl ubrousek a chtěla vstát — měla přitom tu hloupou, žádostivou a nepřítomnou tvář, kterou jsem zahlédla při světle svíčky, když poprvé utekla s Clorindem. Něco se ve mně hnulo a v tu chvíli jsem řekla: "Ne, ty odtud nepůjdeš, tady zůstaneš." Chvilku bylo ticho a Rosario se na mne díval s předstíraným úžasem, jako by chtěl říci: "Copak se to děje? Svět je naruby?" pak se otočil k Rosettě a rozkázal: "Tak jdem, dělej." Já řekla znova, ne už velitelsky, ale prosebně: "Rosetto, nechod." Ale ona už vstala a řekla: "Mámo, uvidíme se potom;" ani se neotočila, doběhla Rosaria, který už odcházel, jako by si byl svou věcí jistý, zavěsila se do něho a zmizela s ním mezi pomerančovníky. Tak poslechla na slovo Rosaria, jako předtím poslouchala Clorinda, a ted si ji vedl na nějakou louku, aby se tam s ní miloval, a já proti tomu nemohla nic dělat. Concetta volala: "Víme, matka má právo

261 .

zakázat dceři, co chce, aby neměla! Ale dcera má taky právo jít s mužským, který se jí líbí, a proč ne? Matky se nikdy neshodnou s mužskými, co se líbí dcerám, ale mládež má stejně svoje práva a my matky musíme chápat a odpouštět, odpouštět a chápat/ť Já neříkala nic, seděla jsem se svěřenou hlavou jak zvadlá kytky, na čelo mi svítila acetylenová lampa a kolem ní bzučeli a létali chrousti a tu a tam spadli mrtví, jak je plamen spálil. A myslila jsem si, že má ubohá Rosetta je zrovna jako takový chroust: spálil ji plamen války a byla mrtvá, alespoň pro mne.

Tu noc se Rosetta vrátila pozdě a ani jsem ji neslyšela, když se vracela. Ale než jsem usnula, dlouho jsem na ni myslila, na to, co se jí přihodilo, a na to, co se z ní stalo; potom se mi myš* lenky kupodivu soustředily na Michela, a než jsem usnula, myslila jsem jen na něho. Já jsem tenkrát neměla odvalu jít navštívit Festovy a říci jim, jak mě zarmoutila smrt jejich syna, že to pro mne bylo, jako by mi umřel můj vlastní syn, narozený z mých útroby. Ale celou tu dobu mi ta krutá, hořká smrt zůstala vězet v srdci jako osten. Myslila jsem si, že to je válka, jak říkala Concetta, a ti nejlepší ve válce zůstanou, protože to jsou ti nejdůležitější, nejmíň sobečtí, nejčestnější — jednoho zabijí, jako chudáka Michela, a jiného zmrazí na celý život, jako mou Rosettu. A naopak ti nejhorší, co nemají odvalu, co nemají víru, náboženství, hrdost, co kradou a vraždí a myslí jen na sebe a na vlastní prospěch — ti se zachrání, vede se jim dobře a stanou se ještě drzejší, jsou z nich ještě větší lumpové než dřív. A taky jsem si pomyslíla, že by mi snad Michele byl dal nějakou dobrou radu, kdyby nebyl umřel, já bych byla neodešla z Fondi do svého rodiště, nebyly bychom potkaly Marokánce a Rosetta by byla pořád takový dobrý a čistý andílek jako dřív. Říkala jsem si, že to je vážně škoda, že umřel, protože on byl pro nás dvě jako otec, manžel, bratr a syn, a třebaš byl laskavý jak světec, příležitostně uměl být taky tvrdý a nelítostný na lumpy jako Rosario a Clorindo. Michele míval sílu, která mně chyběla, protože byl nejenom hodný, ale taky vzdělaný, znal tolik věcí a posuzoval události života z výšky, a ne přízemně jako já — já byla jen chudák, uměla jsem sotva číst a psát a až doposud jsem žila vždycky jen pro obchod, mezi bytem a obchodem, a neznala jsem dočista nic.

262

Najednou, nevím jak, na mne padlo nevýslovné zoufalství a posedla mě zuřivost; náhle jsem si řekla, že už nechci žít v takovémhle světě, kde hodní muži a poctivé ženy už neplatí nic a kde vládnou lumpové. Pomyslila jsem si, že pro mne teď, co je Rosetta tak na dně, nemá už život smysl a že ani v Římě, s bytem a s krámem, už nebudu taková jako dřív a život se mi už nebude líbit. Tak se mi najednou chtělo umřít, seskočila jsem z postele, s rukama roztřesenýma netrpělivostí jsem rozžehla svíčku a šla jsem dozadu do světnice pro provaz, který visel na hřebíku a Concetta na něj věšela mokré prádlo, aby uschlo. V tom koutě baráčku stála slaměná židle; stoupla jsem si na židli s provazem v ruce a byla jsem rozhodnutá zaklesnout ho za nějaký hřebík nebo přehodit přes trám střechy, pak do něj strčit krk, podtrhnout židli, spadnout dolů a udělat všemu konec. Ale zrovna když jsem s provazem v ruce zvedla oči ke stropu a hledala něco, kam jej přivázat, najednou jsem zaslechla, jak se za mnou pomalu otvírají dveře chajdy. Otočila jsem se tedy a vidím, že na prahu stojí Michele, zrovna on. Byl přesně takový, jak jsem ho viděla naposled, když ho nacisti odvlékli — všimla jsem si, že má jednu nohavici delší jako tenkrát, padala mu až na botu, a druhou kratší, sahala mu sotva ke kotníku. Měl brýle jako vždycky, a aby mě lip viděl, sklonil hlavu a podíval se na mne přes brýle, jako to dělával za živa. A když viděl, že stojím na židli s provazem v ruce, udělal hned pohyb, jako by chtěl říci: "Ne, nedělej to, tohle ne, tohle nesmíš udělat." Zeptala jsem se tedy: "A proč bych to neměla udělat?" Otevřel ústa a řekl něco, čemu jsem nerozuměla; pak mluvil dál a já se ho snažila zaslechnout, ale neslyšela jsem nic. Bylo to, zrovna jako když se člověk snaží zaslechnout něco, co říká

osoba za sklem: je vidět, že hýbe rty, ale skrz sklo není slyšet nic. Křikla jsem tedy: "Mluv hlasitěji, nerozumím ti!" a v té chvíli jsem se probudila na posteli, celá zpocená. Pochopila jsem, že to všechno byl jenom sen: pokus o sebevraždu, Michelův zákrok a jeho slova, která jsem neslyšela. Ale zůstala mi spalující, hořká, prudká lítost, že jsem neslyšela, co mi říkal, a chvíli jsem se převracela na posteli a ptala jsem se, co to asi bylo, a myslila jsem si, že mi určitě řekl, proč se nemám zabíjet, proč stojí za to žít dál a proč je život vždycky lepší než smrt. Ano, on mi jistě v několika slo-

263

věch vysvětlil smysl života, který nám živým uniká, kdežto mrtvým je určitě jasný a zřejmý; a já jsem k svému neštěstí nerozuměla, co mi říká, i když ten sen byl svého druhu zázrak — zázraky, to je známé, jsou zázraky právě proto, že se v nich může stát všechno, i ty nejneuvěřitelnější a nejpodivnější věci. Byl to zázrak, ale jen poloviční: Michele se mi objevil a zabránil mi, abych se zabila, to je pravda, ale já jsem — jistě vlastní vinou, protože jsem toho nebyla hodná — neslyšela, proč to nemám dělat. Tak jsem měla žít dál; ale jako dřív, jako vždycky, se nikdy nedovím, proč je třeba dát životu přednost před smrtí.

JEDENÁCTÁ KAPITOLA

A tak přišel ten velký den — návrat do Říma, ale byl tak jiný, než jsem si představovala ve svých snech o osvobození za těch devět měsíců, co jsem strávila ve Sv. Eufemii. Tenkrát jsem snívala o takovém veselém návratu na nějakém vojenském autě s těmi plavovlasými anglickými nebo americkými kluky — taky spokojenými, milými a veselými. Vedle mě Rosetta, mírná a klidná jak andílek, a s námi třeba i Michele, konečně jednou taky spokojený. A já plná nedočkavosti, že uvidím, až vykoukne na obzoru svatopetrská kopule — to je první, co je z Říma vidět — a s hlavou plnou plánů, co s Rosettou a její svatbou a krámem a bytem. Dá se říci, že za těch devět měsíců jsem promyslela každou podrobnost toho návratu, a každou dopodrobna. Taky jsem si představovala příchod domů: Giovanni nás klidně a usměvavě vítal, v koutku úst vyhaslé cigáro, sousedi se mačkali kolem a my jsme všechny objímaly a s úsměvem říkaly: "No, přečkaly jsme to, pak vám to povíme, jaké to bylo." Myslívala jsem na tohle a na tolik jiných věcí; vzpomínám, jak jsem se při těch myšlenkách často přistihla, že se už napřed radostně usmívám. Rozhodně mi ani na mysl nepřišlo, že by k tomu nemělo dojít zrovna takhle. Zkrátka, nepředvíдалa jsem, že válka je válka — jako říkala Concetta — že totiž válka, i když je po ní, je pořád tak přítomná, a může vždycky ještě seknout jako umírající šelma,

264

která chce ještě ublížit. A válka zrovna na odchodu sekla — Marokánci zničili Rosettě život, nacisti zabili Michela a my dvě jsme musily jet do Říma na nákladáku toho lumpa Rosaria. A místo všech těch radostí, které jsem si malovala před očima, jsem teď měla duši plnou smutku, zklamání a zoufalství.

Bylo červnové ráno a letní teplo a světlo už rozpalovalo nebe i suchou, prašnou zemi. Rosetta a já jsme si v baráčku na sebe braly poslední kousek šatů a Rosariův nákladák na nás čekal na silnici. Rosetta strávila část noci venku — já to věděla, viděla jsem, jak se potichoune vrací —, a měla jsem pořád dál ten pocit bezmocnosti, jak už jsem řekla: duše mi přetékala vším, co bych byla chtěla říci, ale ústa to nedokázala vyjádřit. Ale nakonec — Rosetta stála u umyvadla v koutě a myla se — se mi podařilo vyslovit: "Můžeš mi říct, kde jsi byla dnes v noci?" Očekávala jsem zase mlčení nebo nějakou úsečnou odpověď, ale tentokrát se to kdo ví proč nestalo. Když se utřela, otočila se a řekla mi jasným

a pevným hlasem: "Byla jsem s Rosariem a milovali jsme se. A už se mě neptej, co dělám, kam jdu a s kým jdu, protože teď to víš: miluju se, kde jen můžu a s kým můžu. A chci ti říct taky tohle: milování se mi líbí, dokonce se bez něho nemůžu obejít a nechci se bez něho obejít." Vykřikla jsem: "Ale s Rosariem, Rosetto, uvědomuješ si, kdo to je Rosario?" Řekla: "On nebo jiný, to je mi jedno. Už jsem ti to řekla: chci se milovat, protože je to jediná věc, která se mi líbí a kterou mám chuť dělat. A od téhle chvíle to bude pořád takhle, tak se mě už neptej, musila bych ti odpovědět vždycky stejně." Takhle jasně nikdy nemluvila, bylo to vlastně poprvé, co na mne promluvila, a já pochopila, že se budu musit chovat tak, jak mi řekla, dokud ji to běsnění nepřejde: na nic se jí neptat, mlčet. A tak jsem to udělala — mlčky jsem se oblékla a ona na druhé straně postele taky.

* Nakonec jsme vyšly z chajdy a našly jsme Rosaria, jak sedí s matkou u stolu a jí cibulový salát s chlebem. Concetta k nám hned běžela a začala na nás chrlit své obvyklé nesouvislé a nadnesené řeči — ty mě dopalovaly, když jsem ji poprvé poznala, což teprve teď. "Tak vy jdete pryč a nás tu necháte na téhle poušti, kde už nic není, všichni mají hlad, všechny domy jsou zbořené a všichni jsou nazí a holí jako cikáňata. To se máte,

265

jdete si dělat paničky do Říma, tam je všeho, tady rozdávali Angličani jen tři dny a tam budou celý rok. Ale mě to těší, protože vás mám ráda, a člověka vždycky těší, když lidi, který má rád, mají štěstí a dobře se jim vede/* Abych ty výlevy zkrátila, řekla jsem: "Hm, to se máme. Máme opravdu štěstí, o to nic. Hlavně že jsme padly na takovou rodinu jako vaše." Ale Concetta nepostřehla ironii a řekla: "To můžeš říct nahlas, že jsme dobrá rodina. Vám se tu vedlo opravdu dobře, jednali jsme s vámi jak se sestrou a dcerou, najedly jste se, napily, vyspaly a zařídily jste se podle svého. Ba, takových rodin jako naše se najde málo.u , Ještě štěstí," měla jsem na jazyku, ale spolkla jsem to, protože jsem se už nemohla dočkat odjezdu, třebaš i s Rosariem, který se mi tak hnusil, jen abychom už netrčely na tom plácku ohraničeném pomerančovínky tak hustě, že mi to připadalo jako vezení. Tak jsme se rozloučily s Vincenzem a ten, napůl blázen, povídá: "To už jedete? Vždyť jste nedávno přišly! Proč nezůstanete aspoň do Nanebevzetí Panny Marie ?" A potom s Concettou — ta zas nás chtěla obejmout a hlučně s mlasknutím nás políbila na obě tváře — ty pusy a ty její řeči mi připadaly jako naschvál, aby nás zpitoměly. Nakonec jsme vykročily na cestičku a na-vždycky jsme ukázaly záda tomu zatracenému růžovému domku. Na silnici stál nákladák, vylezly jsme nahoru, Rosetta si sedla vedle Rosaria a já vedle Rosetty.

Rosario nastartoval motor, hodil rychlost a řekl: "Odjezd do Říma;" a nákladák vyrazil po okresní silnici směrem ke státní. Teď už bylo pozdní ráno, svítlo žhavé a suché červené slunce, plné radostné a mladistvé síly. Silnice se bělala prachem, živé ploty se taky bělaly prachem, a když nákladák zpomalil, bylo slyšet od těch pár stromů na kraji silnice husté cvrkání cikád, schovaných mezi listím. To cvrkání cikád, pohled na ten bílý prach a na skřivany, jak padali dolů a zobali mezi výkaly mulů a potom se třepetali nahoru k jasnému nebi — to všechno mi najednou nahnalo do očí slzy. Ano, to byl venkov, tady mě vychovali, tady jsem vyrostla — a na venkov jsem se utekla v té hrozně chvíli drahoty a války, jako se člověk utíká k staříčké mamě, která toho tolik prožila, a přesto prese všechno zůstala hodná, všechno zná a všechno odpouští. Ale venkov mě zradil, všechno skončilo špatně a teď jsem se já změnila, ale venkov zůstal stejný

266

jako vždycky: slunce zahřívalo všechno, jen moje ledové srdce ne; cikády, které člověk tak rád poslouchá, když je mladý a má rád život, mne teď skoro obtěžovaly, já už nic od života nečekala; a vůně suchého teplého prachu mámní smysly, dokud jsou ještě panenské a neukojené, ale mě teď dusila, jako by mi nějaká ruka ucpala nos a ústa. Venkov mě zradil a já se vracela do Říma bez vši naděje, ba zoufalá. Tiše jsem plakala, pila jsem hořké slzy, které mi tekly z očí, a snažila jsem se přitom otáčet hlavu směrem k silnici, aby mě Rosario a Rosetta neviděli. Ale Rosetta si toho stejně všimla a najednou se mě zeptala: "Proč pláčeš, mámo?" takovým mírňoučkým hlasem, že to ve mně skoro probudilo naději, že se z ní nějakým zázrakem nebes stala zase má bývalá Rosetta. Chtěla jsem něco odpovědět, ale když jsem se otočila, viděla jsem, jak se Rosetta důvěrně tiskne k Rosariovi a drží se ho; najednou jsem si vzpomněla, že už jsou pár minut zticha a ani se nehýbají, a pochopila jsem, že to ticho a tu nehybnost způsobilo, že se tu před mýma očima mazlí, a že ta měkkost v Rosetti-ně hlase není z nevinnosti, ale ze vzrušení. Chovali se necudně a nestoudně, zatímco on řídil — hned po ránu, jako zvířata, co taky všechno dělají kdykoliv a kdekoliv. Řekla jsem tedy: "Pláču hanbou, proto pláču." Při těch slovech sebou Rosetta hnula, jako by chtěla ruku odtáhnout, ale ten hnusný Rosario ji popadl a položil si ji na nohu. Chvilku se bránila, nebo se mi to alespoň zdálo; pak jí ruku pustil, ona ji už nestáhla a já jsem pochopila, že pro ni to, co dělá, je už silnější než moje i její hanba, jestli vůbec byla ještě schopná ji cítit.

Zatím jsme ujížděli po Appii, podél velkých platanů, které stály v řadě za sebou po obou stranách silnice, a jejich husté mladé listí se nám spojovalo nad hlavami. Zdálo se, že jedeme zeleným tunelem; občas tu a tam mezi listím pronikaly na silnici paprsky slunce a v té chvíli se zdálo, že se i matný asfalt mění v zářivou a chvějící se hmotu, podobnou hřbetu zvířete, rozehřátého krví a životem. Měla jsem hlavu pořád otočenou ven na silnici, abych neviděla, co dělá Rosario a Rosetta; a abych se vytrhla z těch smutných myšlenek, začala jsem pozorovat krajinu. Tamhle byly záplavy — způsobili je asi Němci, když vyhodili do povětří hráze. Modrou vodu čeřil vítr, tu a tam se objevily chumáče stromů a zříceniny na místech, kde bývala kdysi obděl-

267

laná pole a selská stavení. Přejeli jsme San Biagio a objevila se cesta podél pláže. Moře bylo klidné, běžel po něm lehký svěží větřík, který hnal nespočetné modré vlny všechny na opačnou stranu; každá vlna měla světlé oko, které se blýskalo, a tak se zdálo, že se celé moře v slunci usmívá. Tady je Terracina; zapůsobila na mne ještě hůř než Fondi, hotová spoušť — všechny domy poškozené palbou z kulometů, provrtané malými a velkými děrami, okna černá jak oči slepců nebo ještě hůř, modrá — když zůstala jen fasáda —, a všude kupy zaprášených trosek a jámy plné žluté vody. V Terracině nebyl nikdo, aspoň se mi to zdálo, ani na hlavním náměstí, kde byla nádrž fontány až po kraj plná suti, ani na dlouhých přímých ulicích vedoucích k moři, na kterých byly po obou stranách trosky. Pomyslila jsem si, že to v Terracině asi bylo jako ve Fondi; první den jarmark, obrovský dav vojáků, rolníků a uprchlíků, rozdělení potravin a šatstva, radost a rámus, zkrátka život. Potom začalo vojsko postupovat na Řím a najednou život vyprchal a zůstaly jen opuštěné zříceniny a ticho. Za Terracinou jsme se rozejeli plnou rychlostí po silnici, která vede přímo do Cisterny a má na jedné straně hustý, zelený zavodňovací kanál a na druhé Širou rovinu, místy pod vodou, táhnoucí se až k úpatí modrých hor na obzoru. Tu a tam bylo na krajích silnice vidět v příkopech vrak vojenského auta koly nahoru; byl už zrezivělý a k nepoznání, jako by se tam válka byla přehnala před mnoha lety. Občas bylo taky mezi lánem obilí vidět nehybné tenké dělo tanku, namířené do nebe, a když jsme přijeli blíž, mohli jsme rozeznávat mezi klasy celý tank, nehybný a ztuhlý jako ohavné zvíře, smrtelně zasažené a pak

opuštěné. Rosario ted řídil hodně rychle a jen jednou rukou, kdežto druhou mačkal Rosettě ruku v klíne. Já se na to nemohla dívat, byla to další známka její proměny; a tak jsem si najednou bůh ví proč vzpomněla, že Rosetta uměla tak hezky zpívat, mívala pěkný, měkký a melodický hlas. Když byla doma a uklízela, byla zvyklá zpívat, aby si sama dělala společnost, a já jsem ji často ráda poslouchala ve vedlejším pokoji, protože v tom jejím hlasu, který se klidně a vesele nesl výš a zdálo se, že nikdy neochabuje ani neztrácí nit písničky, v tom hlasu byla celá Rosettina povaha, jaká byla tenkrát a jaká už ted není. Vzpomněla jsem si tedy na to zpívání na silnici mezi Terracinou a Cisternou a po-

268

cítla něco jako popud vzkřísit iluzi bývalé Rosetty, třeba jen na chvilku. Řekla jsem: "Rosetto, proč něco nezaspíváš? Ty jsi uměla tak pěkně zpívat, proč nezaspíváš nějakou hezkou písničku... jinak na tomhle slunci a na téhle rovné silnici nakonec usnem." Řekla: "Co chceš, abych ti zazpívala?" a já namátkou vyslovila název písničky, která byla v módě před pár lety. Začala hned na plné hrdlo zpívat, nehýbala se a pořád držela Rosariovu ruku v klíně. Ale brzy jsem vyzorovala, že to není ten hlas — > zdál se mi míň jistý, ne tak melodický, brala falešné tóny — a nakonec na to zřejmě sama taky přišla, protože najednou přestala a řekla: "Bojím se, že to nesvedu, mámo, připadám si taková otrávená." Byla bych jí chtěla říci: "Připadáš si otrávená a zpívání ti nejde, protože držíš v klíně tu ruku; už to nejsi ty a už nemáš ten cit jako dřív, ten ti sám nadouval prsa, že jsi zpívala jako skřivánek, tak to je." Ale neměla jsem odvahu promluvit. Rosario řekl: "No, jestli chcete, zazpívám vám já;" a chraptivě začal sprostou odrhovačku. Ted jsem trpěla víc než předtím — protože Rosetta už nemohla zpívat a změnila se i v tomhle a protože zpíval on. Zatím nákladák ujížděl, že šlo o krk, a brzy jsme dojeli do Cisterny.

Tam byla taky stejná spoušť jako v Terracině. Vzpomínám si hlavně na fontánu na náměstí, v půlkruhu proděravělých a rozvalených domů: nádrž byla plná suti, uprostřed nádrže stál podstavec se sochou, ale ta socha neměla hlavu, jenom hák z černého železa, měla jen jednu paži, a na té byla ruka uražená. Vypadala jako živá, právě protože jí chyběla ruka a hlava. Tady taky nepřeběhl ani pes, lidé byli buď ještě na horách, nebo se schovávali mezi troskami. Projeli jsme Cisternou a silnice se zatočila mezi řídké háje korkových dubů. Nebylo vidět už ani domy, ani živáčka, kam až oko dohlédlo, byla jen zelená půda a pokroucené červené kmeny, které vypadaly jako zbavené kůry. Ted už nebyl takový pěkný den: od moře se zvedl takový jako vějířek šedých mráčků a ten vějíř se otvíral pořád víc, až obrovsky narostl, držátko bylo na stranu k moři a kostice, celé z šedých hustých mraků, se prostíraly po celé šířce nebe.

Slunce se zatáhlo a krajina s těmi červenými pokroucenými korkovými duby, které jako by trpěly, že jsou červené a pokroucené, dostala celá jedinou matnou a kalnou barvu beze světla.

269

Nikde nikdo, a i když ani na chvilku nepřestával rachot motoru, člověk si mohl domyslit, že je naprosté ticho, že už nezpívají ptáci ani necvrkají cikády. Rosetta teď podřimovala, Rosario při jízdě kouřil a já jsem očima chvíli sledovala bílé patníky vyznačující kilometry a chvíli jsem se dívala docela dozadu do korkových hájů, ale neviděla jsem nic a nikoho. Pak přišla za-táčka, a jak jsem se dívala na korkové duby, najednou mě to jakoby vymrštilo čelem proti ochrannému sklu. Jak jsem zas padala dozadu, uviděla jsem, že je silnice po celé šířce zatarasená poraženou telegrafní tyčí. V tu chvíli se za duby objevili tři muži, kteří mávali rukama, aby se jako nákladák zastavil. Rosetta se probudila a

zeptala se: "Co je?" ale nikdo jí neodpověděl, protože já nevěděla, oč jde, a Rosario mezitím slezl z vozu a namířil si to rozhodně k těm třem mužům. Na ty tři si moc dobře pamatuji a i dneska bych je poznala mezi tisíci: na sobě měli hadry, jako v těch dobách každý, jeden byl malý, světlavý, měl široká ramena a hnědé velurové šaty; druhý byl vysoký, ve středním věku, hubený jak lunt, s napjatým hubeným obličejem, zapadlýma očima a rozčuchanými prošedivělými vlasy; třetí byl mladík prachobyčejného typu, snědý, se širokým obličejem a tmavými vlasy — moc se nelišil od Rosaria. Jak Rosario slézal z vozu, udělal pohyb, kterého jsem si všimla: vytáhl rychle z kapsy nějaký balíček a strčil jej pod kontrolní desku. Pochopila jsem, že v balíčku jsou peníze, a v tu chvíli jsem taky pochopila, že ti tři muži jsou zloději. Pak šlo všechno ráz na ráz, zatímco Rosetta a já jsme se dívaly bez hnutí a ochromené úžasem skrz špinavé přední sklo, plné rozmačkaného hmyzu, prachu a potůčků od deště, které jako by dodávalo uhaslému světlu zamračeného nebe takovou jako zádumčivost a nejistotu. Skrz to sklo jsme tedy viděly Rosaria jít naproti těm třem, pevným krokem, protože odvahu on měl; a ty tři, jak se zas proti němu hrozivě postavili. Rosariovi jsem viděla záda, kdežto blondýnovi, který s ním mluvil, jsem viděla do tváře: měl červenou pusku trochu nakřivo a v koutku měl jako opar nebo vrásek. Zkrátka, blondýn mluvil a Rosario mu odpověděl; blondýn mluvil dál a při druhé Rosario vě odpovědi zvedl najednou ruku a popadl Rosaria za klopku zrovna pod krkem. Rosario cuknul rameny, napřed napravo, pak nalevo, vytrhl se mu a v tu chvíli jsem jasně uviděla, jak sahá

270

do zadní kapsy kalhot. Hned jsem slyšela první ránu a za ní další dvě a myslila jsem, že to střílí Rosario. Ale on se otočil a udělal jako krok směrem k nákladaku, ale se sklopenou hlavou, podivně nejistý; pak najednou upadl na kolena, opíral se o vzepřené ruce, zůstal tak chvíli se sklopenou hlavou, jako by uvažoval, a nakonec se převrátil na bok. Ti tři se o něho nestarali a zamířili k nákladaku.

Blondýnek držel pořád v ruce revolver, vyskočil na stupátko vozu, nakoukl do kabiny a zadýchaně řekl: "Vy dvě slezte, honem, slezte." Přitom pohyboval revolverem, snad ani ne tak, aby nás zastrašil, jako aby nám dal znát, že slézt musíme. Druzí dva zatím odnášeli ze silnice telegrafní tyč. Pochopila jsem, že musíme poslechnout, a řekla jsem Rosettě: "Pojď, slezem;" a sáhla jsem na kliku. Ale blondýnek, který už skoro vlezl do kabiny, se najednou vyklonil ven, vyhlížel na silnici, a já zahlédla, že mu druzí dva dávají znamení, aby ho upozornili, že se něco děje. Zasakroval, seskočil z vozu a doběhl kamarády, a pak jsem je viděla, jak uhánějí korkovým hájem a berou to klikatě od kmene ke kmeni, takže se brzy ztratili z očí. Chvilí nebylo vidět nic a nikoho až na tu telegrafní tyč odstrčenou stranou a nehybné Rosarioovo tělo v prostředku silnice. Řekla jsem Rosettě: "Co budem teď dělat?" Skoro současně se vedle nás objevilo malé nekryté auto s dvěma anglickými důstojníky a vojákem, který jim dělal šoféra. Vůz zpomalil, protože Rosarioovo tělo zatarasovalo silnici, ale ne natolik, aby se nedalo objet po kraji příkopu. Oba důstojníci se otočili a podívali se na nás dvě; pak jsem viděla, jak jeden z nich kývl na vojáka, jako by chtěl říci: "Když je po něm, je po něm, jedem dál;" a vůz se hned rozjel, o vlásek objel Rosarioovo tělo, přidal a brzy zmizel vzadu na silnici za zatáčkou. Nevím, jak to přišlo, v tu chvíli jsem si vzpomněla na peníze, které Rosario schoval pod kontrolní desku; natáhla jsem ruku, vzala jsem balíček a strčila si jej za řadra. Rosetta mě při tom uviděla a podívala se na mne skoro káravě, jak se mi zdálo. Náhle se ozvalo zaskřípění brzd a vedle našeho nákladaku se prudce zastavil druhý.

Tentokrát to byl Ital, malý človíček s velkou holou hlavou, bledým zpoceným obličejem, kulatýma vyvalenýma očima a dlouhými licousy, které mu rostly až do prostředka tváří. Vypadal

271

vyděšeně a nespokojeně, ne jako zlý člověk, ale jako někdo, kdo dělá z povinnosti odvážný čin a současně v hloubi duše nadává na svůj osud, který ho proti jeho vůli donutil k tomu, aby byl odvážný. Rychle se zeptal: "Co se stalo?" a ani se nehnul z vozu — ruku měl pořád na rychlostní páce. Řekla jsem: "Zastavili nás, zabili tohoto mladíka a pak utekli. Chtěli krást. A tedka my dvě uprchlice..." Přerušil mě: "Kudy utekli ?" Ukázala jsem směrem ke korkovému háji, on na tu stranu zakoulel vyděšenýma očima a pak řekl: "Pro lásku boží, honem, jestli chcete jet do Říma, nastupte ke mně na nákladák, ale honem, dělejte, pro lásku boží." Pochopila jsem, že by zas odjel, kdybych ještě chvilinku zaváhala, a tak jsem rychle slezla a táhla za sebou Rosettu za ruku. Ale vtom na nás zas zarmouceně zavolal: "Odneste to tělo, odneste je, jak mám projet ?" Podívala jsem se a vidím, že jeho nákladák, mnohem širší než autíčko anglických důstojníků, opravdu nemá dost místa, aby projel mezi příkopem a Rosariovým tělem. "Dělejte, honem, pro lásku boží!" nakazoval zase tím svým naříkavým hlasem. Tak jsem se vzpamatovala, řekla jsem Rosettě: "Pomoz mi!" a šla jsem přímo k Rosariovu tělu; ležel na boku s rukou zdviženou nad hlavu, jako by se chtěl chytit něčeho, co neměl čas uchopit. Sehnula jsem se, popadla jsem nohu, Rosetta se taky sehnula a popadla druhou; a tak jsme ho s námahou táhly na stranu příkopu — vážil nevím kolik — ramena a hlavu měl přitom u země a roztažené ruce bez života sledovaly dráhu a šouपालy se po asfaltu. Rosetta upustila nohu první a já hned za ní, ale pak jsem se rychle sehnula nad mrtvým, skoro pudově, skoro jsem měla strach, že je ještě naživu; fakt byl, že jsem měla za řadry balíček s jeho penězi a záleželo mi na tom, aby mi zůstaly, protože v našem postavení se nám moc dobře hodily. A tak jsem se chtěla přesvědčit, jestli je opravdu mrtvý. Ale byl dočista mrtvý, to jsem viděla podle očí, které zůstaly otevřené a dívaly se nevím kam, leskly se a byly nehybné. Přiznám se, v té situaci jsem se zachovala jako zjištná a podlá ženská, zrovna tak jak by se zachovala Concetta podle svého hesla, že "válka je válka". Sebrala jsem peníze mrtvému; kvůli penězům jsem se bála, že není mrtvý, ale živý. Když jsem ale zjistila, že je opravdu mrtvý, chtěla jsem vyvážit ten svůj hanebný strach projevem víry, který mě nic nestál: zatímco muž

272

na mne z nákladáku- netrpělivě křičel: "Neboj se, je mrtvý, už se nedá nic dělat," rychle jsem se sehnula a ukazovátkem a prostředníkem jsem Rosaria na prsou pokřižovala na tom místě, kde měl černou bundu jako postříkanou velikou tmavou skvrnou. Při tom pohybu jsem cítila, že se mi prsty dotýkají látky na bundě a že ta látka je vlhká; jak jsem potom běžela s Rosettou k nákladáku, podívala jsem se kradmo na prsty, kterými jsem udělala kříž a viděla jsem, že mám bříška prstů červená od čerstvě vytrysklé krve. Při pohledu na krev jsem náhle pocítila temnou výčitku, skoro hrůzu ze sebe samé, že jsem pokrytecky pokřižovala tělo člověka, kterého jsem chvíli předtím okradla; a doufala jsem, že si toho Rosetta nevšimla. Ale jak jsem si otírala prsty do sukně, zpozorovala jsem, že se na mne dívá, a pochopila jsem, že mě viděla. Mezitím jsme obě vylezly nahoru a sedly si vedle

muže. Nákladák vyjel.

Muž řídil sehnutý nad volantem, svíral ho oběma rukama, jako by se ho chytal, oči měl navrch hlavy, obličej bledý, udýchaný a docela vyděšený. Já měla pořád starost o ten svazek bankovek za řadry;

Rosetta se dívala před sebe a měla nehybný, lhostejný obličej, na kterém nebylo možné najít odlesk jakéhokoli pocitu. Napadlo mě, že z nás tří nikdo — a každý pro to měl své důvody — neprojevil soucit s Rosariem, kterého zabili jak psa a pak zůstal opuštěný na hlavní silnici: Vyděšený muž ani neslezl, aby se podíval, je-li mrtvý či živý; já jsem se hlavně starala, je-li opravdu mrtvý, pro ty peníze, co jsem sebrala; Rosetta ho jen odtáhla za nohu k příkopu, jako kdyby to byla smrdutá a překážející mršina nějakého zvířete. Tak už nebyl soucit, dojetí ani lidská náklonnost — umřel člověk, ostatním lidem to bylo jedno a každý proto měl svůj osobní důvod. Zkrátka, taková je válka, jak říkala Concetta, a já jsem se teď bála, že v našich duších ta válka bude pokračovat ještě hodně dlouho po tom, co skutečná válka skončila. Ale Rosetta byla z nás tří nejhorší případ: ještě před půlhodinkou se s Rosariem milovala, vy dráždila jeho žádost, ukojila ji, dala mu rozkoš a přijala ji od něho, a teď seděla se suchýma očima, bez hnutí, lhostejná, otupělá, na obličeji neměla ani stín soucitu. Tohle jsem si myslila a říkala jsem si, že všechno jde opačně, než by to mělo chodit, celý život ztratil smysl, je teď bez hlavy a paty, a důležité věci už nejsou důležité, kdežto ty ne-

273

důležité se staly důležité. Pak najednou se stalo něco podivného, co jsem nepředvíдалa: Rosetta, která až do té chvíle, jak jsem řekla, neprojevila žádný cit, se dala do zpěvu. Napřed nejistě a jako přiškrceně, pak se jí hlas vyjasnil a upevnil: začala zpívat tutéž písničku, co jsem na ní chvílku předtím chtěla a kterou přetrhla v první sloce, když vycítila, že jí to nejde. Ta písnička byla v módě před pár lety a Rosetta ji zpívala doma při uklízení, jak jsem už řekla. Nebylo to nic zvláštního, byla dokonce trochu sentimentální a hloupá, a napřed jsem si pomyslíla, jak je to zvláštní, že zpívá zrovna teď, po Rosariově smrti: další důkaz její nečitelnosti a lhostejnosti. Ale pak jsem si vzpomněla: Když jsem na ní prve chtěla, aby mi zazpívala, odpověděla mi, že jí to nejde, že se jí nechce; a taky jsem si vzpomněla, jak jsem si pomyslíla, že se opravdu změnila, že už nemůže zpívat, protože už není taková jako dřív. Najednou jsem si řekla, že mi možná tím novým zpěvem chce dát najevo, že to není pravda, že se změnila, že je naopak ta bývalá Rosetta, hodná, milá a nevinná jak andílek. A opravdu — myslila jsem si to a pak jsem se na ni podívala a uviděla jsem, že má oči plné slz, slzy jí tryskaly z rozervěných očí a stékaly dolů po tvářích, a najednou jsem si byla docela jistá: nezměnila se, jak jsem se bála — to plakala především pro Rosaria, kterého zabili bez slitování jak psa, a potom pro sebe a pro mne a pro všechny, které válka zasáhla, zavraždila a strhla; to znamenalo, nejenom že se v podstatě nezměnila, ale taky že já jsem neukradla Rosariovy peníze a že válka za celou dobu svého trvání nepřipodobnila lidi k svému obrazu. Najednou jsem dostala útěchu, a z té útěchy sama od sebe vystála myšlenka: "Jen co budeme v Římě, pošlu ty peníze Rosariově matce." Neřekla jsem nic, zavěsila jsem se do Rosetty a stiskla jsem jí ruku.

Opakovala několikrát tu písničku, zatímco vůz ujížděl směrem k Velletri, a pak když jí z očí přestaly téci slzy, přestala zpívat. Ten muž v kamionu nebyl zlý, jenom vystrašený — snad něco pochopil, protože se najednou zeptal: "Čím vám byl ten zabitý mládenec?" Já jsem honem odpověděla: "Nic, jen známý, byl to jeden šmelinář, nabídl nám, že nás svezde do Říma." Ale jeho zas popadl strach a rychle dodal: "Nic mi neříkej, já nechci nic vědět, nic nevím a nic jsem neviděl, v Římě se rozloučíme a jako bych vás byl nikdy neviděl ani nepoznal." Řekla jsem: "Ty ses mě ze-

274

ptal." A on: "Ano, máš pravdu, ale беру to zpátky, беру to zpátky."

Konečně se v pozadí rozlehlé zelené roviny objevil dlouhý pruh neurčité běložluté barvy — římské předměstí. A za tím pruhem se nahoře na šedém pozadí nebe objevila šedá kopule svatého Petra, docela v dálce, ale zřetelně. Bůh ví, že jsem si celý ten rok přála uvidět zas tam na obzoru tu milou kopuli, malinkou a současně dost velkou, aby ji člověk mohl považovat za hrbolek p^hůdy, za kopec nebo malou horu; takovou pevnou, i když to byl jen stín; takovou uklidňující, protože ji znáte, tisíckrát jste ji viděli a pozorovali. Ta kopule pro mne neznamenal jen Řím, ale můj římský život, štěstí dní prožitých v míru se sebou i s ostatními. Ta kopule tam vzadu na obzoru mi říkala, že se teď už mohu s důvěrou vrátit domů, starý život začne nanovo, třeba po tolika změnách a tolika tragédiích. Ale říkala mi taky, že za tu docela novou důvěru vděčím Rosettě a jejím slzám. A že bez té Rosettiny bolesti by do Říma nepřijely dvě ženy bez viny, které před rokem odjely, ale jedna zlodějka a jedna prostitutka — to se z nich totiž ve válce stalo a za to mohla válka.

Bolest. Na mysl mi přišel Michele, který s námi v téhle vytoužené chvíli nebyl a už s námi nikdy nebude. Vzpomněla jsem si na ten večer, kdy v chajd^e ve Sv. Eufemii nahlas předčítal z evangelia úryvek o Lazarovi a tolik se rozzlobil na rolníky, kteří nic nepochopili, a křičel, že jsme všichni mrtví a čekáme na vzkříšení jako Lazar. Tenkrát mě ta Michelova slova nechala na pochybách, ale teď jsem chápala, že měl Michele pravdu, že po nějakou dobu jsme byly mrtvé taky my dvě, Rosetta a já, mrtvé k soucitu, který dlužíme ostatním i sobě samým. Ale bolest nás v poslední chvíli zachránila; a tak se v určitém smyslu úryvek o Lazarovi hodil i na nás, protože jsme díky bolesti vyšly nakonec z války, která nás zavřela do svého hrobu lhostejnosti a zloby, a začaly jsme chodit v našem životě. Snad byl náš život ubohý, plný nejasností a omylů, ale přece jen to byl jediný život, který máme žít — jak by nám docela jistě býval řekl Michele, kdyby býval byl s námi.

DOSLOV

Osmapadesátiletý Alberto Moravia (nar. 1907 — pravým jm^em A. Pincherle) už nejméně půldruhého desetiletí k sobě soustre* duje největší pozornost obecenstva ze soudobých italských spisovatelů — doma, za hranicemi, i u nás v posledních letech. Moravia vypravěč, dodejme ihned na upřesnění: I když se příležitostně jeho zájem obrátil k divadlu, i když se soustavně zabývá filmem jako mnohaletý kritik týdeníku "Espresso" a spolupracovník na scénářiích zv. pfi filmových Zpracováních své epiky, jeho nejvlastnější mateřštinou zůstává výprav* ná próza. Od úspěšného debutu tehdy dvaadvacetiletého romanopisce "hhostejných(i p^hes poválečnou "Římanku" a dvoudílný seriál sev^e ných "Římských povídek" po "Nudu" v posledních letech, dílo snad nejprudšího ohlasu u čtenářů i v literárních polemikách ze všech autorových dosavadních, i když díl té senzace spadá na vrub drsné otevřenosti erotických motivů.

Patří k představitelům té italské prózy dvacátého století, která v dob* rém zdělila po veristech z konce minulého věku, generaci Vergově a Capuanově, konkrétnost jejich ostrého vidění skutečnosti a jejich jemný psychologický cit a přitom se osvobodila od jejich někdy přílišné krajové omezenosti až s folkloristickými sklony. I Moravia je úzce spjat s prostředím rodného Říma a v jeho jazyce je zřetelně cítit into* nace hovorové římské italštiny pod základním spisovným laděním. Ale pfi všem úzkém sepětí s určitou soudobou realitou není autor kra* jový, nýbrž obecné italské platnosti. Bývá razen mezi neorealisty, jak už se hlavně vlivem filmové publicistiky vžil obyčej nalepovat po válce to označení umělcům od symbolisty mystických sklonů Feiliniho po Zavattiniho, původním zaměřením dokumentaristy. Ale bezpro* středním východiskem Moraviovy tvorby není denní kronika a patří ke generaci, která prošla i zkušeností surrealismu. Vnější realita a pronikání do hrdinovy psychologie

jsou u něho v rovnováze. Je to dáno už formou jeho próz, jeho vyprávěním v první osobě, umožňujícím v zkrat* ce jedním rázem sdělovat i určitou skutečnost i vztah mluvčího k ní.

Osnovnou nití jeho děl je právě psychologický rozpor, příznačný

lil

pro soudobou skutečnost, uprostřed níž autor žije: Problém vztahu mezi hrdinovým myšlením a vnější realitou, která ho obklopuje, narůstání nesouladu mezi nimi, porušení rovnováhy. "Lhostejnými" se stávají jedni. "Nuda" je výsledný pocit druhých (charakteristicky: Z vrstev nejvyšší společnosti), ústící v přesvědčení o nesmyslnosti života a pokus sebevraždy. V literární kritice se už vžil technický termín pro ten hrdinův poměr k světu, který v sobě zároveň zahrnuje i autorovu kritiku světa: "odcizení". To je proces, kterým prochází v "Římance" děvče od vysněných představ o budoucnosti až po dráhu prostitutky, to je osud drobných smolařů z "Římských povídek" a to je také úděl "Horalky"* od její víry v spásnou moc náhospodařených peněz a snů o dceřině štěstí až po ztrátu všeho.

Román vyšel v originále 1957, byl krátce nato zfilmován a řadí se v té souvislosti mezi větší počet italských próz a filmů na téma druhé světové války v té době a bezprostředně následujících letech: do vlny, kterou tehdy v pokrokové italské kultuře vyvolaly projevy novofašistických tendencí v zemi i za hranicemi. Nemůžeme však jej, myslím, řadit pod pojem historického románu, psychologický zřetel tu zjevně převažuje. Ale znalost historických fakt, kterou Moravia u svého čtenáře předpokládá jako danou, přesto má význam pro správné pochopení příběhu.

Mussolini zatáhl Itálii do druhé světové války po boku hitlerovských armád vojensky naprosto nepřipravenou. Nepředpokládal dlouhou válku, nechtěl se připravit o podíl na kořisti a věřil, že k vítězství dojde dříve, než se projeví nedostatky jeho vojenského aparátu. V první polovině roku 1943 fakta nemilosrdně odhalila nesmyslnost těch výpočtů: U Stalingradu obětovalo německé velení především italskou armádu, aby zachránilo trosky svých vlastních oddílů. Několik málo tisíc očitých svědků, kteří přežili tažení, se vrací do Itálie s přímými Zprávami o průběhu války. Padl mýtus o nepřemožitelnosti německých vojsk, který fašistický režim živil v italském obyvatelstvu, a Italové

* Ponechali jsme dílu titul, pod kterým je už několikrát před prvním vydáním překladu představila československým čtenářům literární kritika, se vším vědomím nepřesnosti a nevýstižnosti. Název originálu "Ciociara" znamená "Ženu z Ciociarie" — chudého horského kraje nad tyrrhénským pobřežím, přibližně uprostřed cesty z Říma do Neapole. Jeho jméno je odvo* zeno od charakteristické tradiční obuvi vesničanů: "dodá" (z lat. socculus) je opánek s koženou podešví, přivazovaný řemínky přes nohu a lýtko. Z Ciociarie chodila do Říma především děvčata za služby.

278

začínají cítit zlé důsledky "ocelového paktu", který spojil osud Itálie s osudem Německa. Prvním velkým protestem jsou v březnu stávky v dělnických centrech Miláně a Turínu: represálie, kterými se fašisté snaží zvládnout situaci, vyvolávají tím větší odpor. Zároveň sílí v zemi činnost různých podzemních odbojových skupin, která od nástupu fašismu k moci ve skutečnosti nikdy zcela neustala. 10. července se vylodily anglo-americké oddíly na Sicílii a již 22. července dorazily do Palerma. Italská armáda na Sicílii se rozložila a prakticky přestala existovat, odpor kladly už jen německé oddíly.

Mezitím začíná italská centra, nevybavená dostatečným počtem protiletectvých krytů, stále citelněji zasahovat bombardování spojeneckých letek (zví* bombardování Říma 19. července).

Mussolini se stal nepohodlný všem, kdo ho dosud v zájmu svých privilegovaných postavení drželi u moci: králi, velkokapitalistům a nakonec i mnohým fašistickým pohlavárům, kteří počítali, že si pomohou z úzkých, když hodí "duce" přes palubu. Zasedání fašistické Velké rady v noci z 24. na 25. července rozhodlo, aby Mussolini rezignoval na funkci vrchního velitele italské armády. 25. července odpoledne král přijal demisi, využil situace, nahradil Mussoliniho i ve funkci ministerského předsedy maršálem Badogliem a dal bývalého diktátora inter-novat na ostrově Ponze v Tyrhénském moři, mezi Římem a Neapolí. Krátce před půlnocí ohlásil rozhlas Mussoliniho pád.

Následuje čím dál tím větší chaos: Vláda ihned oznámila, že válka pokračuje dále. Lidové veřejné projevy měly zatím poměrně pokojný ráz, avšak strach z lidového hnutí vedl vládu k tomu, že již 27. července zakázala všechny schůze a shromáždění a dala ozbrojeným silám příkaz v případě neuposlechnutí střilet rovnou naostro do davu. Přesto docházelo v následujících týdnech k roztroušeným dílčím revoltám, které však již začalo potlačovat ne italské, nýbrž německé velení. Nacistické vrchní velitelství pochopitelně přestalo Itálii důvěřovat a vypracovalo již 27. července plán protipatření: vysvobodit Mussoliniho, nastolit znovu fašistický režim, zmocnit se Říma, klíčových strategických pozic a flotily a vyřadit italské vojsko. 25. července měly Itálie a Německo na italském území přibližně stejný počet ozbrojených sil, v následujících týdnech poslalo Německo do Itálie dalších svých osmnáct divizí. V téže době anglo-americká eskadra vystupňovala bombardování, 1. září se vylodily anglo-americké oddíly na nejjižnější špičce poloostrova a 7. září u Salerna, několik desítek kilometrů jižně

279

od Neapole. Válečné možnosti italského království byly za této situace prakticky vyčerpány: 3. září podepsali Badogliův a Eisenhowerův plno-mocník na Sicílii dohodu, že bude vyhlášeno tzv. "krátké příměří" (které bylo 29. září vystřídáno "dlouhým příměřím"), 7. září oznámilo spojenecké velení italské vládě, že stanoví začátek příměří na druhý den, 8. září večer přečetl Badoglio příslušný rozkaz v rozhlasu. Královský dvůr a nejvyšší vojenští a státní funkcionáři měli v tu chvíli jedinou starost: uklidit se co nejrychleji do bezpečí na jih poloostrova. Za úsvitu 9. září utekli z Říma a ponechali větší část země jejímu osudu v rukou německých posádek.

Nastal úplný rozklad italské armády. Čtyři italské divize, které byly posádkou v Římě a okolí, se pokusily neúspěšně o obranu hlavního města, rovněž některé italské oddíly v jiných krajích i za hranicemi Itálie se zprvu snažily udržet své pozice proti hitlerovským vojskům. Byly rozbity, vojáci se většinou rozutekli, trosky některých oddílů přešly k partyzánům, jejichž jednotky postupně narůstají průběhem dalších měsíců zejména na severu Itálie. Na jihu vznikla nepřehledná situace: Anglo-američané drželi nejjižnější špičce poloostrova, na sa-lernském předmostí se dočasně octli v svízelném obranném postavení. Některá města a jejich okolí držely německé oddíly, některá ubránily italské oddíly za pomoci obyvatelstva, některá osvobodily místní partyzánské revolty. V Neapoli nařídil německý velitel 22. září pracovní povinnost mladých mužů. Když nařízení uposlechl jen sto padesát mladíků z třiceti tisíc, nařídil popravy obyvatelstva a vyklizení některých čtvrtí. 29. září vypuklo povstání, 1. října vstoupily spojenecké oddíly již do osvobozeného města, německé vojsko se stáhlo na sever.

Na jihu Itálie, v místech, kde se odehrává děj Moraviova románu, vznikla tato situace: Anglo-americké oddíly se po tři měsíce pracně probíjely od Neapole na severozápad; za tři měsíce dorazily k řídce Qariglianu, sedmdesát kilometrů od Neapole. Správu obsazených jižních oblastí převzala spojenecká vláda pro obsazená území, která se postarala jakž takž uspokojivě jen o to, co bezprostředně souviselo s vedením války. V hospodářství způsobila chaos především natištěním nadměrného množství inflačních okupačních lir; nedostatek zboží běžné denní spotřeby vyvolal vzrůst beztak již bujícího spekulantství a na černém trhu se vydatně podíleli i vojáci okupační armády. Královská vláda se usídlila v Bari a pod její bezprostřední správou byly v prvním období ponechány jen čtyři okresy na "patě" italské poloostrovní boty.

280

Vláda vyhlásila dnem 13. října Německu válku, byla uznána spojenci za válčící mocnost; nečetný, nově zformovaný oddíl však byl hned v první bitvě proti německé armádě rozstřílen vinou nesprávného taktického nasazení a napříště spojenci používali královské oddíly jen pro službu v zázemí. Ostatní Itálie byla formálně pod vládou nově vytvořené stínové fašistické republiky: Badoglio dal převést Mussoliniho na Qran Sasso v Abruzzách, 12. září však německý oddíl vysvobodil "du-ce" z horského vězení. Mussolini — ted už zjevně jen loutka v Hitlerových rukou — utvořil novou vládu se sídlem v Sáló na břehu Qard-ského jezera a zavázal se zformovat novou armádu pro boj po boku hitlerovců. Fakticky však vládlo v Itálii na sever od Cassina (kde se posléze ustálila linie fronty) německé vrchní velení. Musilo bojovat nejen proti angloamerickému vojsku, ale i proti nepříteli v zázemí, různým složkám odbojového hnutí, od komunistů až po křesťanské demokraty. V zimě 1943—1944 začínají německé vojenské i policejní úřady organizovat rozsáhlé razie a "čistky". Na severu se projevuje čím dál tím citelněji činnost partyzánských skupin, z Říma bylo už začátkem října deportováno do Německa 1500 četníků[^]pro podezření z věrnosti královské vládě a krátce nato 2000 židů, pod Římem vyhodili partyzáni do povětří železnici na Cassino (byla to jedna z největších sabotáží za války), v Abruzzách, v bezprostředním zázemí fronty, nacisté vyhladili celou ves z obavy před partyzány.

2. ledna 1944 se vylodily dvě spojenecké divize nedaleko Říma, na jih u Anzia. Narážka Moraviova textu na nezdar operace a podivné počínání velitele té akce je opodstatněná potud, že omyl amerického generála Lukase zavinil nezdar dobře připraveného vylodění. Po úspěšném desantu velitel zarazil postup, protože mylně předpokládal německý protiútok: octl se v defenzívě a jen za těžkých ztrát pak udržel nevelké předmostí. Obchvat fronty se nepodařil, začátek bitvy o Řím — největší bitvy druíe světové války v Itálii — byl odložen až na 11. květen. Zúčastnily se jí americká armáda, anglická armáda, italské, polské a francouzské oddíly. (Francouzské oddíly s mužstvem i ze severoafrických kolonií skutečně operovaly v místech, kam klade Moravia znásilnění v kostele: sbor generála Juina, hlavního autora strategického plánu bitvy, byl toho času v oblasti Aurunci. Ovšemže každý, kdo by chtěl tomuto faktu vtisknout nějaký rasový podtext, dopustil by se hrubého omylu. Moravia tu neklade důraz ani na barvu pleti, ani na národnost, chce tu jen znova dokázat to, co tolikrát říká Cesira v celé

281

knize: válka dělá z lidí jinak "hodných" divou zvěř. Na rase při tom nezáleží* Vzpomeňme jen na vyprávění Concettiných synů o tom> jak zná~ silňovali albánské vesničanky, nebo úděsné vychloubání pekaře Antonia o torny jak "zatočili" italští vojáci za války v Libyi s ženami a dětmi vzbouřecké vesnice.) — 18. května bylo dobyto hionte Cassina, 23. května se spojily jižní armády s divizemi od

Anziai 1. června konečně padlo Velletri několik kilometrů před Římem. Kesselring se rozhodl nebojovat o Řím a stáhnout německou armádu na sever: 4. června vstoupila spojenecká vojska konečně do Říma.

Jaroslav Pokorný